

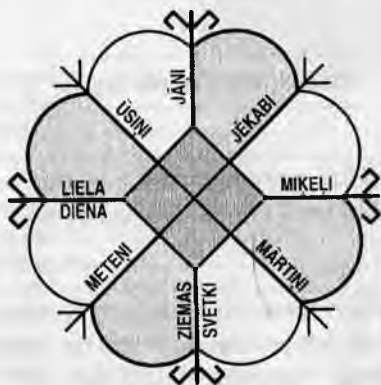
M Ā R A Š T E R N Ā

senā gadskārta

M Ā R A Š T E R N A

senā gadskārta

Noskanējis grāmatu un failu izveidojis Imants Ločmelis imantslochmelis@inbox.lv

ZINĀTNE
RĪGA

senā gadskārta

- * Kā mūsu senči skaitīja gadus;
- * kāds bija Mēness, kāds – Saules kalendārs;
- * kādas tradīcijas un ticējumi tika ievēroti Mēness – Saules kalendāra svētkos un laikgados;
- * kādas bija seno latviešu dievības un gari;
- * kā viņi tika galā ar skauģiem, burvjiem un raganām;
- * kā gadskārtu reizēs pušņoja māju;
- * ko lika svētku galdā un kā priecājās –

par to visu uzzināsiet šajā grāmatā.

UDK 398.3 (=174)

Šr 400

Autore izsaka pateicību
seno kalendāru pētniekam
Viktoram Grāvītim
par atsaucību

Mākslinieks **Dainis Lapsa**

Vāka noformējumā izmantoti
Alberta Kronenberga zīmējumi

Izmantoti materiāli no šādiem avotiem:

- K. Pāvuliņa.** "Pušķi un pušķojumi tautas tradīcijās", R., 1931;
M. Grīns, M. Grīna. "Latviešu lietiskā daiļrade", ASV, 1990;
J. A. Janson. "Die lettischen Maskenumzüge", R., 1933.,
kā arī **autores** zīmējumi.

ISBN 5-7966-1204-2

© Māra Šterna, 1998
© Dainis Lapsa, 1998
© "Zinātne", 1998

SATURA RĀDĪTĀJS

Priekšvārds	5
1. nodaļa. Kalendāra uzbūve	7
Mēness kalendārs	7
Saules kalendārs	17
Mēness—Saules (Lūnisolārais) kalendārs	24
Kalendāra pārvērtības	27
2. nodaļa. Tradīcijas un ticējumi Mēness—Saules kalendāra svētkos un laikgados ..	30
Seno latviešu dievības un gari	30
Skaugi, burvji, raganas u. c.	34
Mutvārdu kalendāra uzturēšana tautā	37
Mājas apgaismošana	39
Mājas pušķošana	41
Masku gājieni un maskas	51
Senču uzturs	58
3. nodaļa. Saules kalendāra svētki	62
Ziemassvētki un Bluža vakari	62
Meteri	80
Liela diena un Lielā piekta	92
Ūsiņi	107
Juri	111
Jurģu diena 23. aprīli	112
Jāņi un Zaļu diena	125
Pēteri	145
Jēkabi	147
Miķeļi	152
Veļu laiks	165
Mārtiņi	168
4. nodaļa. Mēness kalendāra laikgadi	181
Pelnu diena	181
Kustoņu diena	193

Matīsa diena 24. vai 25. februārī	194
Gertrūdes diena 17. martā	195
Benedikta diena 21. martā	199
Kāpostu diena	200
Māras diena 25. martā	201
Lapu diena	210
Lapu diena 1. maijā	210
Urbāna diena 25. maijā	212
Vasaršvētki	213
Krusas diena	216
Debesbraukšanas jeb Krusta diena	216
Vitus diena 15. jūnijā	221
Pērkona diena	221
Pētera diena 29. jūnijā	222
Laidene	223
Vasaras Māras diena 2. jūlijā	223
Septiņu gulētāju diena 27. jūnijā	225
Septiņu brāļu diena 10. jūlijā	225
Annas diena 26. jūlijā	225
Uguns diena	227
Labrenča diena 10. augustā	228
Lielā Māras diena 15. augustā	233
Rudens Māras diena 8. septembrī	233
Bērtuļa diena 24. augustā	235
Urguču diena	237
Simjūda diena 28. oktobrī	238
Aitu diena	239
Katrīnas diena 25. novembrī	239
Barbaras diena 4. decembrī	242
Andreja diena 30. novembrī	244
Zirgu diena	246
Nikolaja diena 6. decembrī	247
Lūcijas diena 13. decembrī	248
Jaungada diena 1. janvārī	250
Triju kungu jeb Zvaigznes diena 6. janvārī	250
Cūku jeb Cūku Tenisa diena	253
Teņa diena 17. janvārī	255
Govju diena	258
Bašku diena 20. janvārī	259
Marijas šķīstīšanās jeb Sveču diena 2. februārī	260
Agatas diena 5. februārī	262
Nobeigums	265
Izmantotā literatūra un komentāri	267
Grāmatā lietotie saīsinājumi un to atšifrējums	271
Secinājumi	274
Summary	277

PRIEKŠVĀRDS

“Tos 12 Laika mēnešus tie Latvieši no viena jauna mēneša līdz otrai kā tie Judi skaita. Un tāpēc arīdzan viņiem vienā gadā vēlāki, otrā agrāki un trešā gadā 13 mēneši iraid,” — vēl 17. gs. Vecais Stenders zina seno latviešu laiku grāmatu (kalendāru).

Iespējamai mūsu senču laika skaitīšanas sistēmai tad arī ir veltīta šī grāmata.

Bez tam laiku pa laikam der pavēdināt seno tautas gara mantu pūra lādi, notraukt putekļus, pārlūkot jaunā gaismā dažu labu paražu vai ticējumu — varbūt atrodas kas interesants vai pat noderīgs.

Tekstā nereti viena otra lieta nav apskatīta visā tās daudzveidīgumā un pretrunīgumā, kā tam vajadzētu būt, bet tādā gadījumā šīs grāmatas apjoms izplestos neiedomājamos apmēros. Tādēļ grāmatā pausts vien autores viedoklis, kas radies, galvenokārt lasot dainas un tautas ticējumus, kā arī meklējot savu domu apstiprinājumu vai noliegumu literatūrā. Piekrist šim viedoklim vai ne — tas katra lasītāja paša ziņā.

Veltīts Laurai

1. nodaļa

KALENDĀRA UZBŪVE

Mēness kalendārs

Kā mūsu priekšteči, zemkopji, spēja orientēties milzīgajā laika jūrā, ja rakstīto kalendāru vēl nebija?

Kalendārās zināšanas ir tikpat vecas kā cilvēce un attīstījušās reizē ar to. Par to liecina daudzviet pasaulē atrastie seno civilizāciju pieminekļi, kas stāsta par senajām observatorijām, kas vienlaikus kalpojušas par kulta vietām. Tādas bijušas Centrālajā un Dienvidamerikā, Ēģiptē, Indijā, Vidusāzijā, Ķīnā, tagadējā Francijas teritorijā u. c., un Latvijas zeme nav izņēmums.

Senākais ir gada iedalījums divās daļās — ziemā un vasarā.

*Ziema nāca raudādama,
Cimdu, zeķu prasīdama;
Vasariņa, laba māte,
Tā maižītes devējiņa.*

Z (LTDz. IV, 13441)

Šādi gadu daļa pati Saule. Arī Mēnesim veicama sava svarīga loma laika skaitīšanā.

*Diesviņ, tavu likumiņu:
Gaiša diena, gaiša nakts;
Dienu gaiša Saule spīd,
Nakti gaiša Mēnesnīca.*

K (LTDz. III, 10419)

Tiek uzskatīts, ka Mēness kalendārs ir vecāks par Saules kalendāru. Latviešu konversācijas vārdnīcā lasām: “Kamēr vēl nebija zināms tropiskā gada garums, laiku skaitīja pēc Mēness fāzēm.” (LKV IX, 15032)

*Ko, māmiņa, es darīšu
Pie Mēneša aizgājusi?
Mēnestiņis grozījās
Brīžam jaunis, brīžam vecis.*

K (LTDz. III, 10461)

Kāds 18. gs. novērojums par latviešiem: “Neviena tauta gan laikam neierīko savu darbu rīpīgāki pēc mēneša kā latvieši. [*Gelehrte Beiträge zu den Rigischen Anzeigen*. 1764, VII, 50.]” (LTT III, 20178)

Mēneša dalījums nedēļās, dienās

Nav pārāk grūti novērot, ka pilns Mēness cikls ir apmēram 30 dienu garš (precīzāk 29,53 diennaktis). Puse, t. i., no tukša līdz pilnam Mēnesim, un otrādi, — 15 dienas, to, savukārt, dalot trīs daļās, iznāk pa piecām dienām nedēļā.

*Ēdat, manas raibaļinas,
Kau kādāja zālītē;
Pa nedēļu, svētu ritu,
Tad es dzišu ābolā.*

K (LTDz. II, 7744)

Vienā mēnesī iznāk sešas nedēļas.

Mēnestiņis man iedeva
Sešu kanšu zobentiņu;
Ik no kantes es nokalu
Māsiņai gredzentiņu.

K (LTDz. III, 10455)

Dainās minēts vēl *Triju kanšu zobentiņš, Sešu zaru zobentiņš, Treju zaru zobentiņš, Sešu zaru svece sudraba lukturī* u. c. vārdformulas (sk. 1. zīm.).

1. zīm. Mēness cikla grafiskais attēlojums

Līdzīgs kalendāra iekārtojums sastopams ne tikai pie senajiem latviešiem: sešas piecu dienu nedēļās mēnesi iedalījuši gan senie ēģiptieši, gan babilonieši.¹

Kuru dienu īsti Mēness ciklā uzskatīt par pirmo?

Visprecīzāk var nofiksēt to vakaru, kad pirmo reizi jauns Mēness parādās pie debesīm. Latviešiem ir ticējums: “Kad pirmo reizi ierauga jaunu mēnesi, tad jāsaka: Pie kūkas miegs, pie žida kašķis, man no Dieva veselība. [J. Jaun-sudrabiņš, Nereta. A. Strode, Rudzēti.]” (LTT III, 20302)

Ludvigs Adamovičs raksta: “Latviešu izteiciens “jauns mēnesis” apstiprina mēneša sākumu ar šo mēneša fāzi (tā arī Einhorns u. c.), proti, ar laiku, kad pie debesīm pēc tukšā Mēness pirmo reizi saskatāms plāns Mēness sirpis.”²

Latviešu konversācijas vārdnīcā lasām: “Mēneša garumu skaitīja no viena jauna Mēness līdz otram. Tā kā jauna Mēness fāzi nevarēja novērot, vairākas tautas skaitīja mēneša sākumu ar to brīdi, kad pirmo reizi vakarā pēc jauna Mēness varēja novērot Mēnesi šaura, tikko redzama sirpja veidā.” (LKV IX, 15032)

Senāk uzskatīja, ka katra diena sākas vakarā, kad parādās Mēness, nevis pusnaktī, resp., rītā kā šodien. Savukārt nedēļa sākas pirmajā vakarā. Tātad nedēļā ir: pirmais, otrs³, trešs, ceturts un piekts vakars jeb **piektsvakars**.

Diena dalās četros cēlienos, tādējādi nedēļā iznāk: pirmais vakars,
 pirmā nakts,
 pirmais rīts,
 pirmā (arī pirma) diena,
 otrs vakars,
 otra nakts utt.

Velc, Saulīte, baltu kreklu

Pirmas dienas vakarā:

Tu tecēsi spoža, balta

Visu garu nedēļņu.

K (LTDz. III, 10024)

Dienas iekārtojums tagad un senāk izveidojas šāds:

pirmdiena	<u>pirmais vakars</u>
	<u>pirmā nakts</u>
	<u>pirmais rīts</u>
	<u>pirmā diena</u>
otrdiena	<u>otrs vakars</u>
	<u>otra nakts</u>
	<u>otrs rīts</u>
	<u>otra diena</u>
trešdiena	<u>trešs vakars</u>
	<u>treša nakts</u>
	<u>trešs rīts</u>
	<u>treša diena</u>
ceturtdiena	<u>ceturts vakars</u>
	<u>ceturta nakts</u>
	<u>ceturts rīts</u>
	<u>ceturta diena</u>
piektdiena	<u>piekts vakars</u>
	<u>piekta nakts</u>
	<u>piekts rīts</u>
	<u>piekta diena</u>
	<u>pirmais vakars</u>

Piektsvakars. Vēlāk, kad ieviesās baznīcas kalendāra septiņdienu nedēļa un mainījās dienas sākuma stunda (pusnaktī plkst. 1200), piektsvakars iznāca iepriekšējā, t. i., ceturtdienas vakarā. Daudzi tautas ticējumi to apstiprina. “Piektsvakars ir laiks ceturtdienai izejot, nevis piektdienas vakars. (Šos jēdzienus daži tautas dzejas krājēji, laikam arī teicēji, liekas būt samaisījuši.) [P. Š., Rauna, K. Pētersons, Raņķi.]” (LTT III, 23654)

Tā kā piektsvakars bijis nedēļas beigās, tad to arī svētīja (kāpēc tas noteikti jādara, sk. 2. nodaļā — Mutvārdu kalendāra uzturēšana tautā).

“Ceturtdienas vakarus vajag svētīt, jo tad Māra piedzimusi. [K. Corbiks, Vecsvirlauka.]” (LTT III, 23659)

“Tie piektā vakarā nevērpj, svētī saulīti, (...). [G. F. Stenders, Mazā Bībele, 1756.]” (LTT, IV, 30000)

Nedēļas piektā diena uzskatīta par dienu, kurai piemīt īpašs spēks.

*Ko var skauģis man darīt,
Ko manam kumeļam?
Pats es dzimu piektu rītu,
Kumeļš piektu vakariņu.*

(LD 29958, var.)

“Lielu nozīmi [latvieši] piešķir piektdienai, sevišķi Lielai piektdienai. [P. Einhorns, 1627.]” (LTT IV, 23554)

Piektsvakari svētīti visu cauru gadu un saukti arī par svētu vakaru.

*Ej, Saulīte, drīz zemēji,
Dod man svētu vakariņu;
Noiet Saule škindēdami,
Sudrabiņu sijādami.*

K (LTDz. III, 10130)

“Sievišķi nevienu piektu vakaru nevērpj un vīrišķi nevij, jo tāds darbs cilvēkam un lopam miesas grauz. [A. Bilenšteina man., Puze, 1862.]” (LTT III, 23681)

Citreiz piektsvakarus sauc savādāk, atkarībā no gadalaika, piemēram, pirms Ziemassvētkiem tos sauc par Bluķa vakariem; pirms Lieldienām — Lielā piekta utt.

“Bluķa vakaru svētīja piektā vakarā, tad nedrīkstēja vērpēt. [G. Pols, Baldone.]” (LTT I, 3485)

“Dažā Vidzemes pusē ļautiņi dažureiz vēl tagad svētī ceturtdienas vakaru un sauc to par bluķa vakaru. Kad tāni vakarā mājas cilvēki neko nestrādā, tad

jautā: "Vai nu svētījat bluķa vakaru?" [L. Hērvāgens, "Skolas Maize" I.] (LTT I, 3476)

Līdzīgi ievērots piekts rīts un diena.

*Pati gāju svētu rītu
Savas govīs paganīt:
Neraidīju drauga bērnu,
Lai negulda atmatā.*

K (LTDz. II, 7749)

*Duš, ēdiet, man' gosņiņas,
Tai mazā zālītē:
Pa nedēļu svēta diena,
Tad laidīšu ābolā.*

K (LTDz. II, 7740)

Tā kā starp Mēness griežiem nav pilnas 30, bet gan 29,53 diennaktis, tad iznāk, ka vidēji katrā otrajā mēnesī trūkst vienas dienas, visticamāk, ka tā ir mēneša pēdējā diena.⁴

2. zīmējumā attēlots viena Mēness cikla dalījums nedēļās, dienās.

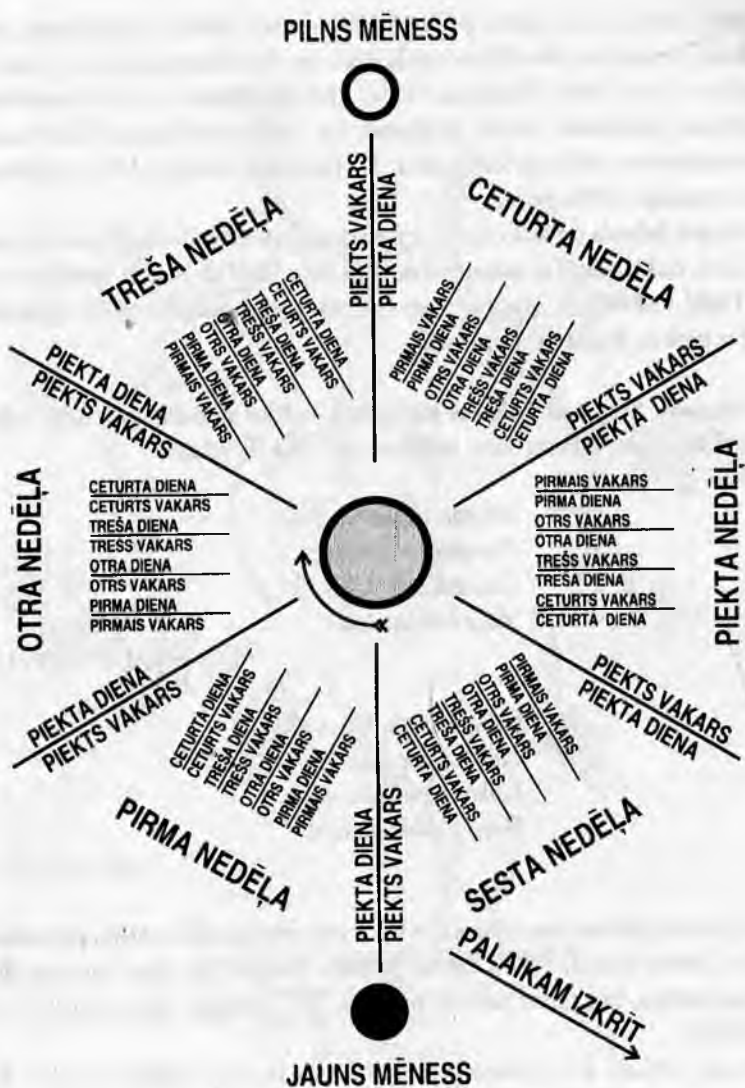
Mēness gada iekārtojums

Senāk mūsu senči ievērojuši katru pilnmēnesi un to svētījuši. "Mēness svētkus svētī sakarā ar mēness griežiem, īpaši pilnā mēnesī." (LKV XIII, 26625)

"Laikmetā, kad latviešiem Mēness kultu vēl nebij atspiedis pie malas Saules kulta (L. v. Schröder, *Arische Religion* II, 659. s.), liela loma būs bijusi arī mēneša svētkiem jeb mēneškārtējām svinamām dienām, proti, pilnā mēness dienai, kas ir sena indoeiropiešu svinamā diena (..)," raksta Ludvigs Adamovičs.⁵

Ieviešoties kristiešu kalendāram, baznīcas svētki vairs nesakrita ar mūsu senču svinamām dienām. Baznīckungiem vēl pagājušā gadsimtā nākas sūdzēties:

"Dažs blēņuticīgs, dievamžēl! To trešo bausli apsmej vēl, par pagānu paliek. Daudz darbadienas viņš svētākas tur, nekā tās svētdienas. [G. Bergmanis, 1809. g. Vidzemes dz. grāmatā, 652,3.]" (LTT IV, 30005)

2. zīm. Sešu nedēļu mēnesis ar piecu dienu nedēļu

Senāk mūsu senči katru pilnmēnesi veltījuši kādam dzīvniekam, augam vai dabas parādībai atkarībā no gadalaika un dabā notiekošajiem procesiem, piemēram, Aitu diena, Kāpostu diena, Pērkona diena u. c. Līdz mūsdienām saglabājies pietiekami daudz ticējumu, lai varētu ar diezgan lielu ticamību rekonstruēt seno Mēness kalendāru. 3. zīmējumā parādīta Mēness kalendāra rekonstrukcija 1998. gadam.

Vērojot debesis un skatoties uz mēnesi, nav nemaz tik viegli precīzi pateikt, tieši kurā naktī iestājas pilnmēness. Bez tam bieži debess ir apmākusies, ko tad? Tādēļ visērtāk ir, sākot no mēneša sākuma, noskaitīt trešās (piecdienu) nedēļas piektu dienu un to svētīt.

Laikgadi. Senākais Mēness kalendāra svētku apzīmējums bijis laikgadi. Tie saukti arī par laikmetiem, laikiem jeb laika dienām.

*Mikālīts bagāts vīrs,
Tas atnāca zābakos;
Šādi tādi laikgadīni
Nāca kārklu vīzītēs.*

V (LTDz. IV, 17355)

*Nāc, māsiņa, laikos sērst,
Laikos gaida bāleniņi,
Laikos cepa baltu maiži,
Brūvēj' saldu alutiņu.*

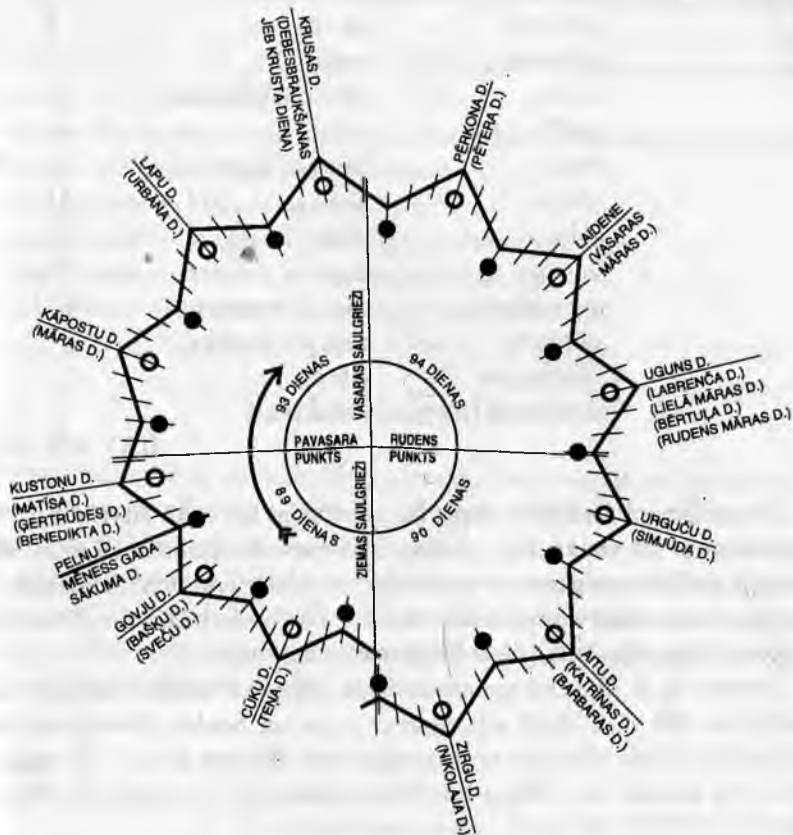
(LD 1753, 2. var.)

“Par laika dienām sauc tādas dienas, kuras veci ļaudis svētīja, par piemēru: Tanīsu, Sveču dienu, Pelnu dienu, Mikāli, Lārancī un citas, un tais dienās viņi nestrādāja, bet tagad jau tās nesvēta. [H. Skujiņš, Aumeisteri.]” (LTT IV, 30011)

Senāk ticējuši, ka Mēness griežos mainās meteoroloģiskais laiks. Tas ir bijis par pamatu daudziem laika apstākļu pareģojumiem. “Kad vecā mēnesī ir sliktis laiks, tad saka: “Ar jaunu mēnesi būs labs laiks.” Ja jaunā mēnesī bijis, piemēram, sauss laiks, tad gaida, ka pilnā mēnesī līs lietus, u. t. jpr. [Mājas Viesis, 1868. 342.]” (LTT III, 20238)

Bez tam senie zemkopji bija ievērojuši sakarību starp augu augšanu un

3. zīm. Mēness kalendāra rekonstrukcija.

Zīmējums 1998. gadam

- jauns Mēness
- pilns Mēness

Mēness fāzēm. "Vecā mēnesī nedrīkst nekā stādīt, citādi nekas neaugs. [V. Kalniņš, Burtnieki.]" (LTT III, 20340)

Literatūrā atrodami senie latviskie mēnešu nosaukumi. Tie minēti, piemēram, Paula Einhorna (1649.)⁶, Vecā Stendera (1776.)⁷ darbos, Langes

vārdnīcā (1772.—1777.). Katrā literatūras avotā nosaukumi nedaudz atšķiras. Pēc P. Einhorna latviskie mēnešu nosaukumi ir šādi:

janvāris	—	ziemas
februāris	—	sveču
marts	—	sērsnu jeb baložu
aprīlis	—	sulu
maijs	—	lapu jeb sējas
jūnijs	—	ziedu
jūlijs	—	liepu
augusts	—	suņu
septembris	—	silu jeb veselo
oktobris	—	veļu jeb zemlika
novembris	—	salnas
decembris	—	vilku

(LKV XIII, 24838)

Tomēr latviešu folklorā tikpat kā neatrodam šos it kā latviskos mēnešu nosaukumus. Tā vietā kāda noteikta laika perioda apzīmēšanai mūsu senči lietojuši svētku nosaukumus, piemēram, no Meteņiem līdz Lieldienām, vai arī pēc norisēm dabā vai tajā laikā veicamiem darbiem, piemēram, lietus laiks, pārkonas laiks, sējas laiks, siena laiks, maizes laiks utt.

Piemērs no S. Gūberta apraksta: “Sējas laiks tiek iedalīts trīs daļās: agrā, vidējā un vēlā sējā. Agrā sēja iesākas Jurgā un beidzas Stanislava dienā (8. maijā). Vidējo sēju tura no Stanislava līdz Urbāna dienai (25. maijam). Vēlo sēju turpina no Urbāna līdz Vītus dienai (15. jūnijam). [S. Gūberts, 1688.]” (LTT III, 26676)

*Pēterdiena, Māres diena
Pašā siena laiciņā;
Ne tad bija dancot iet,
Ne ar Māri patrakot.*

(LTDz. IV, 17346, var.)

Latviešu konversācijas vārdnīcā lasām:

“Mūsu senči redzēja tikai to, ka ir jauns un vecs Mēness, bet nezināja, kāds mēnesis ir pēc kalendāra. Latīniskie mēnešu nosaukumi bij sveši arī

Rietumeiropā, kāpēc Kārlis Lielais deva tiem vācu vārdus, bet tie lāgā neieviesās, un 15. gs., parādoties iespiesti kalendāriem, pamazām izzuda.” (LKV IX, 1504)

P. Einhorna u. c. 17., 18. gs. rakstītie latviskie mēnešu nosaukumi droši vien tulkoti no vācu valodas.

Mēness fāžu tautas nosaukumi nedaudz atšķiras no mūsdienās astronomijā lietotajiem, tādēļ precizēsim senās nozīmes:

tukšs Mēness — Mēness nav redzams;

jauns Mēness — augošs Mēness sirpis, redzams vakarā;

pilns Mēness — redzama spoža, apaļa Mēness ripa;

vecs Mēness — dilstošs Mēness sirpis, redzams no rīta⁸.

Saules kalendārs

Mūsu senči atbildes uz neskaidriem jautājumiem mēģinājuši rast, vērojot debesis, pētot tur redzamās sakarības, radot mītus. Mēness loma tautas dzīvē apskatīta iepriekšējā nodaļā. Saulei šajos mītos ierādīta centrālā vieta, jo tā ne tikai silda un dod gaismu, bet ar savu gadskārtējo nemainīgo kustību pie debesīm nosaka regulāru gadalaiku maiņu. Šīs zināšanas par Saules ceļu senajam zemkopim baltu cilšu apdzīvotās teritorijās bija izdzīvošanas jautājums, jo ražu viņš varēja iegūt tikai reizi gadā — rudenī.

*Jauka jauka vasariņa
Visa daudzī audzināja;
Re, kur nāk balta ziema,
Platu muti atvērusi.*

L (LTDz. IV, 13479)

Saules gada dalījums divās daļās, t. i., ziemā un vasarā, ir vissenākais.

*Ozols auga Daugavā
Ledainām lapinām;
Tur Saulīte miglu meta,
Vai bij ziema vai vasara.*

V (LTDz. IV, 10019)

Ziemā ir svētīti Ziemas svētki un vasarā varēja būt Vasaras svētki (sk. "Vasarsvētki" turpmāk), tomēr folklorā drošas norādes neatrodam. Vasaras saulgriežos daudzina Jāni. Jānis ir viens no galvenajiem Kosmiskā mīta personāžiem (dievībām) un tiek saukts par Dieva dēlu.

*Ai Jānīti, Dieva dēls,
Tavu garu augumiņu:
Gana augsti mežu gali,
Vēl cepure pāri stāv.*

V (LTDz. IV, 15563)

Precīzi nofiksēt pēc Saules ziemas un vasaras saulgriežus katrs saimnieks diezīn vai varēja un mācēja.

*Atnākuši Ziemassvētki,
Visa muna nezināma:
Ni man kurpes šūdinātas,
Ni snātina balināta.*

(LTDz. IV, 13613)

Ja nu vienīgi kāda ganu meita neviļus ielāgo Saules lēkta vietu Jāņu ritā.

*Trīs gadiņi Saule lēca
Sarkanāi kociņāi;
Trīs gadiņi kungi jāja,
To kociņu meklēdami.
Izjāj jauni, pārjāj veci,
To kociņu neatrada;
Es atradu to kociņu,
Svētu ritu ganīdama.*

K (LD 33786, 6)

Sarkanais kociņš (citreiz Saules koks, ozols) varēja nozīmēt to pašu, ko šodien saprot ar vārdu kalendārs (latīn. *calendarium*) vai pēc Vecā Stendera — laika grāmata, pie kam tas katrā ziņā ir Saules, ne Mēness kalendārs (nav dzirdēts par Mēness koku).

Daudzās dainas par Ziemassvētkiem un Jāņiem liecina, ka senie latvieši ir plaši svētījuši ziemas un vasaras saulgriežus, zinājuši, kad tie ir svinami.

Pavasārī svētī Lielo dienu, kad diena kļūst liela, t. i., lielāka (garāka) par nakti.

*Liieldien nāca lielas dienas,
Mazas manas villaniņas;
I saņēmu, pavadiju
Ar mazām villanēm.*

V (LTDz. IV, 14553, 1)

Gadalaikā, kad rudzi metušies rudi, svētījuši rudeni.⁹ Tā varēja būt Maza diena, pretēji Lielai dienai, tikai šāds nosaukums nav saglabājies. Rudenī svētī Miķeļus.

*Liieldieniņa liela sieva,
Tā atnāca tukšu roku;
Miķelītis mazs vīriņš,
Tas atnesa pilnu maisu.*

Z (LFK 1225, 18825, LTDz. IV, 17354 var.)

4. zīm. Saules gada dalījums četrās daļās (svētkos)¹⁰

Pavasara un rudens punktus, t. i., Lieldienas un Miķeļus, dabā noteikt nav pārāk sarežģīti. "Pavasari prot noteikt pēc saules. Saka, ka nu jau saule ir atlēkusi." (LFK 876, 250 Grostonā) Šajās dienās saullēktā saules ēna iet pa to pašu līniju kā saulrietā. Latvieši šo līniju sauc par Saules taku.

*Brāļi, brāļi, Lieladiena,
Kur kārsim šūpulīt' ?
— Zeltīts auga ozoliņis
Saules taka maliņā.*

K (LTDz. IV, 14449, 2)

Maģiskas darbības ap iezīmētu Saules taku var saskatīt kādā aprakstā no Kolkas jūrmalas: "Lieldienas rītā puīši ceļas mazā gaismiņā augšām, iet mežā pēc kadiķu zariem, ar ko tie rudzu sēju izpušķo, un pāru jaunas eglītes jūrmalī uz kāpu iemej, ap kurām tad meitas sāk lēkāt un dziedāt, it kā ap kādu elku (..) [No Kolkas jūrmalas. "Ziņas un stāsti par Dieva valstības lietām." 1852. IV, Aizliegts izd.]" (LTT II, 17182)

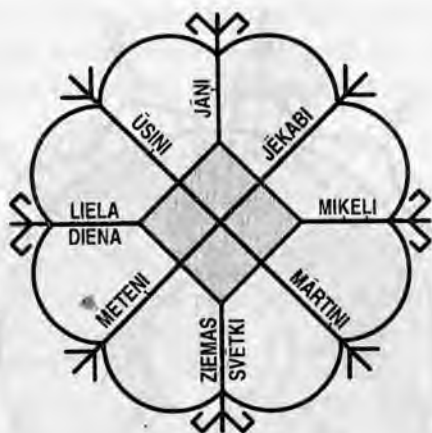
Kosmiskais mīts turpina attīstīties un tajā ienāk jauni dalībnieki: Metenis, Ūsiņš, Jēkabs un Mārtiņš, t. i., Saules gads tiek iedalīts vienmērīgi astoņās daļās.¹¹ Kurš vārds īsti ir pašu radīts un kurš ienācējs seno tautu kultūras sakaru ceļā, un kā tas tieši noticis — tur vārds vēsturniekiem un valodniekiem. Kad Latvijas teritorijā ienāca kristīgā baznīca, šie vārdi, kā liekas, jau bija priekšā. Kristiešu ietekme dainās tikpat kā nav jūtama.

*Tris bajāri, sasēduši
Kalniņā, lielījās:
Jānis skaita siena kaudzes,
Jēkabs savas rudzu kaudzes,
Miķelītis nokliedzās
Auzu kaudzes galiņā.*

Z (LTDz. IV, 17351, 6)

Kosmiskā jeb Saules koka grafiskais attēls parādīts 5. zīmējumā.

Saules koks ataino reizē Saules diennakts un tās gada ceļu kā laikā, tā telpā.

5. zīm. Saules koks

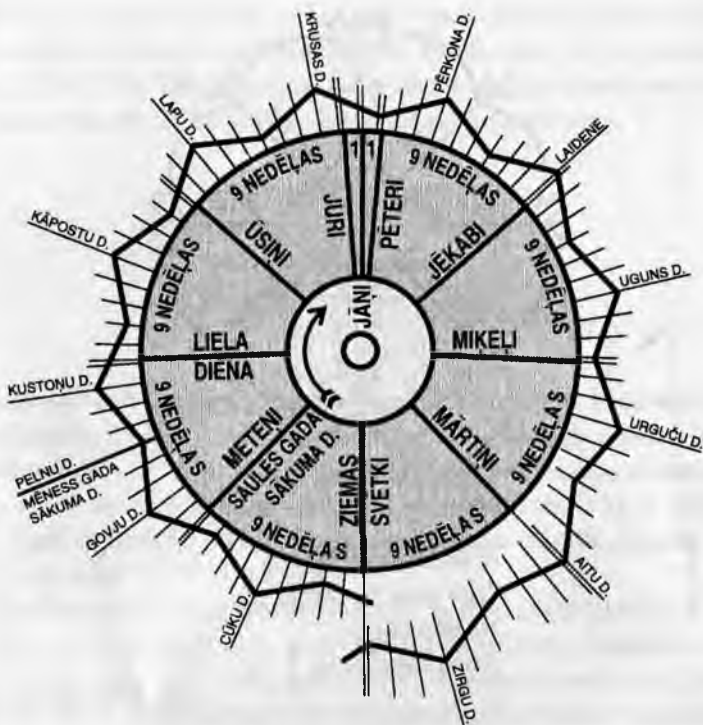
*Noiet Saule vakarā,
Zelta zarus zarodama;
No rītiņa uzlecot,
Atstāj laivu ligojot.*

K (LTDz. III, 10117)

*Ei Saulīte, Mēnestiņ,
Kur jūs skaisti mijaties:
Kur Saulīte ziemu tek,
Tur vasaru Mēnestiņš.*

V (LTDz. III, 10420)

No vieniem Saules svētkiem līdz otriem iznāk tieši deviņas (piecdienu) nedēļas, izņemot laiku vasarā, kad starpā ir desmit nedēļas, jo vasara ir nedaudz garāka par ziemu. Tādēļ papildus noskaita vienu (piecdienu) nedēļu pirms un vienu pēc Jāņiem. Pirms Jāņiem savu vietu varēja būt aizņēmis Juris, pēc Jāņiem — Pēters (sk. 6. zīmējumu — Mēness—Saules kalendāra rekonstrukcija 1998. gadam).

6. zīm. Mēness — Saules kalendāra rekonstrukcija.
Zīmējums 1998. gadam.
(Zīmējumu 1999. gadam sk. 264. lpp.)

Ūja, Jods, ūja, Jods,
Trīs uz viena kumeliņa:
Juris jāja, Jānis jāja,
Vēl mazais Pēterītis.

K (LTDz. IV, 17278)

Izrādās, ka Saules kalendāram izsekot nav nemaz tik sarežģīti, ja zina, ka katra Saules kalendāra svētku sākuma diena iekrīt vienā un tajā pašā (piecdien) nedēļas dienā visu gadu. Katrā nākamajā gadā tā pavirzās par vienu dienu uz priekšu, garajā gadā — par divām. Piemēram, 1998. gadā

Meteņi, Lieldienas, Ūsiņi, Juri, Jāņi, Pēteri, Jēkabi, Miķeļi, Mārtiņi, Ziemassvētki iekrīt pirmā dienā, 1999. gadā tie būs otrā dienā (sal. 1. janvāri mūsdienu kalendārā). Šī dienas maiņa notiek vai nu Meteņos, vai Lieldienās.

Kā senāk, kad rakstīto kalendāru nebija, šo Saules kalendāru varēja zināt un mācēt lietot katrā zemnieka sētā?

Tas, ka ir bijuši zintnieki, vaideloši, kuri vadījuši rituālus svētvietās, atrodams senajos rakstītajos avotos, piemēram, Brēmenes Ādams (1075.) raksta par kuršiem, Dīsburgas Pēteris (1326.) — par baltu zintniekiem. Par svētvietām senči izvēlējās pašas dabas radītos objektus — kalnus, akmeņus, kokus, avotus, arī upes, ezerus, dažkārt pat purvus, kuri atšķīrās ar pastiprinātu biofizikālo lauku. Kulta vietās bijuši elku tēli. Latvijā bijis ap 1300 kulta vietu un objektu. Tās pastāvējušas jau 2. gt. p. m. ē. (Edītes Kurces sastādīto kultra vietu karti un sarakstu (saīsinātu) sk. LPE, 5. sēj., 559.—560.)

Ievērojamā arheoloģe Marija Gimbutiene izpētījusi, ka aizvēsturiskajos laikos, kā arī vēsturisko laiku sākumā ir bijušas “svētpilsētas” — nozīmīgi reliģiskie centri, kuros rituālus vadījuši zintnieki un kuru galvenais uzdevums bijis zināt, kā svinami katri svētki jebkurā gadalaikā, un būt starpniekiem starp dieviem un cilvēkiem.¹² Šie zintnieki tad arī acīmredzot bijuši kalendāra uzturētāji savā novadā. Iespējams, ka viņi bijuši arī galveno mītisko dainu sacerētāji un izplatītāji.

Seno tautas ticējumu zinātājs Jānis Ceka stāsta: “Atceros — bilskēniešos vēl bija zinātāji par Laikaveci, kas burtojis debesu zīmes un laidis ziņu apkārt. Tāds savulaik dzīvojis lielajos mežos gaujmaliešos un vāķējis saules gaitu pēc visādām zīmēm. No tā tad arī zinājuši īstās svinamās dienas.”¹³

Saules kalendāru (Saules koku) uzrauga zintnieki, priesteri, un tas ir svēts. Iespējams, no šejienes radies nosaukums — svētki.¹⁴

*Ziemassvētki, Lieladiena,
Tie Dievam dārgi svētki:
Ziemassvētki blūķi vēla,
Lieladiena šūpli kāra.*

V (LTDz. IV, 13684)

Mēness—Saules (Lūnisolārais) kalendārs

Tropiskajā jeb Saules gadā ir 365 (precīzāk 365,2422) dienas, bet 12 Mēness mēnešos tikai 354 (354,36707) dienas, t. i., apmēram 11 dienu starpība. Mēness cikliem nepārtraukti sekojot cits citam, katrs nākamais Mēness gads nobīdās par nepilnām 11 dienām attiecībā pret Saules gadu (tropisko gadu). Šo starpību varēja izlīdzināt, Mēness gadam pēc noteikta likuma pieliekot klāt lieku mēnesi (29 vai 30 dienas).

Tādējādi iznāk, ka katru Mēness laikgadu datums mūsdienu kalendārā ir mainīgs (kā tas šodien ir ar Meteņiem, Lieldienām), tāpēc Mēness kalendāram nemaz nav datumu. Senāk latvieši nezināja ne cilvēku dzimšanas dienu, ne kādu citu notikumu gadadienu. Latviešu konversācijas vārdnīcā lasām: “Tāpat latviešiem bija svešs gadu skaits pēc ērām, kā vēl tagad veci ļaudis, tā agrāk visa tauta gadus skaitīja pēc izciliem notikumiem tautas dzīvē — pēc mestru laikiem (1561.), mēra laika (1712.), Rīgas degšanas (1812.)” (LKV IX, 15040) Arī šodien sakām: cara laikos, pasaules kara laikā, padomju laikā utt.

Vēsturē pazīstamas dažādas kalendārās sistēmas. “Kalendāru sastāda ne pēc redzamās Mēness un Saules kustības un debess mehānikas likumiem, bet pēc cikliem.” (LKV XIII, 24847). Ne Mēness, ne Saules patiesā kustība ap Zemi nenotiek pilnās diennaktīs bez atlikuma, kā tam ir jābūt kalendārā.

Latvieši trūkstošo trīspadsmito mēnesi pielikuši klāt katram trešajam gadam, veidojot trīs gadu ciklu. Vecais Stenders to vēl atceras: “Tos 12 Laika mēnešus tie Latvieši no viena jauna mēneša līdz otrai kā tie Judi skaita. Un tāpēc arīdzan viņiem vienā gadā vēlāki, otrā agrāki, un trešā gadā 13 mēneši iraid.”¹⁵

Latviešu konversācijas vārdnīcā teikts: “Liekto trīspadsmito mēnesi visos kalendāros ievieto ap pavasara dienu.” (LKV XIII, 24847)

Tomēr ilgākā laika periodā veidojas kļūda, un ik pēc zināma laika papildus šiem trīs gadu cikliem vēl kāds lieks mēnesis ir jāpieliek. Vēsturē pazīstams ir Metona cikls, kas ir 19 gadu garš. Tas nozīmē, ka katros 19 gados ir jābūt 7 trīspadsmit mēnešu gariem gadiem.¹⁶ (Sk. LKV XIII, 24847)

Vai senie latvieši lietojuši tieši šo ciklu vai kādu citu, tuvāku ziņu trūkst.¹⁷

Lai saskaņotu kalendāro Mēness gadu (354 vai 355 dienas) ar tropisko (354,36707 dienas), lietots 30 gadu periods, no kuriem 11 ir garie (355 dienu) gadi. (Plašāk sk. LKV XIII, 24838)

*Vakar Saule sasegloja
Trīsdesmit kumeliņu;
Vai būs jele Ausekļam
Trīsdesmit jāējīņu?*

(LD 34026)

Tāpat jāaskaņo kalendārais Saules gads (365 vai 366 dienas) ar tropisko (365,2422 dienas): katrs **ceturtais** Saules gads ir garais (366 dienu) gads. Tā tas ir arī mūsdienu kalendārā.

*Mēness ņēma Saules meitu,
Pērkons jāja panāksnos;
Izjādams, pārjādams
Sasper zelta ozoliņu.
Trīs gadiņus Saule raud,
Zelta zarus meklēdama,
Ceturta gadiņā
Uzņem pašu galotniti.*

(LTDz. III, 10380)

*Trīs vasaras saulīt' lēca
Purvā, lejas rāvienāi,
Ceturtaji vasarāji
Lec ozola pazarē.*

K (LTDz. III, 10015)

Latviešiem skaitļi: divi, trīs, četri, pieci, seši, astoņi, deviņi, desmit, trejdeviņi, trīsdesmit, simts (?), trīs simti, t. i., kalendārie skaitļi, sadzīvē ir bijuši tik bieži pieminēti, ka dainās tie veidojuši vārdformulas visdažādākajā kontekstā.

*Saņemāt ķekatiņas,
Neba mēs daudz bijām:
Bijām pieci, bijām seši,
Līdz trešam desmitam.*

K (LTDz. IV, 13791)

Pazīstama šāda rotaļa, kurā dalībnieki iet aplī, kolonnā pa trīs, vidū divi; visi dzied:

*Trejdeviņi, trejdeviņi,
Divi bij' ārā;
Kam tie divi rokā tika,
Tam bija gana.*

No tā var secināt, ka kalendārā sistēma bijusi plaši pazīstama tautā, jo citi skaitļi, kas neietilpst senajā kalendārā, kā septiņi, astoņi, vienpadsmit, divpadsmit, trīspadsmit u. c., latviešu folkloras mītiskajos tekstos tikpat kā neparādās.¹⁸

Iznāk, ka senāk latviešiem nav bijis īpaši svarīgi noskaidrot, ne cik īsti dienu, ne arī cik mēnešu ir gadā, jo šie skaitļi nav kļuvuši par vārdformulām.

Līdzīgi var secināt, ka tautā nebija plaši pazīstamas ne antīkajā pasaulē pazīstamās 7 planētas (no kā radies skaitļa 7 kults citām tautām), ne debess sfēras dalījums 12 zodiaka zīmēs.

Mēs šodien, zināms, nevaram būt droši, ka līdz mūsdienām saglabājušās dainas un ticējumi laika gaitā nav mainījušies, līdz ar to 6. zīmējumā attēlotais Mēness—Saules kalendārs ir jāuztver tikai kā viena no iespējamām senā kalendāra rekonstrukcijām.

*Sajāja brammani augstajā kalnā,
Sakāra zobenus svētajā kokā;
Svētajam kokam deviņi zari,
Ik zara galā deviņi ziedi,
Ik zieda galā deviņas ogas.*

(LD 34075)

Līdzīgu apvienotu Mēness—Saules kalendāru (Lūnisolāro) lietojušas arī citas tautas, piemēram, senie japāņi, ķīnieši, ebreji un babilonieši. (Sk. LKV IX, 15032 un XII, 24847)

*Divi bija, divi bija,
Kas miedzīņa negulēja:
Mēness, Saule negulēja,
Dienu, nakti tecēdami.*

(LTDz. III, 10418)

Kalendāra pārvērtības

Kad kristieši iekaroja Latvijas teritoriju, pakļāva tās iedzīvotājus un senos pagānu kulta centrus iznīcināja, tad reizē ar to latviešiem vairs nebija, kas uztur tautā seno kalendāro sistēmu, un tiem nācās pieņemt romiešu kalendāru, ko izplatīja kristīgā baznīca. Kopš 16. gs. plaši izplatījās latviešu valodā drukātie "Rīgas kalendāri", kas gandrīz pilnīgi izspieda no tautas atmiņas senās kalendārās zināšanas.

Latvijā vecākais zināmais baznīcas kalendārs ir Rīgas Misāles kalendārs, kas uzrakstīts ap 1380. gadu un ir pastāvīgais kalendārs. Tas satur tikai tos svētkus, kas svinami katru gadu noteiktās dienās. Svinamās dienas, kas atkarīgas no Lieldienām, atrod pēc atbilstošā gada svētdienas burta A, B, C, D, E, F vai G. Tas ir romiešu juliānais kalendārs, kurā mēnešu nosaukumi un dienu skaits katrā mēnesī ir kā mūsdienu kalendārā, tikai datumu pieraksts atšķiras. Dienas mēnesī nav skaitītas pēc kārtas no 1. līdz 31. (attieciģi 28., 29. vai 30.), bet pēc kalendām (*calendae*), nonām (*nonae*) un idām (*idus*). Kalenda ir mēneša pirmā diena. Garaļos 31 dienu mēnešos nona ir mēneša septītā diena, ida — piecpadsmītā diena. Savukārt pārējos mēnešos nona ir piektā un ida — trīspadsmītā diena. Turklāt dienas skaita atpakaļ. Piemēram:

janvārī par 2. datumu teica: sestā diena līdz nonai;	
par 3. datumu —	piektā diena līdz nonai;
par 6. datumu —	otrā diena līdz nonai;
pat 7. datumu —	nona;
par 8. datumu —	astotā diena līdz idai;
par 9. datumu —	septītā diena līdz idai;

par 14. datumu —	otrā diena līdz idai;
par 15. datumu —	ida;
par 16. datumu —	septiņpadsmitā diena līdz kalendai;
par 17. datumu —	sešpadsmitā diena līdz kalendai;
par 31. datumu —	otrā diena līdz kalendai.

Šāds dienu skaitīšanas veids sadzīvē, jādodomā, bija ne visai ērts. Kristīgā ticība ienesa savas pārmaiņas. Svēto piemiņas dienas tika izdalītas pa visu kalendāru, un katram svētajam bija sava diena. Šīs svēto dienas un lielie kristīgo svētki palika par kalendāra svarīgāko daļu, t. i., katra gada diena ieguva savu vārdu. Piemēram, *Octava* (13. janv.), *Felix* (14. janv.), *Marcellus* (16. janv.), *Antonius* (17. janv.), *Prisca* (18. janv.), *Fabianus* (20. janv.), *Agnes* (21. janv.), *Vincentius* (22. janv.) utt.

Viduslaikos šiem svēto piemiņas sarakstiem bija ļoti liela nozīme, un tas noveda pie savādas dziesmas rašanās divrindēs, ko sauca par *Cisiojanus*. Piemēram, janvārim:

*Cisio Janus Epi sibi vendicat Oc Feli Mar,
An Prisca Fab Ag Vincen Ti Pan Po nobila lumen.*

Te katrā pantā ir tik daudz balsienu, cik mēnesī dienu, un katram balsienam atbilst noteikta diena. Tā tas arī iekārtots Rīgā izdotajos viduslaiku kalendāros.

Septiņu dienu nedēļa radīta, pamatojoties uz seno Austrumu astrologiem pazīstamajām septiņām planētām: Sauli, Mēnesi, Merkuru, Veneru, Marsu, Jupiteru, Saturnu, un katrai planētai veltīta viena nedēļas diena. No šejienes arī radies skaitļa septiņi kults.

Mēnesi ar septiņu dienu nedēļu ieviesa Romas ķeizara Konstantīna Lielā (288.—337.) laikā. Franki ar septiņu dienu nedēļu iepazinās 4.—5. gs. ar Romas starpniecību.

16. gs. Rīgā ierodas bijušais Antverpenes grāmatu iespaidējs Mollīns, lai izdotu grāmatas pietiekami lielā tirāžā. Lai to nodrošinātu, tām bija jābūt vietējiem iedzīvotājiem saprotamā valodā, t. i., vācu un latviešu. Viņa izdotie kalendāri latviešu valodā kļuva tautā ļoti populāri. Tajos bija ne tikai parastās kalendāra ziņas, bet arī gaidāmais laiks katrai dienai, laimīgās un nelaimīgās dienas, kādās dienās drikst vai nedrikst kaut ko dzīvē uzsākt, kādas planētas un zvaigznāji ietekmē zināmās dienās cilvēka dzīvi.

Ap 1600. gadu kalendāros sāk parādīties ziņas par tirgiem un grēku atlaižu

dienām. Šī laika kalendāros tiek dotas dažas svarīgākās hronoloģiskās ziņas: cik gadu ir pagājuši no Kristus dzimšanas, cik — no pasaules radīšanas, no grēku plūdiem, no pirmās apgraižšanas, no Kristus miršanas, no romiešu pirmā ķeizara, no pirmā vācu ķeizara Kārļa, no kūrfirstu iecelšanas, no grāmatu iespiešanas sākuma.¹⁹

Šajā laikā latviešiem vairs nebija zintnieku, kas senās kalendārās zināšanas uzturētu tautā. Tomēr senču tradīcijas ir dzīvas, un, laikam ritot, tās sāk svētīt kādā noteiktā dienā pēc šī jaunā drukātā kalendāra, nereti izspiežot veco tautas nosaukumu. Piemēram, izlasot kalendārā 17. janvārī Antonija vārdu, tas latvietim varēja asociēties ar seno cūku Tenīsu vai Tunni, kas ap šo laiku senāk svētīts. Tā 17. janvāris kļuva par Teņa dienu. Līdzīgi bija jānotiek arī ar citiem laikgadiem pēc Mēness kalendāra. No tā visa pāri palika tikai bālas atmiņas par seno Cūku, Govju, Kāpostu, Uguns u. c. dienām. Piemirsās arī piektas dienas un piektsvakara īstā nozīme.

Kas attiecas uz Saules kalendāra svētkiem, tie tautā bija tik plaši svētīti, ka spēja saglabāt savu pagānu laika nosaukumu: Meteņi, Liela diena, Ūsiņi, Juri, Jāņi, Pēteri, Jēkabi, Miķeļi, Mārtiņi, Ziemassvētki. Tomēr to svētīšanas laiks tika pielāgots baznīcas kalendāram.

Mūsdienās vairs nav iespējams turpināt seno latviešu kalendāro ciklu, jo tas ir pārtrūcis, bet to var atjaunot, izmantojot šodienas astronomu Saules ceļa un Mēness fāžu aprēķinus.

Cienījamie lasītāji! Kalendāra tabulas 1998. gadam ir ievietotas apgāda "Vaidelote" izdotajā "Laika grāmatā 1998", bet 1999. gadam — "Laika grāmatā 1999".

2. nodaļa

TRADĪCIJAS UN TICĒJUMI MĒNESS—SAULES KALENDĀRA SVĒTKOS UN LAIKGADOS

Seno latviešu dievības un gari (Īss apskats)

Kosmiskās dievības²⁰

Mūsu senči dzīvoja saskaņā ar Dabas (Dieva) likumiem, viņi intuitīvi zināja, ka dabā eksistē ne tikai acīm redzamais un rokām taustāmais, bet ka tā ir pilna ar dažādiem spēkiem (dievībām, gariem) un enerģijām (zelts, sudrabs, varš u. c.) un ka katram ir sava noteikta vieta (sk. 7. zīm.).

Augstākā dievība ir Dievs. Viņa pārziņā ir Kosmiskā kārtība.

*Dieviņ, tavu likumiņu:
Gaiša diena, gaiša nakts;
Dienu gaiša Saule spīd,
Nakti gaiša Mēnesnīca.*

K (LTDz, III, 10419)

Dievs kopā ar Velnu ir Zemes un visa uz Zemes esošā radītājs.

*Sasatika Dievs ar Velnu
Vidū jūras uz akmiņa;
Kažociņi brīku braku,
Zobentiņi šmīgu šmagu.*

(LD 33692)

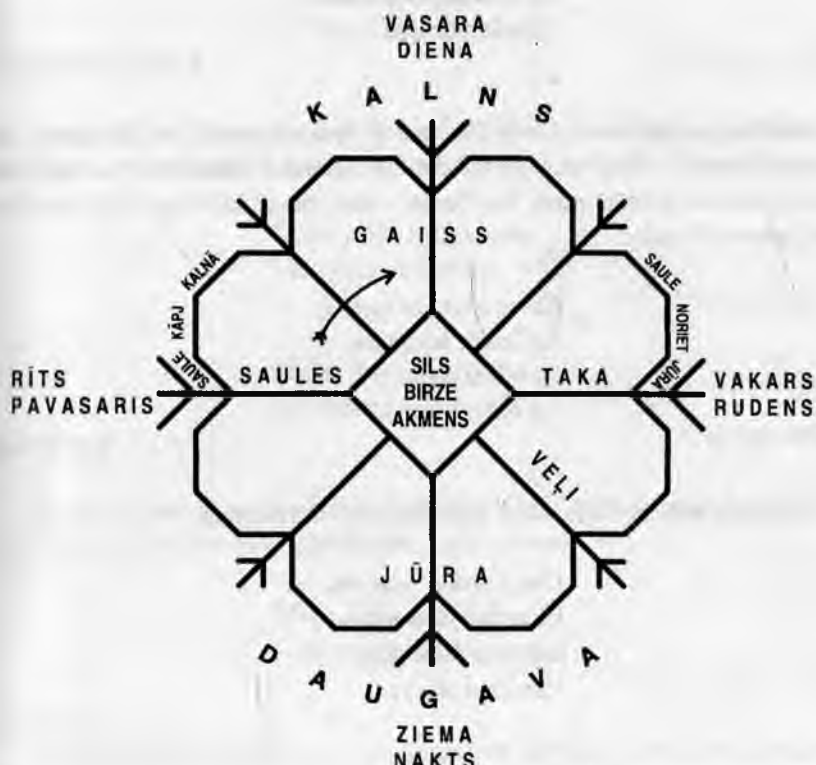
Dievs kopā ar Laimu, arī Dēklu, Kārtu lemj cilvēku likteņus.

Lūdzu Dievu, lūdzu Laimes
 Abi divi līdzā lūdzu;
 No Dieviņa veselības,
 No Laimiņas laba mūža.

(LD 25753)

Mārai ir liela loma cilvēka dzīvē. Tā gādā par bērna laimīgu piedzimšanu, rūpējas par viņu arī vēlāk, īpaši svarīgajos dzīves brīžos. Tāpat sērdieņi meklē aizstāvību pie Māras.

7. zīm. Saules ceļš ozolā (diennakts un gada kalendārā ciklā)

*Pilla Māras istabiņa
Siku mazu šūpulišu:
Vienu Māra kustināja,
Visi līdzī līgojās.*

(LD 1872, 1)

Kosmisko kārtību uztur Saule un Mēness. Saules ceļš dienā, arī vasarā ir *augstu kalnu, olas kalnu, tāpat pār siliņu, zaļu birzi u. c.*

*Saule brauca olas kalnu
Div' dzeltēni kumeliņi;
Ne tie svīda, ne piekusa,
Ne ceļā dusināmi.*

K (LTDz. III, 10072)

Ja Olas jeb Debesu kalns ir Saules ceļš dienā (vasarā), tai paceļoties līdz zenītam un atkal slidot uz leju, tad Saules ceļš naktī (ziemā) ir Pasaules jūrā, zemes debesīm pretējā pusē, kur Saule noriet, brauc laivā pa to un atkal no rīta (pavasārī) uzlec.

*Kas to teica, tas meloja,
Ka Saulīte kājām tek:
Pār siliņu ratiņos,
Pār jūriņu laiviņā.*

(LD 33860)

No jūras nāk arī Veļu māte, kura gādā par mirušajiem.

*Dar, Dieviņi, zelta sētu
Visgarāmi jūras malas,
Lai nevar Veļu māte
Visu zemi zēģelēt.*

(LD 27683)

Kad vakarā (rudenī) Saule noiet jūrā jeb veļos, tad arī sākas veļu laiks, un to svētī. "Kad saule patlaban noiet, tad ir saules pakāpi. Veci ļaudis svinēja

saules pakāpus: atlika darbus, atpūtās, atgūlās, līdz kamēr istabā ienesa uguni. Tā darīja visu cauru gadu, ik vakara. Ja kāda ap to laiku vērpa, tai sacījuši: "Kas pa saules pakāpēm vērps, novērps saulītei kājas." [K. Pētersons, Raņķi.] (LTT III, 26316)

Rudenī svētī Veļu laiku, un tas parasti ilgst vienu gada cēlienu — no Miķeļiem līdz Mārtiņiem.

Pērkons nāk ar savu zibeni (zobenu) un skalda ozolu (gada kalendāro ciklu).

*Pērkons spēra ozolā
Deviņiem zibeņiem:
Trīs zibeņi celmu skalda,
Seši skalda galotniti.*

Z (LTDz. IV, 10547)

Varbūt *Melnā čūska* un *Zaļā dzilna* vidū jūras griež lielo dzirnakmeni (Kosmosu ar Sauli un Zemi tajā) un "samaļ" laiku miltos jeb acumirkļos.

*Melna čūska miltus mala
Vidū jūras uz akmeņa.*

V (LD 31348)

*Melna čūska, zaļa dzilna
Uz akmeņa miltus mala.*

V (LD 31348,1)

Savukārt cauri akmenim (telpai) vilktais "diegs" būtu jāsaprot kā lineārais (islaicīgais) laiks pretstatā cikliskajam (mūžīgajam).

*Mella čūska, zaļa dzilna
Caur akmeni diegu vilka.*

V (Melngailis III, 992)

Kosmiskajām dzirnām griežoties, gadskārtu dievības (katra savā laikā) nāk apraudzīt cilvēkus. Tās ir: Metenis, Liela diena, Ūsiņš, Juris, Jānis, Pēters, Jēkabs, Miķelis, Mārtiņš un Ziemassvētki (sk. tos).

Par zemes un pazemes lietām rūpējas daudzās Mātes: Vēja māte, Meža māte, Uguns māte, Jūras māte, Zemes māte, Veļu māte u. c.

*Jūras māte, Jūras māte
Ko dar' jūras zvejnieciņi?
— Tiklus pīna, ainus taisa
Augsta kalna galiņā.*

Z (LTDz. III, 13042, 4)

Mājas dievības (gari)²¹

Senajiem latviešiem bija jāprot sadzīvot ar daudzajiem gariem, kas mājoja visur, un tie varēja būt visdažādākajā izskatā: kā putni, zvēri, kukaiņi, rāpuļi, lietas un priekšmeti, ēna, gaisa vēsma, dabas parādība, arī kā cilvēki. Tie varēja parādīties kā nomodā, tā arī sapnī.

Gari īpaši aktīvi bija Saules kalendāra svētkos, arī citos cilvēkam nozīmīgos brīžos. Visbiežāk par gariem uzskatītas mirušo cilvēku dvēseles. Gari varēja būt gan labvēlīgi, gan tādi, kas kaitē dzīvajiem — nedabīgā nāvē mirušo dvēseles.

Gariem varēja pielabināties, ziedojot tiem ēdienu, nokaujot kādu mājlopu vai tiem noliekot dažādus priekšmetus, kā vilnu, naudu u. c.

“Pie mums [Vidzemē] citiem saimniekiem ir elka-dievi, ko sauc par Mājas kungiem. Šiem ir mājas vieta vai kādā kokā, vai kādā vecā krāsmatā, vai sētmalā, vai pašu laukā kādā akmenī. Šās vietas ir cienījamas saimniekam, kas Mājas kungus tura, un tur citi nedrīkst pieiet klāt. Pats saimnieks tur tos mielo, upurus nesdams, Jurgā dienā, Miķeļa dienā un vēl daudz citās dienās. (..) Blēņu ticīgi ļaudis saka: šie mājas kungi esot ļauni gari, ko vajagot apmierot, lai pie mājas nedarot nekādu skādi. [Latv. ļaužu draugs, 1836. 81.]” (LTT III, 19325)

Skaugi, burvji, raganas u. c.

Saules kalendāra svētkos aktivizējas dabas spēki, enerģijas. Šajā laikā cilvēka domām un darbībai piemīt īpašs spēks. To var izmantot labvēlīgi, veicinot ražību un auglību.

Ķekatā, ļekatā
Lēksim kāļu dārziņā;
Lai aug kāļi, kāpostiņi
Apaļāmi galviņām.

K (LTDz. IV, 13990)

Bet, ja kāds otra labumam skauž un grib novēlēt ko ļaunu, tad svētki ir pats labvēlīgākais laiks šādai rīcībai, īpaši Jāņi.

“Jāņu nakti saimnieks uzmauc sev kaklā zirga sakas, loku, grožus, iet pa otra saimnieka tīrumu un met tur olu vanckarus, ja grib otru noburt. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT II, 11681)

Appuškoju baltu gaili
Ar sarkanu dzīpariņu,
Lai izdēdē šī druviņa
Kā sarkans dzīpariņš.

(LBV 620)

Šādu otra nelaimes vēlētāju sauc par skauģi, burvi, raganu, zavētāju u. c.

Piena, kreima upes tek
Manā govu laidarā;
Skaugis kaklu nosalauzis
A devīnis raganinis;
Zavētāja noslikuse,
Jāņu nakti zavēdama.

K (LTDz. IV, 15148)

Skaugī un burvji var būt gan vīrieši, gan sievietes. Raganas parasti ir sievietes, kurām savukārt skauž kaimiņu saimnieces veiksmē pie lopiem.

“Lielā piektā jeb arī Jāņa dienā raganas staigā ar vaļējiem matiem un slaucenēm rokā pa ganībām un salasa nokaltušus govju mēslus, ar ko varot sev pieburt svešu govju pienu.” [F. Brīzemnieks, 1881, VI, 203.]” (LTT III, 25292)

Ļaužu iztēlē burvji un raganas nereti pārvērtušies par gluži fantastiskām būtnēm.

“Jāņu vakarā vecenes, kurām ir sakari ar ļauniem gariem, staigājot pa kaimiņu laukiem, plūkdamas zāli, ar nolūku atņemt kaimiņu govīm pienu. Jāņu nakti laidaros šīs vecenes esot ieradušās suņu izskatā un zīdušas pienu. [Skolotāji, Rīga.]” (LTT II, 11617)

“Burvji un raganas pārvēršas par vilkatiem, melniem suņiem, āžiem, kaķiem, pūcēm un žagatām. [G. Stenders.]” (LTT I, 3900)

“Raganas jāgot pa gaisu uz slotas kāta vai arī uz bluķa. [V. Pilipjonoks, Plāni.]” (LTT III, 25295)

*Skrien, ragana, šķērsu gaisu,
Ne manā sētiņā:
Mana sēta dzelžiem kalta,
Adatām jumti jumti.*

V (LTDz. IV, 15201)

“Raganas darot krusu un vētru un plēšot sauli un mēnesi. [G. F. Stenders, Kurzeme.]” (LTT III, 25293)

Ļaužu uzskati par burvju, raganu u. c. darbību ir visai pretrunīgi. Viņi uzskatīti arī par cilvēku dziedniekiem un labvēļiem, kuru slava izplatījies tālu pasaulē.

“Zīlniekus, kannu raugus, sāls pūšlotājus un vārdotājus viņi turēja lielā godā un slimās dienās pie šiem palīgu meklēja. [Latv. Avīzes, 1845, 37.]” (LTT IV, 36011)

“Kurzeme vecos laikos kā piebāzta bija no māņu ticīgiem ļaudīm. Tie runāja no raganām, no burvjiem, labdariem, vārdiniekiem, zavatniekiem un dievs zin, no kādiem tādiem vēl. Nu jau šī māņu ticība stipri ir zudusi. [Latv. Avīzes, 1824, 32.]” (LTT IV, 34007)

“Šī meita paregone pasacījusi, kad būs sausie gadi, slapjas vasaras un ārstējusi arī dažādas slimības. Priekš paregošanas tai notrūkusi valoda: tā rādījusi rokām visādas māžīgas kustības un zīmes. Pēcāk, kad viņa varējusi runāt, tā visu izskaidrojusi. Rīga tanī laikā vēl bijusi tik maza, ka šai meitai sadevuši rokā visas Rīgas atslēgas, lai tā viņas izdala, kam katra ir piederīga, ko meita arī uz mata izdarījusi. [K. Jansons, Plāni.]” (LTT III, 25305)

Oficiālā valsts vara visos laikos ir nosodījusi šādu darbību. Jau Romas republikas un vēlāk ķeizaru laikā kaitīgo buršanu un paregošanu sodīja ar miesassodu vai pat nāvi, atkarībā no nodarītā kaitējuma. Nāvei nolemto burvi

aita krustā, meta zvēriem saplošīšanai vai sadedzināja dzīvu. Vēlāk kristīgo
buršanu laikā burvju vajāšanas pastiprinājās. 4. gs. aizliedza arī labdarīgo
buršanu. Buršanu pielīdzināja elkdievībai un atkrišanai no kristīgās ticības.

Viduslaiku sākumā burvju prāvas tomēr bija samērā retas, jo sūdzētājam
bija ne tik vien jāsavāc pierādījumi, bet, prāvu zaudējot, jāsaņem arī burvim
paredzētais sods.

Plašākas raganu vajāšanas sākās 14. gs. Francijā, un jau 15. gs. inkvizitori,
ceļodami no novada uz novadu, ikgadus sadedzināja tūkstošiem "raganu".
Masveida raganu vajāšanas mīlnis 16. gs. beigās un 17. gs. sākumā bija pārņēmis
visu Eiropu un sasniedza arī Latviju.

Pirmās raganu vajāšanas Latvijā notika 16. gs. sākumā. 1559. gadā
sadedzināta kāda ragana Grobiņā, kas ir pirmais zināmais raganu dedzināšanas
gadījums Latvijas teritorijā. Poļu laikos (1562.—1629.) var runāt jau par
raganu vajāšanu īstā nozīmē ar inkvizīcijas procesu, raganu pārbaudījumiem,
spīdzināšanu un lietu ierosināšanu *ex officio*.

Vidzemē jauno mācību ietekmē pamazām zuda ticība buršanas iespējai.
Tur raganu vajāšanas beidzās agrāk nekā citur Latvijā, un 18. gs. pirmajā pusē
nav vairs zināma neviena buršanas lieta.

Kurzemē un Zemgalē raganu vajāšanas turpinājās visu 17. gadsimtu un tās
vēl sastopamas 18. gs. sākumā, tomēr arī tur pēc lielā mēra 1710. gadā raganu
prāvas notika arvien retāk.

Baltijā raganu dedzināšana beidzās 18. gs. Pavisam raganu vajāšanās dzīvību
zaudēja ap simt tūkstoši cilvēku (sk. LKV XVIII, 34820—34831).

*Ai raganu raganiņa,
Rītā tevi dedzinās;
Vakar cirta apšu malku
Trīs pagastu jauni puīši.*

(DLP, 1892, 29)

Mutvārdu kalendāra uzturēšana tautā

Neviena zemkopju tauta nevar pastāvēt bez kalendārajām zināšanām. Viens
no kalendāra galvenajiem uzdevumiem ir palīdzēt zemniekiem pareizi sadalīt
darāmos darbus visa gada garumā, t. i., noteikt, kad vieni darbi ir beidzami un
nākamie sākami, piemēram:

“Līdz Metenim bijis jābeidz linus vērpt un jāsāk aust. Ja kur nebija lini novērti un puīši vēl kur atrada kādu kodaļu, tad to uzdūra uz apiņu mieta, kuņu atkal uzlika uz malkas grēdas jeb rijas jumta, lai nāburgi redz, kā arī lai nākošā gadā aug gaŗi lini. [J. Rubenis, Ērgļi.]” (LTT III, 19965)

Senāk, kad rakstītu kalendāru nebija, dienas skaitīja galvā. Lai rēķins nesajuktu, “viņi dienas skaitījuši pēc siksnās iesietiem mezglēm vai birkās iegrieztām burtām,” raksta senprūšu hronists P. Dusburgs 14. gs. pirmajā pusē (sk. LKV IX, 15032). Tomēr, ja visas dienas būtu vienādas, šāda vienmuļa skaitīšana kādreiz var arī sajukt, un tas, savukārt, draudēja ar saimniecības panīkumu un pat badu. To nekādā ziņā nedrīkstēja pieļaut. Tādēļ Mēness—Saules kalendāra zīmīgās dienas (t. i., svētkus, laikgados un nedēļas pēdējo — piekto dienu) vajadzēja vēl kā īpaši iezīmēt. Tautas tradīcijās saskatāmi vairāki veidi, kā to izdarīt.

1. Katros svētkos un laikgados bija noteikts rituāls, kas katrā ziņā jāievēro, un sadzīvē to pamatoja visdažādākajos veidos, visbiežāk ar svētības, ražības un auglības iegūšanu.

*Ūsiņam gaili kāvu
Deviņiem cekuliem,
Lai aug man miežu vārpa
Deviņiem žuburiem.*

Z (LTDz. IV, 14589)

2. Svētkos un laikgados bija stingri aizliegts strādāt, t. i., darīt smagos vai vismaz pieciešamos atbilstošā gadalaika ikdienas darbus, pie kam sods par aizlieguma pārkāpumu nereti solīts bargs: neraža, ugunsgrēks, dažādas nelaimes utt.

“Labrencis bija uguns svētki. Labrencī nedrīkstēja rijās strādāt ar uguni, jo tad caur uguni ejot mājas bojā. [G. Pols, Vecgulbene.]” (LTT II, 6213)

Tomēr svētkos un laikgados bija jāveic īpaši gadalaikam atbilstoši darbi vai arī kādas neparastas izdarības, kas sagādāja prieku. To motivācijai izmantoja visu iespējamo, kas attiecīgajā brīdī bija aktuāls.

“Zirgi ziemassvētku rītā jānotrin ar sniegu, lai vasaru tos neēd odi. [V. Miķelāns, Kaldabruņa.]” (LTT IV, 34558)

“Jāņu naktī vajaga kailam apskriet laukus, tad labāk aug. [E. Žalutka, Panemune.]” (LTT II, 11569)

Tā pašā iemesla dēļ, t. i., lai nesajuktu laika skaitīšana, visu cauru gadu bija jāsvēta nedēļas pēdējā diena — piekta diena. Ziemā parasti svētīja tikai piekto vakaru jeb piektsvakaru, kas pēc mūsdienu kalendāra iznāk ceturtdienas vakarā.

“Visu cauru gadu sievas nav vērpušas ceturtdienas vakaros, lai aitām augtu laba vilna un sīkiem lopiem nebūtu likas kājas. [P. Rīmanis, Krimulda. A. Bilenšteina man.]” (LTT III, 23679)

Šādai dienu skaitīšanai viena gada robežās varēja izsekot katrs māju saimnieks, tomēr ilgākam laikam kalendāra uzturēšanai bija nepieciešami papildu novērojumi un zināšanas, lai noskaidrotu, kad tieši jāievieto liekais trīspadsmitais mēnesis gadā, kad ir garais, kad parastais Saules vai Mēness gads, utt. Tādēļ bijuši zintnieki, kas dzīvojuši svētpilsētās, zinājuši kalendāro ciklu un nesuši savas zināšanas ļaudīm.

*Laužat skalu, pūšat guni,
Laižat Dievu istabā;
Dieviņš stāvēj' aiz vārtiem
Nosvīdušu kumeliņu.*

V (LTDz. IV, 13647, 1)

*Klusat jauni, klusat veci,
Dievs ienāca istabā;
Dievs ienāca istabā
Vaicā nama saimnieka.*

K (LTDz. IV, 13660)

Varbūt senais māju saimnieks atbraukušo zintnieku, kurš zinājis Kosmisko lietu kārtību, uztvēris kā pašu Dievu.

Mājas apgaismošana²²

Latvijas apstākļos telpu apgaismošanai vienmēr bijusi liela nozīme. Meitas jau bērnībā sāk darināt pūru. Galvenā pūra pielocīšana noritēja garajos rudens un ziemas vakaros. Šajā pašā laikā vīrieši laboja un kārtoja darbarīkus, vija valģus, izgatavoja traukus, istablietas utt.

Apgaismošanai lietoja malku, skalus un sveces. Dažuviet Latvijā vēl

divdesmitajos gados bijuši sastopami ar malku kurināmi ceplīši (kamīni). Tie veidoti māla kleķa masā kā 30 līdz 45 cm dziļi un tikpat plati iedobumi.

Ikdienā galvenā loma pieder skaliem.

*Aizdegusi garu skalu,
Vērpju ilgi vakarā;
Gan pazīnu pūrīnā
Gara skala degumiņu.*

(LTD III, 1528)

Skalus plēsa no priedes, retāk liepas vai bērza koka. Skalu malkai ņēma kokus bez zariem, sacirta (sazāģēja) bluķos un saskaldīja nelielās pagalēs. No apžāvētām pagalēm šķēla skalus, kurus tad sasēja kūlišos un lika uz krāsns galīgai izkaltēšanai. Uguni iešķīla ar šķiltavām sagraudzētā linu lupatiņā. Vakarā oglītes aprausa pelniem, lai uguni uzglabātu līdz rītam. Ja ierušinātās oglītes izdzisa un vīriešu ar šķiltavām nebija mājā, tad uguni podā pārnesa no kaimiņiem.

Sveces vairāk dedza godos un svētkos, ja līdzekļi atļāva — arī darba laikā.

*Dedziet, tautas, sveč' uguni,
Skala vis nededziet!
Nava manas villānītes
Skala dūmu redzējušas.*

(LD 21600)

Kā sveču materiāls dainās visbiežāk minēts vasks. Vēlāk, vaskam aprūkstot, svecēm sāk lietot mājlopu, vairāk gan aitu taukus. Sveces lej mājās, retāk pērk. Kāds apraksts no Cēsu puses:

“Sveces lēja paši no liellopu (govs) un aitu taukiem. Taucus izkausēja podiņā, salēja tos kādā krējuma “ķērnē” jeb atstāja podā. Tad ņēma šķeterētu “bomvilnas” jeb pusvilnas biezu diegu, uzmeta to cilpā uz kāda kociņa un diega vaļējo galu sāka mērcēt taukos; liellopu tauki ātri dziest, tāpēc diega gals iemērķts tūlīt paliek smags un grimst dibenā. Tā cilā un laiž taukos diegu (diegs — dakts) tikmēr, kamēr ir pietiekošā biezumā svece. Tā taisa resnas sveces darba laikā apgaismošanai un arī iztaisa mazākas un pavisam mazas eglītes svecītes bērniem. Kad svece gatava, tad to pakāra

(uz dakts augšējās cilpas) kādā kociņā, lai tā galīgi "sasaltu". Luktu parasti kārā virs goda galda, lai tas skaisti apgaismo visu istabu." (LFK 891, 2667 Kūdumā)

Senāk, šķiet, sveces lējuši rudenos, kad kauti lopi; vēlāk, kristiešu baznīcas ietekmē, šī tradīcija pārgājusi uz Sveču dienu.

Skalu, īpaši sveču uguns uzskatīta par pietiekami gaišu vakara darbiem.

Gaiša, gaiša ugunīņa

Meitu mātes istabā:

Liepu koku skali dega

Sudrabiņa lākturos.

(LTD V, 2783)

Tautas ticējumi tomēr stingri jo stingri aizliedz dedzināt uguni apgaismošanai vasaras gaišajā laikā, t. i., no Kāpostu dienas pavasarī līdz Uguns dienai vasaras beigās, solot dažādas nelaimes par aizlieguma neievērošanu.

"Pēc kāpostu Māras vairs nevarot uguns vakaros dedzināt, jo tad izpūstot rudzi. [H. Skujiņš, Aumeisteri.]" (LTT III, 22602)

"Līdz Lārančam rijā kūla ar dienas gaismu un veci cilvēki neļāva priekš tās dienas ar uguni kult, jo ta ēkas degot. Pēc Lāranča cēlās gaišos un kūla ar uguni. [H. Skujiņš, Aumeisteri.]" (LTT II, 16199)

Šķiet, ka patiesais šī aizlieguma cēlonis ir sargāt acu gaišumu, kas toreiz bija ne mazāk svarīgi kā šodien.

Mājas pušķošana

Parasti, gaidot svētkus vai ģimenes godus, sakopj māju.

Ejiet, bērni, skatīties,

Kas pa namu ribināja:

Ziemassvētki namu slauka,

Visus traukus cilādami.

(LTDz. IV, 13574)

Senāk bija parasts to vēl jo krāšņi izpušķot. Mājas kopšana un pušķošana piederēja pie svētku rituāla.

*Es to savu istabīnu
Lapīnām izkaisīju,
Lapīnām izkaisīju,
Rozītēm izspraudīju*

K (LTDz, IV, 14923)

K. Pāvuliņa trīsdesmitajos gados ir aprakstījusi pušķojumus latviešu tautas tradīcijās, par pamatu izmantojot tajā laikā Pieminekļu valdē esošos materiālus.²³

Vasarā galvenie pušķi ir koku zari, lapas, zaļumi, ziedi, dažādi dekoratīvie augi. No dažādiem lapu kokiem pušķiem visvairāk lieto ozolus, — ozola zarus, lapas un ziles. Ozola zariem pušķo vārtus, nama durvis, istabas griestus u. c. Ozola lapām kaisa grīdu. No ozola lapām pin vaiņagus un vītnes.

Līdzīgi ozolam pušķošanai izmanto bērzu. Bērziem izsprauž istabu, pušķo vārtus, nama durvis un pagalmu. Jāņu vakarā bērzu zaru kroņiem pušķo govīs. Bērza lapām kaisa istabas grīdu.

No citiem kokiem kā pušķus dainas min ošus un kļavas. Pušķošanai lieto arī liepu, tomēr tā nav tik iecienīta.

Ābeli un ievu dainas min kā sētiņas pušķotājas. Ābeles ziedus meitas nemēdz vīt vaiņagā.

*Ābel's ziedu vien neviju
Tie raud gauži valkājot.*

(LD 5930)

Pēc profesora P. Šmita ābele ir Dieva koks un mātes simbols, kam meitas nav gribējušas zarus lauzt. Ieva dainās ir sievas simbols. Arī to meitas nelabprāt pin vaiņagā.

Pušķiem ar noteiktu maģisku nozīmi lieto sērmūksli (pīlādzi). Tautas ticējumos sērmūkslim piemīt maģisks spēks, kas sargā no ļauniem gariem, no raganām. Ar to izsprauda govju kūtis, zirgu stallus, rījas, klētis, arī tīrumus un dārzus. Sikus sērmūksļa koka krustiņus sasprauž spraugās virs ēku durvīm un logiem.

No skuju kokiem pušķošanai lieto egli un paegli. Egli parasti lieto ziemā, vasarā tikai atsevišķos gadījumos — kāzās un sevišķi bērēs. Paegli lieto telpu un pajūgu pušķošanai ziemā. Tam piedēvē maģisku spēju aizsargāt pret ļauniem gariem.

Pušķiem parasti nelieto ne priedi, ne arī apsi un alksni.

Vasarā pušķiem noder dažādi ziedi.

*Kādi ziedi vasarā,
Tādi manā vainagā:
Zirņu ziedi, puķu ziedi,
Pelēkie rudzu ziedi.*

(LD 5929)

Nātres, dzelkšņus un dadžus lieto kā aizsargus pret burvjiem un raganām. Jāņu naktī nātrēm kaisa laidarus un lopu ceļus. Dadžiem vai ērkšķiem pušķo kūtiņus, laidarus, staļļus.

*Pinat, meitas, ērkšu kroni,
Metat govju laidarā.
Lai ragana acis bada,
Jāņu nakti skraididama.*

(LD 32487)

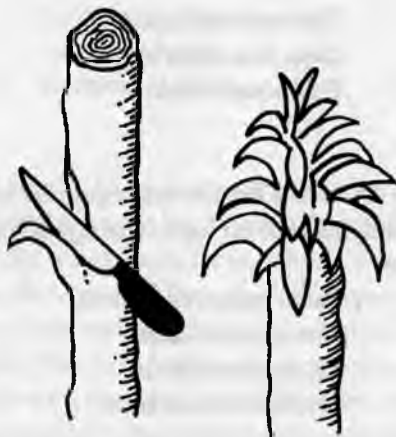
Dažus augus pušķiem nelieto, piemēram, tā sauktās “raganu puķes”, “čūsku puķes”, “kapa puķes”, “krusta puķes”.

Ziemā parasti pušķoja istabu sienas un griestu sijas, tādēļ jau laikus rudenī savāca un izkaltēja dažādus augus, piemēram: kaķpēdiņas, smilgas, lācauzas, niedres, baltās sūnas, rudzu un kviešu salmus u. c. Bez tam izmantoja egļu zarus, paegļus, bērzu slotas žagarus (bez lapām), tos vēl papildināja ar pušķiem no zosu vai vistu spalvām, zosu dūnām, krāsainām lupatiņām, krāsotām ēveļskaidām, īpatnēji gatavotiem koka ziediem un dažādiem papīra gabaliņiem, sākot ar papīra atgriezumiem un beidzot ar spīdīgu un krāsainu papīru lentēm.

Paegļus balina, mērcējot kaļķu pienā vai arī iebāzot zosu dūnās. Kaļķos balinātiem paegļiem piesien krāsainus ēveļu skaidu vai papīra pušķus.

Koka ziedus (8. zīm.) pagatavoja no zaļa lazdas koka pagalītes. To ar nazi plēsa pa atsevišķai šķīliņai, līdz sadrumstaloja un izveidoja kaut ko līdzīgu buketei; tad to nokrāsoja ar dzērveņogu sulu.

Kroņus taisa no papīra, spalvām, ēveļskaidām, lietojot vairāk gan vienu materiālu, retāk dažādus materiālus vienu ar otru jaucot. Kroņa pamatam ņem 5—6 garus rudzu vai kviešu salmus, savij tik lielā lokā, ka var galvā uzlikt, un notin ar dziju; ap šo loku pin spalvas, skaidas, papīru, piestiprinot tos ar dziju. Kroni pinamiem papīriem galus iegraiza bārkstainus vai caurumotām figūrām. Ēveļskaidas krāsoja mājas līdzekļiem, piemēram: zaļu krāsoja bērza lapu vai akmens sūnu novārījumā. Pušķošanai ēvelēja apses koka skaidas, kas bijušas

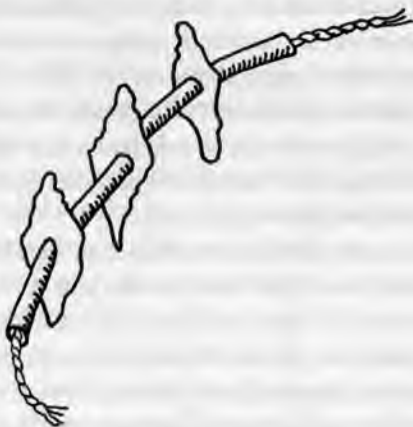

8. zīm. Koka zieds

gludas un “spīdīgas kā zīds”. Kad tuvojās svētki, meitas nesušas “apses kluci” galdniekam. Par ēvelēšanu galdniekam devušas cimdu pāri. Kroņus nopina daudz — “pilnu kārti” — un uzglabāja bēniņos uzvērtus uz garas kārts.

No niedrēm, rudzu vai kviešu salmiem, zosu spalvu stiebriem iespējams veidot visdažādākos vērumus un figūras.

Salmu valgs (9. zīm.), paraugs no Pampāļu pagasta.

9. zīm. Salmu valgs

To pagatavo no 3—4 cm gariem sagrieztiem salmu “spīdžeņiem” un krāsainiem kvadrātveida papīra gabaliņiem vai lupatiņām, saverot uz diega salmus un papīriņus pamišus vienu aiz otra. Salmu vietā lieto arī zosu spalvu stiebru spīdžeņus. Šādus salmu valgus meitas pagatavoja veseliem kamoliem.

Salmu gredzenu ķēde (10. zīm.) no Andrupenes pagasta pagatavota no karstā ūdenī samērcētiem un plakani saspiestiem rudzu vai kviešu salmiem. Līdzīgas ķēdes pagatavo arī no papīra (Vestiena).

Salmu valgus un salmu gredzenu ķēdes izkar “krustim šķērsām” pie griestiem, radiāli no sienām uz griestu vidu vai arī lokos gar sienām un griestu sijām. Salmu gredzenu ķēdes karina uz pūzuru, lukturu stūriem kā dekoratīvu veidojumu.

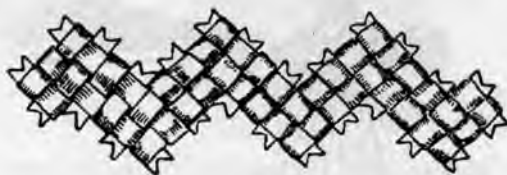

10. zīm. Salmu gredzenu ķēde

“Likumiņi” (11. zīm.) un **“Robiņi”** (12. zīm.) no Andrupenes pagasta pagatavoti līdzīgi kā iepriekš — no karstā ūdenī samērcētiem un plakani saspiestiem salmiem. Tos piestiprina līkumoti gar sienu virs logiem.

11. zīm. “Likumiņi”

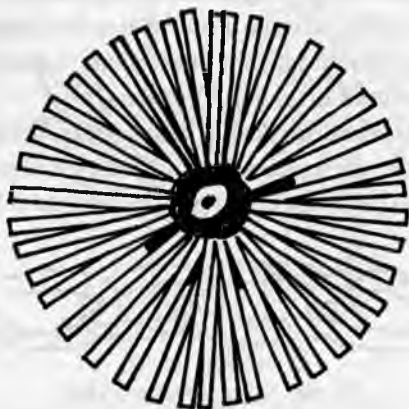

12. zīm. “Robiņi”

“Saulīte” (13. zīm.) no Andrupenes pagasta pagatavota no veseliem, t. i., nesaspiestiem salmiem, sarkana un sudrabspīdīga papīra, to piestiprina pie sienas vai griestiem starp egļu zaru pušķojumiem.

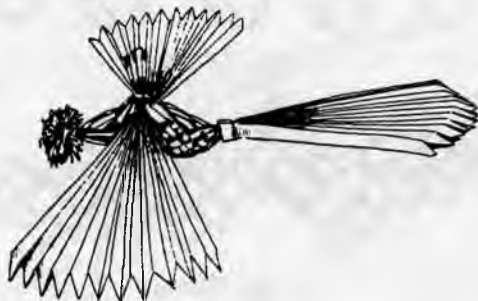
Starp mākslīgiem pušķiem īpašu vietu ieņem vesels komplekss dažādu fantastisku dekoratīvu — varētu teikt — kustīgu figūru, kas pie griestiem

nemitīgi kustas, griezdamās gan uz vienu, gan otru pusi. Lai panāktu šo figūru veiklāku kustību, piekāršanai diega vietā lietots zirga astrs (Pampāļi). Pēc rakstura šīs figūras būtu dalāmas divās daļās: — 1) putnu un tauriņu figūras, 2) dažādie lukturi, križi, pūzuri.

13. zīm. "Saulīte"

Putns (14. zīm.) no Andrupenes pagasta (31x31 cm). Putna vidusdaļa izgatavota no mērcēta un plakani saspiesta salmu pinuma; spārni un aste — no locīta papīra. Galvas un knābja vietā krāsains papīra pušķītis. Tas dziedziņā karināts līmeniski.

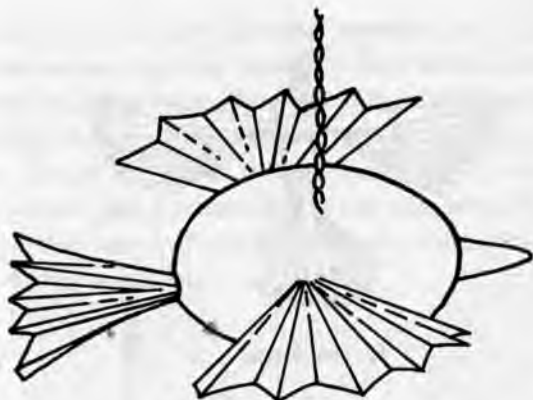

14. zīm. Putns

Putns (15. zīm.) no Kuldīgas un Tukuma apriņķa (18x21 cm) veidots no olas čaumalas un papīra. Atsevišķās daļas piestiprinātas, iebāžot tās čaumalā izveidotos caurumos.

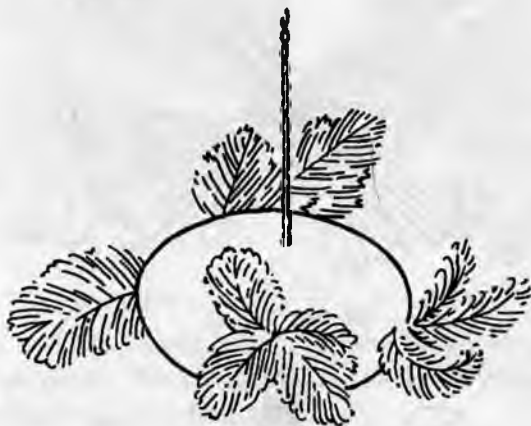
Putns (16. zīm.) no Kuldīgas un Tukuma apriņķa, pagatavots no olas čaumalas

15. zīm. Putns

un vistu vai zosu spalvām. Vertikāli piekārtu putnu lieto kā sastāvdaļu krīgiem un lukturiem. Olu čaumalas dažreiz krāso. Spalvu vietā lieto arī līdz 10 cm garus salmus.

16. zīm. Putns

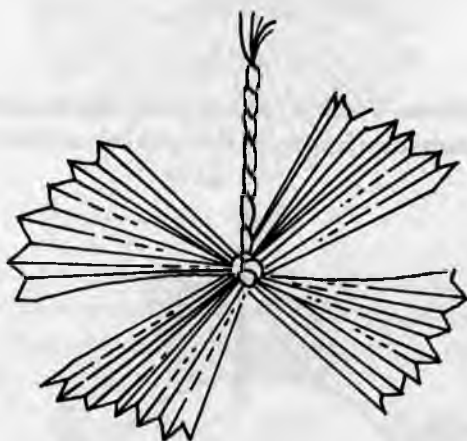
Putns (17. zīm.) — putnveida figūra no Medzes pagasta, Liepājas apriņķī. Veidots līdzīgā kārtā no priedes koka un skaliņiem (25x20 cm).

Tauriņš (18. zīm.) pēc Vaives pagasta parauga — vidū nosiets ar diegu un līmeniski karināms pie griestiem.

Spurgulis (19. zīm.) — putnveida figūra no Garozas pagasta, Jelgavas apriņķī. Spurgulis pagatavots ar nazi no priedes koka un priedes skaliņiem. Piekarināts diegā pie griestiem horizontāli virs galda, tas pastāvīgi grozās (20,5 x 18 cm).

17. *zīm.* Putns

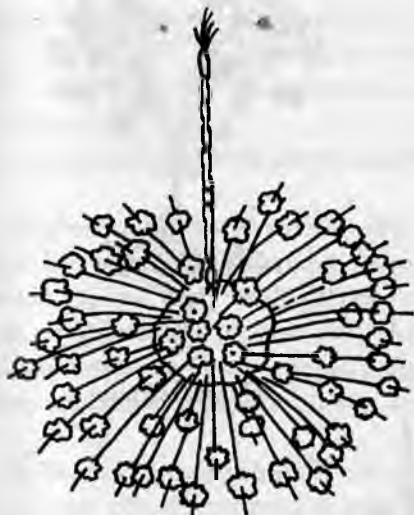

18. *zīm.* Tauriņš

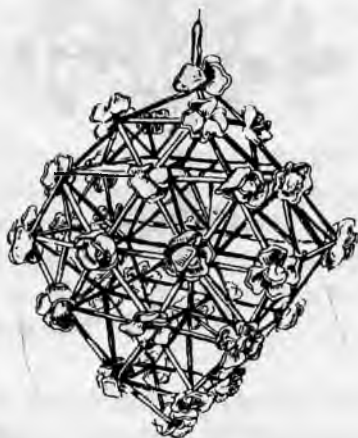

19. *zīm.* Spurgulis

Pūzuris (20. zīm.), arī **lukturis**, **virpulis** pēc Vidzemes vidienes un Ziemeļvidzemes paraugiem, diametrs 24 cm. Pūzuris pagatavots no kartupeli iespraustiem rudzu salmiem. Augšējā malā iedurta tapiņa ar piesietu grodi sagrieztu diegu. Salmu stiebriem uzvērti raibi un spīdīgi papīra gabaliņi. Pūzuris sastopams viscaur Latvijā un dažādās variācijās. Piemēram, Ļaudonā lieto salmus — vārpām galā. Kurzemē šādu pūzuri taisa, salmu vietā lietojot skaliņus, kam galā piesieti zosu spalvu pušķi, lieto arī niedres ar galā iebāztiem spalvu pušķiem vai papīra puķēm.

20. zīm. Pūzuris

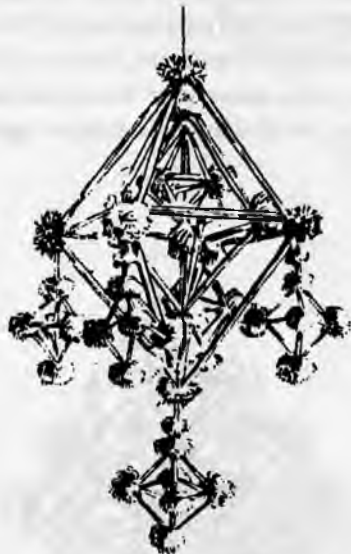
21. zīm. Lukturis

Lukturis (21. zīm.) no Makašānu pagasta, Rēzeknes apriņķī pagatavots no niedrēm un papīra. Niedru stiebriņi izveido kristālveidīgu kopojumu, pie kam niedres mēdz nokrāsot dažādās krāsās.

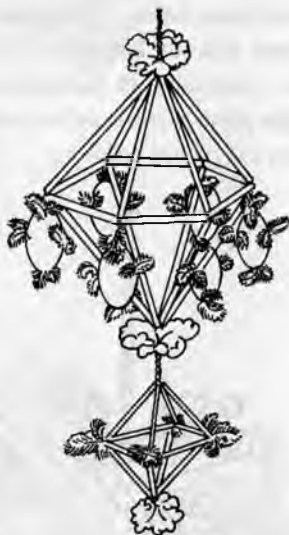
Pūzuris (22. zīm.) Andrupenes pagastā, **lukturis**, **krīģis** Pampāļu pagastā (lielums 35x20 cm). Pagatavots no rudzu salmiem un krāsaina papīra pušķiņiem. Līdzīgi pūzuri atrasti Latgalē un Kurzemē četriem, sešiem un astoņiem stūriem figūras kristālveida pamatā, ar visos stūros piekarinātām mazākām figūrām. Pūzuru lielums sasniedz 50—60 cm caurmērā. Vidusdaļā novieto līdz četrām figūrām citu par citu mazākas. Par stiebriem lieto niedres, salmus.

Lukturis (23. zīm.) arī **krīģis** no Kuldīgas un Tukuma apriņķiem. Pušķojumiem lietotas spalvas un olu čaumalu putni. Līdzīgas figūras pagatavotas 4, 6 vai 8 stūriem.

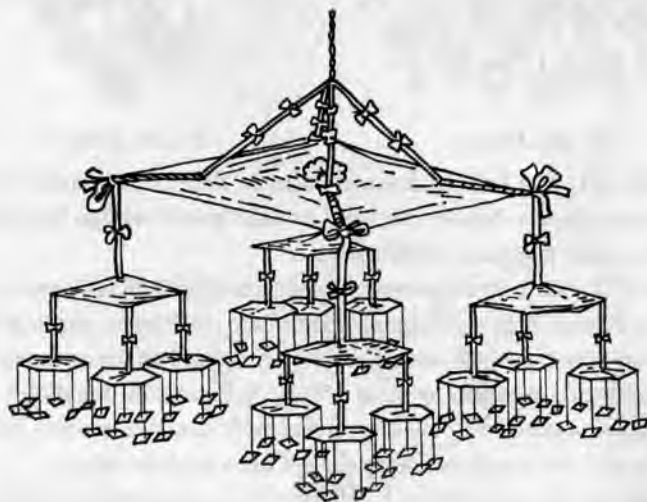
Griestu rotājums jeb **ķists**²⁴ (24. zīm.) no Bārtas pagasta, pagatavots no 4 un 6 stūrainām pītām salmu zvaigznītēm un krustiņiem, kas piekārti cits pie cita. Plāksnišu savienotājiem diegiem uzvērti zosu spalvu stiebrīņi.

22. zīm. Pūzuris

23. zīm. Lukturis

24. zīm. Ķists

Masku gājieni un maskas²⁵

Masku gājienu laiks ir rudens un ziema, kad lauku ļaudīm ir vairāk vaļas. Tas ir laiks, kad Saule atrodas mītiskajā jūrā jeb veļos. Šajā laikā zemnieki saņēma un baroja mirušo dvēseles un rūpējās par nākamā gada auglību, ar ko cieši saistās masku gājieni.

Masku gājienos gāja ziemā Saules kalendāra svētkos: Mārtiņos, Ziemassvētkos, Meteņos. Vēlāk, kad senais kalendārs sajuka, masku gājienu tradīcija pārgāja arī uz citām iezīmju dienām pēc baznīcas kalendāra, piemēram, Vidzemē maskojās arī Katrīnās un Andrejos. Kursā, Zemgalē un Latgalē masku gājieni notika vēl arī Jaungadā, Zvaigznes dienā, dažviet arī Teņa un pelnu dienā.

Masku gājieni sākušies parasti vakaros un turpinājušies naktī.

Dalībnieki. Masku gājienos piedalījās gan vecāki vīri un sievas, gan arī bērni, bet visvairāk jauni ļaudis. Nereti notikuši arī tikai vīriešu vai tikai sieviešu gājieni. Bieži vesels gājiens reprezentējis ģimeni, ko vada tēvs vai māte, citi gājiena dalībnieki — bērni (Mārtiņa tēvs un Mārtiņa bērni). Maskās gājējiem bija rokās rīkstes, rungas, paegļu un egļu zari vai ērkulis, līdzī ieroči trokšņa radišanai: veci katli, pannas, trumuļi utt.

Dalībnieku nosaukums ir sakarā ar masku gājienu. Daudzi masku apzīmējumi cēlušies no maskās iešanas laika, piemēram: *Mārtiņa bērni* jeb *Mārtiņi*, tāpat *danča bērni* (pēc Einhorna ziņām danču vakars ir Ziemassvētku priekšvakars), *kaļadi* — pazīstamākais Latgales masku nosaukums (sal. krievu *коляда*, kas nozīmē gan pašu gājienu, gan arī Ziemassvētku laiku), *trikungi* (no triju kungu dienas), *meteņi*.

Citi maskoto apkārtstaigātāju nosaukumi atvasināti no kādas gājiena dalībnieku īpatnējas iezīmes: *maski*, *maskarati*, *kūjenieki*, *suselnieki*, *baltie čigāni*, *spalvainie Mārtiņi*, *nabagi* jeb *ubagi*.

Nereti nosaukumi iezīmē kādu dalībnieka raksturīgu darbību: *joku Pēteri*, *budēļi* (lejasvācu *buddel*, tiesas sulainis, bende, jo šo masku uzdevums bija sodīt ļaudis par netikumiem).

Citreiz nosaukumi cēlušies no gājiena galvenās maskas vispārinājuma: *čigāni* (visā Latvijā pēc 14. gs.), *buki*, *pelnu āži*.

Daži nosaukumi norāda uz maskoto viesu dziļāko, noslēpumaino būtību:

vecīši (par vecīšiem sauc arī mirušo dvēseles), *ķēmi* (Tērvetē), *spokstiņi* (Nogalē), *ķekatas* (Lejaskurzemē apzīmē arī mājas garus) un *miežu vilki* (Kursā).

Maskošānās veids. Maskotajam cilvēkam bija jāpaliek nepazītam, citādi burvība zūd, tāpēc bieži seju nosmērēja ar ogli vai sodrējiem. Lai mainītu balsi, mutē ņēma dažādus sīkus priekšmetus — pogas, akmentiņus vai ielika “liekos zobus” no kāļiem, kartupeļiem. Pie mutes piesēja garu līnu kušķi vai melnu jēra ādas gabalu par bārdu. Puiši izmantoja dažādu mājdzīvnieku ragus vai pašdarinātas to galvas un astes, aptinās ar baltu vai melnu palagu.

J. A. Jansons plašāk apraksta raksturīgākos masku tipus un dod zīmējumus.²⁶ Maskas attēlo cilvēkus, dzīvniekus, dažādus priekšmetus vai mitoloģiskas būtnes.

Viena no primitīvākajām sejas maskām ir spalvains ādas (parasti aitādas) gabals ar acu un mutes caurumiem. Ļoti vecas ir sejas maskas, kas pagatavotas no koka (bērza vai egles) mizas. Kurzemē pazīstamas sejas maskas no vadmalas, kartona vai koka. Skatīt 25. un 26. zīmējumu!

25. zīm. Sejas maska no vadmalas
(Lutriņi)

26. zīm. Sejas maska no kartona ar līnu
bārdu (Alšvanga)

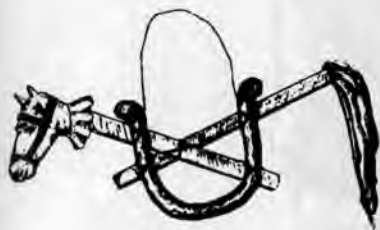
Vispārizplatīta paraža bija puišiem pārgērbties par meitām, un otrādi — meitām par puišiem. Bieži spēlēja “brūtes pāri” (puisis — brūte, meita —

brūtgāns). Latvieši maskarādēs vēl tēloja čigānu, židu, krievu, kas ved lāci, bet no arodu priekštāvjiem — nabagu, mācītāju, dzirnavnieku, ārstu, policistu, tirgotāju, jātnieku, skursteņslauķi, drēbnieku u. c.

Sevišķi izplatītas bija dzīvnieku maskas: lācis, dzērve (sk. 27. zīm.), zirgs (sk. 28., 29. zīm.), āzis (sk. 30., 31., 32. zīm.) un kaza.

27. zīm. Dzērve (Nītaure)

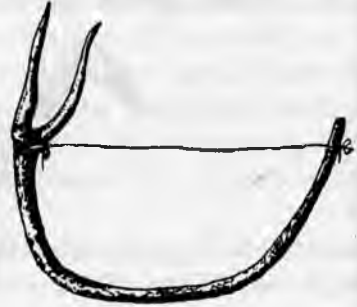
28. zīm. Statnis zirga maskas izgatavošanai (Valtaiķi)

29. zīm. Zirga galva no koka, apvilкта ar audumu (Nītaure)

30. zīm. Āzis (Nitaure)

31. zīm. Āža maskas pamatne (Valtaiķi)

32. zīm. Āzis (Mežotne)

Nereti maskas attēloja priekšmetus vai augus: leijerkasti (cilvēks, ielīdis kastē, muzicē), dzirnavas (cilvēks kastē rikojas kā dzirnavas), siena kaudzi (sk. 33. zīm.), labības kūli (sk. 34. zīm.), labības statiņu (sk. 35. zīm.), slotu (sk. 36. zīm.), sietu (sk. 37. zīm.), sēni (sk. 38. zīm.).

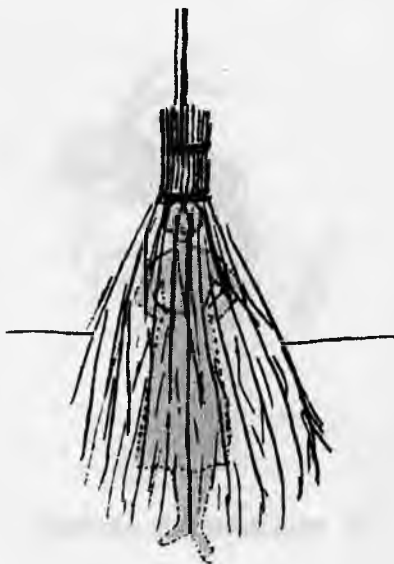
33. zīm. Siena kaudze (Nitaure)

34. zīm. Labības kūlis (Grobiņa)

35. zīm. Labības statiņš (Lubāna)

36. zīm. Slota (Rīga)

37. zīm. Siets (Zaļā muiža Zemgalē)

38. zīm. Sēne (Mālupe)

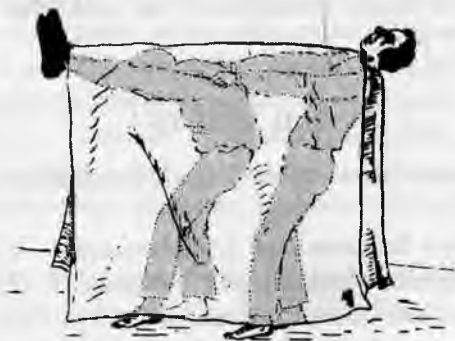
Pie mitoloģisku būtņu maskām pieder Velns, Nāve, Jods, Dievs, Laima, Lausks, vecīši, spoki, garā sieva jeb garā Grieta (sk. 39. zīm.), mazais vīriņš (sk. 40. zīm.), dzīvais mironis (sk. 41. zīm.).

39. zīm. Garā Grieta (Naudīte)

40. zīm. Mazais vīriņš

41. zīm. Dzīvais mironis (Lutriņi)

Bija arī jautās maskas — jātnieks uz zirga (sk. 42. zīm.), spēlmanis uz siena kaudzes (sk. 43. zīm.).

42. zīm. Jātnieks uz zirga (Aglona)

43. zīm. Spēlmanis uz siena kaudzes (Vidzeme)

Masku darbība. Masku uzdevums ir ne tikai atvairīt ļaunos garus, ko tās arī dara, taisot lielu troksni, bet galvenokārt nest mājai un sētai svētību, tādēļ maskas tiek gaidītas un parasti labi uzņemtas. Svētībai un auglības veicināšanai maskotie ļaudis noper mājiniekus, īpaši sievas un meitas. Lauku un lopu ražībai maskas danco, mīdās, griežas, dzied, smeļ un joko. Viesošānās beidzas ar masku pamielošanu, kas uzskatāms par ziedojumu ļauniem gariem.

Senču uzturs²⁷

Par ēdienreizēm zemnieka sētā jaunākajos laikos folkloras krātuvē ir kāds apraksts:

“Ziemā ēd trīs reizes: brokastis uz pl. 7, pusdienas pl. 1—2 un vakariņas pl. 6—7. Vasarā ēd četras reizes: brokastis pl. 7, pusdienas pl. 12, launagu pl. 4—5 un vakariņas pēc beigtiem dienas darbiem, neskatoties vai nu stundu agrāki vai vēlāki. Ceturto reizi rudenī mēdz atmest tai laikā, kad jau gāju putni sāk aizceļot. Mēdz sacīt: “Dzērves jau launagu aiznesa.” (LFK 91, 124 Ungurmuižā)

Launagu sāk ēst, kad pavasarī sākas smagie lauka darbi, t. i., kad vīri sāk art. Parasti tas notiek pēc Jurgiem.

“Dzērves pavasarī atnes launagu un rudenī ar Mikāli atkal aiznes. [P. Š., Rauna u. c.]” (LTT I, 6728).

Profesors E. Zariņš trīsdesmitajos gados plašāk aprakstījis mūsu senču uztura

tradīcijas, galvenokārt vadoties pēc dainām (E. Zariņš, LTD VIII, 17.—29. lpp.). Senie latvieši pārtikuši no vienkāršas, dabiskas barības, ko paši ražojuši un gatavojuši. Galvenie pamatēdieni ir bijuši maize, putra, kāposti un vēlāk kartupeļi jeb rāceņi. (Tie no Dienvidamerikas Eiropā nonākuši 16. gs., latviešu sētā pazīstami kopš 18. gs.) Vasarā tos papildināja ar pienu, krējumu, biezpienu un sviestu, ziemā — ar gaļu un taukiem.

Zivis, siļķes, siers, desas un pankoki ēsti retāk, galvenokārt svētkos un godos. Tēja un kafija dainās nav minētas; pirms 300 gadiem Eiropā tās vēl nepazīna.

Ikdienā ēduši rudzu un miežu maizi, bet svētkos — kviešu un griķu maizi.

*Kviešu maize, griķu maize,
Tā pa ciemu lenderēja;
Rudzu maize, miežu maize,
Tā saimītes turētāja.*

(LD 34243)

Īpatnēja ir tā sauktā drudišu maize, ko gatavo no linsēklu atliekām un dažādām zāļu sēklām. Drudišu maizi ēdot, cilvēki apreibuši.

Ļoti iemīļota bijusi putra: miežu, griķu, miltu, skābā rudzu putra, rudzenīca, auzu putra, sēņu putra, rāceņu putra, kviešu putra, kluču (ķilķenu, klimpu) putra. Parasti par putru sauc ikvienu šķidru ēdienu (zupu), vai nu tas vārīts ar pienu vai taukiem. Vārīja arī biezu putru no dažādu labību miltiem vai putraimiem. To ēd kopā ar saldu vai rūgušpienu, sviestu, ceptu vai vārītu gaļu vai taukiem. Mērcputra ir vidēja starp šķidro un biezo putru un to ēd ar maizi vai kartupeļiem.

Pie biezputrām, sausiem kartupeļiem un maizes ēd mērces jeb mērcējumus, t. i., kausētus cūkas taukus ar gaļas gabaliņiem, kausētu sviestu, krējumu ar sāli, krējuma, biezpiena un rūgušpiena maisījumu.

Liela nozīme bijusi skābiem kāpostiem, kas parasti vārīti kopā ar putraimiem.

“Dzīva labība” jeb grūdenis (tagad grūbas) ir veseli, nemalti graudi, parasti mieži, arī rudzi, kvieši jeb pūri. Vispirms graudus nogrūž piestā, t. i., noberž grauda ārējo apvalku, pēc tam tos atdala no sēnalām liepas koka muldīņā. No šāda grūdeņa vārītais kūķis (ķūķis, koča, kūča, zīdenis, grūdenis, tenga) bija senāk visiecienītākais ēdiens svētkos, īpaši ziemā.

*Ziemassvētku vakarā
Ēdam dzīvu labību;
Mātes vecas, nevarēja,
Meitas slinkas, nevīžoja.*

(LTDz, IV, 13577)

Par grūdeni sauca arī no grūstām kaņepēm, zirņiem vai pupām pagatavotu ēdienu. To ēda kopā ar cūkas gaļu. Labprāt ēda arī kazas gaļu un “liela lopa cepetiņu”.

Desas parasti ēda tikai svētkos. Iecienītas bija putrainu desas. Par sevišķu svētku gardumu turēja sausi novāritus taukšķētus zirņus un pupas. Tāpat svētkos neiztika bez raušiem, pīrāgiem jeb slokātņiem, karašām (Vidzemē — no rupjiem kviešu vai miežu miltiem cepta maize). Ēda arī sēnes: pekas jeb bekas, viļņus, krimildas, rozenes, rudmieses, bērslapes, lāčpurnus u. c.

Starp ēdieniem ir arī raudzētie, piemēram, skābputra, skābums, pūtelis, skābi kāposti, rūgušpiens u. c.

Pie ēdieniem liek sāli un dažreiz arī garšvielas: sinepes, ķermušes (lauku ķiplokus), sīpolus, retāk piparus, lauru lapas, dilles un pētersīļus. Ēdienus agrāk saldināja ar medu. Cukuru plašāk sāka lietot tikai 20. gs. sākumā.

No ogām un augļiem lieto ķiršus, brūklenes, dzērvenes, zemenes, avenes, mellenes, plūmes jeb glomes, bumbierus jeb kraušus, ābolus.

Nevieni svētki neiztika bez alus. Nosaukums pazīstams jau no senajiem baltiem. Alus darīšanai ņēma dažādus augus: vēl jaunākos laikos Prūsijā vārījuši alu no paegļu ogām un ceptiem burkāniem. Īrijā lietojuši viršus. Arī latvieši pazinuši viršu ziedu alu.

*Ruden iešu, ruden iešu,
Pavasari es neiešu:
Pavasari tautas dara
Viršu ziedu alutiņu.*

(LD 10590)

Tomēr parastā alus izejviela bija labība: mieži, kvieši, auzas, griķu mists. Lai alus nesaskābtu, lika klāt ozola mizas, ošu lapas, pelašķus, vāverājus un visbiežāk apiņus. Šādu alu sauca par rūgtu jeb apiņotu pretstatā saldām jeb medotām alum. Bez tam vēl izšķīra siltalu, lielo jeb stipro un mazo jeb plāno alu.

Ikdienā slāpju dzesēšanai bija iecienīti dažādi raudzēti dzērieni, piemēram, kultene — raudzēta no rupjiem rudzu miltiem, dzersis — no rupjas maizes garozām, dzira — no miežu un rudzu iesala maizes, patekas — raudzētas no visādiem atkritumiem (alus drabiņām, maizes garozām, kartupeļu mizām), mirucis — raudzēts no bērzu sulām.

3. nodaļa

SAULES KALENDĀRA SVĒTKI

Ziemassvētki un Bluķa vakari

(Vispārīgs apskats)

Ziemassvētki (tagad 25., 26. decembrī) latviešiem bijuši “dārgi laiki”, “dārgi svētki”, “lieli svētki”, kas senāk iezīmējuši ziemas saulgriežus.

*Ziemassvētki, Lieladiena,
Tie Dievam lieli svētki:
Ziemassvētkos Dievs piedzima,
Lieldienā šūpli kāra.*

(LTDz. IV, 13685, 1)

Mūsdienu Ziemassvētku paražas Latvijā ienākušas caur Rietumeiropu no senās Romas. Pirmo reizi 25. decembris par Kristus dzimšanas dienu pieņemts tikai m. ē. 354. gadā Romā, ķeizara Konstantīna Lielā laikā un ir cieši saistīts ar senajiem saulgriežu svētkiem Austrumos un Vidusjūras zemēs. Šajā laikā tur mājas tika izrotātas ar ziedošiem lauru vai olīvkoka zariem. Šo paražu pārņēma ģermāņi, bet Eiropas ziemeļos 25. decembrī nebija dabūjami ne zaļojoši, ne ziedoši koki. Te nu lauru un olīvkoku vietā stājās zaļie egļu, priežu un ciedru zari, vēlāk arī vesela eglīte vai priedīte. Ziedu vietā radās papīra puķes. Eglītes pušķošana pirmo reizi minēta 1605. gadā — Strasburgā. Eglīte bijusi izgreznota papīra rozēm, apkārta āboliem, zelta bārkstīm un cukura kliņģeriem. Drīz vien šāda eglītes pušķošana izplatījies pa visu Eiropu. Svecītes kā Ziemassvētku eglītes greznojums pirmo reizi sastopams tikai 1757. gadā. Ziemassvētku vecītis ģermāņu zemēs bija pazīstams kā kalps Nuprehts (*Knecht Nuprecht*) vai Kažoku Mārtiņš

(*Pelzmāte*), kas ir bijis viens no vispopulārākajiem masku tipiem. Romāņu zemēs un Anglijā tas ir svētais Niklāvs jeb Klāvs, kas 4. gs. bijis Miras biskaps un kura nāves dienu kristieši atzīmē 6. decembrī. Tā kā šī diena ir itin tuvu Ziemassvētkiem, kas pēc Jūlija kalendāra (vecā stila) ir 9. decembrī, tad nav nekāds brīnums, ka daudzās zemēs svētais Niklāvs (*Santa Claus*) kļuvis par Ziemassvētku dāvanu nesēju bērniem.

Patī apdāvināšanās paraža nāk no senajiem romiešiem, tāpat arī laimes liešana Ziemassvētkos un Jaungadā.²⁸

Senie latvieši nav pazīnuši ne Ziemassvētku vecīša, ne arī dedzinājuši eglīti.

Senāk Latvijā Ziemassvētki svētīti parasti trīs dienas.

*Trīs dieniņas Lieldieniņas,
Trīs dieniņas Ziemassvētki;
Tām sešām dieniņām
Darat, brāļi, alutiņu.*

(LTDz. IV, 13635)

Tomēr, ja Ziemassvētku trešā diena iekrita tieši pirms piektas, tad kopā ar to iznāca četras svētku dienas. Te jāatceras, ka visi svētki vienā gadā iekrīt vienā un tajā pašā (piecdienu) nedēļas dienā.

*Četras māsas Lieldieniņas,
Četri brāļi Ziemassvētki:
Astoņām dieniņām
Daram saldu alutiņu.*

(LTDz. IV, 13635, 1)

Ir šāds ticējums: “Visiem trim lieliem svētkiem ceturto dienu sauca par klibo dienu un to svētīja, lai lopi neklibotu. [M. Navenickis, Zasa.]” (LTT II, 14512)

“Trīs svētku dienas tiem četrkājiem par godu pie brandvīna stopa pavada, tad vēl ceturto bārzdaiņu lopiņiem, proti, kazām un āžiem, par labu svētī, jo, kad to nedarot, tad neejot labi uz roku — paliekot klibas. [Latviešu draugs, Piel., 1839, 49.]” (LTT IV, 34589)

Latgalē kristīgās baznīcas ietekmē Ziemassvētku svinības turpinājušās līdz

pat Zvaigznes (Trijkungu) dienai 6. janvārī. “No ziemassvētkiem līdz trijkungu dienai bijuši “svētie vakari”, kas tagad vairs netiek ievēroti. [B. Eriņa, Latgale.]” (LTT IV, 30804)

Bluķa vakari senatnē sākti svētīt rudenī. Tie bijuši katras nedēļas piektsvakari. “Rudenī, kad vasaras grūtie darbi jau pabeigti, puīši nocērt mežā kādu bluķi un veļ to dziedādami no vienas mājas uz otru. Agrāk šī ieraša bijusi tālu izplatīta, bet tagad jau atmesta un aizmirsta. [B. Eriņa, Latgale.]” (LTT I, 3468)

“Bluķa vakars svinēts piektdienas (piektā vakarā?) vakarā. Bluķim pielikuši vangas un vilkuši to no mājas uz māju un beidzot atkal atvilkuši uz pirmo māju atpakaļ. [P. Š., Vijciems.]” (LTT I, 3477)

Bluķa vakarā atļauts tikai zināmus darbus darīt. Sievietes drīkst sūt, lāpīt, adīt, bet ne vērpt. Arī vīriešiem šajā laikā atļauts tikai skalus plēst, kurvjus un vīzes pīt.

“Katrš ceturtdienas vakars tika saukts par bluķa vakaru. Tad nedrīkstēja vērpt un citus darbus mājā darīt. [A. Irbe, Rūjiena.]” (LTT I, 3479)

“Kas bluķa vakarā vērpjot, tā aitām vēders sagriežoties. [H. Skujiņš, Aumeisteņi.]” (LTT I, 3483)

Bluķa vakaru svētišanas kulminācija bijusi Ziemassvētku priekšvakarā, t. i., piektā pirms Ziemassvētkiem, kas beidzās parasti ar bluķa sadedzināšanu.

“Ziemas mēnesī bij bluķu veļļi. Tad ļaudis, lauku un rijas darbus nobeiguši, gāja no mājas uz māju lielu bluķi veldami. Tā izpūlējušies, izēdušies un izdzērušies beidzamā sētā bluķi sadedzināja par zīmi, ka veca gada pūliņi beigti un nu iesākas jauns gads.” (F. Milbergs, Mājas Viesis, 1856. g. 7. nr.)

Dažos novados bluķa vakarā nav bluķi sadedzinājuši, bet veikuši citas izdarības ap bluķi, kas saistās ar saules un auglības kultu. Tā, piemēram, Alūksnē agrāk bluķa vakarā esot klona vidū nolikuši bluķi, ap kuru tad esot lēkuši. (LFK 179, 1234)

Šis pēdējais bluķa vakars svētīts ar īpašu jautriību, kas svešautiešiem šķitusi nesaprotama un nosodāma. “Bluķa vakars sakrīt kopā ar mūsu svētku vakaru ap ziemas svētkiem. Šis bija tiem īsti plosīšanās un dzeršanas laiks, kur tie, visādi izērmojušies, it bezkaunīgi un lopiski dzīvoja. Tad mēdze lielu smagu bluķi apkārt vazāt, to vilkdami ar lūku virvēm, un vēla to ar lielu gavilēšanu no viena ciema un nama uz otru un galā sadedzināja. [K. Šulcs, Kurzemes stāstu gr. 1832.]” (LTT I, 3467)

*Bluķa māte bluķi vēla
Pašā bluķa vakarā;
Lai veļ bluķi trīsi reizi,
Nenāks mošķi caur sienmāli.*

Z (LTDz. IV, 13591)

Masku gājieni Ziemassvētkos

Kad māja sakopta un izpušķota, ir laiks Ziemassvētku uzņemšanai, kas droši vien ieradīsies maskotu ļaužu izskatā.

“Ļaudis kā ērmi apģērbās ar spalvainiem kažokiem un raibām jo raibām cepurēm, kas no salmiem bij pītas un ar visādām lintēm, lupatiem un spalvām izgreznotas.”²⁹

*Nāciet, ļaudis, skatīties,
Kādi brauca budēļi:
Purva dzērve, meža lācis,
Visupēc balta nāve.*

K (LTDz. IV, 13896)

Ziemassvētku masku gājienu dalībniekus dažādos novados sauc dažādi. Parastākie ir budēļi jeb budēļi (K, Z, retumis V), ķekatas jeb ķekatnieki (K, Z), kaļadi jeb kaladnieki (L), čigāni (visā Latvijā pēc 14. gs.). Citos novados tos sauc arī šādi: bubuļi, buduļi, buki, būzaļi, buzuļi, danča bērni, joku Pēteri, kaiti, kaļadnieki, ķikuti, ķiņķēziņi, maskarati, maski, miežvilki, nabagi, ubagi, skutelnieki, stiķi, suselnieki, talderi, ķēmi, spokstiņi, vecīši.³⁰

Ķekatas (jeb budēļi, čigāni) nereti ierodas no mītiskās Rīgas.

*Jūs, ļautiņi, nezīniet,
No kurienes ķekatnieki:
No Rīgas atbraukuši,
Melni svārki mugurā.*

(Z) (LTDz. IV, 13805)

Senie latvieši ticēja, ka pasauli apdzīvo gan labi, gan ļauni gari. Ļaunie gari īpaši aktivizējās dažādos svētkos un laikmetos, jo sevišķi Ziemassvētkos

un Jāņos, tāpēc šajā laikā nedrīkst iet gulēt, bet tie ir jādzen prom, ja negrib, ka sētai rodas kāds ļaunums. Tos var aizdzīt ar kliegšanu, trokšņošanu, sitot dažādus priekšmetus vienu pret otru.

*Kas tur rībina
Uz istubīnu?
Ķekatas dancina
Savus kumelīnus.*

(L, K) (LTDz. IV, 13742)

Svētības un auglības veicināšanai jāizdara dažādas maģiskas darbības — pēršana ar rīkstēm, mīdīšana, lēkšana, griešanās, dancošana, dziedāšana. To visu pavada jokošanās, jautrība, savstarpēja apdziedāšanās. Nerātnas un erotiskas dziesmas tikai sekmē auglību.

*Danco, danco, budēlīti,
Nama mātes istabā;
Lai danco kazlēniņi
Nama mātes laidarā.*

(Z) (LTT IV, 13962)

Ķekatu gājienu vada ķekatu tēvs (budēļu tēvs, tēvainis, barvedis u. c.). Viņam līdzās ķekatu māmiņa (budēļu māte u. c.).

*Ķekatu tēvam
Tērauda bikses,
Ķekatu māmīni
Vara lindrucīnis.*

(K) (LTDz. IV, 13903)

Ķekatas uzņem nama saimnieks un saimniece.

*Ai, nama tētīni,
Ai nama māmīna,
Nesēdiet, neguliet,
Saņemiet ķekatinas:*

*Nosalušas, noplisušas,
Neēdušas, nedzērušas.*

(K) (LTDz. IV, 13766)

Saimnieku pienākums bija ķekatas labi uzņemt, pacienāt, apdāvināt. Ticēja, ka jo labāk ķekatas tiek uzņemtas, jo lielāku svētību mājām tās sagādā.

*Dodat, meitas, cimdu pāri
Veojam budēlim:
Būs jums aitām pāru jēru,
Pašām skaistu lindraciņu.*

(Z, K, L) (LTT IV, 13964)

Ja ķekatām dāvanas nedeva, tās "zaga" pašas, visbiežāk dažādas sīkas lietas.

*Čigāniņi, maži bērni,
Nezodžit suseklīti;
Zodžit nažus, adatiņas,
Ar ko kurpes šūdināt.*

(L, Z) (LTDz. IV, 13874)

Bet dažreiz saimnieki varēja ķekatas pavisam neieļaut iekšā.

*Šķuburmātes slinki puiši
Nesagaida ķekatīnas,
Nesagaida ķekatīnas,
Neatrada duretīnas.*

(K) (LTT IV, 13798)

"Mājas Viesi" šī čigānos iešana aprakstīta šādi:

"Bet kas tad tie Čigāni tādi īsti ir? Nu, tie nav nekas cits kā mūsu pašu Latvieši, kas šā un tā ar liekiem ģimjiem gluži savādi pārģērbusies it kā no paša sātana jādelēti pa māju mājām apkārt plūst, ar negodīgu ellīšķu kliegšanu un tērzēšanu visādus jokus dzen. Kur šie tā nosaukti Čigāni parādās, tur tais mājās, kamēr viņi uzturās, izrādās tā, it kā kad pate pastara diena būtu klātu, kur viss top sadauzīts un drupu drupās samalts, jeb arī ir pate istabas grīda caur likšanu

bezdzībenī iegrušta. Un kā tad ne, puīši, kas lielā barā ar zirgu galvām jeb aunu, āžu vai vērsu rāgiem apbruņojušies un ar baltiem jeb melniem palāgiem aptinušies, ar garām astēm istabā sanākuši uz visām pusēm ar rāgiem bada un ar astēm sukā mātes, meitas, bērnus un visus, ko tik priekšā atrod, kamēr tie vaimanādami un kliegdami slēpjas voi nu apakš gultām jeb arī uz krās, jeb ar kur citur. Kad nu viņi caur lielu likšanu ir piekusuši jeb arī caur kliegšanu ir savu balsi zaudējuši un kad saimnieks pēdīgi šos uzlūd uz vakariņām, tad viņi, savas bruņas nolikuši, te vēl kādu laiku uzturās, līdz kamēr uz citām mājām tālāk dodās. Bet, ja šie Čigāni netiek uzņemti, tad viņi pēc tā trakošanas brīža tāpat kā nākuši, ar lielu kliegšanu, zvārguļu skandināšanu un lāpstu sišanu ripuļ ripuļiem pa galvu un kaklu no istabas ārā dodas uz citurieni, kas, zināms, no mājas ļaudīm ar prieka smiešanos un suņu riešanu tiek pavadīti, un nu ļautiņi nevar vien nopriecāties, ka tādus jokus caur Čigāniem esot baudījuši un piedzīvojuši. Un tas tā iet visos vakaros, līdz kamēr ziemassvētki beidzās: vienus Čigānus palaiž, otri atkal ir klāt.”³¹

K. Pētersons aprakstījis **miežvilku** vilkšanu Ventspils pusē. Dalībnieki sadalījušies divos pulkos, sieviešos un vīriešos ar vedējiem — miežvilku tēvu un miežvilku māti priekšgalā. Miežvilku tēvs un miežvilku māte bijuši dziesmu saucēji, visi citi — miežvilku bērni, dziesmu vilcēji. Tās pašas dziesmas, kuras pirmais pulks izdziedājis, dziedājis tūdaļ otrs pulks. Miežvilki vilkuši sev līdzī žagarus, kurus nosvieduši namā. Ja atnācējus kur nesagaidījuši, tad tādās mājās piesviesta aka ar žagariem un akmeņiem, aizsprostotas durvis ar kokiem. Miežvilki vilkti, lai mieži labi augtu, un šajā sakarā miežvilkiem pasniegtos kausus tie izdzēdami pacēluši gaisā, teikdami: “Tik smīdra, tik gara Miežišu vārpa! Smīdrā vārpā Brieduši graudi” (LD 33469). Atnācējiem līdzī bijis savs stabulnieks, kas muzicēdams visus uzaicinājis uz danci, un miežvilku tēvs vedis saimnieci dancot. Miežvilku bērnus tad pacienājuši ar gaļu un pupām, kuras stāvējušas bļodā uz galda, un raušiem. Pēc pacienāšanas visi atvadījušies un gājuši uz otrām mājām, kur darījuši to pašu.³²

Dziesmas un rotaļas Ziemassvētkos

“Bez dziesmām, ko mūsu senči dziedāja garajos ziemas vakaros (arī rītos), kopīgus darbus darot, kā: vērpjot, adot, maļot utt. bij vēl sevišķas dziesmas, kuras uzsāka dziedāt laikmetā, kad saule atlecas vasaras pusē, tātad ap Ziemassvētkiem, un beidza ap Meteņiem” (Jurjānu Andrejs).³³

Latgalē un Vidzemes austrumdaļā šīs dziesmas sauc par kaladu dziesmām, jo tām ir tipiski piegavilējumi un izsaucienu refrēni — “kaladū”, “kalado” un to variācijas — “kolado”, “kolando”, “kaledō”, “kaladā” u. c., arī “totari”, “tātari”, “tondaro”, “toldarā”, “duido”, “olilo” u. tml. Tās parasti ir stāstošas dziesmas, kurās attēlota Ziemassvētku norise sētā, dabā un pasaulē (mītos). Viens no dziesmu motīviem ir Ziemassvētku atbraukšana un kā svētku kulminācija — Dieva apciemojums, t. i., Dieva ienākšana istabā.

Jūlija Platpīra Kārsavas raj. *Banču c.*, dzim. 1895; pier. A. Krūmiņš 1958. LFK 1940, 7304

(GIDz. 76)

1. Pju - tit gu - ni, lau - zit sko - lus, Ka - la - dō, ka - la - dō!
 2. Dī - veņš stō - vēj' aiz vōr - te - ņu, Ka - la - dō, ka - la - dō!

1. Lai - dit dī - vu us - to - bā - ī! Ka - la - dō, ka - la - dō!
 2. Nū - svei - du - ņu ku - me - le - ņu, Ka - la - dō, ka - la - dō!

Līdzās kaladu dziesmām pazīstamas arī bezrefrēnu vai neutrālu refrēnu stāstošas dziesmas.

Anna Ruiga Valkas Sinolē, 45. g. v.; pier. V. Stelbergs 1939 (?). LFK 1700, 5525.

(GIDz. 224)

da² Ka - ķī - ša - mi bērns no - mi - ra Zie - mas svēt - ku va - ka - rā,
 Ai - jā ral - la - lā! Zie - mas svēt - ku va - ka - rā.

Zemgales rietumdaļā un Kurzemē dzied īpašas **budēļu dziesmas**. Nereti ar vienu melodiju dzied virkni tekstu. Dziesmas ir ātras, skaļas, tajās bieži vien iedzied biedējošus izsauceņus, dažkārt nobeidzot ar iekliedzienu “bū!”, “ū!”, “ūrr!”, “brr!” u. tml.

(GIDz. 182)

Paātri, bramanīgi

Ja, Lab-va-ka-ri, sai-me-nie-ce, Vai gai-dī-ji bu-de-līš?

Ja gai-dī-ji bu-de-līš, At-ver dur-vis līdz ga-lam!

* Šad un tad dusmīgi ierūcas "brrr!".

Refrēndziesmas ir arī čigānu dziesmas, tās ir jaunākas par iepriekšējām un papildina čigānu masku darbošanos. Šīm dziesmām raksturīgs īpašs čigāniskis kolorīts ar neierastu, šķietami čigānisku izsaucienu piegavilējumiem. Čigānu dziesmas pierakstītas galvenokārt Kurzemē, vietumis Vidzemē un Zemgales rietumdaļā.

Dārte Meklenburga Rīgā, dzim. 1858 Kuldīgas Kabilē; pier. E. Melngailis 1931. LFK 1045, 6642.

(GIDz. 220)

re! 4. Es ci-gā-ņa mei-ta bi-ju, Ci-gāns ma-nis tē-vis bi-ja,

1. Ai-du ti-de-ri hal-la, Ai-du ti-de-ri hal-la,

1. A i-ha-da da-hu dil-li dal-la-lā!

2. Čigāns mani iemācīja
Savu lētu amatīnu:

3. Zirgus mīti, ļaudis krāpti,
Pa krūmiem jērus ķerti.

4. Es cigāņa meita biju,
Kā jumprava vien staigāju.

Budēļu un čigānu dziesmas ir tipiskas masku gājienu dziesmas, kuru saturs parasti ir budēļu (ķekatu, čigānu) ierašanās, apsveicināšanās, maģiskas darbības, izemīgu masku apdziedāšana, savstarpēja apdziedāšanās, mielasts un atvadas.³⁴

Ziemassvētki bija istais rotaļu un deju laiks. Visizplatītākā rotaļu dziesma

šini laikā ir "Kaza un vilks", pierakstīta daudzās melodijās un to variantos visā Latvijā. Rotaļas dalībnieki iet aplī, resp. dārziņā, kura vidū ir meita (kaza), ārpusē — puisis (vilks), kas lūko kazu noķert.

Kaza un vilks³⁵.

Jautri

Sasmakā, J. Hennīšs, uzr.

The image shows two staves of musical notation in G major, 2/4 time. The first staff contains the melody for the first line of lyrics: "Ka- zu, ka- zu, ka- zu ga- ni, ka- zu ga- ni,". The second staff contains the melody for the second line: "ka- zai jā- ja pre- ci- nie- ki, pre- ci- niek.".

Kazu, kazu, kazu gani,
Kazai jāja precinieki.
Šķīc, kaziņa, lapiņāsi,
Es lapiņas tev neliedzu.

Vai tu esi saderējis
Ar to meža junkuriņu?
Vilciņš trina zobentiņu,
Uz man, meža kazlēniņu.

Ja tu zini, kāds bij vilkam,
Kāds bij vilkam mundienis.
Zili strupi kamzoliši,
Ietērauda zābacīpi.

Ticējumi Ziemassvētkos

Ziemassvētkos piemin Dievu, viņam pateicas par visu, ko viņš cilvēkam dod: auglību, ražību, veselību u. tml. Nereti pats Dievs apciemo saimi.

Klusiet, jauni, klusiet, veci,
Dievs ienāca istabā,
Dievs ienāca istabā
Raudzīt mūsu dvēselišu.

K (LTDz. IV, 13667)

“Dievs senāk staigājis pa pasauli apkārt par nabagu un bieži lūdzis no cilvēkiem naktsmāju. Tos, kas viņu neuzjēmuši, sodījis ar kādu slimību vai citu nelaimi. [V. Pilipjonoks, Asūne.]” (LTT I, 5862)

Ziemassvētkos saimnieks norēķinās par gada darbu.

*Nu, tētiņi, Ziemassvētki,
Sēsties galda galiņā,
Dod kalpam kalpa tiesu,
Meitām baltas villainītes.*

V (LTDz. IV, 13690)

Ziemassvētkos, līdzīgi kā citos laikmetos un svētkos, pastāv ikdienas darbu aizliegums.

“Ziemassvētku vakaros nedrīkst strādāt, tad lopi neizdodas. [I. Indāns, Gārsene.]” (LTT IV, 34568)

“No ziemassvētkiem līdz trijkungu dienai nevajaga ne sprēst, ne adīt, lai lopiem nebūtu nekādas nelaimes. [P. Š., Preiļi.]” (LTT IV, 34454)

“Ziemassvētku vakarā nedrīkst lauzt skalu, tad nolaužot savam lopam kāju. [R. Straudovskis, Lielplatone.]” (LTT IV, 34462)

“Jauno un veco (ziemas) svētku starpā neesot brīvu ne ragavas un kamanas, nedz apavu taisīt, nedz vērpt, nedz aust, nedz striķus vīt, nedz istabu slaucīt, bet ļoti labi esot krogos iet un labi piedzerties. [Latviešu draugs. Piel., 1839, 50.]” (LTT IV, 34373)

“Ziemassvētkos aktivizējas ļaunie gari, tos varēja aizdzīt, taisot lielu troksni, arī velkot krustus visās vietās.

“Ziemassvētkos vajaga vilkt krustu uz visām durvīm, jo citādi nāk velns iekšā. [A. Bilenšteina rokraksts, Lubāna un Kazdanga.]” (LTT IV, 34382)

Ziemassvētkos jārūpējas par lopiem.

“Svētvakarā lopi baroti ar āboliņu, auzām utt. Tiem cepta dažreiz arī sevišķa maize ar pelavu piemaisījumu. To govīm devuši ziemassvētku naktī, un, kur svētkiem darīts alus, tur tā saslapināta arī ar alu. [Āronu Matīss, Latvis, 1929, 25. XII.]” (LTT IV, 34590)

“Šai vakarā arī visas ragavas jāsavēlc zirgu stajļa priekšā un zirgu lietas,

kopā sasieta, jānoliek uz tām, lai zirgi nākošu vasaru turas kopā un neklīst, nešķiras. [V. Strautiņš, Zelgauska.]” (LTT IV, 34557)

“Zirgi ziemassvētku rītā jānotrin ar sniegu, lai vasaru tos neēd odi. [V. Miķelāns, Kaldabruņa.]” (LTT IV, 34558)

“Ziemassvētku nakti jāsaberzē govīm muguras ar ledu, lai tās vasaru nebizotu. [J. A. Jansons.]” (LTT IV, 34581)

“Pirmajos ziemassvētkos vajagot priekš saules sadzirdīt lopus un dienā ne, tad lopi veseli un nebizo. [P. Čakars, Ranka.]” (LTT IV, 34588)

“Lai govīs labi piena dotu, tad ziemassvētku rītā jāieliek skudru pūlītis ar visām skudrām maisiņā un jāiemet govju dziras baļļā. [E. Laime, Tirza.]” (LTT IV, 34592)

“Ziemassvētkos saimniece cep katrai lopu sugai vienu veģi un iedur veģi tik dudz caurumiņu, cik ir šās sugas lopu. Veģus uzliek uz katras kūts griestiem jeb arī piekarina maisiņā pie kūts sijas. Pēc jauna gada veģus aiznes uz klēti un tad atdod pirmajam nabagam, kas ierodas mājā. [A. Bilenšteina rokraksts, Sakaleja.]” (LTT IV, 34594)

“Ziemassvētku vakarā govīm jādod zirnāji vai vīķi ēst, tad govīs būs visu vasaru kopā, savijušās kā zirnāji. [St. Kokins, Eglūna.]” (LTT IV, 34599)

“Cūku kūtī kaisa zirņus, lai būtu daudz sivēnu. [A. Bilenšteina rokraksts.]” (LTT IV, 34639)

“Kad putniem dod ēst, tad ar grožu aptaisa riņķi un tur ber auzas iekšā, lai putni vasarā turētos pie mājas un neietu kaimiņu laukā. [B. Eriņa, Latgale.]” (LTT IV, 34645)

Ziemassvētkos izdara dažādas maģiskas darbības auglības veicināšanai. Ļaunuma atvairīšanai labi noder pilādzis (sērmaukšis).

“Citi ziemassvētku vakarā apslēpj uz rudziem apakš sniega no sērmaukša koka izgrieztu mazu krustiņu, tad tai tīrumā augšot brangi rudzi. [K. Šilings, 1832. g., Tirza.]” (LTT IV, 34476)

“Ziemassvētku naktī skaitījuši zvaigznes, lai labība labi aūgtu. [A. Bilenšteina rokraksts.]” (LTT IV, 34478)

“Ziemassvētkos vizinās ar ragaviņām no kalna, lai gari lini aug. [K. Veinberga, Aumeisteņi.]” (LTT IV, 34481)

“Ziemassvētku pirmā dienā jāber tasītēs graudi un jātur tā trīs dienas. Pēc tam tie jānes trīsreiz uz baznīcu un vēlāk jāpieber pie graudiem, kurus

grib sēt, tad iesētie graudi labi aug. [M. Ābele, Jaunjelgava.]” (LTT IV, 34489)

“Ziemassvētku vakarā jāstāv galda virsū uz vienas kājas un jātur vienā rokā alus kauss, otrā linu sauja, tad aug vareni lini. [Alksnis-Zundulis, Naudīte.]” (LTT IV, 34496)

“Ziemassvētku vakarā danco pa dārzu un saka: “Kurmi, kurmi, neroc dārzu, es tavu degunu ar kurpi nomīšu.” Tad kurmji nerok dārza. [A. Bilenšteina rokraksts, Ķevele.]” (LTT IV, 34523)

Ziemassvētkos rūpējas par nākamo ābolu ražu. Liela nozīme te ir kailumam. Arī bikses tiek uzskatītas par ražības veicinātāju.

“Ja kas iespēj ziemassvētku vakarā, pirtī izpēries, pliks ieskriet dārzā un pakratīt ābeli, tad tā ābele tai gadā būs pilna ar āboliem. [K. Šilings, 1832. g., Tirza.]” (LTT IV, 34505)

“Ziemassvētku vakarā jāsit ābeles ar biksēm, tad būs labi āboli. [E. Laime, Lizums.]” (LTT IV, 34507)

“Kad ziemassvētku vakarā paēd vakariņas, visas druskas jāsalasa un jāber ābeļu dārzā: tad vasaru būs daudz ābolu. [J. Treimans, Bērze.]” (LTT IV, 34508)

“Ja ābeles nenes augļu, tad ziemassvētku vakarā iet viens dārzā ar cirvi un piesit pie vienas ābeles. Otrs stāv istabas durvīs un prasa: “Ko tu tur dari?” Pirmais atbild: “Es cērtu vienu ābeli nost.” Otrs piebilst: “Necērt, necērt! Gan viņa šogad nesīs ābolus!” Tā dara ar katru ābeli, kas nav devusi augļu. Tad nākamā gadā būšot daudz ābolu.” [A. Bilenšteina rokraksts, Puze.]” (LTT IV, 34519)

“Šinī vakarā arī bikses kāra uz stajļa durvīm. [V. Strautiņš, Zelgauska.]” (LTT IV, 34556)

Ziemassvētkos rūpējas par veselību. Arī te sava loma ir kailumam.

“Ziemassvētku vakarā jāskrien basām kājām trīsreiz mājai apkārt, lai nesāp zobi.” (LFK 114, 233 Kārķos)

Ticējumos saglabājušās pēdas no senajiem ziedošanas rituāliem.

“Ja ziemassvētkos iesviež cimdu pāri kūtī, tad aitas atnes pārišus. [Alksnis-Zundulis, Naudīte.]” (LTT IV, 34626)

“Ziemassvētku vakarā zvejnieki pakar mencu makšķeru auklas istabā un

pickar tur vienu pāru cimdu klāt, jo tad nākamā gadā daudz zivju ķeršoties. [A. Bilenšteina rokraksts, Sakaleja.]” (LTT IV, 34653)

Ziemassvētkos neaizmirsā arī bites.

“Ziemassvētkos jācērp aita un no šās vilnas jāada cimdi; ja ar šādiem cimdiem dravnieki stropus velkot ozolos, tad bites ļoti labi veicoties. [J. Bitaks, Litene.]” (LTT IV, 34652)

“Bitenieki zagšus cērp kaimiņu aitas, lai bites labi padodas.” (LFK 118, 124 Dūre)

“Ja bites ziemassvētku vakarā saka: “Iet, iet”, tad bites izputēs, ja saka: “Te, te”, tad labi padosies. [E. Laime, Tirza.]” (LTT IV, 34655)

Latvieši tic, ka tāpat kā dara sākuma dienā, tā notiek visu gadu. Vai arī senatnē Ziemassvētki uzskatīti par sākuma dienu — grūti spriest, jo arī Lieldienu ticējumos ir līdzīgi motīvi.

“Ja ziemassvētku rītā uzceļas agri, tad visu gadu neaizgulēsies. [E. Reinbaha, Vecpiebalga.]” (LTT IV, 34393)

“Pirmā ziemassvētku rītā tiek pārcilāti visi arāja darba rīki, lai lauku darbi veiktos un augļi ienāktos. [A. Bilenšteina rokraksts, Jaunjelgava.]” (LTT IV, 34378)

“Ziemassvētku rītā visi darbi tumsā jāpadara. Tad turpmāk visi darbi labi veiksies. [A. Zālīte, Bērzpils.]” (LTT IV, 34401)

“Ziemassvētku naktī vajag likt maizi uz galda, tad nekad netrūks maizes. [J. Kasparovics, Skrunda.]” (LTT IV, 34417)

“Ziemassvētku un jaungada vakarā pieber pilnu rokas dzirnavu aci, jo tai laikā visiem vajaga būt pilnīgiem. [A. Bilenšteina rokraksts, Jaunauce.]” (LTT IV, 34427)

“Lai naudas nekad netrūktu, tad ziemassvētkos nedrīkst visu naudu izdot. [O. Grenševica, Virtalva.]” (LTT IV, 34408)

“Ziemassvētkos jāvelk jauns krekls, kaut arī tas būtu zili melns; lieldienās jāvelk balts, kaut arī vecs. [E. Laime, Tirza.]” (LTT IV, 34396)

Tāpat Ziemassvētkos var novērot citus cilvēkus vai dzīvniekus un pēc tā spriest par nākamo gadu.

“Ziemassvētkiem ieejot, to vakaru, jāiet aiz loga klausīties; kādu pirmo izteicienu dzirdēsi, tāda būs nākamā gada laime. [V. Miķelāns, Asare.]” (LTT IV, 34675)

“Ja redz ziemassvētkos kaķi uz krāsns izstiepušos guļam, tad nākamā vasarā būs jauka diendusas gulēšana koku pavēnī. [Jaunākās Ziņas, 1923. g. 292.]” (LTT IV, 34498)

“Ja redz ziemassvētkos kaķi istabā dzīvas mušas ķeram, tad var sagaidīt nākamā vasarā daudz sienāžu un blusu. [Jaunākās Ziņas, 1923. g. 292.]” (LTT IV, 34499)

Ziemassvētku naktī notiekot visādas burvestības, pārvērtības. Šajā naktī lopi sarunājoties.

“Lai redzētu velnu, tad ziemassvētku naktī vajagot nostāties aplokā. [A. Suta, Lazdona.]” (LTT IV, 34450)

“Ziemassvētku naktī nedrīkst iet uz kūti, jo var pārvērsties par kādu kustoni. [A. Mūrniece, Cēsis.]” (LTT IV, 34533)

“Ziemassvētku naktī runājot visi mājas lopi, uguns un arī citas lietas. Tādēļ tai naktī vajaga labi par lopiem gādāt, visas lietas nolikt savā vietā, lai par mājas saimnieku labi runātu, jo ko tad runājot, tas viss piepildoties. [A. Bilenšteina rokraksts, Gramzda.]” (LTT IV, 34537)

“Ziemassvētku naktī runā visi mājas lopi, bet, kas iet klausīties, tam jāmirst. [A. Bilenšteina rokraksts.]” (LTT IV, 34538)

“Ziemassvētku pusnaktī runā zirgi, bet to nav brīvu noklausīties. Viens puisis reiz iedrošinājies iet klausīties, viņš slepus dzirdējis, ka viens zirgs otram jautājis: “Ko tu laba darīsi?” Vaicātais atbildējis: “Drīz vedīšu vienu baļķi!” Baļķis nozīmējis puīša liķi, kurš pēc tam esot drīz vien nomiris. [B. Blumbahs, Libagi.]” (LTT IV, 34552)

Ziemassvētkos aktivizējas dabas spēki, tas ir piemērots laiks dažādām zilēšanām. Bieži zemnieki zilēja nākamā gada ražu.

“Ziemassvētku vakarā no salmu jumta pajem salmus; ja tur atrod graudu, tad to gadu labības netrūks. [V. Dzilna, Rembate.]” (LTT IV, 34494)

“Vasarā, kad rudzi nopļauti, tad no rudzu vārpām nopina vainagu un nolika to klētī, kur peles dzīvo. Ziemassvētku vakarā gāja vainagu aplūkot. Cik vārpu peles bij sagrauzušas, tik gadu būs labi rudzi.” (LFK 231, 1533 Iecavā)

“Ja redz svētku laikā daudz tarakānu pa klonu staigājam, var sagaidīt vāju ražu; ja tarakāni svētku laikā turas lielos pulkos pie krāsns, tad sagaidāms bagāts gads. [Jaunākās Ziņas, 1923. g. 292.]” (LTT IV, 34500)

“Ziemassvētku priekšvakarā saliek uz dēliša gaļu, maizi, sviestu, pienu un

t. t., visu, kas vien ir no ēdamām lietām, un tad dod sunim. Kuru kumosu suns papriekšu ņems, tas nākošā gadā būs dārgākais. [M. Miezīte, Ozoli.]” (LTT IV, 34472)

Zilē arī par lopiem.

“Ziemassvētku vakarā saimniekam jānostāda sievietes ap sevi riņķī un jāsēj tām zirņi klēpjos. Cik zirņi iekrīt klēpī, tik jēru tai padosies. [Alksnis-Zundulis, Naudīte.]” (LTT IV, 34632)

“Daudz saimnieki liek ziemassvētku vakarā saviem ļaudīm aizbāzt aiz katras kūts spāres mazu kukulīti baltas maizes un atstāj tur, kamēr svētku dienas beigtas. Pēc trijkungu dienas ņem atkal maizi nost. Tai lopu sugai nu klājoties labi, kur maize palikusi vesela. Bet kur žurkas vai peles maizi apgrauzušas, tur lopi slimošot. [A. Bilenšteina rokraksts. Puze.]” (LTT IV, 34596)

“Ziemassvētku naktī gājuši kūtī skatīt, kā govīs guļ. Kura gulējusi uz labiem sāniem, tai būs gotiņa, kura gulējusi uz kreisiem sāniem, tai būs vērsītis. [R. Stālberga, Ērgeme.]” (LTT IV, 34578)

“Ja ziemassvētku ritā pirmais viesis ir sieviete, tad govīm nāk telītes, ja pirmais viesis vīrietis, tad govīm nāk vērsīši. [A. Brāka, Meirāni.]” (LTT IV, 34573)

Visbiežāk Ziemassvētkos zilē nākotni. Parasti meitas zilē sev līgavaiņus visdažādākajos veidos. Citi zilē veselību vai nāvi. Zilē arī pēc redzētajiem sapņiem.

“Kad ziemassvētku naktī iet uz krusta ceļu, tad var dabūt visu zināt, kas nākošā gadā notiks. [Latviešu Avīzes, 1860, 26.]” (LTT IV, 34449)

“Kūķu vakarā ienes miežu graudus un gaili. Graudus nobēr vairākās čupiņās, no kurām katra meita izvēlas savu. Pie kuras čupiņas gailis iet graudus knābt, tā meita pirmā izies pie vīra (LFK 196, 60 Dzelzavā).

“Ja ziemassvētku nakti skatās caur kājstarpi krāsnī, tad savu nākamo var redzēt. [A. Zandere, Kandava.]” (LTT IV, 34689)

“Kūķu vakarā bez saules jāslauka istaba, mēslī jāiznes laukā un jāizber, kur krustojas pagalmā celiņi. Tad jāuzstājas uz mēsliem un jāklausa. Kur suņi rej, tur aizvedis, kur malku cērt, tur zārku taisa, kur zvana, no tās puses brauc precinieki. Viss tas nākošā gadā piepildīsies. [A. Elksnītis, Prauliena.]” (LTT IV, 34658)

“Ziemassvētku vakarā jāiziet laukā un jāskatās pa logu, kad visi sēd pie galda: tam, kuram ir galva, tas nākošā gadā dzīvos tāpat; tam, kuram ir divas

galvas, tas apprecēsies; tam, kuram galvas nav, tas nākošā gadā mirs. [L. Dragūne, Meirāni.]” (LTT IV, 34665)

“Ziemassvētku sapņi jāliek vērā, jo viņi piepildoties. Ja meita sapņo par cepuri, tad jāgaida brūtgāns. Jāuzber arī sāls čupiņa uz galda; kura čupiņa pirmā izkūst, čupiņas bērējam pirmajam jāmirst. [Mucukalns, Stende un Rūjiena.]” (LTT IV, 34882)

Latvieši pazīstami arī kā skauģi.

“Lai kaimiņam neaugtu lini, ziemassvētku rītā uz akmeņa pret kaimiņa māju dedzina tikko maltus linus. [K. Straubergs, Brīvā Zeme, 1934. 31. dec.]” (LTT IV, 34497)

Nedaudz ticējumos jaušama kristīgās baznīcas ietekme.

“Ziemassvētku naktī gailis dziedot: “Kristus ir dzimis!” Vista prasot: “Kad, kad, kad?” Zoss, kurai jau arvien iet aplam, atbildot: “Pēr(n), pēr(n), pēr(n)!” [P. Š., no P. Zeltiņas, Rīga.]” (LTT IV, 34525)

Ēdieni Ziemassvētkos

Senais latvietis dzīvoja apdvēseļotā pasaulē, visam, ko darīja, viņš piedēvēja īpašu nozīmi. Ziemassvētkos atsevišķi ēdieni un arī pati ēšana bija svētku rituāla sastāvdaļa, kas nes svētību mājai.

“Ļaudis ticēja, ka dūšīga ēšana 2. svētkos veicina nākamā gada ražu. [Āronu Matīss, Latvis, 1929, 25. XII.]” (LTT IV, 34411)

“Ziemassvētkos vajaga deviņas reizes ēst, tad būs bagāts. [R. Eglentāle, Renģe.]” (LTT IV, 34416)

“Ziemassvētkos vārīja kūkus jeb zīdeni ar cūkas pusgalvu iekšā; mājas māte izdalīja mājas ļaudīm pa trauciņam, lai nākošais gads būtu derīgs un svētīgs. [M. V. 1891, 33. M. Rožukalns, Dikļi.]” (LTT IV, 34413)

Mājā mītošajiem gariem (Mājas kungam) pielabinājās, tos pacienājot. Dažviet cienāja Laimu un veļus, arī lopiņu dieviņu.

“Ziemassvētku vakarā jātura maize, sāls un uguns uz galda, tad nākamais gads būs svētīgs. [F. Heidene, Talsi.]” (LTT IV, 34444)

“Svētku vakaru nes bļodu ar gaļu uz riju un uzliek uz krāsns gariem. [A. Bilenšteina man., Auru muiža.]” (LTT IV, 34400)

“Cūkas pusgalvis ar pupām paliek ziemassvētku vakarā uz galda dieviņam. Ja pupas vai gaļa ēsta, tad teic, ka dieviņš esot ēdis. [J. Banazis, Nīca.]” (LTT IV, 34399)

“Ziemassvētku vakarā jānoliek zirņu bļoda uz galda, jo pusnaktī mironi nāk mieloties. [Alksnis-Zundulis, Naudite.]” (LTT IV, 34405)

“Ziemassvētku vakarā veci ļaudis likuši rijā Mājas kungam vienu cūkas galvu, maizi un alu un turējuši līdz jaunamgadam. [A. Bilenšteina rokraksts.]” (LTT IV, 34425)

“Ziemassvētku un jaungada vakarā liek rijā un pirtī uz krāsns pudeli brandvīna, šķīvi ar gaļu, maizi un alu, lai ēstu Laima un mirušie radi ar draugiem. [A. Bilenšteina rokraksts, Ņevelye.]” (LTT IV, 34424)

“Maizi, kas cepta ziemassvētkiem, vajaga ap visiem lopiem apcelt, tad tikai vēl var to cilvēki ēst. [A. Bilenšteina rokraksts, Lubāna.]” (LTT IV, 34421)

“Ziemassvētku vakarā aplāj galdu, uzliek uz tā maizes kukuli un alus kannu, lai lopiņu dieviņiem būtu nakti ar ko pacienāties. Kas no rīta palicis pāri, to paši nedrīkst ēst, jāatdod lopiem, jo to pats gariņš tiem novēlējis, pats neēzdams. [A. Zavicka, Sātiņi.]” (LTT IV, 34404)

Latviešiem katla kāsis piederējis pie nama svētumiem, un to godājuši tāpat kā Mājas kungu.

“Ziemassvētku un jaungada vakarā pēc ēdiena vārīšanas aptraipa arī vārāmā katla kāsi ar ēdienu. Tam arī vajaga ņemt dalību svētkos. [A. Bilenšteina rokraksts, Ņevelye.]” (LTT IV, 34429)

Laika vērojumi Ziemassvētkos

Ziemassvētkos vēro laiku un pēc tā zilē nākamā gada laika apstākļus un mēģina novērtēt gaidāmo ražu.

“Ja melni ziemas svētki, tad baltas lieldienas. [A. Zvejnice, Piebalga.]” (LTT IV, 34834)

“Ja ap ziemas svētkiem auksts laiks, tad vasarā karsts laiks. [K. Atgāzis, Nītaure.]” (LTT IV, 34838)

“Ja ap ziemas svētkiem daudz sniega, tad ap Jāņiem lietus līs. [K. Biša, Rencēni.]” (LTT IV, 34840)

“Ja ap Ziemassvētkiem ir nosarmojuši koki, tad nākamā vasarā būs labs rudzu ziedu laiks. [Blate, Lielstraupe.]” (LTT IV, 34490)

“Ja Ziemas svētku naktī debess zvaigžņota, tad nākamā gadā labi padodas arī lopi.” (LFK 208, 796 Skujenē)

“Ja līdz ziemassvētkiem daudz sniega, tad vasaras raža būs pelavas; bet, ja pēc ziemassvētkiem daudz sniega, tad raža būs brieduši gaudi. [P. Krievs, Lubāna.]” (LTT IV, 34493)

“Lieli vēji ziemas svētku naktī vēsta sērgas un bada gadus. [A. Bērziņa, Aloja.]” (LTT IV, 34879)

Meteni

(Vispārīgs apskats)

Meteniem ir neparasti daudz nosaukumu. Tos ir uzskaitījusi E. Olupe. “Metenis (Valmierā, Raunā, Rūjienā, Vecpiebalgā, Tirzā, Lubānā, Pļaviņās, Ērgļos, Smiltēnē, Vijciemā, Palsmanē, Drustos, Gulbenē, Dobelē u. c.); Meteni (Pļaviņās, Jaungulbenē, Jaunpiebalgā, Madonā, Tukumā); Metiņdiena (Ķēčos); Miezmežu diena (Rūjienā); Vastlāvis (Alūksnē, Raunā, Mazsalacā, Gaujienā, Salacā, Libagos, Tirzā, Ikšķilē, Ainažos, Lielstraupē, Mālpilī, Nīcā, Kolkā, Pociemā, Džūkstē, Liepupē, Talsos, Ārlavā, Sesavā u. c.) — etimoloģiski saistāms ar vācu *die Fastnacht*; Vastlāvji (Alojā, Gaujienā, Salacā, Džūkstē, Vecpiebalgā, Dikļos, Kolkā, Bauskā u. c.); Vastalāvis (Bauskā, Līvberzē, Jelgavā, Elejā, Tukumā, Nīcā, Mālpupē, Šķibē, Skujenē, Ikšķilē, Gaujienā u. c.); Vastlāvu diena (Vestienā); Lastavāgs (Pļaviņās); Budēļi (Naudītē, Jaunpilī, Smārdē, Griķos, Pampāļos, Tukumā) — šajā dienā notiek budēļos iešana; Budēļu vakars (Jelgavā, Ārlavā); Buduļdiena (Dzirciemā); Skulduru vakars (Naudītē) — vāra un ēd cūkas skuldurus (kājas); pīrāgu diena jeb pīrāgi (Jaunjelgavā, Jaungulbenē, Neretā, Sēlpilī, Lēdmanē, Biržos); aizgavēnis (Mērdzenē, Ludzā, Beļavā, Ilūkstē, Rēzeknē, Kaunatā un citur Latgalē); ķuļu vakars (Nīkrācē, Ezerē) — dzen ķuļi jeb lietuvēnu, meteni; kurmjū vakars (Palsmanē).”³⁶

Pēc K. Karuļa domām, metena vārds ir no *mest*, ar nozīmi “mērit”.³⁷

Šodien Meteņus atzīmē septītās nedēļas otrdienā pirms Lieldienām, kas sakrīt ar kristiešu gavēņa priekšvakaru. Šis svinēšanas laiks ir kristiešu noteikts.

Senie Meteni iznāk devītajā (piecdienu) nedēļā pēc Ziemassvētkiem (sk. 6. zīm.), t. i., vidū starp Ziemassvētkiem un Lieldienām. To, ka Meteni pieder

pie Saules kalendāra, liecina to saistība ar Saules mītu, lai gan šādu dainu nav daudz.

*Dedziet, meitas, gaišu guni,
Puškojiet istabiņu:
Tilti nīb, važi skan,
Metens brauca pār kalniņu
Saules grožu rociņā.*

K (LTDz. IV, 14298)

Nevar droši apgalvot, ka senāk Metenis uzskatīts par Saules gada sākuma dienu, bet tam bijusi zināma loma senajā laika skaitīšanā. Iespējams, ka tieši Meteņi kalpoja par atskaites punktu Saules un Mēness kalendāra saskaņošanai, kad katru trešo gadu viens lieks trīspadsmitais mēnesis ir jāpieliek klāt. Var pieņemt, ka Pelnu diena ir Mēness kalendāra sākuma diena un ka tai vienmēr jābūt pēc Meteņiem. Tajā gadā, kad tas tā nav, pieskaita lieko trīspadsmito mēnesi klāt.

*Čigāns skalus grabināja,
Pelnu dienas meklēdams,
Tondara, tondara.
Kas tur kaktā sukājās?
Metens kaktā sukājās,
Pelnu dienas gaidīdams.*

V (LTDz. IV, 14379)

Masku gājieni Meteņos

Dažādos novados masku gājienus šajā dienā sauc dažādi: Tukuma, Dobeles, Madonas pusē par budējiem, Talsu pusē par ķekatām, spiekstiņiem; Jelgavas pusē par ķiņķēziņiem; Sesavā — čigāni; Koknesē un Bebreņē — skutelnieki u. tml.

“Meteņa vakarā staigāja budēji apkārt, pārgērbusies ērnotās drēbēs ar ragiem un notraipītiem ģimjiem. Nekad netrūkst pārgērpta lāčudīdas ar lāci. Pārgrieztā rupjā balsī budēji saka: “Bu, bu, bu, bu, sprīņg, mani jēriņi, sprīņg, kazlēniņi!” Budēļus labprāt pacienāja ar ēdieniem, dzērie-

niem, pat ar naudu. [Marta Bilenšteine, Jaunauce un Dobeļe.]” (LTT III, 19876)

“Vastlāvju dienas priekšvakarā ir paradums iet budēļos. Ļaudis nopin no salmiem cepures, apgriez kažokiem kreisās puses, vai arī vīrieši pārgērbjas par sievietēm, un otrādi, kā arī apgērbjas par dažādiem dzīvniekiem un, zvaniņiem skanot, iet uz kaimiņiem, kur tie tiek viesmīlīgi saņemti un pamieloti. Budēļos iet arī veci, nabadzīgi cilvēki, un tiem katrās mājās kaut ko iedod.” (LFK 929, 12235 Blidenē)

“Katra Meteņdienu gāši Meteņi apkārt ar kulēm, tajās tad biš jāmet parasta dāvana. Pats Metens uzvilcis kažokam kreiso pusi, rokā cilpaini cimdi ar kreiso pusi uz virsu un galvā ausaine ar’ apgriezta uz otro pusi” (LFK Bb 38, 178 Jaunpiebalgā)

“Meteņdienā puīši pārgērbusies par āžiem un tad gājuši apkārt pa mājām. Ja sastapuši kādu meitu, tad labi kārtīgi sabadījuši.” (LFK 637, 104 Jaunpiebalgā)

“To otrdienas vakaru pēc saules noiešanas meitas to Vastlāvju sāk dzīt. Tad tās skraida no vienām mājām uz otrām un dzied tādas bezkaunīgas dziesmas, ko kaunos še ierakstīt. Kad tās labu brīdi priekšnamā izbļautijušās, tad saimniece atver durvis un ielaiž istabā, kur tās vēl jo trakāki dzied. Ja ierauga vīrieti, tad plēš, rausta to zemē un vazā pa plānu apkārt. Nama māte pa tam uz galda salikusi lielu čupi pīrāgu (ar zivīm ceptus raušus) brandavīna blašķi un alus kipi, un lielu bļodu ar vāritām pupām un zirņiem klāt, ved tad tos godīgus viesus pie tā piekrauta galda un lūdz, lai ēd un dzer, cik sirds saņem. Jo zināms, ja šos viesus labi nemielo, tad jēri un kazlēni visi klibos. Labi izmielots gāžas viss meitu tracis atkal projām uz citām mājām un taisa tur tādas pašus godus. [No Kolkas jūrmalas. “Ziņas un stāsti par Dieva valstības lietām.” 1852. IV. Aizliegts izd.]” (LTT III, 19875)

“Vastlāvis ir zvejnieku svētki, kad vadus draudzes priekšnieks jeb stūrmanis sarīko dzīres. Vastlāvja dienas vakarā iet visi papriekš pirtī un, labi nomazgājušies, aiziet pie sava stūrmaņa. Meža putnus, dzīrēs sarunājoties, nedrīkst pieminēt, jo tad zveja neizdodoties. Kad zvērus piemin, tad tos ar sevišķiem vārdiem: zaķi par jēcīti, vilku par spicausi, kaķi par krāsnkungu u. t. jpr. Dzīrēs dzer un ēd parasti sausos zirņus.” (Mājas Viesis, 1880., 11.)³⁸

Dziesmas Meteņos

Īpašu Meteņu dziesmu pierakstīts nav daudz. Tās atšķiras ar teksta saturu un dažās dziesmās ar īpatnu refrēnu: "Paņudis, paņudis!" vai "Ē, vastalāvi!".

L. Bērziņš un I. Bērziņa. Tēvu dziesma. Rīgā, 1944, 200. lpp.

(GIDz. 232)

1. Nāc nāk - da - mis, Me - te - nī - ti, Daudz uz te - vi gai - dī - tāj!

1. Nāc nāk - da - mis, Me - te - nī - ti, Daudz uz te - vi gai - dī - tāj!

2. Gaid' arāji, ecētāji,

Gaid' mieziņu sējējī'.

3. Metens nāca pār kalniņu:

Ko, meteni, atnesis'?

4. Cūkas ausi atnesisi,

Miežu miltu plācenūti.

5. Meteņami pieci dēli,

Visi pieci arāji'.

6. Meteņami piecas meitas,

Visas piecas malējī'.

7. Uz meteni tālu braucu,

Lai liniņi gari aug.

8. Uz lieldienu šūpojosi,

Lai telītes barojās.

[Valkas Bejā] pier. Juriānu Andrejs 1891. LTMM II, 1903, 51.

(GIDz. 233)

1. Vi - zu, vi - zu, me - te - nī - ti, Pa - ņu - dis, pa - ņu - dis!
2. Lai aug man ga - ri li - ni, Pa - ņu - dis, pa - ņu - dis!

1. No kal - ni - ņa le - ji - ņā - i, Pa - ņu - dis, pa - ņu - dis!
2. Zel - to - tā - mi po - dzi - ņā - mi, Pa - ņu - dis, pa - ņu - dis!

Sasmakā [Talsu Ārlavā] pier. J. Heniņš. LTMM II, 1903, 53.

(GIDz. 234)

Paātri

1. Lec, ķe - ka - ti, kur lek - da - mi, Ē, vas - ta - lā - vi!

1. Lec, ķe - ka - ti, kur lek - da - mi, Ē, vas - ta - lā - vi!

2. Zīņi, brīņi, vastalāvi,
Lec kāpostu dārziņā!

3. Zīņi, brīņi, vastalāvi,
Samināti sikas nātras!

4. Zīņi, brīņi, vastalāvi,
Lai aug balti kāpostiņi!

Otiļija Spuldziniece Talsos, dzim. 1896; pier. A. Krūmiņš 1962. LFK 1960, 4750

(GIDz. 230)

Dzīvi

Dej ma - ni jē - ri - ņi, Dej kaz - lē - nē - ni, Dej ma - ni jē - ri - ņi,
Dej kaz - lē - nē - ni, Ij es pa - ti de - ju Me - te - nī - šu
va - ka - rā, Ij es pa - ti de - ju Me - te - nī - šu va - ka - rā!

L. Bērziņš un I. Bērziņa. Tēvu dziesma. Rīgā, 1944, 202. lpp.

(GIDz. 235)

1. Pa - de - jo - i, sai - mi - nie - ce, Me - te - nī - ša va - ka - rā!

1. Pa - de - jo - i, sai - mi - nie - ce, Me - te - nī - ša va - ka - rā!

1. Lai de - jo - i go - vis, vēr - šī Pa va - sā - ru tī - ru - mā,

1. Lai de - jo - i go - vis, vēr - šī Pa va - sā - ru tī - ru - mā.

2. Kuza, kuza, vizu, vizu
Meteniša vakarā.
Kas ne kuza, kas ne vizu,
Tam liniņi neziedēj'.

3. Čīgu čāgu zaķīts lēca
No krūmiņa krūmiņā.
Tā čigoja budelītis
No ciemiņa cieminā.

Marija Ezeriņa Rigā, melodiju dzirdējusi no Mades Ezeriņas, kas dzim. 1840 [Madonas] Saikavā;
pier. E. Melngailis 1924. LFK 1045, 2812.

(GIDz. 231)

sol¹ Metens kak-tā su-kā-jā-si, Pel-nu dienas gai-dī-dams, Metens kak-tā
su-kā-jās, Pel-nu die-nas gai-dī-dams, Pel-nu die-nas gai-dī-dams.

Dziedāšanu zvejnieku vada Vastlāvju svinībās Bigauņciemā apraksta F. Dravnieks 1897. gadā. “Tad sākas tautas dziesmu dziedāšana. Dziedamas, zināms, tikai tādas dziesmas, kas zīmējas uz zvejniekiem, viņu dzīvi un darbu. Pirmo dziesmu uzsāk pats stūrmanis, kas sēd galda galā. Tad seko citi pēc kārtas, kā nosēdušies, gan vīri, gan sievas, katrs ar savu dziesmu. Uzsācējs pie tam pasaka vai padzied tik divi trīs pirmos dziesmas vārdus, un citi tad dzied kopā līdz tālāk. Ja kāds, kam kārtā pienākusi, nezina nevienu dziesmu uzsākt vai uzsāk dziesmu, kas jau reizi izdziedāta, tam par sodu jāizmaksā priekš draudzes pusstops brandavīna, un viņa vietā dzied cits, kam vairāk dziesmu pie rokas. Tā iet dziedāšana vairākkārt apkārt. Dažās draudzēs atkal dziedājuši no vienas vietas, līdz rinda beigusies, un tad laiduši kannu visapkārt galdam.”³⁹

Paražas un ticējumi Meteņos

Par Meteņu saistību ar Saules mītu var nojaust paražās par Meteņa dzīšanu. Te runā par zelta pogām, kas dainās simbolizē sauli. Arī ūdens nes svētību un veicina auglību un veselību.

“Metenī jeb Vastalāvī mājas mātes jau agri no rīta taisījušās pie pīrāgu cepšanas, tā ka lai līdz pusdienai būtu gatavi. Bērni, uz tiem priedādamies, dziedājuši:

Meten, Meten, kur liksi pīrāgu?

— Klētie uz laktiņas, krustiņš virso.

Kad pīrāgi bijuši izcepti un bērni tos lielidami ēduši, tad lielie puīši teikuši, ka tie vēl neesot tik labi, bet tagad iešot Meteni dzīt, tas došot daudz labākus pīrāgus un arī zelta pogas. Pa tam jau lielie puīši aiznesuši, bērniem nemanot, uz

rijas augšu vairāk spaiņu ūdens. Nu bērniem iedevuši maisu un saukuši, lai nākot uz riju, iešot Meteni dzīt. Tad viens no lielajiem uzkāpis uz rijas augšas Meteni zemē dzīt. Bērni apstājuši visi ap maisu un turējuši tam galu jo plati vaļā. Te Meteņa dzinējs no augšas saucis, lai turot maisu stipri, jo patlaban Metenis došot pīrāgus, pie kam arī metis vienu pīrāgu pēc otra maisā. Tad sacijis, ka nu Metenis mīzišot, bet par to jau nekas, jo pēc tam tūlin biršot zelta pogas. Nu Meteņa dzinējs lējis no augšas maisa turētājiem ūdeni virsū, kuri tūlin arī atstājuši Maisu ar visiem slapjiem pīrāgiem kulā un paši raudādami un bez zelta pogām gājuši uz istabu kaltēties. [J. Skudre, Pļaviņas.] (LTT III, 19877)

Citur gaida lietuvēnu. “Metenī bērni gaida lietuvēnu. Vienu bērnu iebāž maisā un uznes uz istabas augšas. Viens nu skandina pulkstinu un otrs lej ar spaini ūdeni uz maisa un saka: “Dzi, dzi, lietuvēns brauc!” [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT III, 19880)

Meteņu parāžs bērniem ir īpaša loma. “Meteņu dienā bērnus bāzuši maisā un svieduši pār sētām, domādami, ka tad tie neaizgulēšoties. [Mājas Viesis, 1885, 25.]” (LTT III, 19883)

“Metenī bērnus bāž maisā un sveiž pār sētiņu kupenā, lai guļ līdz pavasarim, lai nebūtu jābaro. [E. Lācis, Tirza.]” (LTT III, 19884)

Senais Metenis iezīmē ne tikai pusceļu saulei no Ziemassvētkiem līdz Lieldienām, bet arī darāmos darbus — vienus darbus jau beidz, citus sāk darīt.

“Līdz Metenim bijis jābeidz rīnus vērpt un jāsāk aust. Ja kur nebija lini novērpti un puīši vēl kur atrada kādu kodaļu, tad to uzdūra uz apiņu mieta, kuru atkal uzlika uz malkas grēdas jeb rijas jumta, lai nāburgi redz, kā arī lai nākošā gadā aug gari lini. [J. Rubenis, Ērgļi.]” (LTT III, 19965)

“Ja Vastalājā nebija kodaļa novērpta, tad to kodaļu līdz ar pastalu piesēja pie koka un uzlika uz jumta, lai visi redzētu, ka bijusi slinka vērpeja. [L. Blimbergs, Iecava.]” (LTT III, 19967)

“Līdz Metenim jāizmēž dārziem mēsli, ja ne vairāk, tad trīs sakumi jāuzmet uz dārza. [J. Rubenis, Ērgļi.]” (LTT III, 19888)

“Vastlāvja dienā vajaga pirmos mēslus uz tīrumu vest, tad var visos vējos ar mēsliem strādāt, citādi ziemeļu vējā vesti un ārdīti mēsli ir tikpat kā purvā iegāzti. [Atbalss k. 1897. K. Kleķeris, Skujene.]” (LTT III, 19973)

Meteni sāka svētīt parasti pēc pusdienas. “Līdz pusdienai Metenī strādāja un veda mēslus. Tad nogulēja dienvīdu. Pa to laiku izcepa saimniece karašu

un cūkas gaļu. Kad nu paēda, tad visi sēdās zirgos un brauca uz krogu. [H. Skujiņš, Aumeisteņi.]” (LTT III, 19889)

Galvenā Meteņu izdarība ir vizināšanās vai nu no kalna, vai jūdž zirgus un vizinās tāpat, vai brauc ciemos, lai augtu gari lini. Te izpaužas analogijas princips: jo garāks brauciens, jo garāki lini.

“Metenī jāvizinās ragavās, lai gari lini un kaņepes augtu. [B. Daņilovs, Kacēni.]” (LTT III, 19918)

“Vastlāvi vajag vizināties, lai aug gari lini, un apgāzties, lai būtu daudz linu gubu. [O. Līde, Rauna.]” (LTT III, 19940)

“Metenī, laižoties no kalna ar ragaviņām, cits par citu sauc: “Manam tēvam gari lini!” “Manam tēvam vēl gařāki!” “Manam tēvam vēl gařāki, zelta poga galiņā!” [K. Preiss, Auguliena.]” (LTT III, 19935)

“Metenis jāsvēti, meitām nebij brīv sprēst. Meteņdienas saulīte vēl gabaliņā, kad viss padarīts. Nu tik lieli un mazi uz Liedes kalniem laisties. Aizvilka līdz mazās ragaviņas un ar tām, būs, viens pēc otra no kalna lejā. Uz upes ledū iedzīts miets. Uz tā uzmaukta gara izurbta kārts, pie kuras piesietas lielās ragavas. Viens griež kārti, un ragavas ar smejošiem ļaudīm iet, ka zib vien.” (LFK 2, 389 Cēsvainē)

Ir arī šāda analogija: gari mati — gari lini. Tāpēc matus ķemmē un arī plūcas aiz matiem.

*Metens kaktā sukājās,
Pelnu dienas gaidīdams;
No kalniņa nolaidās,
Cūkai ausī iekodās.*

V (LTDz. IV, 14308)

“Meteņa dienā vīriešiem ar matiem jāplūcas, lai tiem gari lini aug. [K. Jansons, Plāņi]” (LTT III, 19958)

“Metenī bērni plēsa viens otram matus un tā vien sacīja: “Tik gari lini! Tik gari lini!” Tad ar’ paauga gari lini. [H. Skujiņš, Aumeisteņi.]” (LTT III, 19959)

Tāpat vēro lāstekas. “Ja Pīrāgos list lietus un satek gařas latakas (lāstekas), tad būs gari lini. [O. Darbiņš, Birži.]” (LTT III, 19964)

Kā tas svētkos parasts, arī Meteņos pastāv dažādu ikdienas darbu aizliegums ar dažādu motivāciju, reizēm visai neparastu.

“Vastlāvja dienā nedrīkst vērpt, citādi mazi sivēni trīc, raustās un griežas apkārt. [A. Vikmane, Liepupe.]” (LTT III, 19892)

“Meteni mātītes nevērpa, lai traki suņi neskrien mājā. [H. Skujiņš, Aumeisteņi.]” (LTT III, 19863)

“Ja meteni strādā, tad kurmji izrakņā laukus. [B. Daņilovs, Kacēni.]” (LTT III, 20036)

“Ja Meteni brauc mežā, tad čūskas ved mājā. [E. Lācis, Tirza.]” (LTT III, 20016)

“Meteņu dienā arī nedrīkst nekā mājās ievest, bet vajaga gan ko izvest, piemēram, kūts mēslus, ja ne ar zirgu, tad vismazākais ar ragutiņām jāizvelk kādi vezumi, lai kniši un peles kūtīs nedzīvo. [V. Strautiņš, Zelgauska.]” (LTT III, 20017)

“Meteņu dienā nevar šūt, tad aug gaŗi pirksti. [E. Aizpurve, Lubāna.]” (LTT III, 19894)

“Meteņu dienā nedrīkstēja velēties, jo citādi drēbes nekad vairs nevarēja baltas dabūt. [A. Skuja, Mālupe.]” (LTT III, 19893)

Par velēšanos Meteni ir arī pretēji uzskati. “Kad Meteni velējas, tad balti lini. [E. Aizpurve, Lubāna.]” (LTT III, 19960)

“Vastlāvi un Pelnu dienā sievišķi nevērpi un vīrišķi nekā nekļauvē, jo tad vējš plosa ēkas un juntus. Pie šā ieraduma gandrīz visa Kurzeme turas. [A. Bilenšteina manuskripts, Puze, 1862.]” (LTT III, 19885)

Svētki senāk uzskatīti par īpašu laiku, kad ar maģisku darbību var ietekmēt notikumus savā labā.

“Vastlāvju dienā jānogriež kaimiņu daļā pilādze, tā jānes, galotni uz priekšu turot, mājās. Tad pilādze jādrāž par iesmu, uz kura gaļa jācep; iesms jānoliek par spieķīti, kurš tad jānēsā līdz, kad iet uz lauka sēt: tad bagāta raža gaidāma. [P. Iklavs, Grientalde (Zālite).]” (LTT III, 19975)

“Kad pavasarī iet pirmo reizi art, tad vajag arklu iesmērēt ar Vastlāju gaļu, tad mūdži zemi neizlodānot. [R. Bērziņš, Džūkste.]” (LTT III, 20011)

“Ja Meteni gans skrien trīsreiz ap māju, tad vasarā govīs nebizo. [E. Reinbaha, Vecpiebalga.]” (LTT III, 19987)

“Meteņa vakarā uzkāpuši uz bluķa un jājuši ap māju. [H. Skujiņš, Smiltene.]” (LTT III, 19869)

“Cūkganam Meteni jāskrej uz to vietu, kur vasarā cūkas jāgana, un jāaprok

tur izvārīta cūkas smecere, tad cūkas tur ēdis, apkārt griezdamās. [A. Upmane, Jaungulbene.]” (LTT III, 19989)

“Metē, a vakarā vēla sniegu kamolos, lai kāpostiem lielas galviņas augtu. [H. Skujiņš, Palsmane.]” (LTT III, 19872)

“Ja Vastalājā kurmju rakumus izbada ar pilādžu iesmu, uz kuŗa cepta gaļa, tad kurmji nerok. [P. Āboliņa, Jelgava.]” (LTT III, 20021)

“No Meteņa līdz Lieldienām nedrīkst par čūskām runāt, jo tad viņas dzeļ cilvēkiem un kustoņiem. [E. Lācis, Tirza.]” (LTT III, 20015)

Svētkos parasti zilēja nākotnes notikumus. Kāda zilēšanas paraŗa saglabājusī atskaņas no senā ziedošanas rituāla.

“Meteņa dienā vajag aiznest maizi un gaļu zem kāda liela ozola un gaidīt, kad kāds putns nāk ēst. Ja putns pirmo ēd gaļu, tad gaļa būs lētāka; ja maizi, tad maize. [V. Loze, Drusti.]” (LTT III, 19873)

“Meteņu vakarā saliek uz cirvja kāta sviestu, maizi un gaļu. Ko suns pirmo kampj, tas tai gadā būs dārgākais. [K. Krastiņš, Jaunpiebalga.]” (LTT III, 19914)

Meitas zilē precības. “Vastlāvju vakarā meitām jājāj ar cepļa slotu līdz cūku kūts durvīm, tad trīs reizes jāpiesit un jāteic: “Labvakar, čūčiņ, vecmemmiņ!” Ja cūka atrukst pretī, tad dabūs to gadu precēties. (Sal. jauns-gads.) [B. Blumbahs, Lībagi.]” (LTT III, 20047)

“Zirgi pirmoreiz jāiebrauc Metenī, tad tie vienmēr brangi un labi iet. [E. Laime, Tirza.]” (LTT III, 19982)

“Kad Metenī dzird zirgus bubenām, tad paņem sērmūkŗa kūjiņu, uz kuras uzgriezti trijdeviņi krusti, un steidzas ar to zirgus kult, lai lietuvēns aizbēgtu un zirgu nejātu. [A. Ķēģeris, Vecpiebalga.]” (LTT III, 19984)

“Vastlāvja dienā jāgrieŗ mati un jānes baltam zirgam zem siles, tad mati augs gari kā zirga aste. [I. Mennika, Ainaŗi.]” (LTT III, 19985)

“Vastlāvī jāiebāŗ vistas maisā, maiss jāaizsien un jāpārnes pāri ceļam, jāiesvieŗ grāvī un nerunājot jānāk atpakaļ. Tad vistas nekaŗņā sējumu. [K. Corbiks, Jelgava.]” (LTT III, 19991)

“Metenī mucas stīpā jāēdina vistas, lai tās ietu dēt vienā pērklī. [K. Jansons, Vijciems.]” (LTT III, 19993)

“Lai vistas labi izdotos un dētu daudz olu, tad Meteņa dienas rītā priekŗ saules lēkŗanas bija istaba jāizslauka un mēslī jānes uz istabas augŗu, kur vistām stāvēja laktas. [D. Ozoliņŗ, Jaunroze.]” (LTT III, 19997)

“Meteņa vakarā darījuŗī vīzes un linus sējot āvuŗī kājās, lai liniem būtu ŗķiedra kā lūki. [J. Rubenis, Ērgļi.]” (LTT III, 19970)

“Vastlāvu dienā ņem cūkas liesuma, apcepina uz oglēm iesmā, tad aizbāž aiz klēts, lai zvirbuļi neēstu kaņepes. [A. Irbe, Rūjiena.]” (LTT III, 20002)

“Ja Vastlāvjos cilā sietiņus, tad vasarā daudz mušu. [J. A. Jansons, Gaujiena.]” (LTT III, 20003)

“Vastlāvju dienā jānes visi sietiņi uz riju, lai mušas nenāktu pa vasaru istabā, bet ietu uz riju. [M. Koškina, Elēja.]” (LTT III, 20006)

“Ja Vastlāva vakarā dedzina uguni, tad nākošā vasarā daudz mušu. [L. Rone, Ikšķile.]” (LTT III, 20009)

“Meteņu vakaru sauca arī par kurmjū vakaru, jo tai vakarā dzina kurmjus. Kurmjus dzina tā: paņēma no sētas nīti, iebikstīja pavardā un tad skrēja ārā ap sakņu dārzu, šur, tur iebikstīja ar nīti, un tā rādīja kurmjiem, uz kuru pusi lai ejot. [H. Skujiņš, Palsmane.]” (LTT III, 20019)

Ēdieni Meteņos

Meteņos Saule vēl ir veļu pusē, tāpēc pirms maltītes saimnieks neaizmirst pacienāt veļus.

“Meteņa vakarā vārīja zīdeni ar cūkas pusgalvi, neviens nedrīkstēja pirmais ēst, kamēr saimnieks pamielojis dieviņu — rijā jeb kur citur — tad pats ēdis pirmais un saime pakaļ. Bērni dabūjuši šņukuru, lai viegli iemācītos rakstīt. [J. Rubenis, Ērgļi.]” (LTT III, 19897)

Meteņos galvenais ēdiens ir cūkas gaļa un nogrūsti mieži. Šo ēdienu dažādos novados pagatavo dažādi, un tam ir arī atšķirīgi nosaukumi: grūdenis, zīdenis, koča, kūķis, ķūķis.

“Meteņos vāra grūdeni ar cūkas galvas pusi jeb “ar cūkas ausi”. Grūdens vēlākā laikā atvietots ar grūbām. Grūdeni pagatavo šādi: paņem miežus, iemērc ūdenī un mērcē, kamēr cik necik miza atmirst, tomēr tā, lai pats grauds neizmirstu. Šādi mērcētus graudus ieber piestā, paņem cirvi, nomazgā tam kātu un grūž ar cirvja kātu, kamēr miežiem miza nost. Tad graudus izžāvē, izlaiž vējā un izsijā sietā. Tā sagatavoti mieži — “grūdens” izkaltēts var stāvēt arī vasarai. Grūdeni vāra metenī un arī kūķu vakarā. [24. decembris — kūķu diena] Grūdeni vāra ar galvas pusi jeb vispāri ar sālitu cūkas gaļu. Grūdeni vāra pabiezu, zupas veidā ar gaļu. Var vārīt arī ar zirņiem un pupām. Visgaršīgākais grūdens ar pupām vārīts. Kad grūdens gatavs, to agrāk salēja vienā bļodā un visi no tās ēda ar koka karotēm.” (LFK 891, 2753 Bērzaunē)

Meteņos parasti cepa pīrāgus, bez tam vēl īpašu Meteņa maizi jeb tīteni.

“Meteņa vakarā jācep “tītens”. Šo ēdienu pagatavo tā: rupju kviešu jeb miežu maizes mīklu uz galda izplacina, pārsmērē ar grūstām kaņepēm, kurām ir piemaisīti tauki un ceptas gaļas kumosīņi, tad mīklu sarullē un cep krāsni.” (LFK 26, 487 Jaungulbenē)

“Tad vēl Meteņu dienu cepa meteņu maizi — tīteņus. Uzlika uz lāpstas plāceņa kukuli, kura vidū ielika kaņepas, ar biezu pienu sajauktas. Tad aptina ar mīklu — tā i tītenis gatavs un krāsni iekšā. Tas bij pirmais ēdiens Meteņvakarā, kurā bez tam bij kūkas auss ar putru.” (LFK 2, 389 Cesvainē)

“Meteni jācepj pīrāgi ar gaļu un arī siļķe jāliek vidū.” (LFK 804, 5299 Rūjienā)

“Meteni zirņu grūsli grūduši. Grūslis — vārīti zirņi ar taukšētām kaņepēm piestā sagrūsti, arī sāls, un kamolos saviļināti.” (LFK 23, 4630 Koku pag.)

“Ja budēļu vakarā zirņus vāra, tad ir sprogaiņi jēri. [K. Torbiks, Jelgava]” (LTT III, 19911)

“Meteņu dienā jāvēra kūkas aste, tad labībai garas un pilnas vārpas. [V. Greble, Kalnamuiža, Valkas apr.]” (LTT III, 19977)

“Ja Meteņa dienā ēd kūkas ausi, tad izdodas labi sivēni. [V. Johansone, Liepa.]” (LTT III, 19988)

“Vastlāvī jāvēra kūkas kājas, tad aug labas kūkas. [K. Milēnbaha man.]” (LTT III, 19905)

“Meteņa dienā sviests bija jāsit un jāēd katrā ziņā, ja gribēja, lai govīs otrā gadā dotu labu un daudz piena; nedrīkstēja ēst saimnieks vien ar saimnieci, bija jādod visai saimei, beidzamajam kalpa bērnam, jo citādi tas, kuram netika dots, varēja kaut kādejādi kaitēt govju piena ražīgumam. [A. Skuja, Mālupe.]” (LTT III, 19986)

Par kāpostu ēšanu Meteņos ir pretrunīgi uzskati.

“Meteņos jāvēra kāposti ar kūkas ausi un jādzied: “Meteni, Meteni, kur liki ausi? Klēti, skapī, krustiņš virsū.” Tas vajadzīgs tāpēc, lai nākamā gadā augtu kūkas un kāposti. [K. Strautiņš, Mēdzūla.]” (LTT III, 20013)

“Meteņa dienā nevarēja arī kāpostus vārīt, pretējā gadījumā dārzā visi kāposti bija tārpaini. [A. Skuja, Mālupe.]” (LTT III, 20014)

Laika vērojumi Meteņos

“Kāds laiks Vastlāvī — tāds būs arī Lieldienās. [K. Corbiks, Tukums.]” (LTT III, 20040)

“Kad ap Pīrāgiem jumti ir balti ar jaunu sniegu — ap Lieldienām būs arī balti ar jaunu sniegu. [Atbalss k. 1895. P. Lodziņš, Sērpils.] (LTT III, 20045)

“Kad Vastlāvjos un Lieldienās ir sniegs uz jumtiem, tad nākošā vasarā ir daudz sēņu un ogu. [J. Andriņš, Taurkalns.]” (LTT III, 20043)

“Ja Metenī palases pil un gailis var no viņām padzerties, tad būs labs gads. [H. Skujiņš, Aumeisteri.]”. (LTT III, 20044)

Lielā diena un Lielā piekta

(Vispārīgs apskats)

Lielā diena jeb Lieldienas, sauktas arī Lielādiena, Lielādiena, Lindīna, Leudīna, Leldīna, Leldīne. Pēc senā senču Mēness—Saules kalendāra Lieldienas iezīmē pavasara punktu (sk. 6. zīm.), un tās iznāk devītajā (piecdienū) nedēļā pēc Meteņiem. Lieldienas tāpat kā Ziemassvētkus svin trīs, reizēm četras dienas.

Kristiešu Lieldienas izveidojušās no senajiem pesah jeb pasah svētkiem (gr. *pasha*, ebr. *pesah* jeb *pasah* ar pirmnozīmi klibot, lēkt, diet), kas svinēti pavasarī pilnmēness naktī. Vēlāk svētki attiecināti uz dievu Jahvi, un šos svētkus ebreji svin vēl tagad. (LKV XVI, 31821)

Kristieši Lieldienas svin Kristus nāves un augšāmcelšanās piemiņai. Svētku laika noteikšanā vēl 2. gs. bija liela dažādība, un Nikajas koncilā 325. gadā kristieši vienojās, ka Lieldienas svinamas svētdienā pēc pavasara pilnā Mēness (pieņemot, ka pavasara ekvinokcijas ir pastāvīgi 21. martā) vai nedēļu vēlāk, ja pavasara pilnā Mēness fāze gadās tieši svētdienā. Šādi nosaka Lieldienu datumus arī mūsdienās, un tie sakopoti īpašās tabulās daudziem gadiem uz priekšu. (LKV XII, 23992—23994)

Latviešu tautas tradīcijās, kā minēts iepriekš, Lieldienas iezīmējušās pavasara punktu, kad diena kļūst liela, t. i., garāka par nakti. Lieldienās, saulei lecot un rietot, tās ēna iet pa vienu līniju virzienā rietumi — austrumi. Šo līniju sauc par Saules taku un dabā to iezīmē Lieldienu rītā pret sauli tekošs strauts. Latvieši šī strauta ūdenim piedēvē maģisku, veselību un skaistumu vairojošu spēku.

“Lai būtu skaists un čakls, tad Lieldienas rītā ar saules lēktu ir jāiet strautā mazgāties, kas tek no vakariem uz rītiem. [G. Pols, Bauska.]” (LTT II 17317)

*Trīs žuburu bērziņš auga
Saules taku maliņā.
Tai vienai Saule lēca,
Tai otrai Mēnestiņis,
Tai trešā zariņā
Auseklītis nitiņāja.*

K (LD 54994)

Jau Meteņos sākas **Lieldienu** gaidīšana.

*Metens kaktā sukājās,
Pelnu dienas gaididams;
Ej, Meteni, pa durvīm,
Gaidīsim Lieldieniņas.*

K (LTDz. IV, 14376)

Meteņos sāka skaitīt nedēļas, iezīmējot piektas, lai atrastu Lielo dienu. Pēdējo devīto piektu pirms Lieldienām sauc par **Lielo piektu**. Vēlāk tā sajaucās ar kristiešu lielo piektdienu un zaļo ceturtdienu.

“Šos vakarus no ceturtdienas uz piektdienu sauc par piektsvakariem, un viņi sākas no meteņiem un velkas līdz Lielai Piektdienai.” (LFK 750, 228 More)

Lielās piektas tradīcijās daudz iezīmju no citiem laikmetiem. No Govju (Sveču) dienas ir ticējums, ka jāberzē govīm muguras ar ledu. Dažādas darbības pret kukaiņiem un čūskām ir no Kustoņu (Matīsa, Ģertrūdes, Benedikta) dienas tradīcijām. No Lieldienu tradīcijām ir par mazgāšanos strautā un par galvas sukāšanu. Par to, ka nedrīkst cirst kokus, jo tiem tekot asinis, ir runāts Krusas (Krusta) dienas ticējumos. Burvji, raganas un skauģi aktīvi darbojas arī Jāņos.

Runājot par Lielo piektu, tiek pieminētas arī citas piektas pirms tās. “Septiņas piektdienas priekš lieldienas jāvij pātaga un lielā piektas rītā ar to jāizkapā visas vietas, kur dzīvo blaktis, prusaki, blusas, žurkas un citi mudži. Jāpiesauc to mudžu vārdi, kurus grib aizdzīt, un arī tā vieta, uz kuriem tos domā dzīt, tad tie drīzumā visi izzudīs. [Latvis, 1933. g. 13. apr.]” (LTT II, 16864) Šīnī gadījumā pātagu sāk vīt Meteņos.

Lielā piekta uzskatīta par enerģētiski aktīvu dienu, šajā dienā dzimušie esot ar īpašām spējām apveltīti.

“Kas dzimis lielajā piektā, tas māc burt. [L. Bičole, Zemgales Mežamuiža.]” (LTT II, 16873)

“Kas Lielā piektdienā dzimis, tas redz mirušo garus. Bērēs tas redz mirušā garu kamola veidā pa bļodām veļoties un ēdienu smeķējot. [F. Rozenbaha, Nīgrande.]” (LTT II, 17005)

Lielajā piektā var sekmīgi ārstēt slimības.

“Lielās piektdienas vakarā jāaiziet pie kāda ūdeņa, kas tek uz vakariem, un tanī ūdenī jānomazgā kāda slima vieta vai izsitumi, pēc tam jāatstāj zieds un, atpakaļ neskatoties, jāiet uz mājām, tad slimā vieta kļūs vesela. [A. Skreija, Nurmuiža.]” (LTT II, 17160)

Līdzīgi kā katros laikmetos un piektsvakaros, arī Lielajā piektā jāievēro ikdienas darbu aizliegums.

“Ja lielā piektdienā meitas strādā, tad vasarā pārkonis virs galvas rūks. [M. Inīnberģe, Rīga.]” (LTT II, 16994)

“Lielajā piektdienā nedrīkst vilnu vērpt, jo tad aitām maz vilnas. [L. Andersone, Jelgava.]” (LTT II, 16992)

“Gans lielajā piektdienā nedrīkst ar nazi strādāt, jo tad govīs tinot astes ap kokiem un raujot nost. [A. Laksevice, Talsi.]” (LTT II, 16993)

Visos laikmetos saimniecēm pirmās rūpes ir par lopiem.

“Lielajā piektdienā visas saimnieces mazgā govīs ar zirņājiem un berž ar slotu, lai tās pa vasaru rāmi ēd un nebizenē. [A. Zavicka, Sātiņi.]” (LTT II, 17047)

“Lielās piektdienas un Zaļās ceturtdienas rītos saimnieces berž un tīrī visus piena traukus, un vakaros dod lopiem dažādas zāles iekšā, tad tanī gadā būs piena papildnam. [A. Bilenšteina man. no Puzes, 1862.]” (LTT II, 17060)

“Lielās piektdienas rītā vajag vārīt cūkas galvu, visus kaulus savākt un aprakt cūku ganībās, lai cūka rāmi ganās un rakņājas. [A. Pilskalns, Skrunda.]” (LTT II, 17065)

“Ja grib, lai vanags neķer cāļus, tad vajag lielās piektdienas rītā izraut mietu no žoga un mieta caurumā iemest vistas olu un tad caurumu atkal aizbāzt ar to pašu mietu. Ja to dara, tad vanags neaiztiks neviena cāļa. [Alksnis-Zundulis, Naudīte.]” (LTT II, 17068)

Lielajā piektā neaizmirst arī bites.

“Lielās piektdienas rītā priekš saules jāiet trīsreiz savām bitēm ar atslēgu

buntu apkārt un katrreiz jāsaka trīs reizes: “Augstāku nemetaties kā mana bikšu bante!” Pēdējo reizi jālaiž izkrist atslēgām caur azoti zemē; tad, kad bites laidīs bērņus, tie augstāku nemetīsies kā bikšu bante. [F. Brīvzemnieks, 1881. VI, 163.]” (LTT II, 17071)

Saimnieks savukārt rūpējas par sēšanu un lauku auglību.

“Lielā piektdienā jeb zaļā ceturtdienā ritā mazā gaismiņā priekš saules lēkšanas saimnieks iet no puceņa (sērmūkšļa) koka griezt sējamo nūju. Vislabāki to griezt tādā vietā, kur saiet triju kungu robežas. Ar šādu nūju ir laimīga sēšana, un neviens skaugis nevar tādu sēju maitāt. [A. Bilenšteina man. no Puzes, 1862.]” (LTT II, 17072)

“Lielā piektdienā un zaļā ceturtdienā citi it agri iznes ar klēpi mēslus uz lauka, lai lauki labi trekni būtu. [A. Bilenšteina man. no Puzes, 1862.]” (LTT II, 17073)

Mednieki un zvejnieki rūpējas par savu veiksmi.

“Lielās piektdienas ritā medniekam jānošāun krauklis, no kura viena spalva vienādi lidza jānēsā, lai netrūktu putnu ko šaut. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT II, 17077)

“Lielā piektdienā jānopin un jāieliek venteris (murds), tad ķeras daudzzivju. [F. Rozenbaha, Nīgrande.]” (LTT II, 17079)

Lielās piektdienas ēšanas tradīcijas ietekmējis kristiešu gavēnis. Gaļu ēd tikai pirms saules vai pēc saules rieta, arī citu ēdienu ēd aukstu.

“Lielā piektdienā nevajaga silta ēdiena ēst, lai vasarā lūpas nenosprēgā. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT II, 17030)

“Lielās piektdienas ritā priekš saules lēkšanas deva visiem cūkas gaļu ēst, lai mušas neskrien mutē. [P. Š., Kandava.]” (LTT II, 17036)

“Lielā piektdienā var ēst gaļu, kad saule nogājusi. [K. Corbiks, Valgunde.]” (LTT II, 17035)

“Lai bēdas un asaras nebūtu, tad Lielā piektdienā ir jāēd auksti vārīti zirņi un nedrīkst kurt uguni. [G. Pols, Baldone.]” (LTT II, 17027)

“Ja Lielā piektdienā auzu ķiseli ēdot, tad lācis auzu neēdot. [J. Bitaks, Litene.]” (LTT II, 17028)

Latvieši alu darījuši katros laikmetos un svētkos. “Lielā piektdienā alus jābrūvē, tad visu gadu trūkuma neredz. [J. Jurjāns, Jaungulbene.]” (LTT II, 17034)

Tā kā Lielā piektdienā nav laika diena, tad arī laika apstākļus šajā dienā nenovēro un uz priekšu nezilē.

Rotaļas un dziesmas Lieldienās

“Lieldienas rotaļa ir vistiņas ķēršana. Vienam aizsien acis, un tas nu prasa: “Kur tu mani vedīsi?” — “Uz cūkkūtiņu putru ēst.” — “Vai karote ir?” — “Meklē pats!” Tad visi sāk bēgt un ķērājs lūko kādu sagūt. [Kurzemes Vārds, 1930. IV, 20.]” (LTT II, 17187)

“Lieldienas rotaļa ir sietiņa dzišana. Rotaļas iesācējs paņem lakatu, sagriež to gursti un, citus dzenādams, lūko kādam iesist. No pulka kāds jautā: “Ko tu dzen?” — “Sietiņus dzenu.” — “Cik augstu sietiņš?” — “Deviņas jūdzes.” — Tiklīdz to izsaka, visiem jābēg. Kam dzinējs iesit, tam jāiet viņa vietā. [Kurzemes Vārds, 1930. IV, 20.]” (LTT II, 17188)

“Senāk notikusi arī lunkošānās ar olām, kur olas vaļātas pa smiltīm, lai aizķertu otru olu. [B. Eriņa, Latgale.]” (LTT II, 17184)

Tieši Lieldienām veltītu dziesmu melodijas pierakstītas pavisam nedaudz, galvenokārt Latgalē. Dziesmās atspoguļojas senie mīti par pasaules kalnu un sauli kā zelta olu.

Monika Brice Dagdas raj. Muižnieku c., 54 g. v., dzim. Ludzas Šķaunē;
pier. R. Jermaks 1960. LFK 1950, 7680.

(GIDz. 248)

1. At - it - i Len - dī - na Car augstīm kol - nim,
2. At - it mu - na kryš - ta mō - te, Zal - ta ū - la rū - ce - ņōsī;

1. Car aug - stīm kol - ni - mi, Car dzi - lim me - žim.
2. At - it mu - na kryš - ta mō - te, Zal - ta ū - la rū - ce - ņōs.

Pie mitoloģiskām dziesmām pieskaitāma arī šī, kur runā par zelta šūpuli bērniņam.

Marija Sarkane Gulbenē, dzim. 1846; pier. E. Melngailis 1931. LMF III, 1953, 1000.

(GIDz. 239)

1. Za - la zied zā - li - te Liel - die - nas rī - tā,
 2. Ko gā - ji, Mā - ri - ņa, Baz - nī - cā?
 3. Zel - ta pu - ķe, mī - jā Mā - re No - slau - cī - ja la - ka - tos,
 4. Kuš - ki - na, lal - li - na Mā - ri - ņa bēr - ni - ņu,

4. Bā - ta gā - ja Mā - ri - ņa Baz - nī - cā.
 2. Gā - ju bēr - ni - ņu ap - lū - ko - ti.
 3. No - slau - cī - ja la - ka - tos, Ie - tin zī - da pa - la - gos.
 4. Zel - ta kalts šū - puls, Sid - ra - ba līk - sti - ņa.

5. Lieldiena vaicāja: Avota kalnā,
 Kur kārs šūpuli? Sidraba liksti.

• Lieldienās dzied arī sadzīviska tipa dziesmas, kas attēlo Lieldienu norisi.

Line Kuģe Aucē, dzim. 1910 Kuldīgas Zvārdē, magnetofonā iedzied. 1969,
 atšifr. V. Bendorfs 1972. LFK 1987, 27.

(GIDz. 245)

J = 72

1. Šū - po - jie - si, tau - tu mei - ta, Liel - die - nī - šu šū - po - lē - si,
 2. [Musical notation]

1. Šū - po - jie - si, tau - tu mei - ta, Liel - die - nī - šu šū - po - lēs!
 2. [Musical notation]

2. Iešūposi govīs, aitas,
 Stalli bērus kumeliņus,

3. Stalli bērus kumeliņus,
 Sev raženu arājiņu.

(GIDz. 240)

The image shows a musical score for a song. It consists of two systems of staves. The first system has a vocal line (soprano) and a piano accompaniment line. The second system has a vocal line (contralto) and a piano accompaniment line. The lyrics are in Latvian. The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 4/4.

sol¹ 1. Kū as de - vu šyu - pe - ja - me, kū šyu - pe - ja kō - rē - ja - me,
mi¹
1. Kū as de - vu šyu - pe - ja - me, kū šyupe - ja kō - rē - ja - me?
damīnē apakšējā balis

2. Šyupeļame jūlu devu,
Kōrejame jūlis čaulu.
3. Čeikstēt čeikst, žvōrdzēt žvōrdz
Kolpa kōrti šyupeleiši.
4. Jo pakōra bōleleņši,
Ni čeikstēja, ni žvōrdzēja.

Lieldienu paražas un ticējumi

Lieldienas ir lieli svētki.

Šajā laikā masku gājieni vairs nenotiek, bet, kā jau katros svētkos, kaimiņi arī Lieldienās iet viens pie otra un izper cits citu auglības veicināšanai. Šoreiz tie ir **olu šautnieki**.

“Lieldienas rītos gājuši šautnieki ar žagariem apkārt un situši gulētājus, prasidami: “Ko soli?” Vajadzējis dot olu, tad šautnieki likuši mierā. [Pēc K. Ulmaņa vārdnīcas, Džūkste.]” (LTT II, 17180)

Parasti pēra ar bērza žagariem, dažreiz tos izplaucēja, pēra ar pūpoliem, egļu zariem. Rietumkurzemē pēršanai izmantoja kadiķu zarus. Perot saka:

*Apaiš kā pūpols,
Lunkans kā žagars!*

K (LTDz IV, 14440)

*Liieldienas, Liieldienas!
Vesels kā pūpols,
Vesels kā rutkis!
Audz apaļš kā pūpols!*

K (LTDz IV, 14439)

Liieldienās labi izper arī lopus un pat bites.

“Liieldienas rītā ar šautnieku žagariem kuļ lopus, lai tie nebizotu. [J. E., 1889, Valmieras apkārtnē.]” (LTT II, 17207)

“Liieldienas rītā ar šautnieku žagariem kuļ bites, lai tās bērņus dotu. [J. E., 1889., Valmieras apkārtnē.]” (LTT II, 17252)

Liieldienās raksturīgas darbības ar olām, tās ne tikai ēda, bet arī krāsoja, mainīja, dāvināja, ar olām atpirkās no šautniekiem, bija dažādas spēles ar olām. Meitas deva pušiem olas par šūpoļu kāršanu un šūpošanu.

*Dodu olu bāļņami
Par šūpuļa kārumiņu,
Divas dodu tautiešami
Par augsto šūpošanu.*

Z (LTDz. IV, 14489)

Te izpaužas senais olas kults, kurā ola ir dzīvības nesēja. Senajos mītos ola simbolizē sauli.

Tradīcija, kad bērņiem liek meklēt Liieldienu zaķa atnestās olas, ir jaunākos laikos ienākusi Latvijā no Eiropas, un latviešu folklorā tā tikpat kā nav sastopama. Šis Liieldienu zaķis ir ģermāņu pavasara dievietei Ostarai svēts dzīvnieks.

Tāpat olu krāsošana, šķiet, nepieder pie latviešu senākajām ieražām, tā pieminēta tikai dažās dainās. Tomēr jaunākos laikos olu krāsošana ir ļoti iecienīta, par to runā daudzi ticējumi.

“Liieldienā jākrāso olas, tad vistas dēs skaistas olas. [J. Gulbis, Aizkraukle.]” (LTT II, 17246)

“Liieldienu olas krāso. Tās vāra dažādās lapās un mizās. Ja grib zaļas olas, tad iemet katlā pirtsslodu un, kad tā krietni savārijusēs, tad ieliek olas. Kādu laiku pavārot, olas būs zaļas. Lai krāsa būtu cietāka, tad ūdenim klāt pieliek nedaudz sāli. Lai nokrāsotu dzeltenā krāsā, tad ūdenī savāra sīpolu mizas, kurā ieliek olas. Katlā ieļej nedaudz ūdens un ieber bērzu lapas un sīpolu

mizas, kurās ieliek olas. Tad krāsa ir nenoteikta: vietām zaļš, vietām dzeltens. Ar ziliem dziļu galiņiem var olas nokrāsot zilā krāsā. Zilā krāsā nokrāsotas olas ar laku izraksta. Velk dažādus ornamentus. Katlā ar zilo krāsu ieliek olas, kuras aptītas ar sarkanu dziļu, tad olu krāsa ir zila un sarkani violetām švītrām. Sīpolu mizās nokrāsotas olas izraksta ar dzeltenu olu laku. Iesarkanā krāsā olas nokrāso, vārot sarkanos dziļpāros. Pēc tam ar sarkanu laku izraksta.

Aptin olu ar kaņepa diedziņiem un vāra bērzu lapās. Tad ir zaļas olas ar baltām švītriņām. Uz zilā krāsā nokrāsotām olām ar nazi vai adatu uzkasa skujiņas. Skujiņas dabon arī šādi, ja olai klāt piesien egļu skujiņu un tad vāra lapās. Uz ar laku nolakotām olām mēdz uzkasīt tā cilvēka pirmos burtus, kuram nodomājis olu dāvināt. Nereti uzkasa pats savus un tad dāvā otram. Olu galos izkasa dažādas zvaigznītes. Raksturīgas divas lietas: olu izrakstīšanai ar krāsu parasti ņem tādu pašu krāsu, kādā ola krāsota, tikai tumšāku, un vienādi nokrāsotas olas rotā ar izkasījumiem.” (LFK 891, 2384 Raunā)

Olas lieto, lai veicinātu veselību cilvēkiem un lopiem.

“Liendienās jāvāra olas tāpēc, lai augtu apaļš kā ola.” [A. Aizsils, Lubāna.] (LTT II, 17203)

–“Liendienās vajaga olas ēst, lai tajā vasarā labi teles augtu. [E. Puriņš, Skujene.]” (LTT II, 17224)

“Ja liendienās ēd daudz olu, tad vistas labi dēj. [H. Viegļais, Vecpiebalga.]” (LTT II, 17242)

“Jo vairāk olu bija saimniecei liendienās, jo vairāk nākošā gadā vairojās lopī un deva pienu. [Latvis, 1929. III, 31.]” (LTT II, 17220)

“Ja saimes tēvs Liendienās olu sagriež tik daļās, cik cilvēku, tad saime dzīvojot satīcīgi. [I. Ozoliņa, Rīga.]” (LTT II, 17368)

“Liendienas pirmo olu ēdot, nedrīkst to saskrāpēt, jo tad būs tik daudz slimību, cik olai skrambu. [M. Macpāne, Alsunga.]” (LTT II, 17294)

“Kas olu bez sāls ēd, tas visu vasaru daudz melos. [Kurzemes Vārds, 1930. IV, 20.]” (LTT II, 17195)

“Liendienas rītā olas jāmaina, tad vistas labi padodas. [A. Bērziņa, Aloja.]” (LTT II, 17249)

“Vecu vecā liedienu paraša ir olu sišana. Kam ola stiprāka, tas dzīvos ilgāku mūžu. Dažreiz sasistā ola tiek arī atdota uzvarētājam. [Kurzemes Vārds, 1930. IV, 30.]” (LTT II, 17369)

“Ja ar olām sitas Liendienās, tad aug brangi zirgi. [Edm. Zirnītis, Lubāna.]” (LTT II, 17231)

“Ja Lieldienu olām čaumala labi atlec, tad būs labi lini. [A. Zālite, Bērzpils.]” (LTT II, 17264)

“Ja lieldienās apēsto olu čaumalas atdod vistām, tad vistas dēj skaistas cietčaulainas olas. [H. Viegļais, Vecpiebalga.]” (LTT II, 17241)

“Liieldienās, olas ēdot, to čaumalas jāsadrupina smalki, lai vistas labi dētu. [J. A. Jansons, Olaine. A. Upmanis, Dobeļe. A. Dārzniece, Nica.]” (LTT II, 17219)

“Ja Liieldienas olu čaulas neļauši kājām samīn, tad tai mājā ļaudis nemierā dzīvos. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT II, 17365)

“Leldīnā nūdātū ūlu vajag likt izperēt, jo nu tuos ūlas izīs skaista un dējeīga vīsteņa. [Jaunais Vords, 1932. III, 22.]” (LTT II, 17239)

“Ja grib, lai vanagi cāļus nezog, tad vajaga pa Liieldienām ielikt olu kādā caurumā un tad ar mietu viņu sasist. [K. Corbiks, Kroņa—Virca.]” (LTT II, 17229)

“Liieldienas olu ūdeni vajagot liet pār sētu un sacīt: “Puž, puž vanagam acis cieti ar olu pervi!” tad vanags vistas nenesot projām. [Kurzemes Vārds, 1930. IV, 20.]” (LTT II, 17231)

“Liieldienās olu čaumalas jāber caur vīrieša biksām, tad vārnas cāļus neēd. [K. Jurjāne, Penkule.]” (LTT II, 17228)

“Meita var ieēdināt puisī ar olu pirmā liieldienas dienā: ola viņai jāapņem ap kreisās kājas gurnu un puisim, par to nezinot, jāiedod. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT II, 17377)

“Kad Liieldienu olas zogot, tad zaglis paliekot tikpat plīks kā ola. [Kurzemes Vārds, 1930. IV, 20.]” (LTT II, 17196)

Liieldienas raksturīgas ar šūpoļu kāršanu un šūpošanos, kas, līdzīgi kā lēkšana, griešana, mīdīšana, pēšana, dancošana, pieder pie darbībām, kas veicina auglību.

*Telišu labadi
Šūpoties gāju,
Lai manas telītes
Pienīgas augtu.*

K (LTDz. IV, 14516)

“Liieldienās vajaga šūpoties, tad būs brangas aitas. [K. Corbiks, Jelgava.]” (LTT II, 17214)

“Liendienās jāšūpojas, tad teļi labi barojas. [A. Žeibe, A. Berķe, Mētriene.]” (LTT II, 17222)

“Pa liendienām vajag šūpoties, tad augs lieli veldaiņi rudzi. [A. Korsaks, Ezere.]” (LTT II, 17253)

“Jo augstāki Liendienās šūpojas, jo garāki aug lini. [V. Saulīte, Mālpils.]” (LTT II, 17258)

“Liendienās šūpojoties, šūpulim jāļauj lēnām nostāties, lai tā lēni un ligojoties nozied linu druva. [K. Atgāzis, Nītaure.]” (LTT II, 17256)

Liedienu šūpošanās ir sakarā ar seno saules kultu.

“Kad liedienas rītā saule pacēlusies kādu asi virs apvārķņa, tad viņa šūpojoties trīs reizes uz vienu un otru pusi, no kā cēlusies ieraša liendienās šūpoties. Puiši allaž mēdz liendienās meitas jo augsti izšūpot, par ko tie atkal kā atalgojumu saņem skaisti krāsotas olas. [Kurzemes Vārds, 1930. IV, 20.]” (LTT II, 17183)

“Liendienās vajag daudz šūpoties, tad visu gadu nenāks miegs. [M. Hermakile, Ranka.]” (LTT II, 17190)

“Pa Liendienām labi jāizšūpojas, lai knaušļi neēd. [A. L.-Puškaitis, A. Žeibe.]” (LTT II, 17331)

“Kas vienreiz kāris šūpotnes, tam jākar arī citās Liendienās, jo citādi lopiem neklājas labi. [E. Aizpurve, Lubāna.]” (LTT II, 17193)

*Trīs gadi pazīnu
Šūpuļa vietu:
Sudrabs vien auga
Vizēdams.*

K (LTDz. IV, 14549)

Šūpošanās laikā bieži notiek savstarpēja apdziedāšanās.

*Šūpojāsi, ligojāsi,
Kas iekāpa šūpulī.
Mūs' brālīši sakāpuši
Jaunām cauru cepurēm.*

K (LTDz. IV, 14525)

Rietumkurzemē plaši pazīstama putnu dzišanas tradīcija.

“Pirmās lieldienas rīta agrumā, jau priekš saules lēkšanas, atskanēja pa ciema mājām šāvieni (..)

*Agri lēca saulīte Lieldienas rītiņu,
Vēl jo agri māmiņa meitiņas cēla,
Meitiņas cēla galviņu sukāt,
Matiņus pīt, putniņus dzīt.*

Tad visi sapulcējušies uz zināma smilšu kalniņa ciema tuvumā un dziedājuši.

*Nākat putnu dzinējiņi, šūvo, šūvo!
Par sētmaļu sētmaļieme, šūvo, šūvo!
Nākat putnu dzinējiņi
Pa krūmiņu krūmiņiem,
Aizjematē sikus putnus
Pa zariņu zariņiem.*

Šūvo zīmējot pēc teicējas vārdiem ko sliktu.

Kad viņi bija sapulcējušies, vīri gājuši uz jūrmalu, bet meitas un citi jauni ļaudis devušies dziedādami uz kāda paaugsta kalna mežā tā sauktā “putnu kalna”. Katrs putnu dzinējs nesis līdz īpašu 1—2 pēdas garu šautru, jau priekš svētkiem uztaisītu un visādi izrakstītu. No kalna augšas šautras sviēduši lejā [mežā] kliegdami: “Tiš mežā, prom mežā, no mājām ārā!” Rēdznieku un Pasierkstu ciemos, kuri atrodas katrpus Ventas upes, šautri sviesti Ventā “urro” kliezot.

Dzinēji tad dziedājuši putnu dzenamās dziesmas.

*Vilki, lāči Vāczemē, šūvo, šūvo!
Siki putni Kurzemē, ligo, ligo!
Mēs putniņus nodzīnuši
Vilki, lāči Vāczemē!
Dar' bāliņu, stīgu sētu
Visapkārte jūrmalai,
Lai nevar laumas meita
Kurzemē zēģelēt.*

Dzinēji gājuši pēc tam kādā citā kalnā, kur augušas kārklu klūdziņas, saņēmuši šauja vairāk klūdziņu kopā, sasējuši un dziedājuši:

*Mēs skauģa rikliti aizzabināja[m],
Lai mūsu lopīņi bez gana auga.*

Cita teicēja stāstījusi, ka vices bērzos sējuši pa vairākām kopā, dziedādami:

Laumame, rag' name, riklites sasēj—o!

Tad nomazgājušies, noturējuši brokastu un dziedādami un diedami gājuši mājās.

*Maģas meitas putnus dzina, šuvo, šuvo!
Dižās guļ midzenāje, šuvo, šuvo!
Mēs zvēri pakār avota lejā,
Lai mūsu lopīņi veseli auga.*

Garus aizdzinuši, sāk līgot, jo nu ir taču iemesls visiem būt priecīgiem.

*Mēs putniņus nodzinuši, ligo, ligo!
Šķista mūsu lopu taka, ligo, ligo!
Lai Dievs dod šķistam būt, ligo, ligo!*

Ceļā uz mājām putnu dzinēji salauzuši zarus, ar ko mājās palikušos bērņus un večus kūlušī, saukdami: “Putni mežā, gaiļi mājās!” Teicēja esot paskaidrojusi, ka putni nozīmējot laumas, raganas. Putņus arī dzinuši, lai meža suņi (vilki) nenāktu mājās un nedarītu skādi.” (LFK 1400, 1393 Ventspilī)⁴⁰

Mūsu senči ticējuši, ka Lieldienu ritam piemīt īpašs spēks un burvība.

“Lieldienu ritā pirms saules lēkta jāsēd pie strautiņa un jāskatās, kā saule šūpojas. Tai laikā, kad saule šūpojas, ir jāiemērc kājas trīs reizes ūdenī. Tad visu gadu laimīte pavadīs visos darbos.” (LFK 1685, 2123 Vandzenē)

Pirms saules lēkta darītie darbi nesuši svētību.

“Kurš pirmais pirmās Lieldienas ritu iziet laukā, tam tai gadā laba laime. [R. Bērziņš, Džūkste.]” (LTT II, 17367)

“Saimniecēm lieldienas rītā jāsteidzas priekš saules uz kūti govīs kopt, tad viņām izdodas labi lopi. [M. Driņķe, Ranka.]” (LTT II, 17244)

“Lieldienas rītā, caur zīdu skatoties, var laimi redzēt. [K. Lielozols, Nīca.]” (LTT II, 17361)

“Lai vasaru neredzētu čūsku, tad Lieldienas rītā jāpieceļas priekš saules un jāsaka: “Visas desas ceplī sadegušas.” [V. Miķelāns, Kaldabruņa.]” (LTT II, 17350)

“Lieldienas rītā priekš saules lēkta jāuzliek sāls uz staba gala un jāatstāj līdz saules rietam, — derīgs yisām slimībām. [J. Jakāns, Bebrene.]” (LTT II, 17299)

“Veliku rīt, kad saule lēkā, iet ūdeni semt. Ūdens var gulēt iekš metu metus un vis tāds šķīsts. Kad serga kāda — nuosamazgājas — kļūst šķīsts. [A. Šlesere, Kuršu kāpas.]” (LTT II, 17295)

“Lieldienu rītā bez saules jāslauka istaba, sākot no durvīm uz dibenu, un jāiznes mēsli tur, kur grib, lai vistas dēj, tad visu gadu vistas citur nedēj. [N. Dārziņa, Ranka.]” (LTT II, 17235)

“Lieldienas rītā jāslauka istaba un mēzumi jākaisa uz krustceļa, tad istabā nebūs blusas. [A. Broža, Naukšēni.]” (LTT II, 17326)

“Lieldienas rītā priekš saules lēkta jāmazgā cūka diķi, kuŗa jāvelk atmuguriski ūdenī, tad visu gadu būs mājās tīrība, arī zirnekļi tad neapplēkos griestus. [M. Macpāne, Alsunga.]” (LTT II, 17346)

“Lieldienas rītā jānomazgā ar ledus gabaliņu govīm mugura, lai dunduri vasaru nekož. (Sal. lielā piektā.) [A. Broža, Naukšēni.]” (LTT II, 17327)

“Ja grib, lai būtu sārti vaigi, tad vajag Lieldienu rītā priekš saules apēst vismaz 13 dzērveņu ogas (ja ēd vairāk, tad vaigi ir sārtāki). [V. Greble, Kalnmuiža, Valkas apr.]” (LTT II, 17311)

“Lieldienas rītā, saulei lecot, mati ar zaķa kāju jāķemmē, apiņos stāvot, tad aug skaisti mati. [K. Lielozols, Nīca.]” (LTT II, 17312)

Arī precību zīlēšanai un maģijai noder agrs Lieldienas rīts.

“Lieldienas rītā meitai jāuzklāj skaisti sava gulta; kuŗš tad pirmais iesēdīsies, tam meita būs jāpaņem par sievu. [P. Zeltiņa, Ikšķīle.]” (LTT II, 17379)

“Lieldienas rītā, izejot ārā, jāpēta, no kuras puses vējš pūš. No tās puses tad arī jāš meitai precinieki. [M. Macpāne, Alsunga.]” (LTT II, 17328)

“Lieldienas rītā jāiet gavilēt, uz kuŗu pusi atskan atbalss, no turienes gaidāmi precinieki. [A. Aizsils, Lubāna.]” (LTT II, 17374)

Liieldienas ir piemērots laiks buršanai, dažādām maģiskām darbībām.

“Puisim, kuš vēlas, lai visām jaunavām patiktu, liieldienas rītā priekš saules lēkšanas jānoķer verde un tā dzīva jāiemet skudru pūznī. Pēc deviņām dienām tas atradīs tur mazu āķīti ar pātadziņu. Ar šo āķīti var tad visas meitas pievilkt pēc sirds patikšanas, un, ja kāda vairs nepatīk, vajaga drusku uzstīt ar mazo pātadziņu un tā tūdaļ aizbēgs. [T. Dzintarkalns, Talsi.]” (LTT II, 17378)

Sajā laikā iezīmētam aplim ir aizsargājošas funkcijas.

“Priekš Liieldienas vajagot apdzīt vagu ap lauku, tad žīdam neizdodoties zirgu nozagt. [Kurzemes Vārds, 1930. IV, 20.]” (LTT II, 17236)

“Ja Liieldienas nakti ar pilādža rungu aptek apkārt mājai, tad burvji netiek tai mājā iekšā. [V. Līce, Nītaure.]” (LTT II, 17401)

“Lai vasarā govīs nebizotu, tad jāuzkāpj jāteniski uz slotas kāta pašā Liieldienu rītā, cik agri vien ir iespējams, un jāapjāj trīsreiz ap visu māju un tīrumu. [M. Macpāne, Alsunga.]” (LTT II, 17243)

Iebrauca Saulīte

Ābeļu dārzā:

Deviņi rīteņi,

Simts kumeliņi.

Z (LTDz. III, 10090)

Mitoloģiskais priekšstats par Saulīti ābeļu dārzā atspoguļojas arī Liieldienu ticējumos.

“Pirmā Liieldienas rītā jāpurina ābeles, lai vasarā būtu daudz ābolu. (Sal. Ziemas svētki.) [K. Jansons, Trikāta.]” (LTT II, 17271)

“Liieldienas rītā priekš saules vajagot iet ābeles kratīt un kratītājam jāapsedzas ar baltām villainēm. Viens prasa: “Ko tu tur dari?” Kratītājs atbild: “Ābolus kratu.” Jautātājs piebilst: “Krati, krati, kamēr izkratīsi!” Tā iegūstot bagātu augļu ražu. [Kurzemes Vārds, 1930. IV, 20.]” (LTT II, 17272)

Arī Liieldienās pastāv dažādi aizliegumi.

“Liieldienā nedrīkst zāli plūkt, jo tad tā nokalst. [P. Krievs, Lubāna.]” (LTT II, 17273)

“Ja Liieldienās runā par čūsku, tad tā gadās istabā. [V. Liepiņa, Penkule.]” (LTT II, 17351)

“Liieldienā nededzina uguni, jo tad neaug kāposti. [Latv. konv. vārdnīca, 15507.]” (LTT II, 17275)

“Lieldienas rītā nedrīkst istabā uguni kurt, lai pērkons neiespertu. [V. Saperovs, Vecpiebalga.]” (LTT II, 17310)

Vēl daži citi māņi Lieldienās.

“Ja negrib, lai ir lielas kājas, tad Lieldienu rītā priekš saules vajag ar kailām kājām uzkāpt uz akmeņa. [M. Macpāne, Alsunga.]” (LTT II, 17173)

“Uz Lieldienām vajagot jauna krekla, lai arī zils. Uz Ziemassvētkiem lai vecs, kad tik balts. [E. Lācis, Tirza.]” (LTT II, 17177)

“Kas lieldienas rītā izdzird šāvieni, tam nelaime. [J. Rubenis, Ērgļi.]” (LTT II, 17362)

“Lieldienas rītā jālasa skaidiņas, tad pārvēršas par naudu. [Jaunākās Ziņas, 1932. III, 26.]” (LTT II, 17372)

“Lieldienas naktī redzētie sapņi piepildās. [M. Macpāne, Alsunga.]” (LTT II, 17405)

Laika vērojumi Lieldienās

Lieldienās zīlē nākamos laika apstākļus un iespējamo ražu.

“Kad pāriet lieldienas, tad iesākas silts laiks. [P. Zeltiņa, Ikšķile.]” (LTT II, 17308)

“Ja pirmo Lieldienu lietus list, tad govīs dos daudz piena. [K. Corbiks, Kroņa—Vircava.]” (LTT II, 17205)

“Lietus pirmā lieldienā norāda, ka līdz vasaras svētkiem katra svētdiena būs lietaina. [Latvis, 1930. III, 19.]” (LTT II, 17303)

“Kad vārdes pa Lieldienām iet pāri par lielceļu, tad sagaidāma lietaina vasara. [T. Ķenga, Jelgava.]” (LTT II, 17302)

“Cik daudz rāsas priekš lieldienas, tik daudz salnu pēc lieldienas. [Latvis, 1930. III, 19.]” (LTT II, 17304)

“Cik rāsas priekš lieldienas, tikpat rāsas arī augustā. [Latvis, 1930. III, 19.]” (LTT II, 17305)

Ūsiņi

(Vispārīgs apskats)

Dainās biežāk minēts ir Ūsiņš, Ūziņš; sastopams arī Uciņš, Užiņš, Usiņš un Ūsenis. Ticējumos Ūsiņa vārds saglabājies vēl tikai dažuviet Vidzemē.

Senā Ūsiņa diena pēc Saules kalendāra ir vidū starp Lieldienām un Jāņiem, t. i., devītajā (piecdienu) nedēļā pēc Lieldienām (sk. 6. zīm.).

Ieviešoties kristiešu kalendāram, senās Ūsiņa un Jura dienas ir saplūdušas un to vietā radušies labi pazīstamie Jurgi 23. aprīli.

Dainās nereti Ūsiņš mijas ar Juri un Juris savukārt ar Jāni, t. i., latviešiem vairs nav bijusi skaidra seno svētku dienu vieta kalendārā.

“Gurģa diena senāk bijusi Ūsiņa diena; pat saucot vēl dažos apgabalos par Ūsiņa dienu.” (LFK 1400, 471 Valmiera)

Ūsiņš pieder pie kosmiskā mīta dievībām. Viņš jāpā mītisko kalnu un to nes kumeļš — laiks. Noteiktā laikā viņš nonāk noteiktā vietā — Ūsiņa dienā. “Tu dienu gaidi, — diena tevi gaida!, t. i., noliktā dienā — nolikti ziedi jāziedo.” (Baltijas Vēstnesis, 1889. 22. nr.)

*Ūsiņam gaili kāvu
Deviņiem cekuliem.
Lai aug man govīs, vēršī
Deviņām kārtiņām.*

(LD 30060)

*Pa kalniņu Ūsiņš jāja
Ar akmeņa kumeliņu;
Tas atnesa kokiem lapas,
Zemei zaļu āboliņu.*

Z (LTT IV, 14567)

Ūsiņa vārds saistās ar pavasari, viņš atnes kokiem lapas, un rudenī Mārtiņš tās aiznes.

*Atnāca Ūsiņš,
Atritināja,
Uzkāra mēteli
Vārtu stabā.*

N (LTDz. 14569)

Savus uzskatus par Ūsiņu interesanti izteicis kāds Rozentāls-Krūmiņš garākā rakstā “Sentēvu Ūziņš”, kas publicēts “Baltijas Vēstnesī” 1889.

gadā 22. nr. “Ūziņš jeb Ūsiņš, kā daži to izrunā, ir mūsu sentēvu gaismas dievs, dzīvības devējs un uzturētājs, tāpat kārtības glabātājs sadzīvē. To var nojēgt no visām ziņām, dziesmām, pārrunām un ieražām, kas par Ūsiņu uzglabājušās. (..)

Kā zirgu dievs Ūziņš visilgāki uzglabājies gan tālab, ka Ūziņu, saules dievu, allaž domājās zirgā jājam — pār augsto dzintara kalnu — debesīs; gluži tāpat kā grieķi savu saules dievu teica braucam lepnierumakiem. Arī kā bišu dievs Ūziņš daudz vietās atmiņā; tam ziedojuši karašas, uz stropiem nolikdami.”

Ūsiņš gādā parzirgiem un govīm, viņam velta upuri — melnu gaili.

*Devu, devu Ūsiņam,
Ko es biju solījusi:
Melnu gaili sarkan' seksti,
Ar visiem nadržiniem.*

V (LTDz. IV, 14580)

Bite kosmiskajā mitā ir tā, kas uztur sakarus starp dievībām un cilvēkiem. Ūsiņš šinī gadījumā nav izņēmums — nav brīnums, ka tas gādā ne tikai par zirgiem, bet arī par bitēm.

*Ūsiņš jāja pār kalniņu,
Bišu tropi padusē;
Ei Ūsiņ, labais vīr,
Nāc manāi dārzīnā,
Nāc manāi dārzīnā
Bišu tropus aplūkot.*

V (LTDz. 12410)

Vēl kāds nostāsts “Baltijas Vēstnesī” 1889. gada 23. nr. “Ūsiņš”. “Par šo mūsu senču bišu, zirgu un citu mājkustoņu dievu mums no Golgovskas šādas ziņas piesūtītas: Golgovskas pagastā atrodas 4 mājas, kurām “Ūsiņi” vārds. Veci ļaudis zin pastāstīt, ka šinīs Ūsiņos senāk esot bijis pašu bišu un zirgu dieva Ūsiņa tēls. Tas esot bijis no akmiņa glieti izcirsts dieveklis bez bārzdas, un uz krūts un uz galvas, kurai bijuse no tā paša akmiņa izcirsta cepure virsū, esot bijušas iekaltas pa vienai bitei. Ziemas svētkos, kad miestīņu dzēruši, tad jau Ūsiņu mājas tēvs nekad nepiemirsis arī Ūsiņa. (..) Kad mācītāji sākuši braukāt pa mājām, — ko

te isti kāds Tirzes draudzes mācītājs Kube esot darījis, — vecos dievu tēlus izskauzdami, tad Ūsiņu esot ierakuši aiz Ūsiņu “vecā tēva” mājas stajļa.”

Ūsiņa dziesmas

Pierakstītas pavisam nedaudz Ūsiņam veltītas dziesmas. Tās atšķiras no citām dziesmām vienīgi ar savu tematiku, citu īpatnību tām nav.

L. Bērziņš un I. Bērziņa. Tēvu dziesma. Rīgā, 1944, 207. lpp.

(GIDz. 255)

1. Nāc, Ū - si - ņi, ve - cais brā - li, Jā - sim a - bi
1. pie - gu - jā! Ē, — z! — pie - gu - jā:

2. Es guntiņas kūrējiņis, Tu kumelja ganītājs.	5. No Ūsiņa zirgu pirkū, Ne no sava bāleliņ'.
3. Ūsiņš gāja pieguļāi Ar deviņi kumeliņ'.	6. Ūsiņami pilns stallītis Pārdodamu kumeliņ'.
4. Es tev lūdzu, Ūsiņ, brāli, Dod man pāri ceļa zirg's.	7. Ūsiņami zirgi zviedza, Man jājoti pieguļā;

8. Māršavai govīs māva,
Man ganosi izdzenot.

Krustpīli pier. P. Dreimanis. LTMM II, 1903, 56.

(GIDz. 253)

Tiens

1. Tum - ša nakts, za - ja zā - le, Lau - kā lai - du
2. Nu, Ū - siņ, ta - va va - ja, Nu ta - vā - i

Vīsi

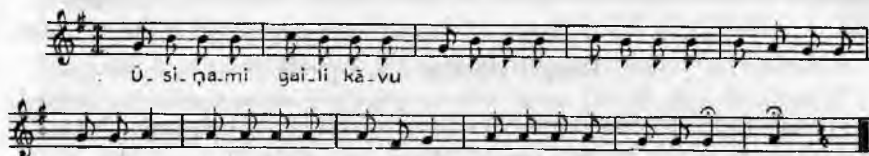
1. ku - me - liņ', Tum - ša nakts, za - ja zā - le, Lau - kā lai - du
2. ro - ci - ņā, Nu, Ū - si - ņi, ta - va va - ja, Nu ta - vā - i

Ari tā beidz:

1. ku - me - liņ', Lau - kā lai - du ku - me - liņ'.
2. ro - ci - ņā, Nu ta - vā - i ro - ci - ņā.

(GIDz. 254)

[Ūsiņam gaiļi kāvu
Pašā svētku rītiņā,
Lai tas man zirgus gana
Šo garo vasariņu.

LD 30057.]

Juri

(Vispārīgs apskats)

Juris, Jurgis — vārds varētu būt cēlies no 'Georgs', kas grieķu valodā nozīmē zemkopis. Pēc zinātnieku Ivanova un Toporova uzskata Juris ir sens indoeiropiešu cilmes vārds ar nozīmi 'pavasaris'.⁴¹

Pārlūkojot dainas un ticējumus, jāsecina, ka Ūsiņi un Juri (Jurģi) senāk bijušas divas dažādas svētījamas dienas, kas vēlāk, senajai baltu kalendārajai sistēmai aizmirstoties, ir sajaukušās un kļuvušas par vēlāko Jurģa dienu 23. aprīli.

Pēc senā kalendāra Juri iznāk devītajā piecdienu nedēļā pēc Ūsiņiem (sk. 6. zīm.) jeb vienu piecdienu nedēļu pirms Jāņiem.

Dainu par Juri (Jurģi) gan nav daudz, tomēr tās attiecas uz Saules (Kosmisko) mitu un ir senas. Šajās dienās nav jūtama kristiešu ietekme un, šķiet, tās būs radušās vēl pirms kristīgā ticība sasniedza Latvijas teritoriju.

*Jurīts kannu sadauzīja,
Uz akmeņa sēdēdams;
Dieva dēls sastīpoja
Dimantiņa stīpiņām.*

L (LTDz. IV, 14577)

Kristieši piemin svēto Georgu, kas miris mocekļa nāvē 23. aprīli 303. gadā. Viņš bijis romiešu karapulkos un tiek tēlots kā skaists, jauns kareivis, kas, zirgā sēdot, ar šķēpu nonāvē pūķi. (LKV VIII, 14728)

Jurģu diena 23. aprīli

Jurģi ir pazīstami kā saimniecisku līgumu sākšanās un beigšanās diena. Par tādu tā kļuva 19. gs., kad to noteica Vidzemes zemnieku likumi (1819., 1849., 1860.). Tāpat zemnieku brīvlaišana notika Jurģu dienā, tāpēc visās lauku iedzīvotāju kārtās Jurģi kļuva par veco saistību likvidēšanas un brīvības iegūšanas dienu — zināms, lai ar jaunu līgumu sevi saistītu citā darba un dzīves vietā. Turpat noteikts, ka zemes nomas līgumi jāuzsaka Jēkabos. Senāk, Livonijas laikā, saimnieciskais gads beidzās Miķeļos (sk. LKV VIII, 14720).

Sakarā ar šo pārcelšanos uz jaunu dzīvesvietu pierakstītas paražas un ticējumi, kas saistās ar dažādām burvībām, veco dzīves vietu atstājot un jaunajā ienākot. Tā kā šī tradīcija ir samērā jauna, tad dainās tā nav minēta.

“Ja Jurģu dienā, uz jaunu dzīves vietu ejot, veco atstājot neslaucītu, tad tas vecā vietā savu svētību atstājot. [H. Skujiņš, Smiltene.]” (LTT II, 12087)

“Kad Ģurģi no mājas iziet, ceļš jānokaisa ar sāli, lai naidis aizmirstos. [H. Skujiņš, Smiltene.]” (LTT II, 12099)

“Kad iet uz jaunu vietu dzīvot, tad papriekšu tur vajagot aiznest maizi un sāli, tad viss esot bagātīgi, neesot jācieš trūkums. [V. Grīva, Lubāna.]” (LTT II, 12088)

“Jurģos, aizejot no vecām mājām, jāpaņem līdzī sauja pelnu un jaunā vietā jāiestājas kūts durvīs un pelni atmuguriski jāiesviež kūtī, tad nenīkst lopi. [A. Leimane.]” (LTT II, 12200)

“Ejot Jurģos uz jaunu dzīves vietu, nevienam nevajag ardievas sacīt, tad jaunā dzīves vietā ies labi. [V. Līce, Līgatne.]” (LTT II, 12080)

“Kad Jurģu dienā aiziet uz jaunu māju, tad no vecās vietas jāpaņem salmi līdz un ar tiem jāizkaisa kūts, lai no izgājējiem nepieķertos nekādas burvības. Citi ņem arī akmeņus no vecās mājas līdz un izmētā tos jaunās mājas kūtī, lai izsargātos no burvībām. [E. Zommere, Rauna.]” (LTT II, 12083)

“Ja Jurģos, kalpiem projām ejot, kaut kas aizmirstas vecā vietā, tad drīz atkal atnāks atpakaļ dzīvot. [A. Berķe, Mētriene.]” (LTT II, 12092)

“Ja Jurģos, jaunā vietā aizejot, vējš pūš no muguras puses, tad būs laba dzīve. [H. Siliņa, Dobeļe.]” (LTT II, 12094)

“Ģurģī, uz jaunās mājas zemes uzejot, jāiekurina uguns. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT II, 12096)

“Kad Jurgū dienā jauns kalps pirmoreiz ienāk mājā, tad viņš jāsēdina uz mūriša, lai paliek ilgi kalpot. [M. Sikle, Nīca u. c.]” (LTT II, 12102)

“Jurģa dienā, jaunā dzīves vietā nonākot, dzīvojamās telpas tūliņ jāizslaukot, tad nebūšot ar citiem mājas iedzīvotājiem jāķildojas. [H. Skujiņš, Smiltene.]” (LTT II, 12103)

“Ja kādā mājā iaved kalpotāju Jurģu dienā ar baltu zirgu, tad tas tanī gadā apprecoties. [E. Aizpurve, Lubāna.]” (LTT II, 12104)

“Ja Jurģos, pārceļoties uz citu vietu, pārskrien čūska par ceļu, tad tur labi neies. [M. Driņķe, Ranka.]” (LTT II, 12074)

“Ka Jurģī nāca jauni dzīvotāji, nesa no vecās mājas lopiem līdzā kādu kušķi no migas un iesvieda jaunā klētī, tad no vecās mājas nekāds ļaunums nenāca līdzā. [H. Skujiņš, Smiltene.]” (LTT II, 12183)

“Ģurģa rītā pienu neatstāj vecā vietā, neved arī līdz, bet nomazgā ar to govīm muguras vai iedod tām iekšā. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT II, 12188)

“Jurģos, pārejot uz jaunu dzīves vietu, lopi dažreiz bēg atpakaļ uz veco māju. Lai to novērstu, tad jāņem no katra lopa kušķītis spalvu vai saru un jāpaliek zem jaunās kūts sliekšņa. Tad lopi atpakaļ nebēgs. [S. Sprinģe, Pociems.]” (LTT II, 12184)

“Ģurģī, jaunās mājas zemē ieejot, govīm ar smiltīm purnus noberž un pēc tam smiltis caur ragu starpu pār muguru pārsviež, lai ļaunums apakš zemes saiet. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT II, 12186)

“Jurģa dienā, nonākot jaunā dzīves vietā, lopus neveduši kūtī pirms nebijušas izmestas trīs dakšas mēslu, lai lopiem ļaunums nepiesistos. [H. Skujiņš, Smiltene.]” (LTT II, 12185)

Jurgū dienā ievēro senās Ūsiņa dienas tradīcijas un ticējumus. Tā kā Ūsiņš uzskatīts par zirgu aizgādni, tad šīs dienas rituāli saistīti ar rūpēm par zirgu labklājību.

“Jurģu dienu mēs svinam priekš zirgiem. [No Kolkas jūrmalas. “Ziņas un stāsti par Dieva valstības lietām” IV, 1852. Aizliegts izd.]” (LTT II, 12135)

“Jurģu rītā itin agri uz visām istabas durvīm jāsavēlc lietuvēna krusti un pēc tam tās stingri jānobultē. Staigāšanai jānotiek pa logiem. Pats saimnieks kauj gaili un asinis tecina zirgu silēs. Visas zirgu lietas un sāls graudu novieto pagalmā uz stabiem un vadziem. Deviņi vēji, kas šai rītā pūš, atnes svētību

visai mājai, bet it sevišķi zirgiem un sāls graudam. Šo sāli var lietot pilnīgi zāļu vietā. Bet visa svētība zūd, ja šai laikā, kamēr vēl durvis aizbultētas un brokastis neieturētas, ierodas kāds svešinieks. [M. Zeltiņa, Vējava.]” (LTT II, 12137)

“Jurģa rītā kauj gaili un viņa asinis tecina auzās, ar kurām ēdina zirgus, tad aug trekni zirgi. [P. Rīmanis, Krimulda. Bilenšteina man.]” (LTT II, 12141)

“Jurģu rītā gaiļos kāva vistu govu kūti un gaili zirgu stallī, lai lopi izdodas. [P. Zēvalds, Birzgale.]” (LTT II, 12147)

Senāk diezgan plaši pazīstama tradīcija bija upuru nešana un ziedošana dieviem jeb tā sauktajiem mājas kungiem. Interesants ir Kārļa Millera apraksts “Baltijas Vēstnesī” 1872. g. 49. nr. “Druskas iz mūsu tautas teiksmu valsts. Mājas kungs jeb ciemnieks.”

“Sos “Mājas kungus” par ļauniem gariem turēdami, tie grib ar tiem caur upuru kalpošanu izlidzināties un sev neskādīgus darīt. (..) Šī (vieta “Mājas kungiem”) bij ietaisīta dārza sētmalē un ar vecām ecēšām apsegta; frišas asinis, putnu spalvas un kauli, veci un jauni naudas gabali, veci vērdiņi, sarkanās vilnas dzija — šie ziedi virs mājas dieva altāra — deva mums skaidri noģīst, ka sv. Jurģa naktī bij šeit “Mājas kungam” ziedojuši un gaili kāvuši. Citās mājās bij mums māju saimnieka ciets akmins jāapstrādā: vecais grēcinieks liedzās un liedzās, iekām pēdīgi, pēc ilgas pārrunas, mūs veda pie upuru vietas dārzā, kuru tāpat vēl 23. aprīlī bij apmeklējuši. Še atradās dievekļa mājoklis nevis koka mājā, bet zem akmiņiem. Kad bijām akmiņus ar bomjiem uzčēlušī, tad iz zemes ārā nāca riebīga smaka — smaka no sapuvušām olām, gaļas gabaliem u. t. pr., kas še ar laiku bij ieradušies; sarkanās vilnas dzija, veci un jauni naudas gabali bij arī šeit “Mājas kungiem” pasniegtās dāvanas. (..) pēc tautas māņu ticības ir mājas dieva pienākums rūpēties par dārzēm un dārzu augļiem, par cilvēku un mājas kustoņu veselības kopšanu, kādēļ tad tam arī tikai no dārzu augļiem un māju kustoņiem kaut ko pasniedz, bet nevis no druvu augļiem, kuras “Dieva” kopšanai bij atdotas; zirņus un pupas “Mājas kungs” nemīļo; turpret tam sv. Jorģa naktī arī kāpostu sēklas izber, tādēļ ka tas kāpostu augšanu veicinot. Bet arī putraini pie upuru dāvanām pieder. Daži kauj gaili un ziedo “Mājas kungam” tikai asinis, kaulus un spalvas, citi turpret aprok gaili dzīvu zemē. (..) upuru vietas bij visas vēl neaiztiktas un atradās pa daļai iekšpus dārza sētas ar stipru žogu ieslēgtas, pa daļai tīruma vidū, bet kokiem apaugušas, pa daļai aplokos un pļavmalos, daudzkārt tikai caur vairāk kaudzē sakrautiem akmiņiem pazīstamas. Upuru dāvanas bij gandrīz tās pašas, kādas augšām pieminēju.”

Jurgos pirmo reizi jāz zirgus pieguļā. Latvieši senāk ievērojuši sākuma burvestību. Šajā sakarā bijušas dažādas paražas un ticējumi. Neizpalika arī ziedošana Ūsiņam.

“Kad Jurgā naktī puiši pirmoreiz izjāja pieguļā, saimniece tiem deva līdz tik daudz olu, cik zirgiem kāju. Priekš vārišanas olas ar ogli dažādi izrakstīja un tad vārija uz pieguļnieku ugunskura. Kad olas bija izvāritas, tad izrāva zemē iesistu mietu, apaušu cilpā ielika olu un ielaida mieta caurumā, lai zirgi arī brangi uzbarotos, tad olu iemeta kārklu krūmā. Spēku un izturību turpretim sagādāja (zirgiem) ozola caurumā ielikta ola. Katram zirgam nozīmēta īpaša ola. Ja tāda ola saplūsusi, tad tam zirgam bijusi gaidāma kāda nelaime. Pēc tam vārijuši pantāgu, ko kopā ar gaļu apēduši un ar olu aplacījuši. Pantāga mielastā aicinātas arī sievietes. Kad mielasts bijis sagatavots, pieguļnieku vecākais noturējis runu, griezdamies pie Ūziņa. (..) Jurgā dienā, rīta agrumā, vīri stalli kāvuši gaili, ko tad paši izvārijuši un vīriešu sabiedrībā noēduši. [Jaunākās Ziņas, 1935. g. 20. apr.]” (LTT II, 12133)

“Pirmo reizi pieguļnieki veda zirgus ap kādu kārklu ceru, pēc tam cerā sviez olas un saka: “Lai pa nakti kur, bet rītā pie kārklu cera!” tad zirgi rītā arvienu tur atrodami. [A. Aizsils, Vietalva.]” (LTT III, 23545)

“Lai pieguļā vilki neuzbruktu zirgiem, tad ar degošu pagali jāapvelk zirgiem apkārt. [E. Laimē, Tirza.]” (LTT III, 23546)

“Kad pirmoreiz jāz pieguļā, tad pieguļnieki paņem vecas lupatas un, uguni sakūruši, sadedzina Labrenča daļu, lai, pašiem pieguļā guļot, drēbes nedegtu. [A. Ģēģeris, Vecpiebalga.]” (LTT III, 23551)

“Pirmo reizi pieguļā, uguni kurinot, jāmet ugunī drēbju lupatas un jāsaka: “Še, lakstīgal’, tava tiesa, tik’ ar savu roku neņemi.” Tad jāsauc vārdā visi putni. Tad pieguļniekiem pie uguns drēbes nedegot. [A. Aizsils, Vietalva.]” (LTT III, 23552)

“Ģurgī pirmo reizi jāzi zirgi pieguļā. Tad sakūruši uguni, svieduši zirgiem ar vistas olu un baidījuši vilkus prom: “Uz lielo tiesu, uz lielo tiesu!” Ja ola palikusi vesela, tad zirgi tai gadā palikuši veseli. [K. Jansons, Mēri.]” (LTT II, 12167)

“Jura dienā, 23. aprīlī, visi kaimiņi jājuši pie kāda akmens pirmo reizi pieguļā. Tad vārijuši pantāgu un olas; ēduši un dzēruši. Bet pie paša akmens ar cirvi izsītuši caurumu, un caurumā lējuši pantāgu iekšā. Kad vajadzīgo ceremoniju pie akmens bija izdarījuši un paši labi izprietājušies, tad jājuši no pieguļas mājās.” (LFK 69, 141 Beļavā)

Latgalē populāra bijusi kāda pieguļas rotaļa — Baltēni mest.

Visi vīri, izņemot vienu, noguļas zemē un viņiem apsedz galvas ar segu vai kādu apģērba gabalu, lai tie nevarētu neko redzēt. Pirms tam vīriem vajadzējis “uz žerbiņiem iet”, t. i., izlozēt, kurš pirmais būs baltiņa metējs. Baltiņš ir balts, nodrāzts koka sprungulis vai nūja. Baltiņu aizmetis, sviedējs saka “Gatavs!”, un visi vīri lec kājās un metas baltiņu meklēt. Kurš to atrod, tas ir nākamais baltiņa metējs.⁴²

Ir daudz dažādu ticējumu par dienu, kad pirmo reizi jālaiž ganos lopu. Ievēro vai nu kalendārās zodiaka zīmes, vai noteiktas nedēļas dienas, vai nelaimīgu datumu, vai vēja virzienu, vai laika apstākļus.

“Lopi pirmoreiz ārā jālaiž ziemas vējā, tad nebizo. [E. Laime, Tirza.]” (LTT I, 8260)

“Ja, pirmoreiz govīs ganos izdzenot, sāk lietus līt, tad tam saimniekam to vasaru govīs daudz piena dos. [P. Zeltiņa, Ikšķile.]” LTT I, 8268)

Dažos ticējumos un dainās apgalvots, ka pirmā ganu diena ir Jurgos.

“Cyti kaut uz pusstundas laika un snīgā, tūmār izlaiž Jura dīnā lūpus laukā. [C. Apšenieks, Bērzpils.]” (LTT I, 8242)

*Jurģa dienu ganos gāju
Zeķes āvu kājiņā,
Lai man Dievs palīdzēja
Baltajās aitiņās.*

Z (LTDz. II, 6702)

Pirmajā ganu dienā tiek ievēroti pirmās dienas burvestības rituāli. Par tiem ir bezgaldaudz aprakstu, tādēļ te nav iespējams visus uzskaitīt. Visbiežāk tika veiktas dažādas maģiskas darbības, kas zemniekam nodrošināja lopu veselību un ražību. Ja par zirgiem gādā Ūsiņš, tad par govīm — Māra.

*Svētā Māra, Madaliņa,
Palīdz' govīs pieganīt:
Tu bij' veca govu gane.
Tu zin' zaļu dābuliņu.*

Z (LTDz. II, 6725)

“Kad pavasarī pirmo reizi govīs dzen ganos, tad jau iepriekšējā vakarā aiziet uz mežu un piegriež rīkstes. Pirms govīs laiž laukā, saimniece ieiet kūtī ar

ķipīti, kurā atrodas sāls, ūdens un maize, un aizver durvis. Kad govīs dzīs ganos, tas paliek noslēpums līdz tai dienai, kad izdzen. Uz ganiem ņem līdz novārtas olas vai pupas. Gans nedrīkst savu pirmo riksti pazaudēt un, pārdzīnis mājā, to aizsprauž kūti aiz sijas, kur tā glabājas visu gadu. Vakarā rumelējas. [M. Miezīte, Liepkaļne.]” (LTT I, 8432)

Vēl kāds raksturīgs pirmās ganu dienas apraksts no Garkalnes: “Kad pavasarī pirmo reizi laida zirgus jeb arī lopus laukā, tad paklāja sarkanu drānu kūts padurē, lai ļaunums nepiesitas. Kad zirgi jeb arī lopi no kūts izlaisti, tad nes vistas olu trīsreiz ap zirgu, lopu pūli riņķi un atslēgas arī. Pēc tam olu ņem atslēgām 3 reiz apkārt un atdod tik olu, cik atslēgas ganam. Gans olu paglabā visu dienu kārklu krūmā, atslēgas visu dienu nēsā līdz. Vakarā olu, atslēgas noliek uz galda. (Ola dara to labumu, ka tad zirgi, lopi ir apaļi kā ola, un atslēgas to labumu, ka zirgi, lopi ganībās neklīst.) Nu vakarā ēda maltīti. Kamēr ēda, uzsēja zirgiem galvas pie mieta tik augstu, cik vien varēja — lai zirgi būtu stalti un galvu nēsātu augsti. Kad gani vakarā mājā pārnāca, tos aplēja ar ūdeni, lai ganos nesnaustu. Ja gani izsargājās no aplējuma, tad pie galda atkal tos aplēja ar ūdeni. Tādu liešanos sauca: rumelēties.”⁴³

*Rumulē, māmiņa,
Mazo ganiņu,
Lai bēg miedzīnis,
Gotiņas ganot.*

K (LTDz. II, 6735)

Interesantas ganu tradīcijas bijušas pie lībiešiem: “Jurģu dienā ganu meitas, vakarā no ganiem pārnākot, pušķoja gana riksti un eglīti visādām lentītēm, raibiem papīriem un dzīpariem, ko tad vakarā, mājā pārnākušas, iebāza (iesprauda) sava ciema “puļķu čupā” (līb. *pulk magg*). Protams, katrā ciemā bij zināmā vietā sava puļķu (sprunguļu) kaudze, kuru katrs turēja par neaizskaramu, pat bīstamu vietu. Tādā vietā bij no seniem laikiem sakrājušies dažādi sprunguļi, kociņi, žagari. Tādā puļķu čupā tad Jurģu vakarā gani sasprauda savas pušķotās rikstes un eglītes. Kas to nedarītu jeb vēl pat iedrošinātos kādu riksti vai sprunguli aiznest — nu — lai Dievs tam žēlīgs! — tādām dažādās sērgas un vilki beidzamo kazlēniņu un jēriņu nomaitās jeb aiznesīs.”⁴⁴

Kā tas ir katros svētkos pēc Saules kalendāra, arī Jurgos liels spēks ir visādām burvestībām. Un burvji arī nesnauz.

“Šinī rītā, priekš saules lēkšanas, burvji arī kāpj uz augstiem kalniem un ozoliem un klie dz nesaprotamus vārdus. Ja to dzird, tad jāatkliedz: “Lai tu, ko pa muti izlaid, pa nāsīm atpakaļ sarauj!” Visa nelaime, ko burvis vēlējis, tad uzbruks viņam pašam. Bet burvis to zina un jau iepriekš izrok zem ozola dobi un izklien dz tajā ielec, lai nedzirdētu atklien dzam. Burvja vēlēta nelaime sniedzas tik tālu, cik tālu aizskan viņa balss. [A. Žeibe.]” (LTT II, 12128)

“Jurģu dienā burvis nesis otra daļā nešļavas. Kā daļā tāda nešļava bijusi aiznesta, tam ar’ gadījusies kāda nelaime ar kustoņiem. [K. Veinberga, Aumeisteri.]” (LTT II, 12130)

“Ja Jurģu rītā uzkāpj kokā un klie dz: “Šurp mieži, šurp auzas!”, tad kaimiņam neaug, bet klie dzējam divkārtīgi.” (LFK 549, 112 Jēkabpili)

“Jurģa rītā burvji staigājuši pa citu tīrumiem sēdami nezāles. Kam priekš gada bijusi laba labība, tur nākošā gadā burvji nākuši bariem burt. Viņi būruši nezāles sēdami, lai uz priekšu tam vairs neaugtu laba labība, bet tikai nezāles, un pašam burvim lai augtu tīra labība. Tad burvis vēl no tā tīruma, kur iepriekšējā gadā bija laba labība, ņēmis zemes un tās nesis uz savu tīrumu, kur nebijusi tik laba labība. Bet, ja nu tas saimnieks dabūjis to zināt un izdarījis pretburvību, tad burvim klājies slikti.” (LFK 72, 7057 Cesvainē)

Ir aprakstīts daudz dažādu gadījumu, kur kādam kaut kas ir bijis noburts.

“Ap Ķurģu dienu bī pautneš em lielu lielā vazāšanās. Ta ar vajadzēja kūti uzmanīt, ka kāds pautnesis (burvis) nepiepesteļo. Tāpat ar mūs mājā reiz gadījās. Pašā Ķurģu dienā ienāk laidarā sveša mātīte (sieviete) un kaut ko noliek pasilē. Saimniece gāja skatīties un uzgāja olas. Nu saimniece pa roku galam olas grāvē iekšā. Ka nu drīz pēc Ķurģu dienas dzinām govīs ārā, tā nonika viena gove. Tas, lūk, bī viss tas mātītes darbs.” (LFK 145, 1239 Palsmanē)

“Saimniece sanīdusies ar kalpa mātīti (sievu). Ka kalpa mātīte gāsi Ķurģu dienā prom, tā paķērusi trīs šķipsnas no gultas maisa cisām un iemetusi saimnieces cūku būdā. Ka nu saimnieces cūkai sanākuši sivēni, tā cūka pati visus dzīvus apēdusi.” (LFK 143, 1345 Cirgaļos)

Saimniekiem uzdevums pasargāt savu māju no burvju, raganu, skauģu darbības. Ir zināmas dažādas pretburvības.

“Jura rītā jāiet uz upi mazģaties, tad skauģi nevar noskaust. [P., Ikšķile.]” (LTT II, 12131)

“Ja Jurģa dienā izšauņ trīsreiz priekš saules no plintes, tam burvji un raganas nevar nekā padarīt. [F. Brīvzemnieks, 1881. VI. 207.]” (LTT II, 12132)

“Juŗa dienā un Lielā piektdienā cits zemnieks kauj gaili un, asinis iztecinājis, ierok zemē. Tad ar zirgiem un lopiem labi laimējoties, bet kaimiņa zirgiem un lopiem tas būšot par sliktu. [K. Šilings, 1832. g., Tirza.]” (LTT II, 12134)

“Jurģu (Jura) rītā kāva gaili un ar gaiļa asinīm vilka uz staļļa durvīm lietuvēna krustu, lai lietuvēns nejāj zirgus.” (LFK 280, 789 Ķēčos)

Cik svarīgi bijis šos pretburvestības pasākumus ievērot, liecina kāds dramatisks stāsts no Skujenes: “Senos laikos dzīvojis kāds mājas saimnieks, kas katru gadu Jura dienā sēdies čakārnim mugurā un apjājis savas mājas robežas. To gadu, kad bija jājis, nebijis jābaidās ne no kāda trūkuma, viss bijis pilnīgi jo pilnīgi savai iztikšanai un lopiņiem. Bet kādu gadu jājot čakārnis salūzis; nu bijis jācieš liels trūkums un slimības. Nebijis pasargāts no velna varas, velns darījis, ko vien iedomājies. Gan dzinis saimnieku no mājas, gan gulējis pie viņa sievas, gan arī jājis viņa zirgus, līdz beidzot izputinājis galīgi.” (LFK, 672, 227 Skujenē)

“Ūsiņu rītā staļļi jāaizslēdz, jo tanī laikā burvji un raganas staigā apkārt. [A. Žeibe.]” (LTT II, 12125)

“Kad pa Jurģiem nobraucot jaunā vietā, tad ar kārkla vici vajagot izklapēt visas istabas un kūts sienas, lai nekur nevarētu ieiet neviens burvis. [J. Daizis, Nica.]” (LTT II, 12126)

“Jurģu dienas rītā plikam saimniekam jāpārdzen pār tīrumu krusteniski vagon, lai tīrumā nezāles neaugtu. [V. Līce, Smiltene.]” (LTT II, 12266)

Kā katros svētkos, arī Jurģos bija jāievēro dažādu ikdienas darbu aizliegums.

“Jurģa dienā nedrīkst lauka darbus strādāt, jo citādi krusa nosit druvas. [A. Bilenšteina rokraksts, Bauska.]” (LTT II, 12260)

“Jurģa dienā nedrīkst ne art, ne ecēt, lai labibai nemetas melnas vārpas. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT II, 12259)

“Jurģu dienā ar zirgiem nestrādā, un tos pirmo reizi peldina — tad viņi būs veseli. [A. Zālīte, Bērzpils.]” (LTT II, 12159)

“Kas Jura dienā zivis zvejo, tas paliks ārpriatīgs. [J. Rupjais, Asūne.]” (LTT II, 12210)

“Ģurģi nevērpj un neauž. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT II, 12208)

“Pa Jurģiem nevar dziju tīt, tad govīs badoties. [R. Bērziņš, Džūkste, M. Valtere, Jelgava.]” (LTT II, 12207)

“Kad Jurgū dienā ada, tad rodas tikai ragaini jēri. [J. Steglavs, Jelgava.]” (LTT II, 12206)

“Jurgā dienā necērt koku, lai vilki nedarītu nekādas kaites. [A. W. Hupel, Top. Nachrichten II, 1777, 144.]” (LTT II, 12232)

“Jurgā dienā nav galva jāsukā, tad vilks nekož lopus. [J. Rubenis, Ērgļi.]” (LTT II, 12242)

Vienīgi par velēšanos latvieši dažādās vietās domā dažādi.

“Ja Juŗa dienā velējas, tad suņi paliek traki. [E. Laime, Tirza.]” (LTT II, 12077)

“Jurgū dienā jāvelējas, tad vilki neiet lopus. [J. Jurjāns, Jaungulbene. V. Alke, Jaungulbene.]” (LTT II, 12235)

Latviešiem raizes sagādājuši vilki, bet pret tiem viņi zinājuši dažu labu burvestību.

“No vilkiem sarga Jurgis, tas jājot uz vilka un aizliedzot līdz Miķeļiem bez atļaujas plēst lopus.” (LKV VIII, 14725)

“Līdz Miķeļa dienai visiem plēsīgiem zvēriem un putniem mute tiekot aizsieta, tie var plēst tikai tos, kas viņiem novēlēti.” (LKV VIII, 14725)

“Ja gribējuši, lai vilks nenes aitas projām, tad Jurgā dienā sasējuši mīstiklas ar valgu. Vilks tad izskraidījies pa aitu pūli, bet nevienu aitu nav varējis aiznest. [E. Krastiņa, Naukšēni.]” (LTT II, 12231)

“Jurgā dienā vilkam mutē ielikti laužņi, Miķeļa dienā izņemt.” (LKV VIII 14725)

“Vilkus var arī sasiet, lai tie vasarā neplēš kustoņus: apvelk kažokam kreiso pusi, nokuļ kūts sliksni un saka: Kodies sliksnī, kodies sliksnī. To dara, citiem neredzot.” (LKV VIII, 14725)

“Ar trim vecām pakařamām atslēgām iet ganāmam pulkam apkārt trīs reizes riņķī un sveiŗ pāri lopiem no rietumiem uz austrumiem, no dienvidiem uz ziemeļiem un saka: Vilkam mute aizslēgta. Pēc tam vēl trīs reizes ar atslēgām jāiet klusu riņķī un tās uz krāsns jāpaglabā līdz Miķeļiem; tad jāiet apkārt tāpat un jāsvieŗ, tik uz otru pusi, un jāsaka: Vilkam mute atslēgta, tad lopiem ziemā nav nekādas vainas.” (LKV VIII, 14725)

*Es tev lūdzu, kalējiņi,
Nokal man atslēdzīņu:
Vilkam rikle jāaizslēdz,
Lai ganiņu nekliedzīna.*

Z (LTDz. II, 7231)

Ir ticējums arī par laimes vilku, kas Jurgā dienā staigā pa laukiem. Ja tas ir brangs, būs labs gads.

Tāpat mūsu senčiem bijusi sava zināšana, kā aizbaidīt vanagus, zvirbuļus, un sava — lai tiktu vaļā no nevēlamiem kukaiņiem.

“Ja negrib, lai vanagi mājās nāk, tad Jurgos vajaga likt podu kārts galā. [A. Bērziņa, Aloja.]” (LTT II, 12243)

“Gurģu rītā krustis slotas jāsaliek, lai vasaru vanags cāļus nenes. [K. Jansons, Plāni.]” (LTT II, 12244)

“Kad atnāk Jurgu diena, tad vajaga vistu izbāzt caur bikšu galu, tad vanags neaiztiek. [Z. Sniķere, Veģi.]” (LTT II, 12245)

“Jurģa rītā arī čauksturi jāiet pret sauli ap ēkām un jāčuksta paspārnes, tad zvirbuļi kaņepes neēd. [V. Spandegs, Pociems.]” (LTT II, 12250)

“Ja Jura dienā akmeni aiz spāres aizbāžot, tad zvirbuļi mājās nedzīvojo. [J. Bitaks, Litene.]” (LTT II, 12251)

“Ja Jurgos kāds iedzīvotājs aiziet no mājas projām un, viņam neredzot, ieliek tā drēbēs trīs blaktis jeb prusakus, tad tie kustoņi no mājas izzūd. [J. Smalkais, Rūjiena.]” (LTT II, 12252)

“Jura dienā jāslauka istaba un mēsli jāber uz krustceļiem, tad neaug blusas. [M. Navenickis, Zasa.]” (LTT II, 12253)

“Lai izdzītu prusakus, tad vajaga Jurģa dienā paņemt pātagu, pērt visus kaktus un sacīt: “Citiem jurģi, jums arī jurģi!” [G. Pols, Bauska.]” (LTT II, 12255)

Jurģa rīts saistīts ar agru celšanos.

“Jurģu rītā vispirms jāuzceļas saimniekam un saimniecei: ja kāds cits pirmais uzceļas, tad mājā rodas kāda nelaime. [M. Sikle, Nīca u. c.]” (LTT II, 12062)

“Jurģa rītā priekš saules lēkšanas sniegā jāmazgājas. Tad vasaru nenāk miegs. [J. Avotiņš, Vestiena.]” (LTT II, 12064)

“Brokastis Jurģu rītā jāsteidz ēst agri, lai kāds viesis neienāktu priekš brokastīm. Ja tas notiek (t. i., ja kāds ciemiņš šai rītā ienāk priekš brokastīm), tad tai mājā ceļas kāda nelaime. Ja ienākušais viesis vēl mājās nav paēdis, tad vēl mazliet labāki, bet, ja paēdis, tad pavisam slikti. [A. Žeibe, Bērzaune.]” (LTT II, 12066)

Lai gan Jurgos pastāv parasto ikdienas darbu aizliegums, tomēr šī diena ir uzskatīta par piemērotu sējas dienu dažiem augiem — zirņiem, liniem, kāpostiem un sīpoliem.

“Zirņi jāsej Jurģu dienā, tad labi izdodoties.” (LFK 446, 659 Viesienā)

“Jurģa diena ir labākā linu sējamā diena. [Latvis, 1932, 3094.]” (LTT II, 12272)

“Kāpostus dēstiem sēj vienmēr Jurģa dienā, jo tad tie augot tirām galvām un saknes neēdot tārpi. Pirms sēšanas kāpostu sēklas mērcē kāpostu sulās, jo tad tos neēdot spradži.” (LFK 72, 726 Cesvainē)

“Jurģu dienā jāstāda sīpoli, jo tad tie ražīgi.” (LFK 32, 1653 Ozolniekos)
Jurģos sargājas kādam kaut ko dot. “Jurģa rītā nevar nevienam neko dot, tad piemetas kas ļauns. [A. Aizsils, Kalsnava.]” (LTT II, 12067)

“Jurģu rītā nedeva mājā nekādam svešam ne uguni, nedz ūdeni. [A. Žeibe, Vēja.]]” (LTT II, 12068)

Jurģa dienai ir sakars ar uguni. “Ja Jurģa dienā dedz uguni, tad salna nokož ziedus. [M. Igaune, Galgauska.]” (LTT II, 12069)

“Priekš Jurģiem nevar laukā uguni kurināt, tad mājas nodeg. [A. Bērziņa, Aloja.]” (LTT II, 12070)

Par staigāšanu Jurģos basām kājām. “Priekš Jurģa svešās mājās nedrīkst iet basām kājām, jo tad tur neizdodas bites. Ja kāds tomēr mājā iedrošinājies ieiet basām kājām, tad nevajaga saņemt viņa sveicinājumu, bet dzīt to laukā. Arī svilpt šai laikā nav brīvs, jo tad ļauni gari nāk mājās. [A. Žeibe, Rūjiena.]” (LTT II, 12218—12228).

Jurģa dienas ēdieni

Ap Jurģiem sāk ēst launagu, t. i., tad, kad vīrieši sāk lauku aršanu. “Launagu ēd līdz tam laikam, kad dzērvēs sāk iet projām vai kad sāk rakt kartupeļus.” (LFK 891, 2718 Kalsnavā)

Latvieši svētkos parasti ēd gaļu, tā tas ir arī Jurģos. Visbiežāk tā ir cūkas gaļa.

“Jurģu dienā vaigot vārīt gaļu, tad visu gadu būšot gaļa ko ēst. [E. Gaile, Aumeisteņi.]” (LTT II, 12108)

“Jurģos ēd arī cūkas galvas pusi, kura tai pašā dienā kauta, lai cūkas labi izdodas. [A. Žeibe, Ērgļi un Rūjiena.]” (LTT II, 12215)

“Juņa dienā jāvāra cūkas kājas, tad saime būs mudīga. [P. Zeltiņa, Ikšķile.]” (LTT II, 12109)

Jurģos ēd arī gaiļa gaļu, jo tas ir šīs dienas parastais upura dzīvnieks, kuru pēc upurēšanas rituāla visbiežāk paši arī apēd.

“Jurģa dienā visās mājās ēd gaiļa gaļu. [A. Bīlenšteina rokraksts, Sakaleja.]” (LTT II, 12138)

Ar Jurgā dienas rituālu saistās arī olu ēšana. Jādomā, ka te izpaužas senais priekšstats par olu kā dzīvības, gaismas nesēju, kā saules simbolu.

“Jurģu dienā vāra olas, tad zirgi būs apaļi kā olas. [A. Zālite, Bērzpils.]” (LTT II, 12168)

Raksturīgs pieguļnieku ēdiens bija pantāgs (citur — pontags, pentaks, pencis). “(..) Pa tam cits jauns nebēdnieks, kas, mājas mātei neredzot, pulku no tās sakrātu olu nozadzis un katliņu slepeni līdz nēmis, sāk tās sasizdams tur iekšā laist un vārīt, un, kad tās jau sabriedušas un pontags gatavs ir, tad tas sauc savus biedrus pie ēšanas.” (Latviešu Avīzes, 1840. g. 21. nr.)

“Pieguļnieku ēdienu — pontagu — vārīja no olām, miltiem, piena, gaļas un kartupeļiem. Vārīja turpat uz ugunsкура, un vārīšanā varēja piedalīties tikai vīrieši. Arī ēda šo mielastu tikai vīrieši cepurēm galvā no spaiņa dibena (ēdiens bija jāēd no apgāzta spaiņa dibena), koka karotēm.” (K. Spilva. Tautas ticējumi un paražas Jurgos. “Pēdējā Brīdī”, 1935. g. 92. nr.)

Jurgos cep maizi un dzer alu. “Jurģa dienā jācep maize, lai zirgi barotos apaļi kā kukuļi. [A. Vaskis, Tukums.]” (LTT II, 12211)

“Jurģu dienā tur maltīti ar cietām olām, gaļu un alu, lai lopiem labi klātos. [A. Bilenšteina rokraksts, Lubāna.]” (LTT II, 12214)

*Tā es došu Jurģitīm,
To jau sen apsolīju:
Mucu alus, cepli maizes,
Melnu gaili, tītariņu.*

V (LTDz. IV, 14579)

Jurgā dienā ēd putru. “Juŗa dienā saldēna putra jāvāra, tad mājā būs satīcība. [P. Zeltiņa, Ikšķīle.]” (LTT II, 12106)

“Kad Jurģu dienā vārot putru, tad čūskas esot podiņā. [E. Gaile, Aumeisteri.]” (LTT II, 12107)

Ir virkne ticējumu par to, kas ir vai nav jādod ēst gājējiem Jurgos.

“Juŗa dienā, kad vecie mītnieki iet projām, vāra kāpostus, bet, kad jaunie nāk iekšā, tad cep olas, lai visi dzīvotu satīcīgi kā cāļi. [E. Auziņa, Liepa.]” (LTT II, 12121)

“Kad Jurgos ienāk mājās jauni iedzīvotāji, saimniece vāra kāpostus un dod pirmo reizi ēst, lai tie ilgi dzīvotu tanīs mājās, turpretim, ja dod ēst zivis, tad ātri aiziet no tās mājas. [K. Corbiks, Burtņieki.]” (LTT II, 12116)

Par kāpostiem ir arī šāds viedoklis. "Jura dienā nedrīkst kāpostu vārīt, tad būs naidīga saime. [P. Zeltiņa, Ikšķile.]" (LTT II, 12118)

"Ja Jurgos vāra skābu ēdienu, tad būs dusmīgi kalpi. [Z. Klūga, Penkule.]" (LTT II, 12119)

"Ģurgī ienācējiem zirņus nedod, lai tie nav plāpīgi. [K. Jansons, Plāni.]" (LTT II, 12124)

Laika vērojumi Jurgos

Jurgos vēro laika apstākļus, pēc tiem spriež par turpmāko laiku. Parasti novēro lietu, sauli, rasu, salnu vai salu, vēju, arī pārkonu. Šos novērojumus nereti saista ar citiem gadalaikiem vai svētkiem pēc Saules kalendāra: Jēkabiem, Miķeļiem.

"Ja priekš Jurgiem zālē ir rasa, tad jau priekš Jēkabdienas rudzi gatavi. [J. Skara, Jaunpiebalga.]" (LTT II, 12271)

"Kāds laiks ir Jurgu dienā, tāds arī Miķeļdienā. [V. Saulīte, Mālpils.]" (LTT II, 12280)

"Ja Jurgī tik vien saule atspīd, ka laiks zirgu apseglot, tad nākošu vasaru būs pietiekošs siena laiks. [J. Rubenis, Ērgļi.]" (LTT II, 12273)

"Ja Ģurgā naktī ir salna, tad rudenī agri nāk salnas. [K. Jansons, Plāni.]" (LTT II, 12282)

"Ja Jurgu rītā uzliek olu uz jumta un ja tā sasalst, tad pavasari lini vēli jāsēj. [F. Grūzīte, Lubāna.]" (LTT II, 12283)

"Ģurgā rītā pūš visi četri vēji, kurš uzvar, tas pārvalda visu gadu. [J. Rubenis, Ērgļi.]" (LTT II, 12284)

"Kad priekš Jurgiem pārkons, tad bads ir mājās. [E. Kuške, Rūjiena.]" (LTT II, 12279)

"Ziedos tērpies Jurgis pareģo aukstu maiju. [A. Bērziņa, Aloja.]" (LTT II, 12073)

Par lietu Jurgos ir visai pretrunīgas domas. Tas var būt cilvēkiem labvēlīgs. "Ja Jurgā dienā list lietus, tad govīs dos daudz piena. [C. Ķelle, Lietava.]" (LTT II, 12278)

"Ja pirmo dienu, govīs ārā laižot, lietus list, tad tajā vasarā daudz piena. [H. Siliņa, Dobeļe.]" (LTT I, 8270)

"Ja Juŗa dienā list lietus, tad tās asaras, kas raudātas, šķīroties Jura dienā, ir raudātas uz labāku dzīvi. [A. Zālīte, Bērzpils.]" (LTT II, 12276)

Citreiz lietus Jurgos ir uzskatīts par nelabvēlīgu zīmi.

"Ja Jurgā dienā lietus list, tad pārgājējiem jāraud jaunā vietā visu gadu. [E. Zirnītis, Lubāna.]" (LTT II, 12277)

“Kad Jurgā dienā lietus līst, tad būs slapja vasara.” (LFK 295, 529 Ērgļos)

“Lietus Jurgā dienā sludina sliktu gadu. [Atbalss k. 1897. K. Kleķeris, Skujene.]” (LTT II, 12264)

“Ja Jurgā dienā lietus listot, tad ārā pļavās neesot zāles. [H. Lindberga, Veselauska.]” (LTT II, 12274)

Pēc Jurgā dienas spriež par gaidāmo labību.

“Kad Jurgī lietus līst, tad būs smilgoji rudzi. [J. Rubenis, Ērgļi.]” (LTT II, 12263)

“Juŗa dienā jāliek alus kannā rudzu vagā; ja kannas vairs nevar saredzēt, tad būs laba vasara. [M. Rumpe, Tirza.]” (LTT II, 12281)

“Ja Jurgā diena saulaina, tad griķi labi padosies. [M. Bīdaka, Jaunroze.]” (LTT II, 12265)

Jāņi un Zāļu diena

(Vispārīgs apskats)

Jāņi, t. i., Jāņa vakars, Jāņa nakts, Jāņa rīts, Jāņa diena. Jāņa vārds varētu būt sakarā ar latīņu *ianua*, ar nozīmi ‘durvis’, *ianus* — ‘vārti’. *Ianus* — romiešu mitoloģijā ieeju un izeju, durvju un vispār katra iesākuma (gada pirmā mēneša, pirmās dienas, cilvēku dzīves sākuma) dievs. [LKV VII, 13917] Šodien Jāņus reizēm sauc arī par Līgo svētkiem. Šajā sakarā interesanta ir Emila Melngaiļa atzišanās “Jaunākajās Ziņās” (1928. g. 127. nr.). “Izdodams savu pirmo krājumu, kurā ietilpa tikai Jāņa dziesmas, es jaunās dienās — 1900. —, sekodams ierunātai valodai, ka Jānis nav latviskis, biju izgudrojis jaunu vārdu Līgosvētki, kurš nu uz kādu laiku ir nomācis īstos senvārdus Jāņadienu, Jāņanakti, kā jau bieži muļķība nosēžas goda vietā, galdagalā, lai ar uz īsu brīdi.”

Varbūt senos laikos Jāņi saukti par Vasaras svētkiem (pretēji Ziemas svētkiem), tikai tam drošu apstiprinājumu folklorā neatrodam.

*Dievs lai līdz, Dievs lai līdz
Vasarsvētkus sagaidīt,
Tad stāvēšu ar tautieti
Plīku gālu baznīci.*

Sloka (LTDz. Kopenhāgena, 54614)

Nav skaidrs, vai šī sākotnēji bijusi ļoti sena daina un tajā runāts par mūsu sentēvu Dievu un baznīcu, vai tā radusies vēlākos kristiešu laikos.

Par kristiešu tradīcijām Klāvs Siliņš raksta:

“Visām kristīgām tautām Jānis datēts 24. jūnijā kā Jāņa Kristītāja piemiņas diena. Katoļu baznīca 354. gadā noteica Jēzus dzimšanas dienu 25. decembrī, neuzvaramā saules dieva Mitra svētkos jeb ziemas saulgriežos, līdz ar to tā noteica arī Jāņa Kristītāja dzimšanas dienu vasaras saulgriežos, jo pēc Bībeles tradīcijas Jānis bijis pusgadu vecāks par Jēzu.”⁴⁵

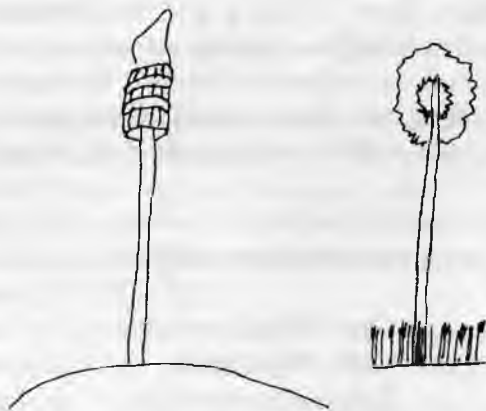
Senajā Romā 25. decembrī svinēja neuzvaramās saules svētkus (saulgriežus) (sk. LKV IX, 37797).

Mūsu senčiem Jāņi iezīmējuši vasaras saulgriežus, un tie svētīti, visticamāk, desmitajā nedēļā pēc Ūsiņiem jeb 1 nedēļu pēc Juriem (sk. 6. zīm.). Jāņu simbols ir vainags vai degoša mucīņa kārts galā (sk. 44. zīm.).

“Labībā lika ozola kroni, uzsprastu mieta galā (..) [D. Ozoliņš, Jaunroze.]” (LTT II, 11567)

*Kur, Saulīte, tava māja,
Vakaros noejoj?
— Vidū jūras virs akmeņa,
Zelta niedres galiņā.*

(LD 33829 var.)

44. zīm. Degoša mucīņa vai vainags kārts galā ir Jāņu simbols

Jānos Saule nonāk Debesu kalna visaugstākajā punktā.

*Saulīte dancoja
Sudraba kalnā
Zelītas kurbītes
Kājiņā.*

K (LTDz. III, 10103)

Līdzīgi kā Ziemassvētkos, arī Jānos pie ļaudīm ierodas godājams viesis, tikai šoreiz tas ir Jānis, Dieva dēls.

*Laužat skalus, pūšat guni,
Laižat Jāni istabā:
Jānīts stāv aiz durvīm
Nosvīdušu kumeliņu.*

Z (LTDz. IV, 15559)

Jānis ir gadskārtu dievība, kas pasaules kosmisko kārtību padara ļaudīm tuvāku un saprotamāku. Jānis kļūst par vidutāju starp kosmisko (Dieva) pasauli un Zemes (cilvēku) pasauli.

*Jānīts sēd kalniņā,
Jāņa bērni pakalnē;
Nāc, Jānīti, lejiņā,
Ved bērniņus istabā.*

Z (LTDz. IV, 15440)

Jāņa vieta ir mītiskajā kalnā vai ozolā (pasaules kokā).

*Tavu kuplu ozoliņu
Jāņa tēva pagalmā:
Pats Jānītis galotnē,
Jāņa bērni pazarēs.*

Z (LTDz. IV, 15443)

Jānis dainās nosaukts par Dieva dēlu, cilvēki — Jāņa bērni. Ar Jāni notiek

viss tas pats, kas varētu notikt ar katru cilvēku: viņam dzer kāzas, piedzimst bērni (cilvēki), reizēm viņam atgadās visādas ķibeles, kurās cilvēki gatavi palīdzēt.

*Vai, Jānīti, Dieva dēls,
Tavu platu cepurīti:
Visa plata pasaulīte
Apakš tavas cepurītes.*

Z (LTDz. IV, 15562)

*Jānišam kāzas dzēra
Pašā Jāņu vakarā.
Jāņu bērni bēdājās,
Kur Jānīti guldīsim;
Pagalmā guldīsim,
Sudrabiņa cisiņās.*

V (LTDz. IV, 15638)

*Jānišam dēls piedzima
Pašā Jāņu vakarā,
Jau rītā ganos gāja
Apautām kājiņām.*

V (LTDz. IV, 15646)

*Liela resna Jāņa māte
Ar stīpām sastīpota;
Lūza nagla, trūka stīpa,
Nu pabira Jāņa bērni.*

V (LTDz. IV, 15658)

*Jānišam siev' pazuda
Pašā Jāņu vakarā;
Jānīts, sievu meklēdams,
Iekrīt alus kubulā.*

V (LTDz. IV, 15692)

*Jānīts sauca, Jānīts brēca,
Jāņam sieva pazuduse;
Neraud', Jānīt, neskumsties,
Mēs tev līdzēs uzmeklēt.*

K (LTDz. IV, 15695)

Zāļu diena

Jāņus ievada zāļu diena, arī ziedu diena. Par laiku, kad zāļu diena atzīmējama, pierakstīti ļoti atšķirīgi uzskati: tā var būt Ģertrūdes, Māras un Jāņa diena, arī otras nedēļas ceturtdiena pēc vasaras svētkiem, arī desmit dienas priekš vasaras svētkiem, arī diena priekš Jāņa dienas.

*Šodien pati Zāļu diena,
Šodien Jānīts zābakos;
Rīt būs pati Jāņa diena,
Tad būs kārkļu vizītēs.*

V (LTDz. IV, 14596)

Tāpat kā bluķa vakars pirms Ziemassvētkiem, arī zāļu diena, iespējams, ir visas piektas pirms Jāņiem, sākot rēķināt no Lieldienām vai Ūsiņiem. Īpaši iezīmēta ir diena pirms Jāņiem, kad notiek aktīva gatavošanās svētkiem.

*Ej projām, Lieldienaiņas,
Ar savām šūpolēm,
Es gaidīšu Jāņu dienu
Ar ozola vainagiemi.*

K (LTDz. IV, 14566)

“Lielu daļu zāļu lasa zāļu dienā, t. i., tai dienā priekš Jāņa dienas. Lopu zāles lasa visu nedēļu priekš Jāņiem un pēc Jāņiem līdz Pēterdienai. [N. Ozoliņa, Grostona.]” (LTT IV, 34072)

Zāļu dienā, tāpat kā Jāņos, aktivizējas ļaunie gari, kad dažādām darbībām tiek piedēvēts maģisks spēks.

“Kam slimas acis, tam zāļu rītā jāiet tās mazgāt rasā, tad paliek veselās. [V. Joāss, Lubāna. A. Zvejniece, Lubāna.]” (LTT IV, 34092)

“Zāļu vakarā saimenīcas sametušas uz piena traukiem smalkas nātres, lai raganas sadzeltos. [J. Rubenis, Ērgļi.]” (LTT IV, 34076)

“Zāļu dienas vakarā jāpārstaigā labības lauki, tad labībā usnes neaug. [J. Pļaviņš, Koknese.]” (LTT IV, 34078)

Zāļu diena derīga arī otra labuma noskaušanai.

“Zāļu dienā agri otra govju pēdas smiltis salasa un savām saber, tad piens otram pagalam un govīs klības. [A. Eksnītis, Prauliena.]” (LTT IV, 34074)

Zāļu naktī zilēja precības.

“Zāļu naktī jāpin vaiņags no trīsdeviņiem ziediem un jāliek guļot galvā, tad sapnī redzēs savu ligavaini. [Z. Akmentiņa, Lubāna.]” (LTT IV, 34089)

Jāņu dziesmas

Jāņi nav iedomājami bez Jāņu dziesmām jeb līgotnēm. Kopā ar variantiem pierakstīts vairāk nekā tūkstoš melodiju.⁴⁶ Parasti tām ir refrēns “līgo!” gan dziesmas vidū, gan beigās. Ir arī citi refrēni: Vidzemē, Zemgalē — “līgā!”; Vidzemē, Kurzemē — “līgo, Jānīti!” “līgo, Jān!”, “līgojam!”, “līgoja!”, “līgojē!”; Latgalē — “rūtō!”, “rūtōj!”. Sastopamas arī Jāņu dziesmas bez refrēna.

Jāņu dziesmās attēloti gan Saules mīti, gan Jāņu svētku norise.

Minna Mikus Rīgas Nītaurē, dzim. 1875, melodiju dzirdējusi Cēsu Piebaldā;
pier. V. Stalbergs 1939. LFK 1700, 3401.

(GIDz. 1386)

Veikli

1. Sau. līt' bri - da ru - dzu lau - ku, Lī - go, lī - go, lī - go! Lī - go, lī - go!
2. Zī - da svārkus ci - lā - da - ma, Lī - go, lī - go, lī - go! Lī - go, lī - go!

Jāņi tiek ielīgoti jau laikus.

Leontīne Lāce Valmieras raj. Alojās c., dzim. 1907 Krievijā; pier. M. Kurme 1966. LFK 1978, 1729.
(GIDz. 951)

re' 4. Kas tos Jā - ņus ie - lī - go - ja? Lī - go,
4. lī - go! Jau - ni puī - šī ie - lī - go - ja, Lī - go,
4. lī - go! Jau - ni puī - šī ie - lī - go - ja, Lī - go!

2. Tad arāji, ecētāji,
Tad vēl siena plāvējiņi.

3. Tad vēl paši saimnieki,
Pie galdiņa sēdēdami.

Dziesmās attēlota Jāņu zāļu plūkšana, vainagu pišana, apkārtnes pušķošana.

Jūlija Rubene, dzim. 1884 Daugavpils Preiļos; pier. E. Melngailis 1941. LFK 1045, 9595.

(GIDz. 428)

mi, šo - nci - ša - mi, šo - nei - ša - mi tre - ju vōr - tu,
tre - ju vōr - tu, Vy - su tre - ju aiz - puš - kō - tu, aiz - puš - kō - tu.

Māju ļaudis sagaida ligotājus, ligotāji sveic Jāņa māti, Jāņa tēvu.

Anna Stroža Rīgā, dzim. 1873 Cēsu Raunā (?); pier. E. Melngailis 1931. LFK 1045, 3264.

(GIDz. 1389)

fa¹ Lab - va - kar, tu Jā - ņamāt, Vai tu mū - su gai - di - jus?
Lī - go, Jānīt, lī - go! Lī - go, Jānīt, lī - go! Vai tu mū - su gai - di - jus?

Jāņa bērni apstaigā māju, sētu, dārzus, laukus un tos aplīgo. Dziesmā piemin to, ko redz un kam vēlē svētību.

Valda Zariņa Talsos, 70 g. v., dzim. Ventspils Dundagā; pier. M. Kurme 1962. LFK 1960, 8937.

(GIDz. 585)

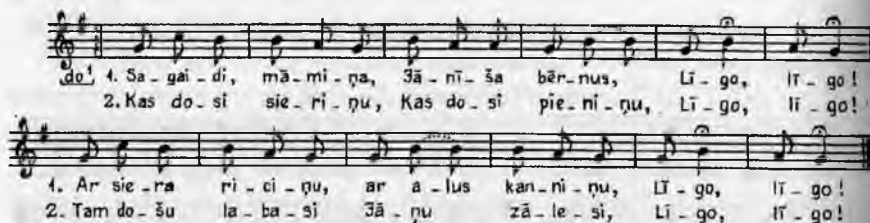
Mēreni

la 1. Lab - va - ka - ru, pu - pu zie - du, Lī - go, Jā - nī - ti!
2. Rai - biem zie - diem no - zie - dē - ti, Lī - go, Jā - nī - ti!
1. kā die - vī - ņis tev lī - dzē - ja? Lī - go, lī - go!
2. Pāk - stī - tē - si aiz - mes - tie - si? Lī - go, lī - go!

Saimniece un saimnieks cienā Jāņa bērņus ar sieru un alu.

Kurzemē Ūziņos [Jelgavas Jēkabniekos] pier. R. Vulfs. LTMM I, 1894, 54c.

(GIDz. 484)

do! 1. Sa - gai - di, mā - mi - ņa, Jā - nī - ša bēr - ņus, Lī - go, lī - go!
2. Kas do - si sie - ri - ņu, Kas do - si pie - ni - ņu, Lī - go, lī - go!
1. Ar sie - ra ri - ci - ņu, ar a - lus kan - ni - ņu, Lī - go, lī - go!
2. Tam do - šu la - ba - si Jā - ņu zā - le - si, Lī - go, lī - go!

Neizpaliek arī savstarpēja apdziedāšanās. Tā var būt pat diezgan šerpa, tomēr tādēļ jaunu prātu neviens netur.

Made Liepiņa Cēsu Lizumā, 70 g. v.; pier. L. Galeniece 1929. LFK 804, 898.

(GIDz. 403)

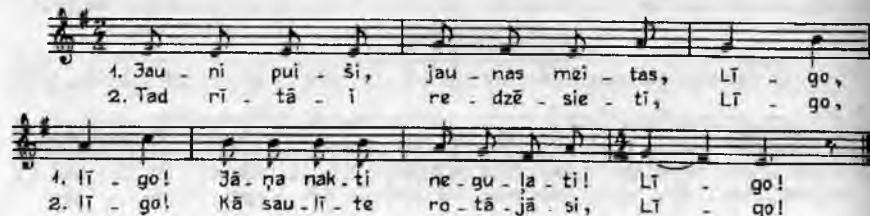

la! 1. Kur tā mū - su Jā - ņu mā - te, Lī - go,
2. Vai būs pe - les no - ko - du - šas, Lī - go,
1. lī - go! Ka ne - re - dza stai - gā - ja - mi, Lī - go,
2. lī - go! Ie - vil - ku - šas mi - dze - nī, Lī - go,
1. lī - go! Ka ne - re - dza stai - gā - ja - mi, Lī - go!
2. lī - go! Ie - vil - ku - šas mi - dze - nī, Lī - go!

Ar saules rietu iededzina Jāņu ugunis, sākas jautra dziedāšana, dancošana līdz pat rītam, kad vēro saulītes rotāšanos.

Gaujienas apkaimē pier. A. Kauliņš. A. Kauliņš. Dziesmu krājums, I. Jelgavā, 1924, 23. lpp.

(GIDz. 1017)

1. Jau - ni pui - šī, jau - nas mei - tas, Lī - go,
2. Tad rī - tā - ī re - dzē - sie - tī, Lī - go,
1. lī - go! Jā - ņa nak - ti ne - gu - la - ti! Lī - go!
2. lī - go! Kā sau - lī - te ro - tā - jā - si, Lī - go!

Sagaidījuši sauli, Jāņa bērni atvadās, pavada Jāni līdz citam gadam.

Anna Denuma Valmieras raj. Matīšu c., 62 g. v.; pier. M. Kurme 1966. LFK 1978, 1845.

(GIDz. 1488)

1. Pa - va - dā - mi Jā - ņu die - nu, Lī - go,
2. Gai - dī - sa - mi ci - tu ga - du, Lī - go,

1. Iī - go! Līdz vi - ņa - mi kal - ni - ņa - mi, Lī - go!
2. Iī - go! At - kal te - vis at - nā - ka - mi, Lī - go!

Paražas un ticējumi Jāņos

Vasaras saulgriežos mītiskais Jānis nokāpj no debesu kalna vai ozola, ienāk zemnieka sētā, un pats māju saimnieks identificējas ar šo Jāni, kļūstot par Jāņa tēvu, savukārt saimniece — par Jāņa māti. Pārējie svētku dalībnieki — Jāņa bērni.

*Šuj, bitīt, vaska krēslu
Zem zaļā ozoliņa;
Tur sēdēja Jāņa māte,
Jāņa bērnus gaidīdama.*

K (LTDz. IV, 15909)

Jāņos aktivizējas kā labie, tā ļaunie spēki. Visas Jāņu rituālās darbības ir saistītas ar labo, auglību veicinošo spēku piesaistīšanu un ļauno spēku atvairīšanu. Tāda pati nozīme ir mājas un sētas sakopšanai un pušķošanai, svētku mielasta gatavošanai.

*Jāņa diena, Jāņa diena,
Kā mēs tevi sagaidam?
Pinam kroņus, cērtam zarus,
Pušķojam laidarīnus;
Sienam sienus, cepam maizi,
Daram saldu alutīnu.*

V (LTDz. IV, 14605)

“Jāņu dienai tiek piešķirts tāds spēks un svētums, ka zālēm, kas tai dienā lasītas, esot lielas un brīnišķīgas īpašības pret ugunsgrēkiem, cilvēku un lopu jaunām sērgām un slimībām. [P. Einhorns, 1627.]” (LTT II, 11879)

*Es iesviedu baltābolu
Jāņa mātes laidarā,
Lai Laimīte pakaļ gāja,
Pa ābolu lai podama.*

Z (LTDz. IV, 15998)

“Pie Jāņa zālēm pieder gandrīz visi lakstaugi, bet īpaši madaras, ņerbules, debestiņas, āboliņš u. c. Ar tām izpušķo istabas, sētu, pagalmu, tās vij arī vaiņagos. No kokiem pušķošānai noderīgas bērza meijas un ozola zari. Nekad māju nepušķo ar apses un alkšņa zariem: tos uzskata par jaunā kokiem. [B. Riekstiņš, “Atpūta” 1932, 17. VI, 22.]” (LTT II, 11895)

“Jāņu zāles paliek istabā visu Jāņadienu, jo tās nes mājai svētību. Kamēr tās ir istabā, tikmēr to neslauka, lai neizslaucītu svētību laukā. Jāņu vainagus sakaltē, uzglabā un lieto dažādu vainu ārstēšanai. Tās dod govīm dzirā pavadājoties un Lielās piektas rītā. Jāņu meijas sprauž rudenī ap labības laukiem, lai putni neēstu graudus. Viņas liek arī klētīs un šķūņos uz grīdas, lai sargātu ražu no pelēm. [B. Riekstiņš, “Atpūta” 1932, 17. VI, 22.]” (LTT II, 11881)

“Visas zāles, kas plūktas Jāņa vakarā, der ārstēšanai. [Latv. Avīzes, 1824, 32.]” (LTT II, 11880)

“Jāņu vakarā pušķo laukus: kāpostos sprauž liepu zaru, lai mīksti kāposti izaug, rudzos ozolzaru, lai cieti graudi, pilādži pie vārtiem, lai sātans netiek iekšā, mežrozēs pie kūts, lai raganas netiek govīs slaukt. [A. Skreija, Talsi.]” (LTT II, 11562)

“Jāņa dienā vajaga vārtus pušķot, lai izdodas laba un kupla labība. [J. Anitens, Jaunlaicene.]” (LTT II, 11572)

“Jāņu dienā vajag izpušķot laidaru, tad govīm būs daudz un trekns piens. [J. Kasparovics, Skrunda.]” (LTT II, 11636)

“Ja Jāņa vakarā gani neappušķo govīs, tad viņas pārējā vasaras daļā nedod pienu. [H. Vieglaiss, Vecpiebalga.]” (LTT II, 11637)

“Bitēm Jāņa dienā jāliek ozola vaiņags. [O. Darbiņš, Birži.]” (LTT II, 11664)

Ja ziemā kaimiņus apciemo ķekatas (budēji), tad Jāņos to dara Jāņa bērni, pie kam norise abos gadījumos ir līdzīga un nolūks — tāpat: veicināt auglību un ražību, dot svētību mājai. Viss, ko dara atnākušie Jāņa bērni, tiek uzskatīts par svētību nesošu.

Līgošana Jāņos nozīmē ne tikai pašu dziedāšanu, bet arī dancošanu, lēkšanu, mīdīšanu, griešanos, Jāņu zāļu kaisīšanu u. c. darbības. Vārda “līgot” nozīmes pamatā ir indoeiropiešu “lēkt”, arī “līgoties”, “šūpoties”⁴⁷.

*Jauka bija Jāņu diena
Par visām dienīņām:
Līgo saule, līgo bite,
Līgo visa radībiņa.*

V (LTDz. IV, 14705)

Līgošanai piedēvē maģisku spēku, kas veicina auglību un svētību visai dzīvai radībai — kā augiem, tā dzīvniekiem, arī cilvēkiem.

“Kad visas malas ir appušķotas un sāk jau mesties krēsla, tad sākas līgošana. Vispirms aplīgo visas malas un pašu māju, sevišķi saimnieku un saimniecei. Saimnieks dabū kuplus ozolus, saimniece — zāļu vainagus. Līgotājus pacienā ar alu un sieru. Līgotāji staigā no vienas mājas uz otru, kamēr pēdīgi sanāk lielā pulkā kādā kalnā, kur dedzina darvas mucu. Pie ugunskuriem dejo, rotaļājas un lec pār uguni. [B. Riekstiņš, “Atpūta”, 1932, 17. VI, 22.]” (LTT II, 11479)

“Dziedāšanu Jāņos sauc par līgošanu un dziedātājus par līgotājiem un līgotājām. Līgošanu katrā mājā mēdz iesākt, kad vakariņas paēstas, un viņu turpina visu cauru nakti gandrīz līdz saules lēkšanai vai nu pie Jāņu uguns, vai arī līgotāji iet no mājas uz māju, kur tos laipni uzņem, pacienā gan ar sieru, gan ar alu, gan citu ko. Tikpat pēc Jāņu uguns, kā arī pa mājām līgojot, viņi cits citu apdziedas. Šādu apdziedāšanos sauc par aplīgošanu. Tādās reizēs kalpi aplīgo savus kungus, saimniekus, maizes devējus, un otrādi, kā arī meitas puišus un puiši meitas, utt. Līgojamais laiks iesākas tā divas nedēļas priekš Jāņiem, savu augstāko stāvokli sasniedz Jāņu priekšvakarā un pastāv līdz Pētera jeb Māras dienai. Pēc tās vairs nedrīkst līgot. [D. Ozoliņš, Jaunroze.]” (LTT II, 11480)

“Ja Jāņu dienā līgotājus aizraida, tad aizraidītājiem sagaidāma kāda nelaime. [A. Kondrāte, Veļķi.]” (LTT II, 11482)

“Jāņu vakarā visas saimnieces gaida līgotājus ar Jāņa zālēm. Jāņa zāles saimnieces izdala pa kušķītim govīm un priecājas, ka govīs dos uz priekšu daudz piena. Bet, ja līgotāji nenāk, tad baidās no visādām nelaimēm. [R. Priekne, Asūne.]” (LTT II, 11469)

Ligošana ir saistībā ar **druvu auglību**.

*Sasagnieza Jāņa bērni
Jāņa tēva pagalmā:
Sagriez, Dievs, rudzus, miežus
Jāņa tēva tīrumā.*

(LD 32852)

“Jāņu naktī saimniekam un saimniecei jāapstaigā lauki, lai labība neaplikst. [J. A. Jansons, Rīga.]” (LTT II, 11570)

“Jāņa vakarā iet dziedādami gar laukiem, un kāda labība tur aug, tādu dziesmu dzied. [J. K. Dambergs, Ēdole.]” (LTT II, 11577)

“Jāņu naktī nedrīkst gulēt, lai labība nekristu veldrē. [M. Koškina, Elēja.]” (LTT II, 11590)

Līgo arī **lopu auglībai**.

“Jāņa vakarā Jāņu bērni apveltī Jāņu tēvu ar ozola vaiņagiem, lai aug viņam zirgi stipri kā ozoli. [M. Freiberga, Talsi.]” (LTT II, 11648)

*Es atnesu Jāņu mātei
Dižen raibas Jāņu zāles;
Audzē, Dievs, Jāņu mātei
Dižen raibus telēniņus.*

V (LTDz. IV, 16014)

“Jāņos govīs vajaga aplīgot, lai ir labs sviests. [K. Corbiks, Līvberze.]” (LTT II, 11602)

Jāņos Saule ir mītiskā kalna augstākajā vietā. Jāņu **uguns** ir Saules simbols un to kurina kalna augstākajā vietā vai kārts galā. Jāņu uguns nes svētību.

*Lej, Jānīti, vara sveci,
Liec kārtiņas galiņā,
Lai redzēja Jāņu bērni,
Jāņu nakti ligojot.*

V (LTT IV, 15848)

“Jāņu uguns kuri jākuŗ kalniņos. Uguns kura pelnos Dieviņš naudu beŗ.
[A. Zālīte, Bērzpils.]” (LTT II, 11500)

“Jāņos kurina lielus uguns kuros gan laukos, gan mājās un dedzina darvas
muciņas gan kokos, gan gaŗas kārts galos. Kas esot šās uguns tuvumā vai pie
tās pieduroties, tas uzturot veselību un dzīvību. [D. Ozoliņš, Jaunroze.]” (LTT
II, 11502)

“Jāņos jālec pāri uguns kuram, lai odi nekostu. [M. Greize, Dole.]” (LTT
II, 11675)

“Cik tālu spīd liesmas no Jāņu ugunīm, tik tālu visi lauki paliekot
auglīgi un labība to gadu labi izdodoties. [D. Ozoliņš, Jaunroze.]” (LTT
II, 11591)

“Jāņuos āzkur marmulē (mares malā) dižs uguns. Pazuog laivas viens zvejs
nuo cita, uoznes iz kalna ir āzkur. Palaiž darvas muc’s iz ūden. [A. Medne,
Kuršu kāpas.]” (LTT II, 11497)

Ūdens ir tēls Saules mīta pasaulē. Jūrā Saule pārlaiž nakti (ziemu). Ūdenī
mazgājas Saules meitas, arī Jāņa māte. Ūdens dod tīrību un nes svētību.

*Jāņa mātes pagalmā
Trīs sidraba avotiņi:
Vienā dzēra raibas govīs,
Otrā bērī kumeliņi,
Trešajā avotā
Jāņa māte mazgājās.*

V (LTDz. IV, 16239)

“Jāņa nakts rasu uzskata par ļoti svarīgu. Ja tanī mazgājas, tad tiek skaists.
Ja šī rasa iebirst apavos, tad pārvēršas par zeltu un sudrabu. Arī raganas notrauc
un savāc Jāņa rasu, lai iegūtu citu svētību. Viņas laižas pa gaisu priekš saules
lēkšanas ar slaucenēm rokās uz citu ganībām. Tādēļ Jāņa ritā govīs navajaga

agri dzīt ganos un ir jāuzmanās, lai rasa nebūtu notraukta. [B. Riekstiņš, "Atpūta", 1932, 17. VI, 22.] (LTT II, 11521)

"Kad Jāņa rītā bez saules iet uz avotu mazgāties, tad paliek skaists. [A. Jaunzeme, Lizums.] (LTT II, 11518)

"Jāņa vakarā jāsalasa vibotņu ziedi, jāiesien kabatas lakatiņā un nakti jābrien pa ūdeni vai rasu, tad tie ziedi pārvēršas zeltā vai sudrabā. [B. Riekstiņš, "Atpūta", 1932, 7. VI, 22.] (LTT II, 11560)

"Jāņa dienas rasa ir derīga pret acu slimībām un tura baltu ģīmi. [D. Ozoliņš, Jaunroze.] (LTT II, 11899)

Ūdens nes svētību arī lopiem.

"No rīta priekš saules lēkšanas vajaga arī Jāņu rītu smelt rasu no zāles, ar to govīm mazgāt muguru; tad govīs dodot daudz piena. [P. Iklavs, Grienvaldes Zaļenieki.] (LTT II, 11611)

"Jāņa dienas rītā piena kāstuvīs jāsaslapina ar rasu, tad govīs dos daudz piena. [K. Priknis, Asūne.] (LTT II, 11620)

"Jāņu naktī vajaga dzīt ganos aitas, tad būs balta vilna. [J. Atteka, Nīca.] (LTT II, 11641)

Burvju, raganu un skauģu darbībai Jāņi ir īstais laiks.

Ai, meitas, meitas,

Glabājiet govīs:

Ragana krūmos,

Slaucene rokā.

N (LTDz. IV, 15152)

"Jāņu naktī raganas staigā. [K. Lielozols, Nīca.] (LTT II, 11687)

"Jāņa rītā ejot raganas ar slaucenēm un slotu, rasu slaucīdamas, caur ko govīm atraujot pienu. [J. Bēdulis, Rundāle.] (LTT II, 11693)

"Jāņa dienas naktī vajaga noģērbties plīkam, aiziet uz rudzu lauku un trīsdeviņas vārpas aizlauzt no dienvidiem uz ziemeļa pusi. Laužot var saimniekam novēlēt visādu nelaimi, sev atkal var prasīt kādu daļu no saimnieka rudziem. Kad rudzus nopļauj, tad viss notiek, kas novēlēts. Kad rudzu laužs iet pie saimnieka pirkt drusku rudzu, tad vēlāku visa novēlētā daļa pāriet pie laužēja. [A. Gari-Jone, Domopole.] (LTT II, 11592)

“Jāņa dienā dažs burvis gājis ap trejdeviņu saimnieku laukiem apkārt skauzdams. [P. Tortus, Jaunlaicene.]” (LTT II, 11680)

“Ja viena saimniece grib, lai otrai saimniecei nebūtu daudz piena, tad viņa Jāņu vakarā iet ar divieli govis slaukt un paņem arī spaini līdz. Ja kūts nav vaļā, viņa stāv pie durvīm un slauc to divieli. [A. Kāposts, Panemune.]” (LTT II, 11683)

Pret skauģiem ir arī dažādi pretlīdzekļi. “Jāņu naktī raganas skrejot apkārt ar basām kājām un kailu galvu, kādēļ baidoties, ka nesaduņ kājas un ka nenozeldina rokas un ģīmi. Jāņu vakarā, kad lopi bija sadzīti laidarā un apkopti, govis izslauktas, tad aizcēla laidara vārtus un aizsēja ar nātrēm. Tāpat arī virs vārtiem un vārtu stabiem uzsprauda nātres. Visus laidara celiņus nokaisīja ar dadžiem un gušņām līdz pat laidara vārtiem. Tad raganas nevarēja tikt pie lopiem laidarā un tos apburt, īpaši govis. [J. Bēdulis, Rundāle.]” (LTT II, 11706)

“Jāņadienas vakarā saimnieks sēž pagalmā, lai nenāk raganas un nedara kādu ļaunumu viņa lopiem, bet, ja kāds nāk, tad viņš to uzskata par burvi un sit nost. [A. Sprūdžs, Varakļāni.]” (LTT II, 11694)

*Es savām telītēm
Adatiņu tiltu griezu,
Lai duras, lai veras
Manu govu skaudējiņi.*

V (LTDz. IV, 15199)

Teiksmainā **papardes ziedēšana** Jāņu naktī radusies ļaužu iztēlē. Tai piedēvētas brīnumainas spējas.

*Papardīte lielījās
Jāņu nakti uzxiedēt,
Jāņu nakti uzxiedēt
Zeltītiem ziediņiem.*

K (LTDz. IV, 14845)

“Teika stāsta, ka pazīstamās krūmu jeb melnās papardes Jāņa naktī ziedot, bet tikai tās, kas esot jau vairāk gadu no vietas augušas. Ziedu pumpurs vakarā izaugot un taisni pašā pusnaktī izplaukstot un ziedot. Tāds, kas šo ziedu varot uzmeklēt un noraut, paliekot ļoti laimīgs cilvēks; visas viņa

vēlēšanās piepildoties. Meklējot jābūt vienam pašam; citiem klāt esot, tas nemaz neziedot. Uz zieda ierodoties dažādi gari, kas cilvēkiem to negribot dot; tādēļ nereti ar tiem izceļoties sīva ciņa. [Mākonis, Balss, 1893, 31.]” (LTT III, 22254)

Līdzīgi papardes ziedam arī jāņtārpiņi nes laimi. “Ja Jāņu naktī atrod trijdeviņus Jāņa tārpiņus, tad trijdeviņas laimes varot vēlēties. [A. Suta, Lazdona.]” (LTT II, 11917)

Jāņa naktī notiek arī citādi brīnumi. “Kā Ziemassvētkos, tā arī Jāņos lopi pusnaktī runājot par cilvēku likteni. Tie esot lopu laiki, kur viņiem jādod svētku barība. [A. Bilenšteina rokraksts, Zvārde.]” (LTT II, 11646)

“Jāņu naktī atveļoties debess. Ja tai bridī kaut ko vēlas, tad tas piepildās. [J. Cinovskis, Snēpele.]” (LTT II, 11835)

Kailums Jāņos ir burvestību pastiprinošs līdzeklis.

Elza Siliņa raksta: “Iespējams, ka arī kailuma kultam šai vakarā bija rituāla nozīme, jo, kā zināms, kailums un erotiskas dejas kāpina ekstāzi un auglības spēku.”⁴⁸

“Jāņu vakarā bijuši jānovelk rinduki un jābrauc pa zāli ar pliku pakaļu.” (LFK 32, 1263 Ozolniekos)⁴⁹

“Jāņu naktī meitai jānoģērbjas kailai, jāuzliek rožu vaiņags galvā; kurš puisis to noķers, tas būs meitas nākamais vīrs. [P. Zeltiņa, Rīga.]” (LTT II, 11788)

Šajā sakarā interesantas ziņas no kuršu ķoniņiem sniedz U. Šlipenbahs.⁵⁰ Viņš raksta, ka priekš apmēram 60 gadiem Jāņu naktī savos mežos kurši svinējuši zināma veida bakhanāli, kurā viņi, kā apgalvo, esot pilnīgi kaili jūsmojuši un tā apkārt sirojuši, izdaridami dažādas, savai elku dievu kalpībai atbilstošas ceremonijas. Reiz šādās svinībās ķoniņus pārsteidzis toreizējais sprediķotājs Heinsijs, kādreizējs prūšu huzārs, kas visus kailos pārmācījis smagiem pātagas sitieniem.

*Veldē rudzi, veldē mieži,
Veldē visa labība,
Veldē puīši ar meitām
Pašā Jāņu vakarā.*

V (LTDz. IV, 17098)

Tomēr šī šķietamā vaļība nebūt nenozīmē, ka meitai nav jāsarga savs gods.

*Pie tā puiša negulēšu,
Kur gulēju Jāņu nakti:
Tam puišam suņa daba,
Rokas bāza azotē.*

K (LTDz. IV, 17097)

“Kas Jāņa naktī kopojas, tam labība sagāžas veldē. [K. Jansons, Plāņi.]”
(LTT II, 11581.)

*Skāde tautu dēliņam,
Sakrīt mieži lūdumā.
Kam gulēj' ar meitām
Pašā Jāņu vakarā.*

(LTD XI, 2913)

Saules mīts runā par zirgu jāšanu pieguļā Jāņu naktī.

*Ūsenīti, zirgu papa,
Ko darīsi šovakar?
Visi laudis ligot gāja,
Mēs vien divi pieguļā.*

K (LTDz. IV, 15116)

“Jāņa naktī jādzen zirgi pieguļā, tad redz saulīti rotājamies. [A. Nenners, Brukna.]” (LTT II, 11658)

Bet Jāņos notiek liela nelaime, Jānim pazūd zirgi.

*Jānīts kļiedza, Jānīts brēca,
Kalniņai stāvēdams:
Jānīšami, brālišami,
Kumeliņi pazuduši.*

K (LTDz. IV, 15126)

“Jāņa naktī nelaida zirgus pieguļā, tāpēc ka tad pa ganībām vazājušies ļauni gari un nelabi cilvēki. [Ziģenots, Ērgļi.]” (LTT II, 11652)

“Jāņu nakti nedrīkst zirgus pieguļā laist, tad vilks kumeļus apēd. [E. Laime, Tirza.]”

Senu ziedošanas rituālu var saskatīt šādā ticējumā.

“Jāņa dienā dzen sievas visus savus lopus: govīs, aitas, cūkas uz kopu ganību. Tur iztaisa zemē caurumu, kur tad ieliek olu, karašas, alu. Nu uzkuņ tur uguni un tura maltīti. Tas esot lopiem par labu. (Sal. — vasaras svētki.) [A. Bilensšteina rokkraksts, Lubāna.]” (LTT II, 11608)

Jāņi iezīmē saimniecībā darāmo darbu sākumu vai beigas.

“Līdz Jāņa dienai saiminieces nepļauj lopiem zāli ar izkapti, bet plūc ar rokām vien, lai pienu ar izkapti nenogriež. [K. Šilings, 1832. g., Tirza.]” (LTT II, 11596)

“Ja sienu pļauņ priekš Jāņa dienas, tad siens kalstot stipri saraunas. Ja pļauņ pēc Jāņa dienas, tad siena tiek daudz, un viņš vairs neraunas. [H. Skujiņš, Smiltene.]” (LTT II, 11594)

“Rāceņi jāsēj tai dienā priekš Jāņa dienas, tad viņi labi aug. [P. Š., Rauna. I. Jurģe, Jaunroze.]” (LTT II, 11595)

“Audekli tikai līdz Jāņa dienai vien balinās un pēc Jāņiem pel. [I. Jurģe, Jaunroze.]” (LTT II, 11888)

Jāņi ir piemērots laiks zilēšanai.

“Jāņa naktī zem galvas jānoliek vaiņags no trejdeviņiem ziediem, tad sapnī rādās, kas būs uz priekšu. [J. Jurjāns, Jaungulbene.]” (LTT II, 11841)

“Jāņu vakarā jānoplūc laimes puķe un jāaizsprauž istabā vai klētī aiz sijas. Ja Jāņu rītā ziedu galviņas uzplaukušas labi platas, tad spraudējam gaidāma laime; ja ne, tad nav cerams nekas labs. [M. Sikle, Nīca.]” (LTT II, 11849)

Visplašāk aprakstīti dažādie meitu precību zilēšanas paņēmieni. Zilēšanai izmantoti tie paši simboliskie tēli, kas mītos par Sauli, piemēram, ozols, arī ābele, vainags, ūdens, uguns.

“Ja meita grib dabūt zināt savu nākamo vīru, tad viņai Jāņu naktī jāiet upes vai ezera malā un jāskatās ūdenī, tad varēs to ieraudzīt. [O. Biteniece, Ogresgals.]” (LTT II, 11754)

“Jāņu naktī, saulei rietot, jānopin vaiņags, tad nevienam neredzot jāiet pie ozola un vaiņags jāmet ozola zaros. Pēc cik reizēm vaiņags pakaņas ozolā, pēc tik gadiem apprecas. [Skolēnu pulciņš, Jēkabpils.]” (LTT II, 11761)

“Jāņa naktī jāsviež ozola vaināgs ābelē; cik reizes vaināgs kritis zemē, tik gadi vēl jāgaida līdz kāzām. [K. Corbiks, Jelgava.]” (LTT II, 11767)

“Jāņu vakarā jānopin trejdeviņu puķu vainadziņš un ar to jāguļ; kas sapnī ies ņemt vainagu nost, tas apprecēs. [O. Darbiņš, Birži.]” (LTT II, 11793)

Ēdieni Jānos

Jāņu mielastam — sieram un alum — piedēvē mītisku spēku, kas nes svētību mājā.

*Es redzēju sauleitei
Pīcus sīrus kakteņā;
Jem tūs zemē, dūd tūs vysim,
Tod mēs skaisti dzīdōsim.*

L (LTDz. IV, 16549, 3)

Siers ir Jāņa mātes, un alus — Jāņa tēva ziņā.

“Jāņu vakaram saimniece papilnam pagādā sieru un plāciņu, un saimniekam jārūpējas par dzeramo. [S. Novickis, Ilūkste. RKr. 1.]” (LTT II, 11503)

“Ja Jāņa dienā saimniece neizsien sieru, tad viņas govīs piemeklēs kāda slimība. [H. Vieglaiss, Vecpiebalga.]” (LTT II, 11511)

Uz katriem svētkiem latvieši ir kāvuši kādu lopu, arī uz Jāņiem.

*Jānis gāja cūku kaut,
Vara taure mugurā;
Cik cūciņa parukšķēja,
Jānis pūta vara tauri.*

V (LTDz. 14626)

Saimniece cep pīrāgus, raušus, maizi, vāra putru, pavalgam ēd sviestu, kaņepes.

*Jāņu nakti ligot gāju
Pie bagāta saimnieka;
Tas man deva milta putru,
Kaņepīti uzēdām.*

V (LTDz. IV, 16678, var.)

*Labā laba Jāņa māte,
Mikstus raušus izcepuse:
Uzlikusi oda šķiņķi,
Dunduriņa pakausīti.*

Z (LTDz. IV, 16665)

Jāņa bērni labprāt apdzied saimniekus, ja mielasts tiem nav pa prātam.

*Līgodama es iegāju
Pie bagāta saimnieka:
Divas silķes, prasta putra
Pašā Jāņu vakarā.*

Z (LTDz. IV, 16667)

*Kāpostiņi, kaceniņi
Šais mājās barbiņa;
Ēd to pati, Jāņa māte,
Kubulāi gulēdama.*

Z (LTDz. IV, 16670)

*Es neiešu tai ciemā,
Kur mēs pēmgad ligojām:
Tur man deva skābu pienu,
Kaņepišu plācenīti.*

V (LTDz. IV, 16682)

*Ai, skopā Jāņu māte,
Met skopumu aizkrāsne,
Velc galdu pār istabu,
Mielo savus Jāņu bēmus:
Paēduši, padzēruši,
Ies projām līgodami,
Svētīs tevi Jāņa bērni,
Svētīs pati mīļa Laima.*

K (LTDz. IV, 16729)

Laika vērojumi Jāņos

Jāņos vēro dabu un zilē nākamos laika apstākļus. “Tikai priekš Jāņiem vēlies lietu, pēc tam tas neder nenieka. Kad Jāņa dienā lietus līst, tad plaujamā laikā arī ar lietu būs jākaujas. [J. Eniķis sen., Jaunlaicene.]” (LTT II, 11867)

“Ja Jāņos līst lietus, tad slapja vasara. [E. Zirnītis, Lubāna.]” (LTT II, 11869)

“Ja Jāņa dienā tik ilgi līst lietus, kamēr zirgu var apseglot, tad būs auglīga vasara. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT II, 11872)

“Ja pa Jāņiem lietus līst, tad labs siena laiks. [E. Žubecka, Rīga.]” (LTT II, 11873)

“Ja Jāņu dienā nelīst lietus, būs jauks rudens. [K. Corbiks, Tukums.]” (LTT II, 11874)

Pēteri

Pēters jeb Pēteris grieķu valodā nozīmē: *petrā* — ‘klints’ vai *petros* — ‘akmens’ (K. Siliņš, 261).

Latviešu folklorā var samānīt divas dažādas svētījamas dienas ar Pētera vārdu. Dainās Pēters (retāk Pēteris) ir Saules (Kosmiskā) mīta dievība līdzās Jānim. Arī Saules kalendārā abi ir līdzās. Pēters ir svētku diena vienu piecdienu nedēļu pēc Jāņiem.

*Jānīts sēd kalniņā,
Pēterītis lejiņā;
Jānīts sviēda Pēteram
Ar sieriņa gabaliņu.*

V (LTDz. IV, 17283)

*Bēdz, Jānīti, bēdz, Jānīti,
Pēters dzenas pakalā,
Pēters dzenas pakalā
Pa piecām dieniņām.*

V (LTDz. IV, 17243)

Ticējumos parasti Pētera diena ir saistīta ar pārkonu un zibeni, un tā ir nosaukta par Pērkonu dienu, bet dainu Pēters tos nemaz nepiemin. Zināms,

ka mītiskās dainas ir ļoti senas, turpretī ticējumi biežāk atspoguļo jaunāku laiku uzskatus. Rodas iespaids, ka dainu Pēters ir radies reizē ar citām Saules mīta dievībām: Juri, Jāni, Jēkabu u. c. senajos mītisko dainu rašanās laikos, bet ticējumos Pēteris ir ieceļojis kristiešu baznīcas ietekmē un ieņēmis seno Pērkona dienas vietu pēc Mēness kalendāra (sk. — Pērkona diena).

Kosmiskās dievības mītiskajā pasaulē nereti atkārtu cilvēku dzīvi uz zemes. Dainās Pēters ar Jāni turas kopā.

*I Jānītis, Pēterītis,
Abi vienu ceļu gāja:
Jānīts ziedus kaisīdams,
Pēterītis lasīdams.*

Z (LTDz. IV, 17255)

Mītiskajā pasaulē, līdzīgi kā zemes dzīvē, tāpat gadās nesaskaņas.

*Jānis kūla Pēterīti
Avotiņa lejiņā:
Jāņam svina vakariņa,
Kas nabaga Pēteram.*

Z (LTDz. IV, 17262, var.)

*Jānīts kūla Pēterīti
Aiz pakaļas kājiņām;
Es gribēju glābti iet,
Aiz smiekliem nevarēju.*

V (LTDz. IV, 17264)

Dainas runā par Jāņa un Pētera ģimeni.

*Jānītim, Pēterim,
Abiem daiļas līgaviņas;
Jānītim dzīparota,
Pēterim marorota.*

Z (LTDz. IV, 17292)

*Jānim sieva, Jānim bērni,
Jānim bērni kumeliņi;
Pēterim, nabagam,
Circens mājas pārvaldija.*

K (LTDz. IV, 17296)

Daži ticējumi varētu būt nākuši no šīs senākās Pētera dienas.

“Sienu sākuši pļaut no Pētera dienas. Zāle tad sākusi briest. Pētera dienai ir arī zināma līdzība ar Jāņa dienu. Pētera dienā, tāpat kā Jāņos, iet līgodami no viena Pētera pie otra. Zināms, tagad neiet tais mājās, kurās Pēteri nav. Līgo tad tās pašas Jāņa dienas dziesmas, bet tikai vārda Jānis vietā liek vārdu Pēteris. Zināms, ka šo dienu arī citi nesvēta, kā tikai Pēteri.” (LFK, 279, 2191 Kosā)

“Pētera dienā neviens (ne vīrieši, ne sievietes) nestrādā. [H. Skujiņš, Aumeisteři.]” (LTT III, 23497)

“Pēteros nedrīkst sīpolus šķīt, tad tie vīst. [I. Indāns, Gārsene.]” (LTT III, 23507)

*Bēdz, Jānīti, skrien, Jānīti,
Noķers tevi Pēterītis;
Bēdz, Pēteri, skrien, Pēteri,
Noķers tevi Jēkaupiņis.*

Z (LTDz. IV, 17297)

Jēkabi

(Vispārīgs apskats)

Šo dienu visbiežāk sauc par Jēkaba dienu, Jēkabiem. Sastopami arī citi nosaukumi: Jēkāba, Jākupa diena, Jēkopi. Dainās minēts arī Jēkaups, Jākubdīna, Jākubneica. Bieži vārds ir deminutīva formā: Jēkabiņš, Jēkaupiņš, Jēkapiņš, Jēkopītis, Jēkaupīts, Jākupenš, Jākapeņš, Jēpacinš.

Katoļiem Jēkaba (ebr. *Ja'qōb* ar nozīmi: ‘papēža turētājs, sekotājs’, K. Siliņš, 173) diena ir 25. jūlijā. Pēc baznīcas tradīcijas viņš ir bijis Jēzus apustulis, bet Eiropā uzskatīts par labības un ražas patronu.

Jēkaba diena ir starp Jāņiem (vasaras saulgrīžiem) un Miķeļiem (rudens

punktu), t. i., desmit piecdienu nedēļas pēc Jāņiem jeb deviņas pēc Pēteriem (sk. 6. zīm.).

*Jānūts dzina Pēterīti
Pa šauriem vārtiņiem;
Pēterītis Jēkabiņu
Pa lielo tīrumiņu.*

Z (LTDz. IV, 17300)

Jēkabs dainās parādās kopā ar citiem mītiskiem varoņiem: Jāni, Pēteri, Miķeli. Tie sēž teiksmainajā Pasaules kalnā un runājas par zemes lietām.

*Trīs bajāri, sasēduši
Kalniņā, lielījās:
Jānis skaita siena kaudzes,
Jēkabs savas rudzu kaudzes,
Miķelītis nokliedzās
Auzu kaudzes galiņā.*

Z (LTDz. IV, 17351, 6)

Saules kalendāra (koka) mītiskie varoņi (Dieva dēli), tāpat kā citreiz pati Saule, brauc pa Debesu kalnu ratos vai pa mītisko Jūru laivā.

*Pēters, Jānis, Jēkabiņš,
Tie bij Dieva zvejnieciņi;
Pēters tikla metējiņš,
Jēkabs laivas irējiņš,
Tas Jānītis, Dieva dēls,
Tas guļ laivas dibenā.*

K (LTDz. IV, 17335)

Mītiskie rati vai, šajā gadījumā, laiva brauc pa Jūru un, kad tā nonāk istajā vietā, tad ir laiks Dieva dēlam piestāt un apraudzīt ļaudis.

*Tukšs un nabags Jānīts nāca,
Vēl tukšāks Pēterītis;
Jēkabiņš bagātnieks,
Tam rudziņi, tam mieziņi.*

K (LTDz. IV, 17319)

Spriežot pēc šīm dainām, šķiet, ka latviešiem Jēkaba vārds ir tikpat sens kā Jānis, Pēters, Miķelis un tiem nav sakara ar kristiešu mitoloģiju.

Jēkaba dienas paražas un ticējumi

Jēkabi, tāpat kā citi kalendārie svētki, iezīmē viena darba cēliena beigas un jauna sākšanos. Ap Jēkabiem nāk rudzi pļaujami, ar tiem tad arī sākas labības novākšana.

Jāatceras, ka pēc senā Saules kalendāra Jēkabi iznāk vēlāk, t. i., nevis 25. jūlijā, bet augustā.

“Augusta mēnesī svin jaunas Maizes dienu, kad kauj kādu aunu un dod ļaudīm brandavīnu. [E. Volters, Jāsmuiža, Matepia, 1890, 74.]” (LTT III, 25970)

“Lai zinātu, vai rudzi jau pļaujami, saimnieks paņem rudzu graudu pirkstos un pret nagu lūko to pārlauzt. Ja grauds lūst, tad rudzi gatavi pļaušanai; ja tas nelūst, bet saspiežas plakans, tad ir vēl par agru pļaut. [Atpūta, 1932, 404, 21.]” (LTT III, 25931)

Kamēr labība vēl briest, nedrīkst traucēt Rudzu māti.

“Rudzos mājō Rudzu māte; bērni dienvidū nedrīkst iet gar rudzu lauku, lai Rudzu māte tos rudzos neievilkto. [J. A. Jansons, Jelgava.]” (LTT III, 25976)

Savukārt Rudzu luņģīši nes svētību. “Rudzu luņģīši ir mazi gariņi, kas ievēl mājās svētību. [R. Bērziņš, Džūkste.]” (LTT III, 25974)

Pirmo rudzu pļaušana saistīta ar dažādiem rituāliem.

“Pirms rudzus pļauj, vajag no rudziem nopīt vaiņagu un to pakārt ozolā, tad būs maizes svētība. [K. Corbiks, Vecsvirlauka.]” (LTT III, 25941)

“Kad rudzus sāka pļaut, tad saimnieks pirmais iebrida rudzu gabalā un izpļāva mazu laukumiņu jeb riņķīti. Nopļautos rudzus sanesa vienkopus un šē turēja pirmo maltīti. Tai vietā tad atstāja arī lielu gabalu maizes ziedam. [D. L. f. 1888, 28. P. J. Raudavietis, Bērzaune.]” (LTT III, 25943)

“Kad jaunus rudzus ved pirmo reizi rijā, tad riju izpušķo ar meijām, jo papriekšu tad nākot Maizes tēvs. [G. Pols, Baldone.]” (LTT III, 25966)

“Rudenī, kad jaunus rudzus liek rijā, piedarba un rijas durvis pušķo ar ozola zariem. Kad pirmoreiz kurināja rijas krāsni rudzu žāvēšanai, tad rijkuris krāsns bedrē sev blakus nolika ķipi ar ūdeni. Tas tāpēc, lai kuļamā laikā rijā negadītos ugunsgrēks. Tad pat noķēra gaili, pie pirmoreiz aizkurtas krāsns tam nosvilināja asti, nosauca par rijkūli un palaida vaļā. To gaili nu pazina pēc nosvilinātas astes. Tam nu bij brīvu baroties visu rudeni pie visiem labības pūļiem rijā vai piedarbā. Nekad to nedzina nost. Bet, kad beidzās kulšana un kad svinēja apkūlības, tad to rijkūli noķēra, rijas krāsns bedrē nokāva, asinis satecināja krāsns priekšā, bet gaļu izvārīja un deva rijas kūlējiem ēst. [Atpūta, 1932, 404, 21.]” (LTT III, 25965)

“Lai Jēkabu godam pieminētu, tad tēvu laikos kaimiņu starpā notika sīva sacensība ne vien rudzu, bet arī agrīno miežu laukos. Katrs centās pirmais iesēt, nopļaut, samalt, lai savai saimei un kaimiņiem Jēkaba dienā celtu galdā jauno maizi un karašas. Dažos Vidzemes novados vēl tagad piekopj paražu pacienāt savus kaimiņus ar pirmo klaipu. [Jaunākās Ziņas, 1932, 162, 23. VII.]” (LTT II, 11926)

*Jānīts nāca nabadziņis,
Ogu sauja rociņā;
Jēkabiņš ir bagāts vīrs,
Tas atnāk ar maizes klaipu.*

V (LTDz. IV, 17324)

Jēkabos vēro laukus un dārzus. “Labība, kas līdz Jēkaba dienai neizplaukstot, līdz rudenim nenogatavojoties.” (LKV VII, 14290)

“Kas ap Jēkaba dienu izplaucis, tas krīt astagalī. [J. Rubenis, Ērgļi.]” (LTT II, 11937)

Jēkabos beidzas siena laiks, tad to var droši vest šķūnī.

“Kad Jēkaba diena pagājusi, tad var bāzt tādu sienu šķūnī, kad vai ūdens gar dakšām pil.” (LKV VII, 14291)

Tiek uzskatīts, ka laukos un dārzos viss briest un gatavojas līdz Jēkabiem. Jēkabos var sākt vērtēt jauno ražu.

“Jēkabs raudzējot un briedinot ābolus, kādēļ priekš Jēkabiem tos nevar ēst.” (LKV VII, 14290)

“Pa Jēkopiem sāk rakt jaunus kartupeļus un sāk vārīt zirņu pākstes.” (LFK 358, 525 Smārdē)

“Ja ap Jēkaba dienu vēl nav kāpostiem galviņu, tad arī nebūs nekad. [K. Bika, Gaujiena.]” (LTT II, 11940)

“Ja gribot, lai kāpostiem krietnas galvas augot, tad vajagot Jēkabam iet kāpostu dārzā Jēkaba dienas priekšvakarā un kāpostiem galvas ar roku iegriezti.” (DLP IV 91. Jaunlaicene)

Jēkabos jādodomā arī par bitēm. “Ja dravnieki Jēkabam neziedo vaskus vai medu, tad nākošā gadā iznīkst vai izbēg bites.” (LFK 1400, 27424)

J. Langijs savā vārdnīcā Jēkaba dienu min sakarā ar avju cirpšanu: “Gada kārtā avis trīsreiz, cērp: ap Jēkaba dienu, ap Andriem un ap Jurgiem. [J. Langius, 1685.]” (LTT I, 347)

Parastais ikdienas darbu aizliegums jāievēro arī Jēkabos.

“Jēkaba dienā nevar vest sienu šķūnī, tad tas sadeg, maitājas. [P. Zeltiņa, Ikšķile.]” (LTT II, 11946)

“Jēkaba dienā nevajaga iet kāpostu dārzā, jo Jēkabs iegriež kāpostiem serdes. Ja kāds ejot dārzā, tad kāpostiem netiekot lāga galviņu.” (LKV VIII, 14290)

“Ja Jēkaba, Annas vai Labrenča dienā iet vilkt vai ravēt kartupeļus, tad tie kļūstot cirmuļaini.” (LKV VII, 14291)

Tāpat arī Jēkabi nepaiet bez burvju rosišanās.

“Jēkaba dienā burvis griežot citu tīrumos vārpas un liekot tās sava apcirkņa dibenā, tad viņam tiekot visa svētība.” (LKV VII, 14291)

19. gs. Vidzemes zemnieku likumi noteica, ka zemes nomas līgumi stājas spēkā Jurgos, bet nepieciešamības gadījumā tie ir uzteicami iepriekšējos Jēkabos (sk. Jurgu paražas).

“Jēkaba dienā gruntnieki atsaka saimniekam.” (LFK 804, 5357 Rūjienā)

“Jēkaba (Jēkaupa) dienā lielskungs visiem dzīvotājiem atsacīja no vecā līguma. [H. Skujiņš, Aumeisteri.]” (LTT II, 11932)

“Jēkobdien tur par uzsakamo dien. Ja kungs nebij Jēkobdienā uzsacīš rentniekam, ta no mājs laukā nedabuj, tas bij kā likums no valdībs izdots.” (LFK Bd 34, 91 Jeros)

Jēkaba dienas ēdieni

“Jēkada dienā steidzas cept jaunu rudzu maizi un pirmo kukuli nes uz lauku ziedam. Pirmo reizi jauno maizi ēdot, katram jāsaka: “Dievs dod sātu, gausu!”” (LKV VII, 14291)

“Jēkaba dienā vāra jaunu rudzu biezputru, tad tiekot svētīti visi ēdieni: kāsim un podiņam dod papriekšu, lai varētu visus paēdināt un būtu gausa. Vakarā pie ēdiena nav brīvu runāt.” (LKV VII, 14291)

“Jēkaba dienā kāva kādu jēru un vārīja zupā ar jauniem kartupeļiem un kāļiem. [Zemes Spēks, 1928, 176.]” (LTT II, 11929)

“Atceros, ka tajos laikos Jēkabos tradicionāli tika kautas kazas, arī ēsts un dzīrēts.” (LFK 811, 36—b Ainažos)

“Pa Jēkopiem sāk rakt jaunus kartupeļus un sāk vārīt zirņu pākstes.” (LFK 358, 525 Smārdē)

Laika vērojumi Jēkabos

Jēkabos pirmo reizi sāk domāt par rudeni.

“Kad rudenī agri salst, tad saka: “Jēkabs iemet pirmo akmeni ūdenī, Labrencis otru, Miķelis trešo, tad jau ziemai vārti vaļā. [K. Šilings, 1832. g., Tirza.]” (LTT II, 11953)

Sakars ar dārzu auglību, ražu.

“Kad skaidra Jēkaba diena, tad var gaidīt daudz dārza augļu.” (LKV VII, 14290)

“Kad Jēkaba un Annas dienā lietus list, tad riekstiem melni kodoli, sapuvuši. [Atbalss k. 1894. P. Lodziņš, Sērpils.]” (LTT II, 11952)

Sakars ar nākamo ziemu.

“Ja Jēkaba dienā ap sauli daudz mazu mākonīšu, tad ziema būs bagāta ar sniegu. [Latvis, 1932, 3094.]” (LTT II, 11948)

• “Silta un gaiša Jēkaba diena zilē aukstus Ziemas svētkus. [Latvis, 1932, 3094.]” (LTT II, 11950)

Miķeļi

(Vispārīgs apskats)

Miķeļus jeb Miķeļa dienu citur sauc arī: Miķēlis, Mikālis. Dainās parasti minēts Miķelis vai Miķels, Miķeļdiena, bet dažādos Latvijas novados var būt atšķirības, kā Vidzemē — Mikālīts, Mikālīts, Miķielītis; Kurzemē — Mikels;

Latgalē — Mikiļš, Mikeļš. Dainās raksturīga vārda pamazināmā forma — Miķelītis u. c.

Kristieši min virseņģeli Mihaēlu — ebr. *Mikā'el* — 'dievam līdzīgs' (K. Siliņš, 238): katoļi — 29. septembrī, bet austrumu pareizticīgajā baznīcā — 8. novembrī. Katoļu baznīca uzskatījusi viņu par dvēseļu vadoni Paradīzē. Tomēr baznīcas dievkalpojumi Miķeļos beidzās apgaismotāju ietekmē 19. gs., un 1832. gada evaņģēliskās baznīcas likumi tos vairs nemin starp baznīcas svētkiem.

Miķeļi ir Saules koka (kalendāra) sastāvdaļa, un tie iezīmē rudens punktu. Miķeļi ir devītajā piecdienu nedēļā pēc Jēkabiem (sk. 6. zīm.).

“Miķeļos bija rudens svētki, kur no katra ēdiena deva Māju dieviem, kamēr paši vēl nebija ēduši. [T. Dzintarkalns, Talsi.]” (LTT III, 20617)

*Miķelīti, rudenīti,
Meties ceļā maliņā!
Ja nevaids citas preces,
Pārdod skalu vezumiņu.*

V (LTDz. IV, 17382)

Saules kokā Miķeļiem (rudens punktam) pretējā pusē atrodas Lieldienas (pavasara punkts)

*Liieldieniņa liela diena,
Tā atnāca tukšu roku;
Miķelītis, mazs vīriņš,
Tas atnāca pilnu roku.*

K (LTDz. IV, 17354)

Dainās Miķelis minēts kopā ar Jāni un Jēkabu, t. i., citiem Saules mīta varoņiem, kuri atrodas Kosmiskajā kalnā.

*Jānīts sēd kalniņā,
Ar Jēkabu runādams;
Jānīts teica siena kaudzi,
Jēkabs savu rudzu kaudzi;*

*Miķelītis nosaucās
Auzu kaudzes galiņā.*

V (LTDz. IV, 17351)

Miķeļos Saule ieiet mītiskajā Jūrā, kas reizē ir arī veļu valsts. No šīs dienas sākas Veļu laiks, un parasti tas ilgst visu gada cēlienu, t. i., līdz Mārtiņiem.

“Veļu laiks skaitās no Miķeļiem līdz Mārtiņiem.” (LFK 32, 740 Rīgā)

“Miķeļos gaidīja vecišus. Izvārīja biezputru ar gaļu, aiznesa aizkrāsnē un sacīja: “Ēdat nu, veciši.”” (DLP IV, 103. Krimulda)

Paražas un ticējumi Miķeļos

Senāk uzskatīja, ka ar Miķeļiem sākas ziema.

“Dievs metot no debesīm trīs akmeņus ūdenī, lai tas kļūtu auksts — vienu Jēkaba dienā, otru Miķeļos, trešo Mārtiņos, vai arī — Jēkaba, Labrenča dienā un Miķeļos. Kad pēdējo metot, tad sākot salt. Tāpat Miķelis jānot uz balta zirga pa visiem ciemiem un sētām prasīdams, vai viss tiem jau esot zem jumta. Ja atrodot, ka ir, tad vedot baltu kazu kādam lielākam akmenim trīsreiz apkārt, pēc kam otrā dienā sākot tūdaļ snigt sniegs.” (LKV XIV, 27176)

“Miķeļa dienā sākas zemes guļas laiks. [17. gads. J. Juškevičs, B. Z. II. piel., 1933, 274.]” (LTT III, 20619)

“Pēc Mikāļa vairs cita neviena sakne neaug, tik viens kāposts vien vairs aug. [H. Skujiņš, Smiltene.]” (LTT III, 20683)

“Mikāļa nakti kāpostiņš augot raun diegu pušu. [H. Skujiņš, Smiltene. (LTT III, 20684)

*Brālīt, tavu drošu sirdi,
Tavu drošu padomiņu:
Miķeli arti gāja,
Atrod zemi sasalušu.*

Z (LTDz. IV, 17374)

Miķeļi iezīmē viena darba cēliena beigas un jauna sākšanos.

“Līdz Miķeļim bijuši jānosteidz visi lauka darbi, jo tad ziemai vērti vaļā. [J. Rubenis, Ērgļi.]” (LTT III, 20629)

Senāk, Livonijas laikā, saimnieciskais gads beidzies Miķeļos (sk. LKV VIII, 14720), vēlāk tas pārcelts uz Jurgiem (sk. Jurgu diena 23. aprīli).

“Miķeļa dienā beidzas dienasta laiks vasaras kalpotājiem, kas ligti no Jurgu dienas. Ar Miķeļa dienu esot “ziemai vārti vaļā”. [Aizkrācnieks, Tirza.]” (LTT III, 20618)

Līdz Miķeļiem jānopļauj visa labība. Parasti, beidzot pļaut katru labību (rudzus, miežus, auzas, linus, kviešus), svinēja **apļāvības**. Beigās, kad nokopta visa labība, noturēja **rudenājus**, bieži svinībām izvēlējās Miķeļus.

“Apļāvības tikā svinētas, beidzot sevišķi rudzus pļaut. Pļaujas beigu dienas vakarā visi pļāvēji nāca dziedādami no lauka, sievas un meitas priekšgalā, nesdamas rudzu pītu, puķēm pušķotu vaiņagu un jostu. Abus pina no vispārējā griezienā pļautas rudzu sauļas. Tajā bija atrasties Jumim (...). Mājās nācējus sagaidīja mājas tēvs un māte. Dziedot un daudz laimes vēlot, vaiņagu uzlika mājas mātei galvā, mājas tēvu turpretim apjoza ar jostu (...). Vaiņagu un jostu pēc pakāra mājas goda istabā (...), kur tie palika karājamies līdz nākamai maizes, t. i., rudzu pļaujai. Apļāvības bez tam varēja svinēt arī jebkuru citu labību beidzot pļaut, sevišķi miežus. [KV, 1906.]” (LTT I, 879).

“Pēc katras pļavas beigšanas apsēstas un piemin Jumi, lai nākošā gadā nesāpētu mugura. Jumi izrauj, nes mājā vai noliek pie statiem. Viņu paglabā klētī, tad rodas svētība, pilna klēts labības. [P. Petelis, Latvis, 1930. g. 21. aug.]” (LTT II, 11992)

“Vēlāku, kad jau bija iekulta un izcepta jauna maize, svinēja jeb dzēra Rudenājus, sevišķi Augšzemē un Malienā. Citur turpretim Rudenāju svinība notikusi tagadējo Miķeļu vakarā, kad parasti jau visa labība bija nokopta. [KV 1906.]” (LTT III, 25809)

Latvieši ticēja, ka labībā dzīvojot **Jumis**, tas nesot svētību un auglību druvām, cilvēkiem laimi.

*Jumīts stāv druviņā,
Vārpu kušķis rociņā,
Vārpu kušķis rociņā,
Vainadzīnš galviņā.*

V (LTDz. I, 2589)

Labības pļauju beidzot, tas paslēpjoties pēdējā kūlītī. Senāk to atstāja uz lauka nenopļautu.

“Pēc seno latviešu domām, Jumītis dzīvoja tikai labībā, un tam saimniekam, kuŗa labībā viņš mājāja, auga braša maize. Tādēļ bija jāpamet arvien drusciņa labības, lai Jumi pielabinātu un lai viņš druvas neatstātu uz visiem laikiem, jo, ja vienu vien reizi tīrums bija atstāts bez labības skumšķina, tad Jumītis bija sasirdīts un viņš vairs neatgriezās. Tādā kušķīti Jumis pārdzīvoja ziemu. Nu ņēma un sasēja šo salmiņu rogas kopā, jumtiņa veidā, no kā, domājams, viņš arī savu vārdu dabūjis. Tagad Jumim bija sava māja gatava. Sāka rakt zemi pie Jumja saknēm. Ja kukaiņi, kuŗi parādījās pie rakšanas, steigšus vien bēga atpakaļ, tad tas nozīmēja uz priekšu visu labu: arī citu gadu tiem pašiem plāvējiem bija jāplauj tās pašas druvas; turpretim, ja bija otrādi, tad citu gadu daži darbinieki pietrūka. [A. Skuja, Mālupe.]” (LTT II, 11989)

“Par Jumi saukuši arī tos dzīvnieciņus, kas bēguši ārā no pēdējā bara. Arī tārpiņus un visādus vagulīšus, kas bijuši zem pēdējā kūļa, saukuši par Jumi. Beidzamo bara daļu plāvuši steidzīgi no visām pusēm, lai Jumis neaizbēgtu. Bieži no pēdējā bara bēg peles, vārdes un citi kustoņi, tos tad arī saukuši par Jumi. [B. Eriņa, Latgale.]” (LTT II, 11991)

“Rudzu plauju beidzot, ķer Jumi. Pēdējo gabaliņu no trim pusēm reizē. Kas plauj pēdējo kopu, tam būs Jumis. [Atpūta, 1932, 404, 21.]” (LTT II, 12000)

“Kas rudeni, kad beidz labību plaut, pēdējo cirtienu plauj (Jumi saņem), tam tiek visa svētība. [E. Laime, Tirza.]” (LTT II, 11994)

Katrai labībai bija savs Jumis. Dainās minēts rudzu, miežu, auzu, linu Jumis.

Mīžu Jums ar auzu Jumu

Obi leli lilejās:

Mīžu Jums lilejās,

Jam ir veiri dzārōjēni;

Auzu Jums lilejās,

Jam ir bāri kumēleni.

L (LTDz. I, 2603)

Labību plaujot, bieži pēdējo labības kūliti — Jumi — atstāja druvā līdz laikam, kad visa pārējā labība būs nopļauta, parasti līdz Miķeļiem.

“Pļaušanu beidzot, atstāja kādu mazumu nenopļautu, ko tad plāve, kad visi bija beiguši, lai labība labāki augtu. [J. Rubenis, Ērgļi.]” (LTT III, 24313)

Miķeļos saimnieks riko mielastu un ziedo no tā Jumim.

“Miķeļa dienā saimnieks sasauca visus mājas ļaudis, arī tos, kas nebija viņa maizē. Pats sēdēja galda galā ar vārpu vaiņagu galvā, ko meitas viņam bija uzlikušas. Galdā bija kāposti ar svaigu cūkas gaļu un arī šņabis. Pirmo šņabi palēja zem galda, tāpat arī pa kumosam gaļas un plāceņa — Jumim. Apēda, zināms, suņi. [Zemes spēks, 1928, 176.]” (LTT II, 11995)

Latviešu ticējumos Jumim ir vēl cita nozīme — dvīņi.

“Par jumi sauc divas vārpas uz viena salma, divus riekstus vienā čaumalā, tāpat divas saaugušas sēnes, ogas, ābolus un citas līdzīgas lietas. Kas jumi atrod, tam ir laime. [P. Š., Rauna.]” (LTT II, 11988)

“Jumja vārpu vajagot glabāt klētī aiz sijas, tad tur guļot klāt pūķis, kas velk bagātību klētī. [Atpūta, 1932, 404, 21.]” (LTT II, 11998)

“Ja ēd jumīķa riekstu, sēnes, kartupeļus, tad dzimst dvīņi. [M. Sikle, Nīca. K. Lielozols, Nīca.]” (LTT II, 12026)

Vārda “jumis” pamatā, pēc K. Karuļa domām, ir indoeiropiešu sakne ar nozīmi: ‘siet’, tātad “jumis” sākotnēji — ‘sasietais’, ‘saistītais’.

Ar Jumi saistītās latviešu tradīcijas sakņojas senajā indoeiropiešu mītā par dievišķajiem dvīņiem.⁵¹

Dainas runā arī par Jumja māti vai sievu Jumaliņu.

*Jumīts sauca Jumaliņu,
Kalniņā stāvēdams;
Jumaliņa nepatapa,
Vārpu vija vainadzīņu.*

V (LTDz. I, 2595)

Senāk Miķeļi, domājams, bijuši lieli svētki.

*Mikālīts bagāts vīrs,
Tas atnāca zābakos;
Šādi tādi laikgadīni
Nāca kārklu vizītēs.*

V (LTDz. IV, 17355)

Miķeļos ziedoja māju dieviem pateicībā par izaugušo ražu. Ziedojumi pieminēti jau 17. gs. baznīcas vizitācijas protokolos. Pēc Hūpeļa ziņām, 18. gs. beigās (A. Hupels, IV, 408) Valkas apriņķī esot viņa laikā pazīstams

mājas kungs; zemnieki šur tur pie savām mājām un uz laukiem sakraujot akmeņu kaudzi, saucot to par mājas kungu un turot to par svētu vietu. Miķeļa dienā viņi kaujot tur gaili un lejoj drusku alus, kas nozīmējot gan pateicību, gan lūgumu pēc apsardzības uz priekšu. Ja šādu krāsmatu sabojājot, tad viņi baidoties, ka saimniecībā notikšot nelaime (sk. LKV XIII, 25243).

*Jānīšam olu doru
No palieka sējumiņa;
Miķeļam, brālīšam,
No jauniem miezišiem.*

V (LTDz. IV, 17359)

“Miķeļu nakti veci cilvēki nesuši pirtē baltos zirņus ar gaiļu izvārītus priekš gariņiem. Pirts bijuse izkurināta un viss tā sagādāts, kā pērties, pat slota vis tā labākā tikuse nolikta. Bet daži gājuši ēst pirtī, kas bijis nolikts gariņiem.” (LFK 88, 14 Dunalkā)

Miķeļos ziedo arī par lopu laimi, kā arī lai atvairītu ļaunumu.

“Miķeļu vakarā iegriez gailim kaklu un tad to nēsā apkārt gar visām dorēm un apraipa stenderes ar gaiļa asinīm. Gaili nedrīkst pavisam nokaut. Dore vajaga tā krustīt, lai buri un raganas nestaigātu apkārt un nenspokotu lopus. [K. Strūkle, Skrunda.]” (LTT III, 20667)

“Miķeļu vakarā visas staļļu durvis smērē ar gaiļa asinīm, lai stallī nestaigātu ļauni gari, bet tikai svētais Miķēlītis vien. [A. Ansonē, Skrunda.]” (LTT III, 20668)

Miķelis, tāpat kā Ūsiņš, uzskatīts par zirgu aizgādni, arī Miķelim ziedo gaili.

“Miķeļa vakarā jānokaun gailis, viņa asinis jātecina auzās un ar tām jāēdina zirgi, vislabāki kumeļi, tad tie izaug stalti kā gaiļi. [Alksnis-Zundulis, Naudite.]” (LTT III, 20647)

“Miķeļi bij arī zirgu diena, kad smēja un dziedāja, lai zirgi labi izdotos.” (LKV XIV, 27174)

Dažādas Miķeļa dienas tradīcijas saistās arī ar govīm. “Miķeļu vakaru senāk stendniekos sauķuši par Bakšķi, un to svētījuši “govju ganam”. (LFK 194, 122 Pastendē)

“Miķeļa dienas vakarā jāraugās, lai govīs nenes mājā aiz lūpas zāļu kušķīti, jo tad ienes mājā badu. [F. Vāvere, Rembate.]” (LTT III, 20676)

“Miķeļu naktī vajaga dot govīm jukumū salmus ēst, tad govīs arī ziemā ēd salmus. [E. Baltiņš, Raiskums.]” (LTT III, 20677)

Miķeļi ir rudenī, lopu kaujamā pusgadā. Nokauto lopu asinis velta zirgu, arī citu lopu laimei.

*Čudi, rudi, Miķelīti,
Vakar kāvu sivēniņu;
Paldies saku Miķeļam
Par to tauku sivēniņu.*

K (LTDz. IV, 17368)

“Ap Miķeļiem vajadzēja kādam puscūcam būt nobarotam, ko kāva dažas dienas iepriekš, lai pagūtu desas iztaisīt. Arī kāposti mazākā toveri jau bija ieskābēti, un Miķeļu vakarā zemnieks ieturēja labu maltīti (sal. Jumis). [Zemes Spēks, 1928, 176.]” (LTT III, 20622)

“Uz Miķeļiem kāva sivēnu. Jau barojot to sauca par Miķelīti, jo bijis nozīmēts kaušanai uz Miķeļiem.” (LFK 208, 1004 Skujenē)

“Priekš Miķeļa dienas kāva aitas un jērus un ēda to gaļu. [K. Bika, Gaujiena.]” (LTT III, 20623)

“Miķeļa dienā cāji jākaun, tad tie labi izdodas. [M. Ķimene, Mazsalaca.]” (LTT III, 20665)

Miķeļa dienas ēdieni

Miķeļos beidzas smagie lauku darbi, dienas kļūst isākas, līdz ar to arī saime pāriet uz trim ēdienreizēm dienā.

“Dzērves pavasarī atnes launagu un rudenī ap Mikāli atkal aiznes. [P. Š., Rauna u. c.]” (LTT I, 6728)

Miķeļos riko svētku maltīti. Pirms tās saimnieks nekad neaizmirsā pacienāt mājas gariņus un veļus. Tos cienāja vai nu pateicībā par izaugušo ražu, vai citreiz — tiem pielabinoties, lai gariņi nenodara ko ļaunu.

Miķeļos parasti par trūkumu nevar sūdzēties, tad galdā liek ko labāku, t. i., gaļu ar kāpostiem, vai vāra putraimus. Bez tam cep plāceņus, karašas, dara alu.

“Miķeļos no katra ēdiena jādod Māju dieviem, iekām paši sākuši ēst. [Alksnis-Zundulis, Naudīte, arī Rūjiena.]” (LTT III, 20628)

“Mikāli saimnieks pirmais lējis ēdienu traukā un sviedis to rijas spelte sacīdams: “Visi zemes putekliši gaida mani veldzējot.” [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT III, 20626)

“Mikāli ēduši cūku kājas. [K. Jansons, Gatarta.]” (LTT III, 20624)

“Agrāk Miķeļos esot ēduši gaļu un citus labus ēdienus. Vakarā ēdot esot dziedājuši tādu dziesmu:

*Mikālists klausījās
Pie logiem, pie durvīm,
Kā Mikāli godināja.*

[K. Skujiņš, Bilka.]” (LTT III, 20625)

“Miķeļa dienā taisījuši mucu (alus) vaļā un nevienam nedevuši baudīt, iekāms nebijis dieviņiem aizņests. Parasti nesuši rijā uz krāsnes.” (LFK 208, 1009 Skujenē)

“Katru gadu uz Miķeļiem ticis kauts auns un Miķeļu vakarā sagatavots mielastam, uz kuru saaicināti viesi. Auna galva ar visiem ragiem tikusi pakārta uz bēniņiem pašā čukurā. Tā bijusi nodomāta ļauno garu mielastam. Ticējuši, ja tā nedarišot, tad lopi neatnesišoties, bet iešot postā.” (LFK 94, 262 Durbē)

*Nāc, Miķeli, istabā,
Dzer glāzīti uz glāzītes,
Ēd plāceni uz plāceņa,
Tad būs visi svētki pilni.*

V (LTDz. IV, 17362)

Ikdienas darbu aizliegums Miķeļos

Tāpat kā citos svētkos, arī Miķeļos nestrādā ikdienas darbus. Aizlieguma motivācijai bieži izmanto cīņu ar pelēm. Latviešu mitoloģijā pele ir tā, kas saista zemi ar pazemi, veļu pasauli.

“Miķeļa rītā nav jākuļ, jo tad peles klausās un, kur dzird kuļam, tur aiziet ziemā dzīvot. [J. Apsalons, Sēlpils.]” (LTT III, 20631)

“Miķeļos nedrīkst vest kokus mājā, jo tad aug peles un žurkas. [M. Ābele, Jaunjelgava.]” (LTT III, 20635)

“Ja Miķeļos kaut ko izved uz lauka, tad labību noēd peles. [K. Kaufmanis, Linde.]” (LTT III, 20633)

“Miķeļa dienas rītā nedrīkst malt, tad peles graudus ēd. [I. Indāns, Gārsene.]” (LTT III, 20640)

“Miķeļa dienā nedrīkst neko ziemai nolikt, jo tad visu peles saēd. [A. Šķēre, Skaistkalne.]” (LTT III, 20642)

“Mikālī nekurināja rijas krāsni un kult arī negāja. [H. Skujiņš, Aumeisteri.]” (LTT III, 20643)

“Kas Miķeļa dienā vērpj, tam aitas labi neizdodas. [K. Šilings, 1832. g., Tirza.]” (LTT III, 20678)

“Miķeļa nedēļā nedrīkst kāpostus noņemt, tad tie ir sūri. [E. Laime, Tirza.]” (LTT III, 20685)

Miķeļa dienas burvestības

Miķeļos, kā katros svētkos, aktivizējas dažādi burvestības spēki jeb enerģijas. Šajā dienā jāsargās no burvju un raganu darbības, var veikt arī dažādus pretpasākumus ļaunajiem spēkiem.

“Agrāk neļāvuši Mikālī ar zirgiem pieguļā jāt, jo tai naktī atļauts velnam sienu pļaut, un tas to pļautot visu nakti.” (DLP IV 103. Jaunlaicene.)

“Miķeļu vakaru kūts jāizkaisa ar sāli. Jāizrauj ērkšķu krūms, ačgārniski jāvelk līdz kūtij un jāiesprauž virs durvīm. Tad ragana izdurot acis. [K. Corbiks, Sesile.]” (LTT III, 20621)

“Miķeļa vakarā uz katrām staļļa durvīm ar darvu krusts uzzīmējams, lai ļauni gari netop zirgiem klāt. Miķeļa vakarā arī uguni jāsamet vecas vīzes, rāgi, zēvele etc., lai ļaunais zirgiem nepietiek klāt”. (A. Lerhis-Puškaitis, VII, 1, 312. lpp. Renda)

“Miķeļos beidzas aizliegums vanāgiem un vilkiem, kurus saista no Jurģiem līdz Miķeļiem. Pēc Miķeļiem vilki drikst ķert, kādus lopus tik grib, kuri viņiem kā Dieva suņiem netiek liegti. No Jurģiem līdz Miķeļiem drikst ķert tikai tos, ko Juris atļauj. Ja vilks šajā laikā ieskrien ganāmā pulkā atplestu muti, tad gani var būt mierīgi, jo vilkam mugurā sēd Juris, kas lopus neļaus aiztikt.” (O. Līdeks, 209.)

Miķeļa dienas burvestību spēku var izmantot, dzenot no mājas ārā nevēlamus kustoņus: kukaiņus, peles, žurkas. Citreiz pat ziedo tiem labību.

“Kad beidz laukus nokopt, tad pēdējais kūlītis jāziedo pelēm, sakot: “Sanāciet, nu, lauku pelītes, māju pelītes!” [R. Straudovskis, Lielplatone.]” (LTT III, 24310)

“Ja grib tikt vaļā no kukaiņiem, tad Miķeļritā pirms saules lēkta visi kakti istabā jāizslauka, nevienam neredzot. Tad mēsli jāaiznes uz krustceļiem, jāizber un, neskatoties atpakaļ, jānāk mājā. [A. Kurzemniece, Taurkalns.]” (LTT III, 20646)

“Miķeļu ritā, uz tirgu braucot, jāņem kociņš un ejot jāsit gar ceļmalu un jāsauc: “Visi uz tirgu, visi uz tirgu!” — tad visas peles un žurkas projām.” (LKV XIV, 27175)

“Miķeļa dienā nedrīkst no svešām mājām kaut ko līdz atnest, ne ēst, ne dzert tur, jo tad var atnest līdzī to māju peles un citus kukaiņus. Ja pārnes no meža skujas, tad čūskas nāk mājās. [A. Skreija, Talsi.]” (LTT III, 20644)

“Miķeļu vakarā ar pilādžu koku jābada visur, kur ir žurkas, un jāsaka: “Ej uz kaimiņu mājām, tur vairāk ko ēst kā pie manim.” Tad žurkas izzūd. [E. Lappuķe, Jelgava.]” (LTT III, 20638)

“Miķeļa dienā jāpaņem žagars, jāizpeļ mājā visas malas un jāsaka: “Projām, projām, pele, projām, žurka!” Tā peņot jāejot līdz robežai un žagars jāpārsviež pār robežu. Pēc tam jānākot mājā, bet atpakaļ neesot brīv skatīties. Tanī gadā neviens kustonis nenākot mājās, bet visi ejot projām. [J. Bikša, Daugmale.]” (LTT III, 20639)

“Ja peles grib izdzīt no mājām, tad Miķeļa dienas ritā priekš saules jānovij pātaga, ar ko jāizpeļ visi mājas kakti un sienas; tad pātaga jāliek padusē un, ejot uz tirgu, nezinot jāizgaisina (jānomet); kas viņu paņems, tur peles arī ieradīsies. [J. Apsalons, Sēlpils.]” (LTT III, 22947)

“Miķeļa vakarā vajagot pirms saules noiešanas visas klēts durvis aizslēgt, tad peles neēdot labību” (LFK 157, 37 Ķoņos)

Miķeļi ir piemērots laiks zilēšanai. Labības plāvēji zilē savas izredzes nākotnē.

“Pļaujas beigās lauka vidū atstāj nenopļautu mazu pauguriņu. Atstātos rudzos plāvēji izravē visas nezāles, un saimnieks vai vecākais puisis vārpas sasien mezglā. Katrs plāvējs izvēlas sev vienu stiebru un vēro, vai kādi sabaidīti kukainiši pa to nerāpuļo. Ja atrod kādu kukainīti, kas kāpj uz augšu un paslēpjas sasējumā, tad neprecējies apprecēsies, precēts dabūs kādu mājas lopu. Pēc šī kukainīša izskata vēro par nākamo līgavu jeb dabūjamo mājas lopu; pēc gaitas — par gaidāmā notikuma ātruma. Ja kukainītis drīz atgriežas, viss paliks

bez pārmaiņām. Ja kukainītis nokāpj zemē, kas notiek ļoti reti, tad zīlētājam jāmirst. [P. Retelis, Latvis, 1930. g. 21. aug.]” (LTT II, 11992)

“Visi plāvēji svieda savas izkaptis par kreiso plecu. Kuŗa strādnieka izkaptis tālāk aizskrēja, to izprecēja, ja bija sieviete, un, ja bija vīrietis, tad tas nomira. [A. Skuja, Mālupe.]” (LTT II, 11989)

Miķeļos meitas visbiežāk zilē preciniekus.

“Miķeļu vakarā jālauz žogu stibiņas; uz kuru pusi atskan atbalss, uz to pusi ir brūtģāns.” (LFK 230, 164 Nurmuižā)

“Ja Miķeļu tirģū auni badās, gaidāmi lieli kari. [J. Cinovskis, Snēpele.]” (LTT III, 20669)

“Ja Miķeļu dienas rītā priekš saules lekšanas izbeŗ uz krustceļiem mēslus un paklausās, uz kuŗu pusi suņi rej, tad no tās puses var gaidīt nākamo vīru. [V. Holcmane, Vandzene.]” (LTT III, 20688)

“Miķēja vakarā uzkāŗ uz cepļa slotas un jāŗ cūkķūtij trīs reizes apkārt, tad piekļauvē pie cūkķūts durvīm un klausās, vai kuilis rukst vai ne. Ja nerukst, tad togad precēties nedabūs (sal. Jaunsgads). [L. Bumbiere, Talsi.]” (LTT III, 20693)

Miķeļos meita atmet cerības uz preciniekiem tajā gadā, tiem jāģaida citu gadu.

“Miķeļu dienu no rīta izslauķa istabu, tad uzkāŗ uz cepļa slotas un jāŗ uz krusta ceļu. Tad apstāģas un domā: “Kuilis nav rukstēģis, gailis nav dziedāģis, suns nav rēģis — precinieks nebūs.” Tad pāriet mājās raudādama un saka: “Es dziļās bēdās nosaucos, Kungs manu lūģšan’ vairs nekļausa.”” (LFK 230, 176 Nurmuižā)

“28. septembrī Miķeļdienā (..) meitas nosļaucģjušas pagalmu un nosviedušas slotu sētmālā un dziedāģjušas:

*Sļaucģj savu pagalmģnu
Lidz Miķeļu vakaram,
Kad pagāģa Miķeļģdiena,
Sviedu slotu sētmālā,
Lai sapuķa tautu dēģs
Kā slotģņa sētmālā.*

Neprecēģas meitas lidz Miķeļģiem gaidģjušas precinieķus, pēķ tam vairs precinieķi neģģjuģi, tad jāģaida lidz citam rudenim.” (LFK 524, 498a Sidģundā)

“Miķeļu vakarā puīšiem jāved meitas pie krāsns un meitai jāsaka: “Drasti, pečka! Kā tu sildīji mani šo gadu, tā sildi vēl joprojām.” Tas ir tādām meitām, kas to gadu vēl nav apprecējušas.” (LFK 230, 267 Ventspilī)

Miķeļos vakari kļūst garāki, sākas mīklu minēšana, pasaku stāstīšana, kas tautas apziņā sasaistās ar veļu laiku.

“Pa Miķeļiem jāstāsta pasakas, tad labi barojas cūkas.” (LFK 3, 2001 Garozā)

“Nedēļu priekš Miķeļiem sākas mīklu minēšanas laiks. Nedēļu pēc Mārtiņiem tas beidzas. Kas pēc tam vēl min, tad saka: “Tas jau kaila vilka jājējs un vairāk nekas.” (LFK 76, 1734 Mārupē)

“No Miķeļdienas līdz Mārtiņiem minējuši vakaros mīklas.” (LFK 774, 443 Aizupē)

“No Miķeļiem līdz Mārtiņiem minēja mīklas; no Mārtiņiem līdz Ziemassvētkiem teica pasakas; no Ziemassvētkiem līdz gavēnim ziņģēja, un gavēni viss bija klusu.” (LFK 739, 9909 Iecavā)

“Ja mīklas min, tad velns aiz stūra klausās. [H. Siliņa, Penkule.]” (LTT III, 21224)

Laika vērojumi Miķeļos

Pēc Miķeļiem spriež par nākamo ziemu, arī pavasari, vasaru. Vēro lietu, miglu, vēju, sauli. Skatās pēc koku lapām — ir vai nav nobirušas. Vēlu rudeni saista ar vēlu pavasari.

“Ja Miķeļa dienā silts lietus list, tad būs mīksta ziema. [M. Sikle, Nīca.]” (LTT III, 20649)

“Ja Miķeļa dienā vējš pūš no ziemeļiem, tad gaidāma auksta un dziļa ziema, kad no dienvidiem, — tad silta un bez dziļa sniega; bet, kad no vakariem vai rītiem — tad mērena. [M. Sikle, Nīca.]” (LTT III, 20652)

“Ja Mikālī vēl ozoliem ziles, tad dziļi Ziemassvētki. [K. Jansons, Aumeisteņi.]” (LTT III, 20663)

“Kad priekš Miķeļa nobirst kokiem lapas, tad priekš Jurgiem būs liela zāle. [E. Laķis, Ozoli.]” (LTT III, 20654)

“Kad kokiem priekš Miķeļiem lapas jau nobirušas, pavasari priekš Māras dienas nokusis sniegs. Ja lapas birst pēc Miķeļiem, pavasari ilgi turēsies sniegs. [V. Oinaskova, Ungurpils.]” (LTT III, 20655)

“Ja priekš Miķēļiem lapas nobirst, tad priekš Jurgiem ziedēs ievas. [M. Brīdaka, Jaunroze.]” (LTT III, 20565)

“Ja lapas nobirst priekš Miķēļiem, tad būs silts un agrs pavasaris; ja pēc — tad vēls un auksts. [L. Daugaviete, Smiltene.]” (LTT III, 20657)

“Ja kokiem lapas nav nobirušas līdz Miķēļiem, tad nākošā gadā ap Jurgiem ir salnas. [F. Gruzīte, Lubāna.]” (LTT III, 20697)

“Ja Miķēļa diena un nakts ir miglaina, tad būs laba vasara; ja sausa un auksta — slikta vasara. [E. Laime, Tirza.]” (LTT III, 20701)

Sakars ar ražu.

“Ja uz Miķēļiem nav saules, tad būs negausa barība, jo velnam nav laika kaltēt siena, un tādēļ tas zags citiem no šķūņiem. [A. Cirsis, Kalupe.]” (LTT III, 20671)

“Ja visu Miķēļa dienu vējš pūš vienādi, tad labības cenas būs vienādas rudenī un pavasarī. Ja vējš priekšpusdienā stiprāks, tad rudenī dārgāka labība, bet, ja pēc pusdienas, tad labība dārgāka pavasarī. [Bērziņš, Ropaži.]” (LTT III, 20679)

“Ja rudenī Miķeļu nakti ir ļoti tumšs, tad ziemā lopiem nepietiks barības. [H. Zeltkalns, Lubāna.]” (LTT III, 20702)

Veļu laiks

(Vispārīgs apskats)

Miķeļos, rudens punktā, Saule aiziet veļos, nogrimst mītiskajā Jūrā, tad arī sākas Veļu laiks.

Veļi ir sens indoeiropiešu vārds, kura nozīme ir sakarā ar mirušo pasauli (K. Karulis, II, 506).

Veļu saimniece ir Veļu māte, kura uzņem mirušo cilvēku garus.

*Veļa māte priecājās,
Kaņu virsmu slaucīdama:
Gan dēliņu arājiņu,
Gan meitiņu malējiņu!*

(LD 27537)

“To laiku no Miķēļa līdz Mārtiņam, kad garus mielo, sauc Kazdangā par ilģu laiku, Valtaiķos — par garu laiku, Puzē — par ļauķu laiku,

Zemītē — par pauru laiku, Limbažos — par paurišu laiku. Šis garu laiku iet četras nedēļas un to tura par svētu laiku. [A. Bilenšteina rokraksts, 1862.]” (LTT IV, 32496)

Visbiežāk lietotais šī laika nosaukums ir veļu laiks, bet to sauc arī par ilģu, garu laiku, garu dienām, ļauķu laiku, ļouķu vakariem, pauru, paurišu laiku, Dieva dienām, Dievaiņu laiku, Dievainēm, zemlikām, dvēseļu dienām, tēvu dienām, gariņu laiku, vecļaužu dienām, Vecelēm.

Arī mirušie gari dēvēti dažādi, visbiežāk tie ir veļi, citreiz — velēnieši, velānieši, veloniši, gari, gariņi, dieviņi, ilģi, ļauķi, pauri, pauriši, urguči, vecie, vecajie, vecīši, ēni, māžekļi, mānikļi (sk. E. Olupe, 271.—272. lpp.).

Veļu laika paražas un ticējumi

Veļu laikā svētija piektus vakarus jeb veļu vakarus. Tad nedrīkst strādāt pieciešamus darbus. Bērzaunē saka: “Pēc Miķeļiem pa nedēļu jāsvētī četras otrdienas vakarus veļus.” Lipaiķos tic: “Ja veļu vakarā strādā, tad veļu utis laižas matos.”

“Oktobra mēneša ceturtdienas vakaros nedrīkst vērpēt un skalus plēst, jo tad pie dzīvjiem viesojoties veļi. [A. Dragone, Palsmane.]” (LTT II, 32581)

Tomēr laika gaitā, senajam Saules kalendāram sajūkot, par laiku, kad mirušo gari uzņemami, uzskati dažādojas (sk. E. Olupe, 271. lpp.).

“Veļi katru gadu veļu laikā sapulcējoties zemes apakšā un apspriežot, kas pagājušā gadā darīts un kas nākamā gadā darāms. Viņi arvien pārrunājot par saviem piederīgiem, kas vēl dzīvi. Bet, lai izzinātu, vai piederīgie labi dzīvo, tad veļi veļu laikā dažreiz izklistot pa druvām, ēkām un visiem kaktiem, pat gultas cisas izokšķerējot un naudas krātuves pārraugot. Tā ložņādami, veļi smalki noklausoties, ko ļaudis runā. Mīļiem piederīgiem viņi arī iečukstot labus padomus ausīs. Vecās drēbēs veļi negribot apkārt staigāt, kādēļ viņiem vajagot dot labu apģērbu. [S. Hāze, Talsi.]” (LTT IV, 32485)

“Lai nu ikkatrs sagaidītu no vecājiem tikai labu un neko ļaunu, tad vecāji tapuši ļoti cienīgi uzņemti. Saimnieki tiem braukuši pretī līdz pirmajam krogam un nama mātes sarīkojušas tiem mielastu. Mielastam tapis ņemts piens, sviests, siers, gaļa, medus, karaši, rauši un alus. Mielasts tapis nolikts paklusā vietā kā sānkambari, klētī un pirtī. Vecāji to baudījuši ar lielu sātu, tā ka tik knapi redzams bijis. Jo vairāk vecāji baudījuši, jo labāka zīme tā bijusi par viņu draudzību, un otrādi. Vecīšu mielastu nav drikstējis neviens cilvēks aiztikt,

citādi tam gājis slikti. Tā viens ganu puika atradis pirtī uz krāsns podiņu ar medu, vecīšiem uzliktu, iztukšojis to vai nu zinādams, vai nezinādams. Nu puisēlam bijis gals klāt un tas tikai caur vecmātes gudribu glābies. Šī izkurnājusi pirts krāsni, kur, puikas vēderu sildot, medus atkal izsvīdis. [Etn. 1891, I, 62. F. Kalniņš, Liepupe.]” (LTT IV, 32554)

Latviešu māju apdzīvoja dažādi dieviņi.

“Veļu laikā ziedoja dažādiem dieviņiem, kuņi dzīvojuši dažādās vietās. Zirgu dievs uzturējies uz zirgu staļļa, kūlēju jeb Rijas dievs mājojis rijā uz vai aiz krāsns, citi dieviņi — sagruvušu ēku lielajās akmeņu kaudzēs vai arī lielos, vecos kokos, kuņiem izpuvuši vidi (serdes). No visiem ēdieniem, ko veļu laikā vārīja, dieviem ziedoja vispirms, iekām vēl neviens nebija baudījis; to izdarīja saimnieks pats, nolikdams ēdienus dieviņam dažādās vietās, tā ka neviens to neredzēja un nemanīja. Ja dieviņi bija baudījuši, tad saimnieks priecājās, bet, kad ēdiens nebija aiztikts vai trauks apgāzts, tad bēdājās un teica: “Dieviņš dusmojas.” [J. Bēdulis, Rundāle.]” (LTT IV, 32546)

Veļi latviešiem saistās ar dažādām burvībām.

“Ilgū naktīs jāiet uz kapsētu un jāskatās caur zara caurumu, tad var redzēt, ka no kapiem iet uz baznīcu miroņi. [K. Corbiks, Ezere.]” (LTT IV, 32561)

“Oktobra mēneša lietainās naktīs jāejot uz kapsētu un jāklausoties pie kapiem; tad mirušie gari stāstot, kur un kad sējama pirmā labība. [A. Dragone, Palsmane.]” (LTT IV, 32562)

“Ja veļu laikā nakts vidū kapos skatās caur priežu koka zaru caurumu, tad redz to cilvēku garus gar kapiem staigājam, kas nākamā gadā mirs. [R. Eglentāle, Reņģe.]” (LTT IV, 32565)

“Veļu laikā dzimis bērns ātri mirst. [R. V. Bērziņš, Nītaure.]” (LTT IV, 32566)

“Veļu laikā pa nakti nedrīkst staigāt, jo veļi maldina. Ja aiziet tādā vietā, kur veļiem gadās iet, tad nevar tikt no tās vietas ārā. Līdz kādu gabalu paiet, atrodas atkal atpakaļ tai pašā vietā. [M. Macpāne, Alsunga.]” (LTT IV, 32569)

Veļu laikā min mīklas.

“Mīklu minamais laiks bija pa veļiem. Jaunie tad gāja, gan ne blukus veldami, bet, nepazīstami apģērbusies, no vienas mājas uz otru, it īpaši ceturtdienas vakaros. Tur uzdevušies mīklas, izjokojušies, dažreiz arī pamieloti, pārnāca atkal godīgi mājā. Tādu iešanu sauca par čigānos iešanu. [Balss, 1879, 92. K. Ezeriņš, Aizkraukle.]” (LTT IV, 32584)

Laika vērojumi veļu laikā

“Ja veļas ar siltu ienāk, tad ar aukstu aiziet, un, ja ar aukstu ienāk, tad ar siltu aiziet. [P. Zeltiņa, Ikšķīle.]” (LTT IV, 32589)

“Ja veļu laikā katru nakti salna, tad gaidāms vēls pavasaris. [L. Rone, Ikšķīle.]” (LTT IV, 32590)

Mārtiņi

(Vispārīgs apskats)

Mārtiņš dainās reizēm nosaukts par Mārti, Mārteni, Mārtenīti, un viņa vakars — par Mārteniša vakaru.

Mārtiņš no latīņu *Mārtius* — ‘veltīts Marsam, kareivīgs’ (K. Siliņš, 233).

Kristieši Mārtiņa dienu svin 10. novembrī. Šajā dienā 1483. gadā dzimis Mārtiņš Luters, tomēr dienas nosaukumu devis cits Mārtiņš, Tūras bīskaps, kas bijis vissenākā klostera dibinātājs Gallijā 4. gs.

Saules kalendārā Mārtiņi ir vidū starp Miķeļiem un Ziemassvētkiem, t. i., devītajā piecdienu nedēļā pēc Miķeļiem.

*Vakar Mārtiņš
No Rīgas laidās,
Šodien sētā
Ierībināja:
Devīni ratiņi,
Simts kumeliņu,
Trīs simts sulaiņu
Bruņoti vīri.*

L (LTDz. IV, 17385)

Mārtiņš, tāpat kā Ūsiņš, Jānis, Jēkabs, Miķelis ir kosmiskā mīta personāži, kuri jāp pa mītisko Kalnu un noteiktā dienā, šajā gadījumā Mārtiņos, ierodas pie cilvēkiem tos apraudzīt.

*Zeme rīb, rati kļaudz,
Kas to zemi rībināja?*

*Nu atbrauca Mārtiņdiena
Deviņiem kumeļiem.*

V (LTDz. IV, 17384)

*Mārtiņš gāja pa istabu,
Balts kažoks mugurā;
Nāc, Mārtiņ, istabā,
Sēsties galda galiņā.*

Z (LTDz. IV, 17399)

Mārtiņa dienas masku gājieni

Mārtiņos parasti sākas masku gājieni, kuri beidzas Meteņos vai Pelnu dienā.

Tomēr dažādos novados maskošānās tradīcijas ir atšķirīgas gan dalībnieku nosaukuma, gan iešanas laika ziņā. To ir labi aprakstījusi E. Olupe: "Mārtiņdienas vakarā Rīgas, Cēsu apriņķī, arī Kurzemē iet budēļos; ap Valmieru, Limbažiem un Rīgu iet mārtiņbērnos; Rūjienā, Burtniekos, Terneņā, Ipiķos, Jeros iet Mārtiņu dzit; Mālpupē, Lubānā, Jaungulbenē, Rugājos un citur Latgalē iet čigānos; Skujenē un ap Rīgu iet maskos; Vaidavā, Veļķos, Jaunvālē iet maskās; Rīgas apriņķī iet kūjeniekos; Vestienā iet skrandās.

Paši Mārtiņdienas masku gājieni tiek dēvēti dažādi: Mārtiņu bērni — Ainažos, Alojā, Burtniekos, Jaunvālē, Jaunlaicēnē, Launkalnē, Lēdmanē, Rūjienā, Salacā — gandrīz tikai Vidzemē;

Mārtiņu veči — Duntē, Kolkā, Ķirbižos, Skultē, Vecmuižā;

Mārtiņi — Rūjienā;

maskarati — Jaunpiebalgā, Launkalnē;

budēļi — galvenokārt Kurzemē, pa daļai arī Launkalnē;

buduļi — Pastendē;

kūjniēki — Cēsīs, Launkalnē;

vakara veciši — Secē" (sk. E. Olupe, 285.—286. lpp.).

Masku gājieni darbības ir saistītas ar auglības kultu, kurā rituālā pāršana, lēkšana, mīdīšana, dancošana, dziedāšana, ēšana nes svētību mājai, dodot cilvēkiem prieku, strādātgrību, kas arī ir veiksmes pamatā.

"Maskās gājuši izpriecas un auglības dēļ." (LFK 1640, 689 Launkalnē)

*Dietu, dietu, saimniece,
Mārteniša vakarā,
Lai telītes dietu gāja
Pavasara rītiņā.*

K (LTDz. IV, 17447)

Pa Mārtiņiem vajagot priecāties un dziedāt, tad visu gadu Mārtiņš esot priecīgs.” (LFK 3, 1745 Garozā)

“Mārtiņos, tad dūšīgi vien atkal gāja čigānos (maskās). Tad kā nu kurš var sataisīties. Dažus uztaisīja pavisam interesantus, kā garo cilvēku, mazo cilvēciņu, kaziņu, dzērvi, rūķīti vai kādu meža gariņu. Citi jau tāpat kā nebūt, bet tas galvenais, lai nepazītu. Tad iet dažas dziesmas dziedādami, zilēdami un ubagodami. Un, kā jau čigāni, zagdami. Kad noķer, tad iznāk kari. Tad kā Mārtiņos iesāk, tad var iet līdz Triju kungu dienai. Uz Mārtiņiem parasti kauj cāļus un zosis.” (LFK 790, 81a Lubānā)

“Senāk Mārtiņbērni apstaigājuši visu pagastu. Mājās viņi satiek saimnieku un apdzied:

*Labvakar, Mārtiņtēvs,
Vai saņemsi Mārtiņbēmus?*

Kad viņi jau iegājuši istabā un Mārtiņtēvs sacījis: redzēs, vai būs labi Mārtiņbērni? Tad Mārtiņbērni dziedot atbild:

*Ja būs labs Mārtiņtēvs,
Tad būs labi Mārtiņbērni.*

Katrā mājā iepriekš sataisījuši mielastu Mārtiņbērniem. Kad bērni atraduši pilnu galdu ar ēdieniem un dzērieniem, viņi apdzied Mārtiņtēvu:

*Mārtiņš ļoti labs vīrs,
Vērsi kāva vakarā,
Katriņa raganiete,
Vistu cepa uz pēlniem.*

Pēc mielasta visi Mārtiņbērni sākuši spēlēties. Viņiem bijušas daždažādas spēles.” (LFK 584, 1722a Burtniekos)

“10. novembris — Mārtiņa diena. Priekšvakarā, tad iet Mārtīnu dzīt. Visādi saģērbjas, nomaskojas, lai nepazīst, tad ar mūziku iet māj no mājas. Jaunie danco ar tiem vietējiem. Vecie, tie kules nesēji, visādi jokojas, ķēmojas, dzied, lūdzas, kuļ bērnus, saimniekus un citus ar bērza rīkstēm. Prasa bērniem pātarus un liek grāmatu lasīt; kad nemāk, tad dod žagarus. Saimniece dod izvārītu gaili un plāceni; par to jāpateicas, jāvēl laimes, jānolamā vanagi, tad cāļi padodas. Ja nelaiž iekšā Mārtīna bērnus, tad nolamā saimniekus.” (LFK 137, 310 Ipiķos)

“Ja Mārtiņvakarā nāk Mārtiņbērni, tad pirmie nav laižami iekšā, jo tie nav īstie. [A. Bērziņa, Aloja.]” (LTT III, 19497)

“Ja Mārtiņbērni kādu no mājnikiem peļ, tad nevajaga bēgt zem gultas, jo tad visu mūžu cilvēks būs bailīgs. [A. Bērziņa, Aloja.]” (LTT III, 19498)

Vēl kāds īpatns apraksts par vakara vecīšiem no Seces.

“Citādi ir Mārtiņu čigāni. Tos sauc par vakara vecīšiem. Uz viņu sejām reti saskatāmi kvēpi, arī skrandainu drēbju tiem nav. Viņi ģērbusies gaiši un nestaigā no mājas uz māju, bet visu vakaru pavada vienās mājās, kur dejujuši un dziedājuši, tikai šīs dziesmas bijušas stipri īpatnējas. Vairākas reizes atkārtājušies vieni un tie paši teicieni. Šo dziedāšanu vadījušas īpašas vecenītes, kuras šai lietā bijušas stipri veiklas, bet toties cieši glabāja šo mākslu, lai arī citi tā neiemācās.” (LFK 549, 205 Secē)

*Kas skanēja, kas žvadzēja
Manā sētas pagalmā?
Tur sajāja Mārtiņbērni
Ar sudraba zobeniem.*

L (LTDz: IV, 17402)

Mārtiņa dziesmas

Mārtiņa dziesmu pierakstīts nav daudz. Tām nav kādu īpašu refrēnu, kā Ziemassvētku un Jāņu dziesmām. To saturs ir gan mitoloģisks, gan tīri sadzīvisks.

Milda Šice Rigas raj. Katlakalna c., dzim. 1913, melodiju dzirdējusi Bauskas Īslīcē;
 pier. P. Plakidis 1968. LFK 1985, 474.

(GIDz. 4)

1. Mār-ti - ņa - mi gai - li kā - vu De - vi - ņe - mi ce - ku - liem - (i),
 1. Ramtā rī - di rī - ri - di, rī - di ra - la - lā! De - vi - ņe - mi ce - ku - liem -

2. Tas baroja, tas sukāja
 Manus bēnus kumeliņus.
 3. Devu, devu Mārtiņami,
 Ko es biju solījusi:
 4. Melnu vistu cekulainu
 Ar visiem nadžiņiem.
 5. Mārtiņš bija labs vīriņis
 Aiz visiem vīriņiem.
 6. I rudeni, pavasari
 Pašā maizes laiciņā.

7. Rudentiņi, bagāts vīrs,
 Daudz tu mums dāvināji.
 8. Pilnas klētis labībiņas,
 Pilnas sauļas sudrabiņa.
 9. Visi saka, visi saka:
 Mārtiņdiena, Mārtiņdiena.
 10. Kaut varētu Mārtiņdienu
 Aiz ausīm noturēt!
 11. Ej, Mārtiņi, nu uz Rīgu,
 Nu mēs tevi pavadām!

12. Nāc atkal citu gadu,
 Tad mēs tevi gaidīsim!

Emma Ozola Valmieras raj. Alojā, 65 g. v.; pier. M. Kurme 1966. LFK 1978, 1816.

(GIDz. 6)

1. Lab - va - ka - ru, mā - jas māt, Vai gai - di - jāt : Mār - tiņ' bērņ?
 2. Un ja ir par pa - tik - šan', Lū - dzu dur - vis at - da - riet!
 1. Mār - tiņ' bēr - ni : at - nā - kuš', Kā - jas, ro - kas no - sa - luš'.
 2. Un ja nav par pa - tik - šan', Tad ar su - ņiem aiz - rai - diet!
 (Ar ko - kie - mi)

3. Ja iekšā nelaidīs',
 Lielu skādi padaris.
 Cūkai kuili izrāmīs,
 Bulli vaļā palaidīs,

4. Akas kārti nozāgēs,
 Akā spaļus iebēris.

Margrieta Nolberga Siguldas raj. Līgatnes c., 60 g. v., dzim. Valmieras Rūjienā;
 pier. V. Sams 1950. LFK 1860, 4741.

(GIDz. 3)

1. Lab - va - kor, tu Mār - tiņ - tēvs, Vai sa - ņem - si Mār - tiņ - bērns?

1. Lab - va - kor, tu Mār - tiņ - tēvs, Vai sa - ņem - si Mār - tiņ - bērns?

2. Tāpēc mēs še staigājam, 3. Mārtiņvakar' pavadām,
 Mārtiņvakar' pavadām. Mārtiņbērnus baidīdam'.

L. Bērziņš un I. Bērziņa. Tēvu dziesma. Rigā, 1944, 210. lpp.

(GIDz. 7)

šib! 1. Kas dimd, kas rīb Ap is - ta - bi - ņu, Kas dimd,

1. kas rīb Ap is - ta - bi - ņu? Mār - ti - ņa gai - lī - šī

1. Dan - cī - ti ve - da, Mār - ti - ņa gai - lī - šī Dan - cī - ti ve - d

2. Vakar Mārtiņš No Rīgas laidās,
 Šodien sētā Ierībināja.

3. Deviņi ratiņi, Simts kumeliņi,
 Trīs simti sulaiņu, Brunotu vīru.

4. Atbrauca Mārtiņš, Atrībināja,
 Pakāra mēteļi Vārtstuberāi.

Ikdienas darbu aizliegums Mārtiņos

Līdz Mārtiņiem lielie lauku darbi padarīti. Kārtējo ikdienas darbu aizlieguma motivācija saistīta galvenokārt ar aitu un jēru labklājību. Pēc Mēness kalendāra ap šo laiku ir Aitu diena (sk. 6. zīm.).

“Mārtiņa vakarā nedrīkst adīt, jo tad rodas ragaini jēri. [M. Driņķe, Ranka.]” (LTT III, 19482)

“Mārtiņu vakarā nedrīkst arī skalus lauzt, jo tad aitas lauž kājas.” (LFK 194, 119 Pastendē)

Svētki jāievēro gan melderiem, gan zvejniekiem.

“Meldeņiem jāsvētī Mārtiņa vakars, jo tad dzirnavas atpūšoties. Dzirnavās jāieliek āmari, lai akmeņi būtu pacelti uz augšu, ka svētība var ieiēt. [P. Zeltiņa, Ikšķile.]” (LTT III, 19486)

“Mārtiņa dienā jūrā nedrīkst zvejot. Reiz zvejnieki Mārtiņa dienā izbraukuši jūrā, un liels ronis izcēlies no ūdens un gribējis laivu apgāzt. Tikai ar lielām mokām tikuši malā.” (LFK 450, 989 Buļļos)

Paražas un ticējumi Mārtiņos

Lai gan pirmās ziemas pazīmes vērojamas jau Miķeļos, kad sākas ziemas pusgads pēc Saules kalendāra, tomēr tā īsti ziema piesaka sevi Mārtiņos. Tad kokiem lapas nobirušas, lauki nokopti, zeme aparta, ganu un pieguļas laiks beidzies. Mārtiņos zeme nereti ir sasalusi: Dievs no debesīm nometis trešo aukstuma akmeni ūdenī.

*Mārtiņš bija nabadziņš:
Atjāj baltu kumeliņu,
Atjāj baltu kumeliņu,
Cietu zemi kapādams.*

Z (LTDz. IV, 17389)

Par lāci ir šāds uzskats.

“Mārtiņa dienā lācis uzmeklē un apēd tādas taukas zāles, no kurām drīz aizmieg un visu ziemu negrib ēst. Viņš ceļas augšā tikai kāpostu Māras dienā. [A. Ģeģeris, Vecpiebalga.]” (LTT III, 19485)

Mārtiņos beidzas veļu laiks, kas sācies Miķeļos.

“Mārtiņa dienā, Miķeļa dienā un Jurgū ritā dieviņus ēdinājuši.” (LFK 208, 1008 Rīgā, Skujenē)

“Ap Mārtiņiem svētījuši dievaini. Kāvuši gaiļus un vistas, kā arī ziedojuši dažādas lietas dieviem.” (LFK 55, 415 Cesvainē)

Mārtiņa dienā vēl priekš kādiem gadiem nesuši uz riju vecīšam mājas garam biezu putru. Ja putra bijusi izēsta, tad tā garam patikusī. [J. E. 1889, Valmieras apkārtne.]” (LTT III, 19487)

“Mārtiņa nedēļas ceturtdienas vakarā jānes uz riju ēdieni mirušo pārtikai. [V. Spandegs, Pociems.]” (LTT III, 19488)

Dažkārt gari nāk arī nelūgti pie mielasta.

“Mārtiņa vakarā saimnieces negrib, ka suni sauc vārdā, jo tai vakarā gariņi nākot pie zosu cepeša, un, kad suņi viņus sāk riet, tad tie tos zin saukt vārdā, lai suņi nerej un var ienākt mājās nedzirdēti un paņemt visu labumu.” (LFK 358, 530 Smārdē)

Mārtiņš, tāpat kā Ūsiņš, uzskatīts par zirgu aizgādni.

*Ei, Mārtiņ, labais vīrs,
Baro manus kumeliņus,
Sukādams, barodams,
Sēsties siles galiņā.*

(LD 30209)

Mārtiņš gādā arī par citiem lopiem un tāpat par lauku ražību.

*Mārtiņam vīzes pīnu
I aukliņas darināju:
Mārtiņš manas govīs gana
Visu garu vasariņu.*

K (LTDz. IV, 17446)

Tādēļ Mārtiņam ziedo gaili vai vistu.

*Dzied', manu gailiti,
Pēdējo reizīti:
Šovakar Mārtiņam
Liks tevi katlā.*

V (LTDz. IV, 17415)

“Priekš kādiem pāra desmit gadiem Mārtiņu vakaru tā svētīja. Saimnieks ņēma gaili, nonesa uz zirgu stalli, piestājās pie viena zirga un apcēla gaili zirgam visapkārt riņķī, pret sauli, nevis pa saulei. Kad tas bija izdarīts pie visiem zirgiem, kas tai stallī atradās, tad saimnieks nokāva gaili, turēdams to pāri par sieku ar auzām un iztecinādams turpat tās asinis. Tās auzas ar asinīm izbēra silē, ka visi zirgi no tām dabūja ēst. Bet ar gaiļa asiņaino galvu un kaklu apsmērēja staļļa stenderes un palodi, un uz durvīm uzvilka krustu. Tad pataisīja gaili namā gatavu ēšanai, ņēma plāceni un krūzi ar jaunu uzrūgušu alu, aiznesa

visu atkal uz stalli un uzlika turpat uz plaukta, kas taisni tādēļ bija taisīts. Rītā agri priekš gaismas saimniekam ar visiem mājas puīšiem vajadzēja stalli sanākt, turpat gaili un plāceni apēst un alu izdzert. Tāpat darīja lopu kūti, tik tur kāva ne gaili, bet katrā kūti vienu vistu, un saimniece līdz ar mājas meitīšiem apēda. [K. Šilings, 1832. g., Tirza.]” (LTT III, 19479)

“Mārtiņvakarā jāņem kukulis maizes un jāiet uz zirgu stalli. Tur jānokauj gailis un ar viņa asinīm jānotraipa katra zirga kreisā pakalķāja. Pēc tam maizes kukulis ar gaili jāapnes zirgiem apkārt, tad zirgiem nesitīsies nekāds ļaunums un viņus nevēl lietuvēns. [L. Kārklīņa, Dzelzava.]” (LTT III, 19480)

“Mārtiņu vakaru kāva divi gaiļus un izvārija. Pirmo izvārīto gaili paņēma saimnieks, aizgāja ar puīšiem uz zirgu stalli, grieza no gaiļa trīsdeviņas reizes: — no spārna galiem, nagiem, knābja etc. un svieda nogrieztos gabaliņus aiz zirgu silēm, sacīdams ik reizes: “Še tev, Ūsiņ, ēdi, ko gribi un sargā manus zirgus no vainām, lāstiem, burviem etc.!” To padarījis, nu tikai drīkstēja atlikumus no gaiļa ēst un padzīrot tai vakarā. Saimnieces atkal tai vakarā otru gaili ziedoja kūtīs — Māriņai (Laimai) gluži tāpat kā saimnieks Ūsiņam.” (A. Lerhis-Puškaitis, VII, 1., 311. lpp.)

Ap Mārtiņiem kauj lopus, taisa desas.

“Ap Mārtiņiem kāva barotu govī, ko ziemā kāpostos un zupā vārīt. Govs mēli izsālīja un piekāra bēniņos; pa lielākai daļai tā aizgāja vai nu krodziniekam, vai mācītājam. Pirmo izvārija govī galvu un kaklu, aknas un plaušas; salika lielajā sietā uz galda un ēda visi mājas ļaudis. Aknu gabalus puīši paņēma līdz, Mārtiņa tirgū iedami, lai dzerot būtu kaut kas ko uzkost. [Zemes Spēks, 1928, 176.]” (LTT III, 19454)

“Mārtiņā kāva liellopus. [H. Skujiņš, Aumeisteņi.]” (LTT III, 19455)

“Vistas kaujot Mārtiņdienā par godu Mārtiņam Luteram. [E. Līdeka, Lubāna.]” (LTT III, 19457)

“Mārtiņos kaujama zoss, tad mieži labi padodas. [A. Bērziņa, Alojā.]” (LTT III, 19474)

“Mārtiņos ir pirmie dess, Ziemsvētkos otrreiz. No Mārtiņiem līdz Ziemsvētkiem vairs neslaktē.” (LFK 781, 346 Limbažos)

“Barokļus noteikti kāva uz Mārtiņiem, lai būtu Mārtiņu vakaram asiņu desas un gaļa.” (LFK 675, 79a Ķēčos)

Mārtiņa dienas ēdieni

Tā kā Mārtiņi ir lopu kaujamā laikā, tad, saprotams, svētku mielastā neiztiek bez gaļas, ko parasti vāra kopā ar kāpostiem un putraimiem.

“Mārtiņa dienā ēda vērsa gaļu. [K. Bika, Gaujiena.]” (LTT III, 19456)

*Ēd un dzer tu, bōlēņ,
Škiņk' a dūsīm,
Pīci pūdi cyukas gaļas,
Divas zūsis Mōrteņam.*

L (LTDz. IV, 17445)

Parāžu mieloties ar Mārtiņdienas zosi latvieši pārņēmuši no vāciešiem. Mārtiņu galdā lika pītes (pikas) no zirņiem, pīrāgus, plāceņus, dzēra alu. Ēdienu saldināja ar medu.

“Mārtiņa dienā taisīja bumbas jeb pītes no zirņiem, pupām, kartupeļiem un kaņepēm, ko visu sagrūda piestā un saspieda bumbās. [M. Rožukalns, Dikļi. M. V. 1891, 33.]” (LTT III, 19441)

*Es gaidīju Mārtiņdienu
Tā kā lielu svētku dienu:
Miksts plācenis muldiņā,
Zosu gaļa bļodiņā.*

V (LTDz. IV, 17441)

*Skrien, bitīte, istabā,
Mārteniša vakarā;
Ja tu pate neieskrien,
Ienes sava saldumiņa.*

(LD 30398)

“Saimniece klāj arī kuplu Mārtiņu galdu ar pītēm (kamiem), cep arī slokātņus (pīrāgus), vāra biezputru ar gaļu, taisa putraimu desas. Galdu klājoj, uz tā liek labības vārpas.” (LKV XIII, 25940)

Mārtiņa dienas burvestības

Mārtiņos burvestības saistītas galvenokārt ar nākotnes pareģošanu.

“Mārtiņa vai Jauna gada vakarā jāšēdot uz grīdas ar muguru pret durvīm. Kreisā kājā jāuzmaucot tupele un tā jāsviežot pār plecu. Ja nu tupele nokritusi ar purnu uz durvju pusi, tad būšot no mājas jāizietot. Ja tupele nokritusi ar papēdi pret durvīm, tad tepat vecā vietā būšot palikšana.” (LFK 145, 444 Cirgaļos)

Visvairāk nākotne interesē meitām: būs vai nebūs precinieks nākamo gadu, un, ja būs, tad kāds. Zilēšanas paņēmieni ir visdažādākie. Visbiežāk nākamo brūtgānu var redzēt sapņos.

“Mārtiņu vakarā meitām, gulēt ejot, jāuzmet istabas vidū brunči; kas sapnī pacels, tas apprecēs. [A. Zvejniece, Lubāna.]” (LTT III, 19464)

“Mārtiņa vakarā priekš gulētiešanas jānomazgā sejs, bet nav jānoslauka. Pēc tam nav brīv runāt, tad naktī nāk nākamais vīrs un slauka seju. [L. Zvaigzne, Gaujiena.]” (LTT III, 19468)

Precību zilēšanai ir derīgi arī citi paņēmieni.

“Mārtiņu vakarā katra meita nober zemē sauju graudu, ienes istabā gaili un palaiž vaļā, — pie kuras čupiņas tas sāks ēst, tā meita pirmā apprecēsies. [K. Corbiks, Valgunde.]” (LTT III, 19470)

Plaši pazīstama zilēšana ar gredzenu.

“Ar gredzenu varot zilēt arī piektdienas naktis. Vislabāki gan esot tādās dienās, kuras reizi tikai gadā esot, piemēram, Mārtiņa, Andreja, Zvaigznes dienu naktis utt.” (LFK 145, 451 Cirgaļos)

“Jaunas meitas pa Mārtiņiem jāj ar kruķi pie cūku kūts un iesit bišķi pa durvīm. Ja tad cūka atrukšot, tad būs precības, bet, ja ne, tad nebūs.” (LFK 230, 850 Talsos)

“Mārtiņu vakarā meitām jāiet uz stalli un jāķer aitas. Ja noķers aunu, tad būs kāzas, ja aitu, tad nebūs.” (LFK 215, 217 Līvānos)

“Mārtiņa vakarā meitas ar aizsietām acīm un izplestām rokām skrejot uz sētu un ķerot sētas mietus. Cik roku starpā paliekot sētas mietu, tik gadu vēl jāgaidot uz preciniekiem. [D. Dama, Smiltene.]” (LTT III, 19471)

Mārtiņdienas burvestības spēku var izmantot arī nevēlamu kustoņu aizmānīšanai.

“Prusaki iznikst, ja tiem Mārtiņos atsaka vietu šādiem vārdiem: “Sarkanie kundziņi, uz priekšu vietas jums nav! [V. Miķelāns, Kaldabruņa.]” (LTT III, 19503)

“Mārtiņu vakarā ņem vecas pannas un sit tās, lai izdzītu peles un žurkas.” (LFK 73, 217 Kazdanga)

Mārtiņos iet vaļā miklu minēšana un pasaku stāstīšana, kas cituviet aizsākusies jau Miķeļos. Šo minēšanu un stāstīšanu latvietis neaizmirst saistīt ar lauku un lopu auglību.

“Mārtiņa un Katrīnas dienā jāmin miklas, lai lini gari aug. [M. Ābele, Jauhjelgava.]” (LTT III, 19501)

“No Mārtiņiem līdz Ziemassvētkiem jāstāsta pasakas un jāuzdod miklas minēt, jo tad labi barojas cūkas.” (LFK 231, 1508 Iecavā)

Laika vērojumi Mārtiņos

Pēc Mārtiņiem ziema vairs nav tālu. Te nu var zilēt, kāda tā būs.

“No Mārtiņa dienā kauto zosu krūšu kaula zilē par nākošo ziemu. [S. Gūberts, 1688.]” (LTT III, 19458)

“Ja Mārtiņa dienu zosis iet pa ledu, tad Ziemassvētkos viņas peldēs pa ūdeni. [J. Cinovskis, Snēpele.]” (LTT III, 19475)

“Ja Mārtiņa dienā salstot, tad Ziemassvētkos būšot atkusnis. [A. W. Hupel, Top. Nachrichten I, 1774, 115.]” (LTT III, 19451)

“Ja Mārtiņa diena miglaina, tad ziema būs silta. [J. Jansons, Smiltene.]” (LTT III, 19449)

“Kāds laiks Mārtiņos, tāds Ziemassvētkos. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT III, 19452)

“Ja Mārtiņa diena ir jauka un skaidra, tad ziemā būs liels sals. [M. Macpāne, Alsunga.]” (LTT III, 19445)

“Ja Mārtiņa dienā sniegs uz jumtiem, būs gara ziema. [K. Corbiks, Rembate.]” (LTT III, 19446)

“Kad Mārtiņi ir cieti, tad Katrīnas un Andreji ir slapji. [Dienas Lapa, 1890, 266.]” (LTT III, 19444)

“Mārtiņš taisa tiltus, Katrīna ārda: pa Mārtiņiem salst, pa Katrīnām kūst. Veci ļaudis saka, ka tad Katrīna ar Mārtiņu precējoties. [Atbalss k. 1894., J. Kriķis, Starti.]” (LTT III, 19450)

Citreiz zilē laikapstākļus ilgākam laikam uz priekšu, mēģina gaidāmos laikapstākļus saistīt ar nākamo ražu.

“Skaidras mēneša naktis ap Mārtiņiem sakrīt ar skaidru siena laiku. [A. Bērziņa, Aloja.]” (LTT III, 19453)

“Ja pa Mārtiņiem kokiem vēl daudz zaļu lapu, tad nākošā pavasarī Vasaras svētkos kokiem būs maz lapu. [A. Vikmane, Liepupe.]” (LTT III, 19460)

“Kad līdz Mārtiņiem var tīrumā art, tad nākošā gadā tikai pēc Vasaras svētkiem varēs iesākt sēt. [Latvis, 1929, VII, 26.]” (LTT III, 19463)

“Ja zosis Mārtiņos pa dubļiem staigā, tad Lieldienās — pa ledu. [A. Bērziņa, Aloja.]” (LTT III, 19476)

“Ja Mārtiņa dienā sarma kokos, būs daudz dārza augļu. [K. Corbiks, Tukums.]” (LTT III, 19448)

“Kad ap Mārtiņu salst, tad būs labi gadi. [K. Jansons, Smiltene.]” (LTT III, 19447)

4. nodaļa

MĒNESS KALENDĀRA LAIKGADI

Pelnu diena

(Vispārīgs apskats)

Pelnu diena nav atrodamā kosmiskajā (Saules) mītā, tā nav Saules kalendāra svētku diena. Spriežot pēc dainām, tā seko Meteņiem un ir pietiekami nozīmīga diena senajā gadskārtā.

*Metens brauca pār Daugavu
Cūkas ausis padusē;
Bēdz, Meteni, aizkrāsne,
Nu atnāca Pelnu diena.*

V (LTDz. IV, 14388)

Pelnu diena ir Mēness kalendāra laikgadi (sk. 3. zīm.).

Pirmskara izdotajos un senākajos kalendāros Pelnu diena ir nākamajā dienā pēc Meteņiem.

“Sākot ar 8. gs., tā ir gavēņa sākums, kas savu nosaukumu dabūjusi no pelnu kaisīšanas (grēku nožēlošanas zīmes) pēc baznīcas rituāla. Tautā pelnu dienu apzīmē arī par nelaimīgu dienu, kad Sodoma un Gomora sadedzinātas ar sēru un uguni pelnos.” (LKV XV, 31483)

Senajai latviešu Pelnu dienai bija pavisam cita nozīme: šī diena ir jautri jāsvēti.

*Pelnāzs nāk, Pelnāzs nāk,
Nu būs joki mūsmājā!
Dod, māmīna, gaļas ņuku,
Ko iemesti kulītē.*

V (LTDz. IV, 14393)

Zināms, ka lieko, trīspadsmito mēnesi katru trešo gadu senāk visos Mēness kalendāros pielika klāt pavasarī. Tālāk atliek minēt. Ja pieņem, ka Meteņi (pēc Saules kalendāra) ir tā diena, pēc kuras spriež, ir vai nav tajā gadā jāpieliek liekais mēnesis klāt, tad var teikt, ka jaunais Mēness gads sākas tajā vakarā pēc Meteņiem, kad pirmo reizi parādās jauns Mēness pie debesīm. Iespējams, tā ir bijusi Pelnu diena.⁵² Osvalds Līdeks domā, ka senā Pelnu diena bijusi arī izceļošanas diena. “Pārejot uz jaunu dzīves vietu, gan kalpi, gan arī pārlietu sazarojušas ģimenes locekļi ņēma līdzī pelnus kā vecās vietas svētību.” (O. Līdeks, 133) Aizvēstures laikos tās varēja būt arī ogles jauna pavarda iekuršanai. “Pelns” nozīmējis ‘pavards, ugunskurs’ (K. Karulis II, 37).

Līdz mūsdienām saglabāties šāds apraksts no Jaunrozes (Vidzemē):

Agrāk šai pusē bijuse Pelnu diena — kalpiem mainīšanās diena. Metenī vēl visi esot gājuši uz krogu šķirības dzert. Pelnu dienā vadīja kalpus uz jaunu dzīvi. Tiem, projām ejot, mēdza sviest ar pelniem pakāļ, lai viss nelabums līdzī noietu, lai arī vecās mājās veco iedzīvotāju sliktums nepaliek.” (DLP II, 35)

Paraža sākt saimniecisko gadu no Jurgiem ieviesās 19. gadsimtā.

Dažreiz Pelnu diena iekrīt otrā dienā pēc Meteņiem.

Glaud, māsiņa, gludi galvu

Meteniša vakarā:

Ritu būs Pelnu diena,

Tad galviņu neglaudīsi.

V (LTDz. IV 14385)

Pelnu dienas masku gājieni

Pelnu dienas masku gājiena nosaukums un norise dažādos novados ir atšķirīgs, tomēr tā būtība ir viena: dot svētību mājām un laukiem, nest prieku cilvēkiem. Tā, piemēram, Nicā lec ķekātās, Smārdē (Z), Naudītē (Z), Skrundā (K) iet budēļos, Jaunpiebalgā staigā apkārt pelnu āži jeb pelnāži.

“Pelnu dienā staigā apkārt āzs — pārgērbies cilvēks. “Pelnu āžam” bīse, linu aste un ragi. Tas staigājis apkārt pa mājām un mets pelnus virsā.” (LFK Bb 38, 216 C Jaunpiebalga)

“Pelnu dienas vakarā iet visi pa mājām apkārt budēļos jeb, kā viņus vēl citi sauc, “cūku kāzās”. Ja kādās mājās šai vakarā ieiet labi daudz budēļu, tad saimniecei laba cūku laime.” (LFK Bb 22, 2611 Skrunda)

“Otru dienu ir “pelnu diena”, tad gājuši atkal, lai salasītu labi daudz vistu olu.

Kulītē iebēruši tiesiņu pelnu; paņēmuši tāpat kā pa budeļiem bērza žagaru. Mājās iegājuši, sākuši pa kārtai visus pērt un prasījuši: “Vai dosi olas, vai dosi olas?” Ja atteikuši, ka nedos, tad esot purinājuši kulīti, lai put pelni virsū, bet, ja teikts, ka dos, tad pieticis tikai ar pērienu vien.” (LFK 1400, 3591)

“Nicas pagastā ķekātās iešana notiek šādi: Ķekātās iet pelnu dienā, pelnu dienas priekšvakarā, naktī un visu pelnu dienu. Ķekātās iet, lai vēlētu labu ražu un bagātību. Ķekātās ģērbjas dažādi, lai tās nepazītu. Nopin no salmiem garas bizes un piestiprina pte galvas. Sievietes pārģērbjas par vīriešiem, un vīrieši — par sievietēm. Apvērš kažoku otrādi un uzvelk mugurā. Tad sapulcējas kaimiņu ļaudis vienās mājās un nu sākas iešana no vienas mājas uz otru. Ķekatas katrās mājās dzied. Tās dzied, ejot iekšā un ejot ārā.” (LFK 929, 35838 Nīca)

“(..) Katram ķekatniekam līdzī jāņem kadīķis, kurš ir izgreznots ar dabiskām un mākslīgām puķēm (..).

Tuvojoties mājām, kuras ķekatnieki nodomājuši apmeklēt, viņi dzied un pēc šīs dziesmas takts lec. Lēkšanai nav noteiktu kustību, tās izvēlas katrs lēcējs pēc savas īpatās maskas. Pie durvīm ķekatnieki dzied:

*Kas tur rībina?
Uz ustabiņu? —
Ķekatas dancina
Savus kumelīnus.*

(..) Jau šajos lūgumos attaisīt durvis un laist iekšā ir jūtami auglības un svētības apsolījumi, bet, ja vēl durvis neattaisa, tad ķekatas sola tālāk:

*Ai, nama māmīna,
Attaiši durves:
Ķekatnieki atveduši
Staltus bērus kumelīnus.*

Ja nu šī svētības apsolišana nelīdz, tad pamazām ķekatas sāk prasīt un prasa arvien nopietnāk.

Saprotams, saimnieks un saimiece nevēlas, ka ķekatas ķertos pie savu draudu izpildīšanas, jo ķekatas, ja viņas nelaiž iekšā, aizkrauj durvis un pat logus ar kubuliņiem, balliņām, ragavām un visu citu, ko vien var pagalmā

atrast, un beidzot arī pieķēzī durvju priekšu. Ķekatas ielaiž iekšā, jo viņas pašas drošina:

*Nebada ķekātām
Ugunes vajag,
Ķekātām pašām
Šķiltavas līdz.*

Ielaistas iekšā, ķekatas dzied un lec pēc dziesmas takta, piesizdamas ar greznoto kadiķi pie grīdas un viegli pieskardamās atsevišķām personām. Vispirms jau apdzied istabas skaistumu, nama tēva un nama mātes bagātību un vēl viņiem laimes. Slavina arī meitas.

Novēlējušas svētību, ķekatas paziņo, ka līdz ar viņu atnākšanu nākusi līdz arī lopu skaita palielināšanās.

Ķekatas sev līdz atnesušas daudz laba, un tāpēc viņas sāk domāt par to, ka saimnieces un saimnieka pienākums ir viņas pacienāt. Ar dziesmām sāk to atgādināt, un, ja saimnieks kavējas, tad to dara arvien neatlaidīgāk un arvien skaidrāk, līdz saimnieks ar saimnieci aicina ķekatas pie galda, kurā uzlikts viss labākais, kas saimniecībā ir pieietams.

Pēc aicināšanas pie galda ķekatas ēd un apdzied galda cieņas un devējus.

Ķekatu saņēmēji nedzied un nelec, bet, kad ķekatu prasījumi bijuši pārāk "jūtami", tad saimnieks ar saimnieci atļaujas kādu senu izteicienu:

*Ēdiet, nījiet, jūs, bada ļaudis!
Neba mums tik vien, kas uz galda:
Vēl mums klēti, vēl pagrabā.*

Paēdušas un padzērušas ķekatas pateicās.

Ja ķekatas ir saņēmušas vāju cienāšanu vai viņām kaut kas nav paticis, tad viņu pateicībā skan vairāk vai mazāk jūtams izsmieklis.

Paēdušas un padzērušas ķekatas taisās iet un izmīt laukos nezāles.

Ķekatas cenšas arī pastāstīt, kāpēc rodas neraža.

Ķekatas stāsta, ja viņām jautā, no kurienes viņas ir, ka viņas nākušas pāri trejdeviņiem kalniem, trejdeviņām lejām un trejdeviņām jūrām. Tur viss izskatās savādāk nekā še; arī tanī vietā, kur viņas ir, viss izskatās brīnišķi.

Ķekatu viesošanās laiks iet uz beigām, un ķekatas sāk apdziedāt gan nama tēvu, gan nama māti, puīšus, meitas, ķekatu tēvu, ķekatu māti un arī pašus ķekatniekus.

Viesošanās beigu laikam tuvojoties, ķekatnieki prasa dāvanas ķekatu tēvam un, ja nedod, tad promejot kaut ko paņēm līdz, bet paņemto atstāj aiz durvīm vai pagalmā redzamā vietā.

Viesošanās beigās ķekatas vēl pateicas saimniecei un saimniekam par cienāšanu, apliecina, ka viņas ir labi te izdzīvojušās un aicina mājniekus līdz.

Tā pāiet ķekatu darbība, kas savā izveidojumā var būt ļoti dažāda. Te minētais veids ir tikai viens variants, kas pieņemts labāka pārskata dēļ. Ķekatu diena ir gaidīta diena.

Kadīķim, ar ko ķekatas izgreznojušās ķekatu dienā, ir arī liela nozīme.

Parasti visi saimnieki, sekodami senai paražai, uzņem un cienā ķekatniekus, bet pēdējā laikā esot arī gadījumi, kad norisinoties šāda saruna:

Ķekatas: *Labvakar, Dievs palīdz!*
                          Es šajā vietinā.

Saimnieks: *Eit projām, sveši laudis,*
                          Jūs neviens nebaros;
                          Sunīts jūs sagaidīja,
                          Kaķis jūs pavadīs.

Ja pašām ķekatām prasa, kāpēc viņas iet ķekatās, tad ir sākumā grūti dabūt atbildi, bet ir tikai divas atbildes: auglības veicināšana un prieks." (LFK 1818, 4 Nīcā, teicēja M. Pauzēna 1947. g.)

Latgalē Pelnu dienas masku gājienu tradīcijas izskaudusi katoļu baznīca un pierakstos tās vairs nav fiksētas.

Nicas un Bārtas ķekatu dziesmas

Ilze Māliņa Liepājas Nicā, dzim. 1907 Liepājā; pier. V. Briede 1961. LFK 1955, 20422.
2.-5., 7.-10. pantu dzied ar 1. panta melodiju.

(GIDz. 163)

Mēreni

1. Ai, na - mu mā - mī - na, Dar du - re - tī - nis,
1. Ai, na - mu mā - mī - na, Dar du - re - tī - nis!

Ātri

6. Ķe - ka - tām, ļe - ka - tām Vel - ļu kre - k - li mu - gu - rā,
6. Ķe - ka - tām, ļe - ka - tām Vel - ļu kre - k - li mu - gu - rā.

1. Ai, namu māmīna,

Dar duretīnis,

2. Ķekatas atbrauca

Ar vezumīnu,

3. Ar miežis, ar rudzis

Ar rācentīnis.

4. Ķekatu māmīni

Vaļ lindrucīnis,

5. Ķekatu tēvami

Tērauda bikses.

6. Ķekatām, ļekatām,

Vellu krekli mugurā.

7. Kas tur rībina

Uz istabinu?

8. Ķekatas dancina

Sav' kumelīnu.

9. Ai, namu māmīna,

Atdari durvis!

10. Ķekatas dancāja

Bez lindrucīna.

Maiga Anziķe Liepājas Nicā, dzim. 1864; pier. E. Melngailis 1931. LFK 1045, 4467.

(GIDz. 161)

Paātri

1. Ķe - ka - tā, ļe - ka - tā, Lek - sim kā - ļu dār - zi - ņā,
2. Lai aug kā - ļi, kā - pos - ti - ņi A - pa - ļā - mī gal - vi - ņām.

3. Slinkas meitas, negulate,
Ej't raugati govu stall':
Ķekatiņas ielaidušas
Stalli mazas raibuliņ's.

4. Slinki puīši, negulate,
Ej't raugati zirgu stall':
Ķekatiņas ielaidušas
Stalli jaunus kumeliņ's.

5. Nākat, ļaudis, skatatiesā,
Kādas smukas ķekatiņ's:
Zīda svārki, glāzu kurpes,
Vasku cimdi rociņā.

6. Ar dieviņi paliekati
Tik veseli, tik bagāt';
Tik veseli, tik bagāti,
Kā pēnaji palikāt.

Pa starpām atkal iedzied $\frac{3}{8}$ taktī:

Parādi, tēviņi,
Kur linu druva:
Lai vare ķekatas
Zālīti mīta.
Linīni druvā,
Zālīte mežā.

Kuņāta kuņāja
Auniņa villa,
Tā laija kuņāja
Nama saiminiece.

Margjēta Sārmate Liepājas Nicā, dzim. 1875; pier. E. Melngailis 1931. LFK 1045; 4563, 5109.

(GIDz. 150)

$\frac{2}{4} = \frac{3}{8}$

1. Ne - ba - da ķe - ka - ta Ga - jas la - bad lē - ce,
2. Li - nī - nu la - ba - de, Balt' a - ve - ti - nu;

*

1. Ne - ba - da ķe - ka - ta Ga - jas la - bad lē - ce.
2. Li - nī - nu la - ba - de, Balt' a - ve - ti - nu.

* Dažkārt, no šejienes sākot, ņēma arī la, toni augstāk.

Dzied arī tā:

3. Atdari duretīnas,
Nam' saimeniece!

4. Ķekatas atbrauca
Ar vezumīnis.

5. Ar rudzis, ar miezis,
Bēris kumelīnis.

6. Parādi, māmena,
Kur linu druva,

7. Lai vara ķekati
Zālīti mīta.

8. Linīni druvāi,
Zālīte ežā.

Zemgales un Kurzemes budēļu dziesmas

Emma Tupele Talsu Cērē, 43 g. v.; pier. J. Riknuss 1928. LFK 345, 308.

(GIDz. 176)

1. Gī - bu, ca - bu, ca - bu - li - ti, Ie - laid ma - ni is - ta - bā - i!

4. Es tev do - šu bal - tu vis - tu An - vi - sie - mi cā - lī - šiem.

2. Iesim iekšā budulīši,
Raudzīs', kāda istabiņa:

Vai ir silta kurināta,
Vai ir tīra izslaucīt'?

3. Ir gan silta kurināta, —
Priežu mizas plānvīdē.

4. Skali grab, skali grab,
Kas tos skalus grabināja?
Puiši, meitas aizkrāsneī,
Tie tos skalus grabināj'.

5. Žēlo, žēlo, budulīši,
Es jūs labi pamieļošu:

Došu alus, cūkas šķiņķi,
Baltas maizes kukulīt'.

6. Gulat, gulat, miega cūkas,
Līdz citiem budulīšiem!
Kad atnākšu citu gadu,
Tad es atkal modināš'.

Līze Šteinberga Tukuma Dzirciemā, 84 g. v.; pier. V. Sams 1948. LFK 1835, 7516.

(GIDz. 182)

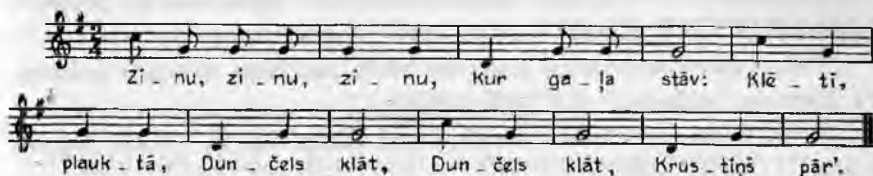
Paātri, bramanīgi

1. Lab - va - ko - ri, sāi - me - nie - ce, Vai gai - dī - ji bu - de - līš'?

Ja gai - dī - ji bu - de - līš', At - ver dur - vis līdz ga - lam!

* Šad un tad dusmīgi ierūcas «brrr!».

(GIDz. 180)

Pelnu dienas darbi

Kā jau dienas nosaukums rāda, šajā dienā jādarbojas ar pelniem, lai gan to sākotnējā jēga ir zudusi.

“Pelnu dienā jāsej pelni uz tīruma, tad laba raža nākamā vasarā. [K. Krastiņš, Jaunpiebalga.]” (LTT III, 22954)

“Pelnu dienas ritā no plīts ir jāizgrābj pelni un jāuzglabā vasarai. Kad dārzā uz kāpostiem atrodas kāpuri, tad vajaga uz kāpostiem uzbērt pelnus, un visi kāpuri būs projām. [V. Krieviņš, Daugmale.]” (LTT III, 22973)

“Pelnu dienā velē drēbes, lai visu gadu būtu baltas drēbes, jo uz laukiem veļas zoda vietā vēl lieto pelnus, kurus izkaš caur kādu drēbi, jo pelni arī satur tamlīdzīgas vielas.” (LFK 184, 1278 Litenē)

“Pelnu dienā jāmazgā linu sējējam krekli, tad kukaiņi linus neēd. [A. Luste, Ozoli.]” (LTT III, 23022)

Latviešu sētā ziemā darāmie darbi ir stingri sadalīti pa laikmetiem, un šo dalījumu nedrīkst pārkāpt, jo tuvojas pavasaris ar saviem steidzamiem lauku darbiem.

“Līdz Pelnu dienai meitām lini jānovērpj. Ja kāda kodeļa vēl atlikusies, puīši to pakar uz skursteņa. Meitām tas ir ļoti liels kauns. [M. Zeltiņa, Vējava.]” (LTT III, 23052)

“Pelnu dienā jāved apiņu maikstes, tad apiņiem nepiemetas nekāda liga. [Mucukalns, Stende.]” (LTT III, 23033)

Par maizes cepšanu Pelnu dienā latviešiem bijuši gluži pretēji ieskati.

“Pelnu dienā jācep maize, tad tā nepel. [T. Dzintarkalns, Talsi.]” (LTT III, 23061)

Ja Pelnu dienā cep maizi, tad tā cauru gadu pel. [R. Vītiņa, Tukums]” (LTT III, 23068)

Pelnu dienas darbu aizliegumi

Pelnu diena ir jāsvētī, tad nedrīkst strādāt pieciešamus darbus.

“Kad Pelnu dienā strādā, tad metas tāri uz kāpostiem. [J. Steglavs, Jelgava.]” (LTT III, 22985)

“Pelnu dienā nedrīkstot kāpostus vārīt, tad tiem metoties kukaiņi. [T. Ziemele, Smiltene.]” (LTT III, 22976)

“Pelnu dienā nevar istabu slaucīt, jo tad blusas aug. [E. Viksne, Vecpiebalga.]” (LTT III, 22992)

“Ja Pelnu dienā kaut ko no lauka mājā ved, tad pieved peles. [Zemes Spēks, 1932, 28, 477]” (LTT III, 22993)

“Kas Budēļu vakarā vērpi, tai aitas paliek aklas. [A. Lerhis-Puškaitis.]” (LTT III, 23002)

“Budēļu vakarā nevar adīt, jo tad budēļiem izdur acis. [A. Lerhis-Puškaitis.]” (LTT III, 23005)

“Pelnu dienā nedrīkst galvu sukāt, tad augs tik daudz utu kā pelnu. [Z. Rozenkrāniuse, Ainaži.]” (LTT III, 23073)

“Pelnu dienā nedrīkst galvu mazgāt, jo tad kukaiņi noēd kāļus, rāceņus, rūtкус (rukus) un kāpostus. [M. Driņķe, Ranka.]” (LTT III, 23102)

Stāsti no seniem laikiem

“Agrākos sirmos gados vēl latvieši piekopoši tādu parašu, ka pelnu dienas vakarā saimnieces piebērušas kādu kulīti ar pelniem un nesušas uz krogu. Krodznieks par to devis viņām alu vai brandevīnu.

*Mana sieva padzērusi,
Pelnu sieku nodzērusi.
Kur, sieviņa, mana tiesa,
Par malciņas šķaldījumu.”*

(LFK 142, 2971 Beļavā / Rankā)

“Pelnu dienā senlatvieši katru gadu skrējušies ar zirgiem; kas visus noskrējis, tam sprauduši puķes, un, kas palicis iepakaļus, tam sprauduši pelnu kules.” (LFK 302, 1530 Sece)

“Klausības laikos Pelnu dienas vakarā zebeņiekā iebēruši pelnus un gājuši ar to uz pušeniekiem pušenieku ļaudis sukāt. Sukājot sacījuši: “Gaļas gribu, gaļas gribu! Man garš deguns!” Vai atkal šā: “Kas dos gaļu, tam augs cūkas, kālu—kālu sivēniņi.” Pušeniekos tāds budulis ticis uzņemts ar gaļu, un dažāda laba gaļas šķēle vēl tapusi iedota līdz uz mājām. (..) [Balss, 1886, 13, Naudīte.]” (LTT III, 22963)

Dažādi māņi

“Pelnu dienā piekaŗ pelnu kulītes, lai kāpostiem nemestos tārpi. [M. Košķina, Elēja.] (LTT III, 22965)

“Pelnu dienā mēdza, nevienam neredzot, cept iesma galā gaļu. Ar to iesmu pavasarā izbakstījuši dārzus, lai kurmji tur netiktu iekšā un neizrakņātu zemes. [D. Ozoliņš, Jaunroze]” (LTT III, 22995)

“Šai dienā lopiem spalvā kaisījuši pelnus, lai tos dunduri un mūsas nekostu. [D. Ozoliņš, Jaunroze.]” (LTT III, 22996)

“Kad govīm pupi sprēgā u. t. jpr., tad var tā līdzēt: Pelnu dienu jāiet kaimiņu robežās, jānocērt pilādzis un jāpārvelk ačgārni mājās. Ar pilādzi tad jācep gaļa. Kad ar šo gaļu govīm apsmērē pupus, tad sadzīst. [R. Bērziņš, Džūkste.]” (LTT III, 22999)

“Budēļu rikstes jāuzglabā aitām, kas nemīl jērus. [A. Lerhis-Puškaitis.]” (LTT III, 23000)

“Pelnu dienā jāskrien ap cūku kūtiņu, tad sivēni labi izdodoties. [H. Skujiņš, Smiltene.]” (LTT III, 23012)

“Ja Pelnu dienā vistas ēdina mucas stīpā, tad tās dēj visas vienkopus. [V. Johansone, Liepa.]” (LTT III, 23013)

“Pelnu dienā vizinās no kalna un skaita: “Svina smagumā, gulbja baltumā, mieta garumā!” Tad aug smagi, balti un gari lini. [H. Skujiņš, Aumeisteri.]” (LTT III, 23030)

“Pelnu dienā jātinot lieli un cieti dzijas kamoli, tad vasarā augot lielas un cietas kāpostu galviņas un arī lieli kartupeļi. [E. Aizpurve, Lubāna.]” (LTT III, 22987)

Pelnu dienas laika kavēkļi un joki

“Trešdien bij darišana ar pelniem, tad izšuja mazas kulītes, piepilda ar pelniem un lūko meitas piešūt kādam puisim uz muguras, lai tas nezinā-

dams staigā, līdz citi ierauga un nosmej viņu. (..)” (LFK 524, 464a Sidgunda)

“Vaicāta, kāpēc Pelnu dienā karināmas pelnu kulītes uz muguras, zvīrgzdeniete Antonina Ruška atbild: “Tys ir tik dēļ smikla.”” (LFK 548, 3030a)

“Pelnu dienā jāvaktē pelni. To dara tā: plāna bedrītē ielej ūdeni uz pelniem. Vaktētājs paņem rokā bērza žagaru un sēd tā, ka kājas atrodas abejpus bedrītes. Kas nāk klāt, tam uzdod ar žagaru. Bet, kas zina, tas sakampj vaktētājam aiz kājām un izraun bedrei šļūku cauri.” (LFK 68, 13 Pampāļi)

*Metens kaktā sukājās,
Pelnu dienu gaidīdams;
Kad atnāca Pelnu diena,
Sēd pelnos maisiņā.*

V (LTDz. IV, 14391)

Latgalē, kur katolicisma ietekmē Pelnu dienu pavada klusi, parasts stāstīt pasakas.

“(..) Vakarā pelnu dienā sādžās visi salasās kādā ciemā istabā un tad tik visi dzīvo pasaku valstībā.” (LFK 508, 3733a Liksnā / Latgalē)

Pelnu dienas ēdieni

Pelnu dienā ēd parastos ēdienus: putru ar gaļu, parasti cūkgaļu. Īpašs gardums ir cūku kājiņas, kuras speciāli glabāja Pelnu dienai. Pirms maltītes saimnieks nedrīkstēja aizmirst pamielot māju garus.

“Pelnu dienā vārija cūkas kājas ar biezputru un savu tiesu nolika gariem, piemēram, rijā uz krāsni, pirti un citur, lai nāk gariņi mieloties.” (LFK 113, 63 Apriķos)

“Pelnu dienā novecojies paņēmiens vārit cūku kājas, kuras tai dienai speciāli tiek glabātas.” (LFK 811, 41a Ainažos)

“Pelnu dienas pusdienās jāvāra biezputra ar cūkas kājiņām, tad tai saimniecei sivēni labi padodoties tanī gadā. [E. Aizpurve, Lubāna.]” (LTT III, 23014)

“Ja Pelnu dienā cūkas pusgalvu vāra, tad tai gadā labi cūkas nobarojas. [L. Berkholce, Vaive.]” (LTT III, 23018)

“Pelnu dienā vārija kluču (klimpu) putru, lai teļi un sivēni augtu brangi un glumi kā kluči.” (LFK 1400, 26295)

Toties kāposti Pelnu dienas ēdienkartē nav vēlami.

“Pelnu dienā nedrīkst ēst skābus kāpostus, ne arī iet pie kāpostu baļļas, lai vasarā neaugtu pelni uz kāpostiem. [O. Lide, Rauna.]” (LTT III, 22977)

Pelnu dienā cep karašas. Īpašs ēdiens šajā dienā ir pelnu plācenis.

“Pelnu dienā cep karašas, lai kāpostiem lielas lapas.” (LFK 14, 28, 11 Valkā)

“Pelnu dienā jācep pelnu plācenis: jāsagrūž kaņepes ar gaļas circeņiem, ar to jāapsmērē miežu mīkla, jāsatin apaļš un jāizcep. [V. Alke, Jaungulbene.]” (LTT III, 22964)

Latgalē ar Pelnu dienu katoļiem sākas gavēnis, un līdz pat Lieldienām tur gaļu neēd. “(..) Bērniem stāstot, ka zagļi nozaguši gaļu, to dabūšot tikai atkal Lieldienā. Sakot arī bērniem: “Tekod mēlē, tad būs gaļa!”” [B. Eriņa, Latgale.] (LTT III, 22951)

Laika vērojumi Pelnu dienā

Pelnu dienā vēro vēju.

“Ja Pelnu dienā būs vējpūtenis, tad vasaru nebūs kāpostu.” [J. Rupjais, Asūne.]” (LTT III, 22989)

“Kad pelnu dienā vējots laiks, tad būs auksts pavasaris un trūks lopu barības. [J. Rubenis, Ērgļi.]” (LTT III, 23103)

“Ja pelnu dienā saule spīd kaut tik ilgi, kamēr apseglo zirgu, tad būs labs siena laiks.” (LFK 477, 177 Īpiķi)

“Ja Pelnu dienā labs laiks — būs laba vasara, bet, ja sniegs snieg — būs lietaina vasara” (LFK 211, 291 Jāsmuiža)

Kustoņu diena (Vispārīgs apskats)

Senāk nākamo pilnmēness piektu pēc Pelnu dienas, iespējams, saukuši par Kustoņu dienu vai dažreiz par Kukaiņu dienu (sk. 3. zīm.), jo domājuši, ka sastingušās meža radības šajā dienā sākot mosties no ziemas miega.

Kad senais kalendārs bija zudis, Kustoņu dienas tradīcijas pārgāja uz vairākām katoļu svēto dienām:

Matīsa dienu — 24. vai 25. februārī;

Ģertrūdes dienu — 17. martā;

Benedikta dienu — 21. martā.

“Divdesmit ceturtdā februārī ir apustuļa Matīsa diena. Tā mums ir kukaiņu diena. [No Kolkas jūrmalas, “Ziņas un stāsti par Dieva valstības lietām.” 1852. IV. Aizliegts izd.]” (LTT III, 19245)

“Kustoņu diena ir Ģertrūdes un Bindus diena. [K. Ulmanis, 1872. g.]” (LTT II, 15886)

Matīsa diena 24. vai 25. februārī

Katoļu kalendārā Matīsa diena ir 24. februārī vai garajā gadā — 25. februārī. Kristiešu tradīcijās Matīss (ebr. *matitjāhu*, *matitjāh* — ‘Jahves dāvana’, ‘Dieva cilvēks’; K. Siliņš, 234) tiek uzskatīts par vienu no 12 Jēzus apustuļiem un Mateja evaņģēlija autoru, ko mūsdienā Bībeles pētnieki gan apšaubā.

Matīsa dienas latviskās tradīcijas folklorā ir maz atspoguļotas, tomēr te labi saskatāmas senās Kustoņu dienas iezīmes: tā ir jāsvētī, nedrīkst darīt zināmus darbus, tai ir sakars ar kukaiņiem un čūskām. Tomēr 24. (25.) februārī Latvijā parasti vēl ir ziema, un kukaiņi nemostas.

Šajā laikā dienas kļūst arvien garākas un vairs nedrīkst strādāt vakaros pie tumšās skalu uguns. Šis aizliegums gan vairāk attiecas uz seno Kāpostu dienu.

“Divdesmit ceturtdā februārī ir apustuļa Matīsa diena. Tā mums ir kukaiņu diena. Ko tanī dienā strādā, to kukaiņi saēd; un kur kāds tanī dienā ko mājās iaved un noliek, tanī vietā vasarā mūžam čūskas guļot; un, ja kāds tanī vakarā uguni istabā ienes, tad pa vasaru brīnum niknas mušas esot. Bet, ja to dienu labi ceptu cūkas gaļu ēdot, tad tanī vasarā nevienu čūsku neredzot. [No Kolkas jūrmalas. “Ziņas un stāsti par Dieva valstības lietām”. 1852. IV. Aizliegts izd.]” (LTT III, 19245)

“Matīsdienā nedrīkst no meža nekā mājās nest, citādi čūskas visu gadu nāk māju tuvumā. Tas tāpēc, ka ļaudis tic, ka Matīsdienā stingušās meža radības atdzīvojas (sal. — Kustoņu diena). [J. A. Jansons, Salaca.]” (LTT III, 19247)

“Viņi neņem nekādu sietu rokā, lai kukaiņi nerastos. Viņi nešuj, lai čūskas nedzeltu lopus. [A. W. Hupel, *Top. Nachrichten*, 1777, II, 144.]” (LTT III, 19249)

Laika vērojumi Matīsa dienā

Mēness griežiem raksturīgā laika maiņa parādās arī Matīsa dienas vērojumos. “Matīss laužot ledu pušu; bet, kad ledus neesot, tad viņš to radot, saldējot jaunu. [D. Ozoliņš, Jaunroze.]” (LTT III, 19251)

Šajā dienā vēro vēju, kā arī mēģina noteikt ziemas garumu.

“Jātevēro, no kuras puses tai dienā pūš vējš. Tai vējā nevar zirņus sēt — būs tārpaini.” (LFK 137, 178 Ipiķi)

“Matīsa dienā viņi novēro laiku, lai noteiktu ziemas garumu. [A. W. Hupel, *Top. Nachrichten*, 1777, II, 144.] (LTT III, 19249)

Ģertrūdes diena 17. martā

Ģertrūdes diena, citur Ģērdas, Ģērdača, Ģērdutas, Gedras, Ģerdrūtes, Jēdurtas diena, Ģērdūte, saukta arī mazā kustoņu, kūņu, čūsku diena.

Ģertrūdes vārds cēlies no katoļu svētās Ģertrūdes, Niveles klostera abates VII gs., kas Eiropā pazīstama kā ceļotāju aizstāve. Latvieši svešādo Ģertrūdi pielāgo savai mēlei, un tad rodas daudzās nosaukuma variācijas. (Ģertrūde — senaugsšvācu *gēr 'šķēps' + trūt 'stiprs, uzticīgs'*; K. Siliņš, 146)

Ģertrūdes dienas paražas un ticējumi

Ģertrūdes diena, senā kustoņu diena bija noteikti jāsvēti. Latvieši ticējuši, ka Ģertrūdes dienā sastingusi un aizmigusi dzīvā radība mežā un laukā sāk atdzīvoties; arī lācis migā griežas uz otriem sāniem vai ceļas augšā.

“Ģērdas un Bindas jeb matiņu dienu sauc par kustoņu dienām; kas tās nesvēti, tam kustoņi noēdīšot tīruma un dārza augļus. [K. Šilings, 1832. g., Tirza.]” (LTT II, 9863)

“17. marta dienu sauc Apukalnā un Jaunrozē par Ģērdaci un par kustoņu dienu. Šai dienā visi kustoņi ceļoties augšā, kuri bija sastinguši ziemas miegā. Tautā šur tur vēl šo baltu dienu domā, ka līdz šai dienai neviens kustonis nepamostoties no sava ziemas miega, lai būtu cik silts būdams. Šo dienu visi tādi kustoņi gaidīt gaidot, lai pamostos. Šai dienā sākot parādīties bites ārpus tropa, skudres ārpus pūļa, lācis beidzot savu ķepu zīst, kāpdamies augšā no savas migas. [D. Ozoliņš, Jaunroze.]” (LTT II, 9867)

“Šai dienā lācis beidzot zīst savu ķepu, apgriežoties uz otrajiem sāniem un jautājot: “Ģērd, kur mani vakarējie kāposti?” (LFK 69, 1362 Ilze)

“17. martā esot tā saucamā kustoņu diena, tad lāči uz otriem sāniem griežoties un čūskas sākot staigāt, lai gan maz, tomēr varot redzēt.” (LFK 179, 359 Alūksnē)

Laika dienas ir jāsvēta, lai nesajuktu laika rēķini, tāpēc pastāv parasto ikdienas darbu aizliegumi ar visdažādākajām, bieži vien neparastām motivācijām.

“Ģertrūdes dienā nevarot neko stādīt, tad kukaiņi visu noēdot. [A. Gulbe, Burtnieki.]” (LTT II, 9864)

“Kad Ģērdacī villu vērpjot, tad vasarā vilki aitas kožot. [T. Lode, Jaunroze.]” (LTT II, 9877)

“Ģertrūdes dienā nedrīkst vīt auklu un visādus valģus, tad tanī vasarā redz pulka tārpu. [K. Bika, Gaujiena.]” (LTT II, 9879)

“Ja Ģertrūdes dienā šuj, tad vasaru kurmji izraks dārzū. [K. Bruņinieks, Sēme.]” (LTT II, 9880)

“Šai dienā nedrīkst strādāt arī uz lauka, jo tad kurmji izraks dārzus un labību” (LFK 358, 637 Smārdē)

Tomēr pastāv arī pretējs uzskats.

“Ģertrūdes dienā priekš saules jāiet art, tad kurmju nebūs. [A. Bulēne, Rīga.]” (LTT II, 9873)

Toties Ģertrūdē tiek veicināti neikdienišķi darbi, kas sagādā prieku.

“Ģērdača rītā vajagot maksšķerēm skaistas griezt, tad ar to maksšķerējot zivis labi ķeroties.” [K. Rozenbergs, Jaunroze.]” (LTT II, 9872)

Ar Ģertrūdi vairs nevelējas telpās, bet ārā.

“Ģērdacī ēkāš nevelējoties, jo tad labajiem kustoņiem galvas sasitot, kad visi augšā ceļoties. [K. Ozoliņa, Jaunroze.]” (LTT II, 9869)

“Ja Ģērdacī laukā velējoties, tad sadauzot galvas visiem ļauniem kustoņiem: odiem, mušām u. c. [P. Jurgis jun., Jaunroze.]” (LTT II, 9870)

Kustoņu dienā veic rituālas darbības, kas atvairā kukaiņus, čūskas, zvirbuļus.

“Ģertrūdes dienas rītā priekš saules lēkšanas jāaizdzen visi zvirbuļi no mājas prom, tad zvirbuļi nekņābj graudus no kaņepēm ārā. [A. Bulle, Burtnieki.]” (LTT II, 9874)

“Agri no rīta jāizslauka mūsas no istabām un kūtīm, vakarā jāgrūž piestā un, trīsreiz ap istabu skrienot, jāvaicā: “Māsiņ, ko tu grūd?” Jāatbild: “Mūsas grūžu.” [J. E., 1889, Valmiera.]” (LTT II, 9890)

“Kad Ģērdača rītā deviņas reizes dzirnavas riņķi griež, tad ļauniem kukaiņiem samaļ galvas. [K. Rozenbergs, Jaunroze.]” (LTT II, 9871)

Uzskata, ka Ģertrūdes dienā ļaunie kustoņi iet līdz dažādām lietām, tādēļ tās nav jānes mājā, bet prom no tās; var nest arī uz nedraudzīgiem kaimiņiem.

“Ģērdacī nevajagot ne no lauka, ne no meža malku vai žāgarus mājā vest, tad čūskas nākot mājā. [T. Lode, Jaunroze. R. Bērziņš, Lieliecava.]” (LTT II, 9901)

“Ģēdrūtes dienā nedrīkst žāgarus mājās vest, lai čūskas mājās nenāk; ja kāds šo likumu pārkāpis, tad tam jāņem viens žāgars pie galotnes un jāvelk atpakaļ (ačgārni) uz mežu, tad čūskas vairs mājās nenāk. [V. Biša, Vijciems.]” (LTT II, 9907)

“Ģērdacī nevarot rīkstes mājā nest un pagalmā nosviest, citādi vasarā tai vietā nākot čūska. Ja neviens cilvēks to neredzot, ka to nosviežot, tad vēl neesot nekāda vaina; bet, tiklīdz ko kāds redzot un vēl turklāt nosakot: “Nu tu nes šodien rīksti mājā”, tad tai vietā, kur rīkste nosviesta, visādā ziņā nākot čūska un rādoties cilvēkam. [P. Jurgis jun., Jaunroze.]” (LTT II, 9914)

“Ja Ģērdacī iet sērst ar vēzu rokā un to atstāj ciemā, tad tur to gadu nākot čūskas mājā un dzīvojot. [K. Saliņš, Jaunroze.]” (LTT II, 9915)

“Ja Ģērdacī nones kur kartupeļus, tad tai gadā tur čūskas nākot. [K. Saliņš, Jaunroze.]” (LTT II, 9917)

“Kad Ģērdacī nākot kāds no otras mājas dziju tīt, tad nākot čūska mājā. [P. Jurgis sen., Jaunroze.]” (LTT II, 9923)

Ne tikai ļaunie kustoņi, bet arī bites šajā dienā iet līdz lietām.

“Bitinieks Ģērdacī nedod nemaz bišu no dārza laukā, ne arī kādu pie bitēm piederīgu, vajadzīgu rīku no mājas projām, jo citādi visas bites aizejot tam līdz, kam viņas dotas. Devējam pašam bites nemaz vairs nevairojoties. [P. Jurgis sen., Jaunroze.]” (LTT II, 9897)

“Ģērdacī bitenieki nelaiž neviena sveša bišu dārzā, jo citādi viņam laime pārejot svešinieku rokās. [P. Jurgis sen., Jaunroze.]” (LTT II, 9898)

“Kad Ģērdacī bites veduši mājā, tad tās ļoti vairojušās. [I. Blūms, Jaunroze.]” (LTT II, 9899)

Vairākos ticējumos runāts par “garo putnu”, t. i., čūsku, kuru šinī dienā nedrīkst nosaukt vārdā.

“Kad Ģērdacī, kustoņu dienā, bites dārzā pārceļot no vienas vietas otrā, tad tanī kokā nākot gaŗais putns iekšā dzīvot. [P. Jurgis sen., Jaunroze.]” (LTT II, 9900)

“Kad Ģērdacī ved žāgarus no meža uz druvām, tad tanīs iemetoties gaŗais putns. Turpretim, ja Ģērdacī tukšuma jeb pūļa vējš pūšot, tad varot droši žāgarus, kokus, malku vadāt, tad čūskas nemetoties. [P. Jurgis sen., Jaunroze.]” (LTT II, 9910)

“Ģertrūdes dienā nedrīkst pieminēt ne čūskas, ne vilkus, jo tad viņi nāk mājās.” (LFK 1600, 6347 Alūksne)

Senāk uzskatīja, ka, sākot no Ģertrūdes dienas, cūkas pašas spēj laukā atrast sev barību.

“Ģertrūdes dienā cūkas priekš saules jādzen ārā, lai vasarā būtu modrīgas. [J. E. 1889., Valmiera.]” (LTT II, 9928)

“Ģērdas dienā ņēma no deviņejam labībām klēpi, nesa uz tīrumu un dzinu cūkas līdz, nobēra labību, lai ēd, un no tās dienas cūkām vairs neko no rokas nedeva.” (LFK 23, 3975 Koku pag., Vaidavā, Veļķos)

“Ģērdutā agrāk cūkas aiz kājām vilkšus vilkuši uz tīruma.” (23, 4622 Koku pag.)

“Līdz Ģertrūdes dienai cūka sakot: “Velc mani līdz, Ģērd’, tad met man aiz sēt’.” (LFK 718, 10 Ķēči, Mālpils, More, Nītaure, Sigulda, Nurmuiža)

Ģertrūdes dienas ēdieni

Ģertrūdē, kā jau svētījamā dienā, ēd ko labāku nekā ikdienā, t. i., ne siļķes un reņģes, bet cūkas gaļu, arī klučus, pie kam katram ēdienam atrodot savu īpašu motivāciju.

“Ģērdutā vajaga cūkas gaļu ēst, tad tai gadā čūskas nerādās. [K. Biša, Vijciems.]” (LTT II, 9918)

“Lai čūskas nenāktu mājā, tad Ģertrūdes dienā nav ēduši ne siļķes, ne reņģes. [E. Krastiņa, Naukšēni.]” (LTT II, 9921)

“Kad pārnākuši no (cūku) vilkšanas mājā, tad vārījuši klučus, lai sivēni izdodas mīksti un glumi kā kluči. Kluči — no rudzu bīdelētiem vai mieza miltiem vārīti klimpi, kiļķeni. Kluči vispāri ir no sliktāka materiāla.” (LFK 23, 4622 Koku pag.)

Pat ja Ģertrūdes dienā cūkas gaļas vairs nav, pietiek, ka to tikai skaļi piemin.

“Ja negrib redzēt nevienas čūskas, tad Ģērdača rītā vajagot neēdušam priekš saules lēkšanas laukā iet un trīsreiz sacīt: “Vai vilks, kā man cūkas gaļas gribas!” — tad tai gadā varot pat čūsku perekli gulties un tomēr nevienas neredzot; bet, kas pēc viņa nākot, tam tūliņ esot čūskas priekšā. [K. Laicēns, Jaunroze.]” (LTT II, 9926)

Par kāpostu ēšanu Ģertrūdē latviešiem bijuši atšķirīgi viedokļi.

“Ģertrūdes dienā priekš saules lēkšanas ēda kāpostus ar cūku gaļu, lai vasarā čūskas neredzētu. [M. Rožukalns, Dikļi. M. V. 1891., 33.]” (LTT II, 9920)

“Ģertrūdes dienā nedrīkst kāpostus ne ēst, ne vārīt, ne pat cilāt, citādi vasarā kukaiņi apēdīs kāpostus. [Latv. konversāc. vārdu., 15507.]” (LTT II, 9934)

Ģertrūdē manāma arī ietekme no blakus esošās Kāpostu dienas tradīcijām.

“Ģēdurta turēta par kāpostu dienu. [J. Ansbergs, Ēvele.]” (LTT II, 9937)

“Ģērdacī nedrīkstot kāpostus cilāt, jo tad vasarā tiem uzmetoties spradži un citi kukaiņi. [J. Saliņa, Jaunroze.]” (LTT II, 9931)

Vai sēšana un stādīšana Ģertrūdes dienā ir vēlama vai ne, atkarīgs no tā, vai attiecīgais ticējums piederīgs Kustoņu vai Kāpostu dienai.

“Ģertrūdes dienā nedrīkst neko stādīt jeb sēt, jo tad druvu ēdot kukaiņi. [K. Krastiņš, Koknese.]” (LTT II, 9939)

“Tai nedēļas dienā, kad Ģedrūte iekrīt, nedrīkst pavasari nekā ne sēt, ne stādīt, jo tad peles zemi alo un kāpostus un kartupeļus tārpi ēd. [P. Zeltiņa, Ikšķile.]” (LTT II, 9940)

“Kāposti, zirņi un pupas neizdodas, ja tos stāda vai sēj ar to vēju, kas Ģērdacī pūtis. [P. Blūms, Jaunroze.]” (LTT II, 9942)

“Nevajagot arī pavasarī ar to vēju linus sēt, kas pūtis Ģērdacī. [F. Kraujš, Jaunroze.]” (LTT II, 9944)

“Ja Ģedrūtes diena neiekrīt svētdienā, tad tā nedēļas diena, kurā iekrīt Ģertrūde, jāievēro labības un dārzāju sēšanai, tad labi aug. [P. Zeltiņa, Ikšķile.]” (LTT II, 9941)

Ģertrūdes dienā parasti vēro vēju.

“Ģertrūdes dienas aukstie vēji vēsta vispār aukstus vējus. [A. Bērziņa, Aloja.]” (LTT II, 9943)

Benedikta diena 21. martā

Katoļi svētajam Benediktam par godu svētī 21. martu, kas pēc jaunā stila (Gregora kalendāra) iznāk 3. martā, tātad nav pavasara punktā. Katoļu tradīcijā Benedikts (lat. *Benedictus* — ‘svētītais’) dzīvojis ap 480.—543. gadu, dibinājis Monte Cassino klosteri Neapoles tuvumā.

Latvieši bieži svešādo Benedikta vārdu pielāgojuši savai gaumei, tādēļ šo dienu vēl sauc par Bindus, Binds, Binduļa, Bimbuļa dienu, Binduksi, Bindiksi. Tai ir galvenokārt Kustoņu dienas tradīcijas.

“Bindus diena ir latviešiem pussvētdiena, un viņi to sauc par kustoņu dienu. Tad zeme paliekot silta un visi tārpi, skudras un kukaiņi sākot kustēties. [J. Lange, 1772. Smiltene.]” (LTT I, 3226)

“Kustoņi, kas nebūtu pamodušies Ģērdas dienā, ceļas Bindus dienā, jo Bindus ir vēl spēcīgāks kā Ģērda. [Aizkrācnieks, Tirza.]” (LTT I, 3236)

“Bindes dienā neko nedrīkst mājā ievest. Ja malku vai žāgarus ievedot, tad katrs malkas gabals un žagariņš pārvēršoties par čūsku. Ja Bindes dienā sērmūkša koka kūjiņu zemē iemienot, tad pēc pāra stundām atradīšot pie tās saritinājušos čūsku zemē guļam. Bindes dienā vajagot gaŗkāta izkapti tādā vietā izkārt, kur staigājot to vienumēr varot redzēt, tad tai gadā nevienas čūskas neredzēšot. Priekš saules lēkšanas vajagot lopu kūtis izslaucīt un mēslus izsviest pret ziemas pusi, tad mušas nedzīvošot kūtī. Arī govīm vajagot muguras noslaucīt, tad vasaru nevienas mušas tās neaiztiekot. [Mājas Viesis, 1891. 27. Jaunpiebalga, Gatarta, Drusti.]” (LTT I, 3227)

“Benedikts jāsvin, jo tad lācis migā uz otriem sāniem griežoties un visi kustoņi tad esot kājās. [J. Dambenieks, Rīga.]” (LTT I, 3246)

“Bindus rītā nedrīkst ilgi gulēt, jo šinī dienā ceļas lācis augšā, un, kas pēdējais paliek gultā, tam lācis atstāj savu miegu. [A. Leimane, Mārsnēni.]” (LTT I, 3247)

Pēdējā ticējumā iezīmējas nākamās Kāpostu dienas motīvi par agro celšanos un lāča miegu.

Kāpostu diena

(Vispārīgs apskats)

Kāpostu diena ir pilnmēness piekta, nākamā pēc Kustoņu dienas (sk. 3. zīm.). Šajā dienā daba jau ir pilnīgi atmodusies, tikai lācis, lielais guļava, pēdējais vēl ceļas augšā no ziemas miega. Sākas kāpostu sējas laiks, no kā arī dienas nosaukumi; zemniekiem darba pilnas rokas, vairs nedrīkst ilgi gulēt no rītiem, jāceļas pirms saules, jānomazgājas upē vai strautā.

Ap šo laiku kristieši svin Marijas pasludināšanas dienu, kas latviešiem asociējas ar izsenis pazīstamo un mīļo Māriņu jeb Māru. Tā kļūst par Kāpostu Māras dienu. Marija (Mirjama) — no ebr. *mārā* ‘pretoties, atraidīt’ vai *mārar* ‘būt rūgtam’ (K. Siliņš, 231).

“Kāpostu Māre dabūjusi savu nosaukumu no tam, ka tā bijusi pazīstama kā kāpostu dienā.” (LTK 2, 394 Cesvainē)

“Māras dienu (25. martā) sauc arī par kāpostu Māras dienu, tādēļ ka tanī mēdz kāpostus sēt.” (E. J. “Vecu ierašu un māņticības atliekas.” Austrums, 1889.)

Māras diena 25. martā

Atbilstoši katra novada īpatnībām šī diena bijusi dažādi nosaukta, visbiežāk — Māras diena, Kāpostu Māra; diena vēl tiek dēvēta par Māršu dienu, Māršdienu, Māriņas dienu, Mārijas (Marijas) dienu, Mōras dienu, Mārsdienu, Māres dienu, Kāpostmāri, Kāpostnīcu, Kāpostnīcu, Gavēņmāru, Blauščiņu, Blagauščinu (no kr. благовешение — Marijas pasludināšanas diena).

Kristiešu tradīcijās Marija ir Jēzus Kristus māte. “4. gs. saskatāmas pirmās Marijas svētku pēdas, 8. gs. svinēja jau mazākais 4 lielos Marijas svētkus tiklab austrumos, kā rietumos, proti: 2. februārī, 25. martā, 8. septembrī un 15. augustā. Katoļu baznīca svētī arī vairākus citus Marijas svētkus (23 neoficiālus), austrumu pareizticīgā baznīcā vēl kādus vairāk. Luterisms necēla iebildumus pret tiem Marijas svētkiem, kuru notikumi atstāstīti evaņģēlijā, t. i., 2. februārī, 25. martā un 2. jūlijā.” (LKV XIII, 25813)

Māras dienas tradīciju pamatā ir senā Kāpostu diena, kad pienācis laiks sēt kāpostus dēstiem.

“Kāpostu Māras dienā jāsēj kāposti, tad viņi labi aug. [P. Š., Rauna.]” (LTT III, 22471)

Kamēr pārveidoto Māras dienu svētīja pēc vecā, Jūlija kalendāra (tagad 7. aprīlī), senais ticējums bija saprotams, bet, kad ieviesa jauno Gregora kalendāru, tas kļuva dīvains — 25. martā bieži laukus vēl klāj sniegs.

“Divdesmit piektajā martā kādā traukā ieņem sniegu un vasaru ar to ūdeni slaka kāpostus. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT III, 22523)

Šī ticējuma dīvainību latvieši nav atstājuši nepamanītu.

“Citi viņu nosauc par Kāpostu Māri varbūt tāpēc, ka daža jautra saimniece ap šo laiku mēģina sēt kāpostus. [Latviešu draugs, Piel. 1840, 12.]” (LTT III, 22445)

Ja reiz nevar sēt kāpostus ārā, tad sēj tos, kur var.

“Kāpostu Māras dienā sējuši lupatā kāpostu sēklas un likuši uz galvas, lai kāpostiem augtu tik lielas galviņas kā cilvēka galva. [A. Ģeģeris, Vecpiebalga.]” (LTT III, 22473)

Var jau arī apmierināties ar runāšanu par kāpostu sēklām, to meklēšanu pagrabā vai arī tās pirk.

“Naktī uz Kāpostu Māru pagrabā uz kāpostu galviņām ir kāpostu sēklas. [P. Š., Rauna. Z. Lancmanis, Lejasciems.]” (LTT III, 22446)

“Ja skābu kāpostu baļļa stāv līdz Māras dienai neaiztikta, tad Māras dienā uz baļļas atrodas kāpostu sēklas. [A. Kondrāte, Cēsis.]” (LTT III, 22450)

“Kāpostu Mārā jātira kāpostu kubuls, kuŗu iesāk, jo tad kubula virsa esot noaugusi un ņirbot ar kāpostu sēklām. [E. Lācis, Tirza.]” (LTT III, 22454)

“Marijas pasludināšanas dienā jāpakaŗ pie griestiem kāpostu galviņa ar kacenu uz augšu, tad no tā birs sēklas. [V. Joāss, Lubāna.]” (LTT III, 22452)

“Agrāk jau visas sakņu sēklas audzēja paši. Tā arī jau rudenī izrāva sēklas kāpostus ar visu sakni un nolika pagrabā. Kāpostu Mārē uz šām sēklas galviņām ir sēklas. Es uz pašas galviņas gan neredzēju, bet gan uz kacena bija tādas kā sēkliņas. Jāapskatās, bet sēklas ar pirkstu nav brīv aiztik, citādi izaugot kāposti bez sēklām. (LFK 2, 394 Cesvainē)

“Māras dienā nedrīkst piedurties kāpostu sēklām. Ja to darīs, nebūs lāga kāpostu. [A. Zālīte, Bērzpils.]” (LTT III, 22448)

“Kas Mārijas pasludināšanas dienā pirk kāpostu sēklu, tam kāposti labi augot. [K. Šilings, 1832. g., Tirza.]” (LTT III, 22470)

Latviešu tradīcijās raksturīgais līdzības (rezonanses) princips Māras dienā izpaužas šādi: kādi kamoli, tādas kāpostu galviņas, vai: saveļas mati — saveļas kāposti.

“Mārijas dienā kamoli tinami. Jo lielāki kamoli, jo lielākas kāpostu galviņas. [J. Pārups, Zante.]” (LTT III, 22465)

“Kāpostu Māras ritā saimniekam ar saimniecī jāiet dārzā lautzies, tad kāpostiem lielas galviņas augot. [J. Bitaka, Litene.]” (LTT III, 22476)

“Māras dienā nedrīkst galvu sukāt, citādi saveļas mati un kāposti. [J. A. Jansons, Grenči.]” (LTT III, 22507)

Māras dienā meitām beidzas viens darba cēliens un sākas nākamais.

“Māras sestdienā iet meitas ārā gulēt, jo tad sāk aust, un stelles istabā vietu aizņem. Līdz Māras dienai vērpusi, no Māras līdz Jurģiem bija jānoauz.” [LFK 567, 360 Sēļos)

Māras dienā neiztieks bez dažādiem aizliegumiem. Pirmām kārtām nedrīkst strādāt, nedrīkst darīt parastos ikdienas darbus; saimniecēm tā ir vērpšana, adīšana, šūšana.

“Šai dienā neko nestrādā, jo citādi mudži kaitē vasaru druvām.” (LFK 113, 73 Apriķos)

“Ja Māras dienā strādā, tad jēri nepadodas.” (LFK 358, 348 Smārdē)

“Ja Māras dienā vērpj, tad dzemošiem jēriem griežas galvas riņķi.” (LFK 76, 1772 Mārupē)

“Kāpostu Mārā nav jāada un jāšuj, kā arī nav jācilā adatas un ileni, lai kāpostus neēstu tārpi un kukaiņi. [E. Lācis, Tirza.]” (LTT III, 22475)

Vēl daži citi aizliegumi.

“Kāpostu Māras dienā nav istaba jāslauka, ne galva jāasukā, lai vistas kāpostus neizkaš. [P. Š., Rauna. J. Rubenis, Ērgļi.]” (LTT III, 22477)

“Kāpostu Māras dienā priekš saules jāizslauka istaba un mēsli jāizber tādā vietā, kur vistas netiek klāt, tad vasarā vistas nekasis kāpostu. [E. Zommere, Rauna.]” (LTT III, 22480)

“Kad kāpostu Māras dienā sietu cilā, tad vistas kaš kāpostus. [J. Rubenis, Ērgļi.]” (LTT III, 22516)

Māras dienā saule pakāpusies pietiekami augstu, istabā apgaismošanai uguni vairs nedrīkst dedzināt līdz pat Uguns dienai.

“Pēc kāpostu Māras visas upītes esot satecējušas kopā un tad vairs vakarā nedrīkstot uguni dedzināt. [H. Skujiņš, Aumeisteři.]” (LTT III, 22618)

“No Māras dienas sākot, nedrīkst istabā uguni dedzināt, vismaz ne tā, ka rudzi redz, lai rudzi neizzustu. [V. Spandegs, Pociems. Z. Lancmanis, Lejasciems.]” (LTT III, 22590)

“Vakarā nedrīkst uguni dedzināt, jāiet krēslā gulēt; ja iededzina uguni, tad rudzi pūst. [J. E., 1889. Valmieras apkārtnē.]” (LTT III, 22591)

“Kad pēc Mārijas dienas vakaros un rītos dedzina uguni, tad kāposti neaug. [R. Bērziņš, Džūkste.]” (LTT III, 22606)

“Ja Māras dienā uguni nes istabā, tad kāposti nevārās mīksti. [E. Aizpurve, Lubāna.]” (LTT III, 22609)

“Māras dienā nedrīkst dedzināt uguni istabā, tad aitas lec pār sētu. [P. Zeltiņa, Ikšķīle.]” (LTT III, 22615)

“Mārijas dienā nedrīkst degt uguni, lai nebūtu mušu. [L. Strute, Šķibe.]” (LTT III, 22617)

“Mārijas dienas vakarā jāiztiek bez istabas apgaismošanas; ja to neievēro, tad tanī gadā šī ēka nodegot. [K. Šuberts, Bramberģe.]” (LTT III, 22621)

Par aizliegumu dedzināt uguni istabā tiek runāts arī Lieldienās.

Māras dienā atrodam vēl vairākus neparastus aizliegumus.

“Māras dienā nedrīkst piesist kokam; ja to izdara, tad tas tovasar nokalst.” (LFK 386, 222 Ēdolē)

“Mārijas dienā dētās olas nevar likt perēt. Ja liek, tad izaug kroplī cāļi, tā saucamie Mārijas dienas cāļi. Citur tās olas var izlietot.” (LFK 89, 108 Ceraukstē)

Par agro celšanos, kas sākas ar Māras dienu, un lāča miegu tautā runā šādi.

“Ar Māras dienu skaita visas dabas atmošanos, tāpat arī lācis atmostoties no sava miega. Tāpēc Māras dienā vajaga celties agri no rīta, lai lācis neuzceltos pirmais un miegu nenodotu gulētājam. [E. Aizpurve, Lubāna.]” (LTT III, 22556)

“Kas Māras rītu aizguļas, tam visu gadu būs lāča miegs. [E. Bukava, Smārde.]” (LTT III, 22578)

“Kas Marijas rītu agri neizceļas, tam lācis atdod savu miegu un padara ilggulētāju par miega pūzni uz visu gadu. [A. Lerhis-Puškaitis.]” (LTT III, 22573)

Miega lāci var dažādi aizdzīt: gan skrienot ap māju, gan mazgājot seju aukstā ūdenī. To var dzīt prom, guļot uz žagariem.

“Māres dienā priekš saules lēkta trīs reizes jāskrien ap māju ar kailām kājām un skaidām rokā, jo tad miegu atdod lācim. [A. Klause, Jaunpiebalga.]” (LTT III, 22560)

“Māras dienā lāči pamostas no sava ziemas miega. Lai arī cilvēkam nebūtu jāguļ visu gadu lāča miegs, tad Māras rītā katram priekš saules jāskrien uz āliņģi muti mazgāt. [Z. Kozenkranīuse, Ainaži.]” (LTT III, 22563)

“Māras dienā uz žagaru blāķa jāguļ, lai vasaru miegs nenāk.” (LTT III, 22582)

Mazgāšanās Māras dienas rītā, tāpat kā Lieldienās, dod skaistumu.

“Ja Māras rītā upē muti mazgā, tad sārti vaigi. [K. Kristape, Olaine.]” (LTT III, 22527)

Muti var mazgāt ne tikai ūdenī, ne tikai akā vai upē.

“Māršu rītā priekš saules mute jānomazgā pienā, tad paliek balta seja. [A. Miglava, Rūjiena.]” (LTT III, 22551)

“Marijas dienā priekš saules lēkta jāmazgā mute ar brandavīnu, ja grib dabūt sarkanus vaigus. [M. Sikle, Nīca.]” (LTT III, 22529)

“Māras rītā jāmazgājas zirgu silē, tad būs jautrs miegs. [V. Spandegs, Pociems.]” (LTT III, 22554)

Māras dienā, tāpat kā visās svētījamās dienās, jā rūpējas par lopiem.

Latviešiem bija zināmas dažādas burvestības un paņēmieni, kā sekmēt lopu ražību un lauku auglību.

“Māras dienā jāberž ar sniegu govīm muguras, lai nebizo. (Sal. — Lūcijas diena, Lielā piektdiena, Zaļā ceturtdiena.) [V. Spandegs, Pociems.]” (LTT III, 22628)

“Māras dienā govīm jāmazgā muguras ar brandavīnu, lai tās labi pienu dotu. [J. A. Jansons, Gaujiena.]” (LTT III, 22633)

“Kāpostmāres rītā govīs jārumulējot, tad vasarā nebizojot. [M. Priedīte, Meirāni.]” (LTT III, 22629)

“Lai govīs vasaru nebizotu, tad tās Māršdienas rītā jānokul ar Mārtdienas žagariem un žagari jāaizliek aiz vārdas. [A. Brože, Nauksēni.]” (LTT III, 22631)

“Māras dienā no trīs pūžņiem vajag sagrābt skudras un sabērt ūdenī. Ja ar šo ūdeni Lielā piektdienā dzirda govīs, tad tās dod daudz piena. [L. Rone, Iksķīle.]” (LTT III, 22634)

Senāk saimnieces uzskatījušas, ka ap Māras dienu cūkas pašas spēj atrast sev barību laukā, kur tās ganās līdz Uguns (Labrenča) dienai.

“Māras dienā cūkām sile jāapgāž — tad tās pašas baro savu galvu.” (LFK 672, 972 Morē)

“Ja divas nedēļas pirms kāpostnīcas (Mārijas pasludin. d.) neapgāž cūkām sili, tad tās divas nedēļas pēc kāpostnīcas vēl jābaro. [S. Dunkule, Ilzene.]” (LTT III, 22642)

“Gavēņu Māras dienā (25. martā) dzina pirmo reizi tanī gadā cūkas ganībā (“mežā”). Dzinēja ņēma kādus stopus labības līdz, ko tad ganībās nobēra vairāk čupiņas zemē, lai cūkas ēd un rušinājas. Vecākai lielākai cūkai sēja atslēgas “bērnu” (slēdzamo) astē, lai nenāk pa dienām pati un lai neved arī citas cūkas mājā. Jāzina, ka pa visu šejienes jūrmalu iet cūkas pa vasaru katru dienu bez gana mežā.” (Baltijas Jūrnieku kalendārs, 1891. g., R. Lejasozols. “Lībiešu teikas un māņi, sakrāti Dundagas—Irbes jūrmalā”)

“Māras dienā priekš saules lēkšanas saimniecei jānogriež deviņzaru mieturis un jāsakul sviests, tad to vasaru saimniecei daudz sviesta.” [K. Biša, Rencēni.]” (LTT III, 22637)

Nav daudz ticējumu par ziedošanu Māras dienā. Šis, šķiet, ir pielāgojies jaunākos laikos: paslieksnē parasti mitinās govju Mārša.

“Māras dienā ap saules lēkšanas laiku vajaga visas raibas govīs izslaukt un izslaukto pienu saliet paslieksnē. Tad visu vasaru govīs dos labi pienu. [H. Viegļais, Vecpiebalga.]” (LTT III, 22635)

Ziedo augļu un bišu kokiem.

“Māras dienā priekš saules jāapsien katram augļu kokam, bišu kokam u. c. saitītes (veltas), tad nes augļus. [E. Gaile, Trikāta un Rūjiena.]” (LTT III, 22589)

“Māras dienas rītā ābeles jāpušķo prievītēm, lai āboli labi augtu.” (LKV, VIII, 15511)

Burvestības labi noder, rūpējoties par vistām.

“Vistas vasarā nekašājas dārzā, ja Māras rītā vistas aiznes prom no mājām un galvas pagriež uz meža pusi. [J. A. Jansons, Piņķi.]” (LTT III, 22646)

“Māras dienā skaidas jānes uz kūtsaugšas, tad vistas daudz olu dēs. [A. Bulēne, Rīga.]” (LTT III, 22650)

“Ja Māras naktī trīs reizes ap māju apskrien, tad mājputni dzīvo pie mājas. [R. Vītiņa, Tukums.]” (LTT III, 22655)

Labs padoms skauģiem.

“Ja Māras dienas rītā uzsviež vistas olu uz kaimiņa pļavas, tad tā nākamā gadā būs kaila kā vistas ola.” (LKV VIII, 15512)

Ar savām domām var sekmēt auglību, domas var pastiprināt ar atbilstošu darbību.

“Māras rītā labība jāpacilā, lai labi aug un lai to neēd kukaiņi. Māras dienā uz tā lauka, kur domā linus sēt, jāklāj krekli, lai augtu labi kreklu lini.” (LKV VIII, 15511)

“Māras dienā priekš saules lēkšanas dārzā ābeles jāpurina, tad būšot daudz augļu. [K. Corbiks, Kroņa—Virca.]” (LTT III, 22663)

“Māras dienā ar pūpoliem jāpeļ visi ogu krūmi, tad būšot daudz ogu. [K. Corbiks, Kroņa—Virca.]” (LTT III, 22664)

Dravnieki gādā par bitēm.

“Māres dienā jāizslauka bišu stropi, tad ar bitēm labi klājas. [J. Jurjāns, Jaungulbene.]” (LTT III, 22588)

“Dravnieki Māras naktī ejot uz citu mājām, ka neviens neredz, aitas cirpt. Ar nocirptu vilnu aizbakstot bišu ejas; tad bites labi izdodoties. [M. Eglīte, Pāle.]” (LTT III, 22585)

Kā īpašs burvju spēks darbojas zagšana.

“Dravniekam Māras dienas rītā vajag nozagt cita mežā bērzu tāsis un uzlikt uz saviem stropiem, tad padodas labi bites. [A. Kondrāte, Cēsis.]” (LTT III, 22587)

“Kad Māras naktī aitām pieres apcērp, tad cirpējam izdodas bites, bet tam, kam aitas apcērp, būs slikti. [V. Spandegs, Pociems.]” (LTT III, 22586)

Burvības spēku pastiprina bērzs, bērza tāss.

“Māras dienas rītā pirms saules lēkta vajaga sukāt matus zem bērza, kam zari ļoti gaļi un nokarājušies uz zemi, tad augot ļoti gaļi un kupli mati. [B. Indriksone, Burtņieki.]” (LTT III, 22707)

“Lai bērns daudz nekļiegtu un, liels izaudzis, daudz nerunātu, tad Māras rītā pirms saules tam jādod dzert no bērza tāss, un tāss aiznesama kādā krustceļā. [A. Bērziņa, Aloja.]” (LTT III, 22701)

Aktīva darbība un kailums sekmē izdošanos.

“Māras dienas rītā vajaga piecelties priekš saules lēkta un neapgērbušamies apskriet trīs reizes ap dzīvojamo ēku. Skrienot vajaga apēst kādas grāmatas lapa, tad viegli būs iemācīties grāmatu lasīt. [J. Širmanis, Vilzēni.]” (LTT III, 22699)

Tas pats attiecas arī puīšiem uz līgavas un meitām uz precinieka zilēšanu.

“Māras dienā jāiet plikam uz upi un jānomazgā mute, un, paliekot diviļi zem galvas, ar neslaucītu seju jāiet gulēt; kuŗa pa sapnīm muti noslauka, tā — līgava. Ja neviena muti nenaslauka, tad līgava vēl nav. [A. Mencis, Puikule.]” (LTT III, 22723)

Zilēšanā nozīmīga loma ir krustcelēm.

“Māras rītā priekš saules meitas slauka istabas. Mēslus tās nes uz krustceļiem un klausās, kuŗās mājās ries suns, tur to gadu meitu aizprecēs. [J. A. Jansons.]” (LTT III, 22720)

“Māras rītā priekš saules lēkta mēslus vajaga uz krustceļa uzbērt un klausīties, kuŗā pusē gailis dzied, tad uz to pusi tiks aizprecēts. [K. Kristape, Olaine.]” (LTT III, 22718)

Visvairāk ziņu par nākamo precinieku iegūstamas, zilējot šādi.

“Māras dienas rītā meitas zilē preciniekus ar mēslu čupiņām. Ja pieiet gailis, tad precēs saimnieks; ja žagata, tad — skroderis; ja zvirbulis, tad — kalps; ja krēķis, tad — krodzinieks; ja vista, tad paliks veca meita. [K. Pavasare, Valmiera.]” (LTT III, 22719)

Māras dienas ēdieni

Senāk pirms jebkuras svētku maltītes cilvēki ziedoja mājas gariem. Kāds līdzīgs ticējums ienācis arī Māras dienas paražās.

“Māras dienā tura vasaras tiesu. Saimnieki ieiet vieni kūts vidū, paklāj drēbi un atnes dzērienus un ēdienus. Papriekšu viņi nodod ziedu zemes dievam: paņem no katra ēdiena un dzēriena pa drusciņai un pakašā apakš mēsliem. Pēc tam paēde pašī un iet uz istabu dot saimei ēst.” (LFK 153, 1127 Lubānā)

Runājot par Māras dienas ēdieniem, vispirmām kārtām pieminami kāposti. Parasti uzskata, ka šīnī dienā kāpostus nedrīkst ēst.

“Ja Māras dienā ēdot kāpostus, tad kāpostu galviņās augot pelni.” (LFK 136, 70 Raunā)

“Mārsu dienā nevajaga kāpostus cilāt, ne ēst, tad kukaiņi noēdot kāpostus.” (LFK 116, 481 Rencēnos)

“Kāpostu Mārā nedrīkst kāpostus vārīt, tad tie izgaist. [E. Laime, Tirza.]” (LTT III, 22520)

Tomēr daži domā citādāk.

“Gavēņu — Māras dienā jāvēra kāposti, lai nākošā gadā laba raža. [A. Gulbe, Nogale.]” (LTT III, 22519)

Māras dienā, domājot par lielām kāpostu galviņām, jāvēra lielas klimpas, jācep lielas karašas, jāēd cūkas galva.

“Māras dienā vēra lielas klučkas (ķiļķenus), lai aug lieli kāposti. [A. Žeibe, arī Bērzaune.]” (LTT III, 22518)

“Kāpostnīcā karašas jācepj, lai augot kāpostiem lielas lapas. [J. Nīders, Alūksne.]” (LTT III, 22456)

“Pa Mārijas dienu jāēd cūkas galva, lai kāposti padodas. [M. Koškina, Elēja.]” (LTT III, 22511)

Daži ticējumi pārnākuši no Kustoņu dienas.

“Lai pasargātos no čūskām, tad Māras dienas rītā priekš saules lēkšanas ēda cūkas gaļu.” (LFK 116, 725 Rencēnos)

“Māras dienā nedrīkst ēst zirņus, jo tad tie uzaugot tārpaini.” (LFK, 145, 662 Cirgaļos)

Māras dienā ēd piena ēdienus.

“Šīnī dienā vārīja katru reizi brokastī biežputru un izslaucīja skursteņus.” (Baltijas Jūrnieku kalendārs, 1891)

“Māras dienā vajag ēst sviestu ar karotēm, tad govīm būs daudz piena un sviesta.” (LFK 297, 200 Ādažos)

Laika vērojumi Māras dienā

Nākamā kāpostu raža atkarīga no laika apstākļiem Māras (Kāpostu) dienā.

“Kad ap kāpostu Māres dienu sniegs no celmiem vēl nav nokusis, tad nākošā vasarā būs labi kāposti. [J. Rubenis, Ērgļi.]” (LTT III, 22524)

“Ja Mārijas pasludināšanas dienā sliktš laiks, tad kāposti neizdodas. [H. Bika, Gaujiena.]” (LTT III, 22525)

Māras dienas laika pareģojumos tuvākam laikam ir liela dažādība.

“Ja Māras naktī salst, tad vēl salst pēc tam četradesmit naktis. [P. Š., Rauna.]” (LTT III, 22672)

“Ja, Māras dienai nākot, to nakti salst, tad sals vēl trīs deviņas naktis. [Atbalss k. 1895. P. Lodziņš, Sērpils.]” (LTT III, 22673)

“Ja Māras nakti salst, tad 14 dienas salst. [A. Zandere, Kandava.]” (LTT III, 22670)

“Ja 2 nedēļas priekš Kāpostmēras ragavas neapgāž, tad brauc ar ragavām vēl 2 nedēļas. [J. Ezeriņš, Vecpiebalga.]” (LTT III, 2269)

“Ragavas jāapgāž 9 dienas priekš Māres dienas, bet, ja tad vēl nekūst, tad vēl 9 dienas pēc Māres būs ragavu ceļš. [J. Rubenis, Ērgļi.]” (LTT III, 22687)

Pēc Māras dienas spriež par nākamo vasaru, rudeni un gadu vispār.

“Ja Māras dienas naktī nav salnas, tad arī visu vasaru nebūs salnas. [V. Rozīte, Umurga.]” (LTT III, 22667)

“Kāpostu Māras naktī jāliek ola uz staba gala: ja čaula nepārsalst, tad būs silts pavasaris. [E. Laime, Tirza.]” (LTT III, 22682)

“Kad tā nakts priekš kāpostu Māres ir auksta, tad viss pavasaris būs auksts, un, kad tā nakts pēc kāpostu Māres ir auksta, tad viss rudens būs auksts. [E. Lapiņa, Vestiena.]” (LTT III, 22668)

“Kad Māras dienā saulīte spīd tik daudz, ka zirgu var sajūgt, tad ir labs siena laiks. [M. Druģe, Baižkalns.]” (LTT III, 22685)

“Slapja Māras diena pareģo slapjas jūlija dienas. [A. Bērziņa, Aloja.]” (LTT III, 22686)

“Ja Māras ritā, uz zediņiem uzlikts, ķipsis pārvelkas ar ledu, tad nākošais rudens būs silts; bet, ja ūdens ķipī nepārsalst, tad nākošā rudenī jau priekš Miķeļa būs auksts laiks. [J. Rubenis, Ērgļi.]” (LTT III, 22692)

“Ja 25. martā nakts un diena skaidra un ja dienā spīd saule, tad būs auglīgs gads un laba pļauja. [Latvis, 1930, III, 19.]” (LTT III, 22665)

“Ja Māras dienas naktī ir silts, tad gaidāms auglīgs gads. [I. Mennika, Ainaži.]” (LTT III, 22684)

Lapu diena

(Vispārīgs apskats)

Pavasārī bijusi kāda sena, mūsu tēvtēvu laikos nolikta diena, kura iezīmē sējas un stādīšanas laiku. Tādas dienas tradīcijas var saskatīt Lapu (saukta arī par Maizes) un Urbāna dienas (25. maijā) aprakstos un ticējumos.

“Lapu diena bijusi pavasarī un saukta arī par maizes dienu. [M. Navenickis, Zasa.]” (LTT II, 16457)

“Maizes diena esot ļoti svēta diena. [Aizkrācnieks, Tirza.]” (LTT II, 18844)

“Urbana diena tikusi nolikta jau no mūsu tēvu tēviem pavasarī. Tad jāstāda kartupeļi, burkāni, gurķi un citas kādas saknes.” (LFK 142, 2992 Beļavā un Rankā)

Tomēr tiešas norādes, ka Urbāna diena senāk saukta vēl kā citādi, nav.

Lapu diena 1. maijā

Senākos kalendāros (piemēram, 1907. g. u. c.) Lapu dienu atrodam 1. maijā. Senāk Rietumeiropā, arī Livonijā, šajā dienā svin maija svētkus.

“Livonijā maija svētki cēlušies no kādiem vispārīgiem pavasara svētkiem, kuŗu nozīme bij pavasara uzvara pār ziemu. Vācijā, Skandināvijā, Gotlandē un Anglijā pavasari simbolizēja maija ķēniņš, grāfs vai rati, ko ar lielu pavadonību svinīgi uzņēma pilsētā vai ciemā. Maija grāfs sastopams tikai Lejassaksijas un Livonijas pilsētās viduslaikos.” (LKV XIII, 25167)

Viduslaikos Rietumeiropā nakts no 30. aprīļa uz 1. maiju bija Valpurģu nakts, kurā raganas uz slotām, dakšām, bluķiem u. tml. lidojušas uz savu salidojumu. Tās centušās traucēt labvēlīgu pavasara gaitu un mēģinājušas uzsūtīt cilvēkiem un lopiem dažādas kaites.

Katolikajās tradīcijās maijā ik dienas notiek jaunavai Marijai veltīti dievkalpojumi. Šis ir viens no populārākajiem Marijas kulta veidiem, sācies Itālijā 18. gs. sākumā. Šie uzskati iesakņojušies arī Latgalē, kur visu maiju dziedājuši pie krucifiksiem.

To, ka latviešiem Lapu dienā bijuši kādi pavasara svētki, kuros liela nozīme bijusi svētiem kokiem, liecina kāds apraksts no Kurzemes.

“Vecos laikos pirmo maiju svētu turēja vecie ļaudis kā lapu dienu. Viņi paņēma no ozola lapas, ko bij tēva tēvs dēstījis savā tīrumā zināmā attālumā,

varbūt pus versti no mājas, ka neviens viņus netraucētu viņu Dieva lūgšanu vai citu kādu darišanu; jo tad viņi, kad gāja uz ozolu, nerunāja ne ar vienu cilvēku un nestāstīja nevienam, kur ies, un, kad kādreiz satikās sievietē ar sievieti, tur naida neturēja, sagāja kopā, noskūpstījās, ne vārda runādams nometās ceļos un lūdza klusā valodā, ko kura grib.” (LFK 161, 234 Kurzemē)

Īpašu parāžu Lapu dienā nav saglabājies daudz. Šai dienai bijis spēks dažādām burvestībām. Latvieši zinājuši receptes veselībai un skaistumam. Arī mīlestības dzēriens tiem nav bijis svešs.

“Lapu dienā jālasa pļavā piena zāles (*Caltha palustris*) un jādod dzert govīm.

No šai dienā braucītiem un ar degvīnu aplītiem bērzu pumpuriem iegūst derīgas ārstniecības zāles.

Maija rasa derīga matu augšanai, ja ar to ieziež matus, kad redz vakara mēnesi.

Ja maija pirmā piektdienā atrod uz aveņu krūmiem spīdošus tārpiņus, tos izkaltē un iedod meitai, tad iegūst viņas mīlestību.” (LKV XIII, 25177)

Dažās Lapu dienas tradīcijās saskatāma ietekme no citām laika dienām.

“Par lapu dienu sauc pirmo maiju. Tad jaunas meitas gājušas uz avotu un mazgājušas muti, lai būtu skaistas un šķīstas. Avota ūdeni nesušas arī uz māju, to visu darijušas pēc saules rieta. Par visu maija mēnesi katoļi godina sevišķi jumpravu Mariju. [B. Eriņa, Latgale.]” (LTT III, 16454)

“Lapu dienā, tāpat kā krustdienā, nedrīkstēja nevienam kokam kādu zariņu nolauzt, jo citādi koks asiņotu. [Aizkrācnieks, Tirza.]” (LTT III, 16456)

Lapu dienā jādara savi zināmi darbi.

“Lopus no pavasara līdz Lapu dienai ganījuši visu dienu, bet Lapu dienā dzinuši mājā pusdienā un devuši ganiem pantāgu, lai lopī labi paēd un dod daudz piena.” (LKV XIII, 25177)

“Lapu dienā tiek arvien zirņi sēti un lopī pirmoreiz laisti uz ganībām. Pēc kam vakarā notikušas rumeles un vārītu olu ēšana.” (LFK 142, 2983a Beļavā)

“Zirņi jāsej lapu dienā. [E. Laime, Tirza.]” (LTT IV, 35408)

Lapu dienā vēro dabu, pēc kā spriež par gaidāmo laiku turpmāk.

“Lapu dienā lapiņām vajag būt vismaz tik lielām kā peļu austiņām, tad būs laba vasara, ja nav — slikta. [E. Laime, Tirza.]” (LTT II, 16455)

“Ja lapu dienā mīlīgs laiks, būs labs rudens. Ja nakti pēc tās list, var cerēt uz bagātu gadu.” (LKV XIII, 25177)

Urbāna diena 25. maijā

Dienas nosaukums cēlies no kristiešu svētā Urbāna, kas bijis Romas pāvests. Urbāns (Urbānuss) — no latīņu *urbānus* 'pilsētnieks' (K. Siliņš, 312).

Eiropā svētais Urbāns kļuvis par vīnogu audzētāju un vīndaru aizbildni. Šajā laikā zied vīnogulāji, un tas nosaka visu tā gada ražu.

Latvieši svešādajā Urbāna vārdā saklausījuši ko gluži pazīstamu.

"Urbāni, mazi tārpiņi, kas zemi urb. Kad rīta agrumā klēts priekša ir urbānu nobadīta, tad tai dienā mieži jāsēj, lai labi izdotos. Tādēļ arī Urbāna dienā sēj miežus, lai tie labi augtu un briestu. [J. Zaķītis, Lautere.]" (LTT IV, 31174)

Urbāna diena ir īstais laiks sēšanai un stādīšanai.

"Urbāna diena ir labākā auzu sējamā diena. [Latvis, 1932, nr. 3094]" (LTT IV, 31155)

"Urbānā jāsēj pirmie lini. [K. Jansons, Plāņi.]" (LTT IV, 31157)

"Urbāna dienā burkāni jāsēj, tad tie izaug gari un resni. [P. Zeltiņa, Ikšķile.]" (LTT IV, 31161)

Urbāna dienā gurķi jāstāda, tad labi augs. [A. Zālīte, Bērzpils.]" (LTT IV, 31162)

"Urbāna dienā jāstāda ģorgīnes (jurgenes, ģeorgīnes), tad kupli zied. [A. Aizsils, Kārķi.]" (LTT IV, 31163)

Seno laikgadu iezīmes, kad nedrīkst strādāt ikdienas kārtējos darbus, jūtamās šādos padomos.

"Urbāna dienā nav jāsēj, tad tārpi un kukaiņi zemi urb. [E. Lācis, Tirza.]" (LTT IV, 31167)

"Auzas jāsējot nedēļu priekš un nedēļu pēc Urbāna dienas. [H. Skujiņš, Smiltene.]" (LTT IV, 31164)

"Urbāna dienā nedrīkst kartupeļus stādīt, jo tad kartupeļi neaug lieli. [M. Klause, Jaunpiebalga.]" (LTT IV, 31165)

Par zivīm.

"Urbāna dienā zivis atgriežas no nārsta upēs. [17. gs. J. Juškevičs. B. Z. Ilustr. pielikums, 1933, 274.]" (LTT IV, 31169)

Vējāvā Urbāna dienu svētī rudenī.

"Urbāna dienu (?) svētī vēlu rudenī (Simjūds?). Šai dienai cep un vāra no itin visas rudens ražas. Agri no rīta, kad mielasta galds rijā jau aplāts, izbada

ar skruķi visus nelabos garus un ļauj Laimes mātei netraucēti mieloties. Pēc tam dzīvo paši. [M. Zeltiņa, Vējava.]” (LTT IV, 31172)

Kāds laika vērojums.

“Ja ap Urbānu ir labs laiks, tad tai gadā būs laba raža. [Z. Lancmanis, Lejasciems. S. Gūberts, 97.]” (LTT IV, 31171)

Nobeigumā vēl šāds ticējums.

“Kas palaižas uz Urbāna, tam izdodas labi. [Brīvā Tēvija, 1927, 183.]” (LTT IV, 31173)

Vasarsvētki

(Vispārīgs apskats)

Vasarsvētki ir kristīgās baznīcas Svētā gara izliešanas svētki, ko tā iezīmē piecdesmitajā dienā pēc Lieldienām.

“Vasarsvētki, Bībeles jaunajā derībā latviešu valodas nosaukums jūdu pļaujas svētkiem, kurus nosauc vecajā derībā par “Nedēļu svētkiem” tāpēc, ka viņi nobeidza septiņas pļaujas nedēļas, kuras iesākas ar pasah jeb lieldienas svētkiem. (..) viņus svētīja piecdesmitajā dienā pēc pirmo kūlišu ievākšanas. Kad pēc Jeruzalemes tempļa izpostīšanas nebija vairs iespējams upurēt pateicības upurus, kas piederēja pie svētku galvenās daļas, deva pamazām šiem svētkiem citu nozīmi. (..) Priekš kristīgiem vasarsvētku diena ieguva jaunu nozīmi ar to, ka pēc apustuļu darbu gr. 2. nod. tapa pār (toreiz 120) Jēzus mācekļiem izliets Svētais Gars un ar to dibināta kristīgā draudze. Sākumā uzskatīja viņā visu to laiku no lieldienām līdz vasarsvētkiem par priecīgu svētku laiku, bet jau 3. gs. sākumā nodibinājās īpaša vasarsvētku dienas svētīšana, kura nobeidza šo laiku. Un, no tā laika sākot, mēdz šo piecdesmito dienu, sākot no līdzskaitītās pirmās lieldienas visās kristīgās draudzes daļās svētīt kā Svētā gara izliešanas svētkus. (..) Blakus ziemas svētkiem un lieldienas svētkiem vasarsvētki ir trešie lielie kristīgie svētki, kuri ir baznīcas gadu svētku pusgada beigās un kuros mēdz ne vien pie mums, bet arī ārzemēs pušķot namus zaļumiem.” (KV IV, 4514—4515)

Vasarsvētku tradīcijas latviešu sētā

Vasarsvētkos atpazīstamas paražas gan no Saules kalendāra Lieldienām, Jurgiem, Jāņiem, gan no Mēness kalendāra Krusas dienas.

1926. gadā beļaviete Alvīne Maksteniece par Vasarsvētkiem stāsta:

“Nav nekas ievēriņas cienīgs. Tikai tas, kad jau pienāk vakars, steidzās pie laika pirti izkurināt, lai gandrīz ar sauli var pat meitieši no pirts iznākt un pie laika saņemt svētvakaru. Tautā pastāv vēl tā ieraža no agrākiem gadiem saņest dzīvokļos bērzu un citu koku meijas, kroņus; (...) No ēdieniem nav nekas sevišķi, tikai priši sieri, sviests, baltmaize vai nu miežu plācen's. Arī alus tiek brūvēts, bet ne tādu alu vairs dabu dzert kā gadus 40—50 atpakaļ, kad bij brūnu brūnais, putoja vien; kad iedzeri, tad vai nāsis plēsa pušu. (...) Agrākos gados arī bij paraža, kad meitas vasaras svētkos gāja uz ganiem. Tad saimniece viņām deva uz ganiem līdz siera pa ņukai un pa plācenim, jau zinādama, ka nāks nāburgu puīši uz ganu meitu, tad viņai līdz ar meitu būs negods, kad nebūs puīšus ko pacienāt. Tad jau tā toreiz nebija meita, kas netika no puīšiem ganos apmeklēta un pēc siera prasīts. Bet tagad tas ieradums ir palicis tikai tautas mutē, dzīvē tas netiek vairs lietots.” (LFK 142, 2163 Beļavā)

Šāds mazgāšanās rituāls svētku dienas rītā raksturīgs Lieldienām.

“Vasaras svētku rītā agri jāiet uz ūpi mazgāties, kas tek pret rītiem, lai nekad neaizgulētos un nenāktu miegs. (Sal.pavasara Māra, Zaļā ceturtdiena.) [E. Krēgere, Vandzene.]” (LTT IV, 31916)

“Vasaras svētkos priekš saules lēkšanas vajaga aiziet uz avotu nomazgāt avota ūdenī muti un tad iemest sudraba jeb vara naudu. Uz māju ejot, nedrīkst atpakaļ skatīties. Tikko nonāk mājā, jāliekas gulēt. Sapnī redzēs, kas to naudu no avota izņems; tas arī licēju apprecēs. [A. Smilga, Gaiķi.]” (LTT IV, 31917)

Vēl par precībām.

“Vasaras svētkos meitas ar puīšiem sasēja dvieļus šādā kārtā: viens puīša dvielis, viens meitas —, un tā tālāk garu rindu, un tad lika rauties; kurā vietā, kur bija siets, pārtrūka, tai meitai ar to puīsi bij jāprecējas.” (LFK 231, 15737 Iecavā)

Īpašs pieguļas rituāls un paraža ziedot ēdienu zirgu labklājībai ir tipiska Jurgiēm, arī Jāņiem.

“Vasaras svētku naktī dzen zirgus pieguļā uz kopu ganību. Tur izmeklē vietu ugunskuram, skrien ap to apkārt ar maizes kulēm un ugunīm un tad iedūž tur ar mietu caurumu, kur nu ieliek Pieguļas mātei vispirms vienu olu, tad ieļej alu, brandavīnu un pienu, liek arī sieru, gaļu, taukus un pantogu. Tad uzkuļ tai vietā uguni un sāk paši ēst un dzert. Pantogs tiek ēsts tikai bez maizes. Kas vakarā paliek pāri, to apēd rītā. Tādā kārtā zirgi tiekot sargāti no vilkiem un slimībām. Kas šai pieguļā neņem dalību, tam klājas ar zirgiem

slikti. (Sal. Jāņa diena.) [A. Bilenšteina rokraksts, Lubāna.]” (LTT IV, 31912)

Burvji un raganas visaktīvāk darbojas Jāņos, no šejienes arī nākamie ticējumi. Tāpat kā Jāņos pušķo māju, sētu un lopus meijām, puķēm, kroņiem, ēd sieru.

“Tie senāk katoļiem bijuši lieli svētki, kuņus svētījuši trīs dienas. Vasaras svētku naktī burvji un raganas staigājuši apkārt. Tāpēc Vasaras svētku rītā govīs nedzinuši agri ganos, jo bez rasas apburtā zāle vairs nebijusi kaitīga. Vasaras svētkos pušķojuši istabas ar bērziem un kalmēm. Gani pušķojuši govīs, par ko saimnieces tiem devušas sieru. [B. Eriņa, Latgale.]” (LTT IV, 31913)

“Sekminēs (Vasaras svētki) pārnes bērzus, izpušķuo istabas. [A. Medne, Kuršu kāpas.]” (LTT IV, 31918)

“Kas Vasaras svētku meijas velk gar zemi, tad dabon kašķi. [J. Treimans, Bērze.]” (LTT IV, 31919)

“Ja priekš Vasaras svētkiem, kamēr vēl bērzu sulas nav nestas baznīcā, peņas pirtī ar jaunām peņamām slotām, tad dabū kašķi. [A. Bilenšteina rokraksts, Ķebele.]” (LTT IV, 31920)

“Vasarsvētkos baznīca izpušķota bērziņiem. Nocērt kādu zaru no tiem un noliek siena šķūnī, tad peles negrauzīs sienu. [M. Auziņa, Zemīte.]” (LTT IV, 31922)

Par krusu citkārt runā Krušas dienā.

“Trīs ceturtdienas priekš Vasaras svētkiem (?) nevajaga nekādu lauka darbu strādāt, citādi krusa nosit labību. (Sal. Debesbraukšanas diena.) [I. Indāns, Gārsene.]” (LTT IV, 31909)

Vēl kādi ticējumi.

“Vasaras svētkos ļaudis ripojās. [M. Navenickis, Zasa.]” (LTT IV, 31910)
Te, šķiet, domāta ripas sišanas spēle.

Pavisam nedaudz ticējumu ir sakarā ar kristīgo baznīcu.

“Vasarsvētkos nedrīkst ēst gaļu, jo tad lopi sprāgstot. [E. Bokura, Vecauce.]” (LTT IV, 31914)

“Vasarsvētkos jāiet baznīcā, tad esot svētība. [E. Bokura, Vecauce.]” (LTT IV, 31915)

Kāds laika vērojums.

“Ja pērkons ruc pirms Vasaras svētkiem, tad būs auglīga vasara. [A. Kukulītis, Augstroze.]” (LTT IV, 31923)

Krusas diena

Nākamā pilnmēness piekta pēc Lapu dienas varētu būt bijusi Krusas diena (sk. 3. zīm.).

“Vēl tagad dažā katoļu pirmdienā, otradienā un trešdienā pēc lūgšanas svētdienas (25. apr.) priesteri ar dūmu kvēpināšanu (..) staigā ap laukiem (..), un ļaudīm ir tā ticība, ka caur tādām lietām varot krusu aizkavēt. Tās dienas sauc par krusas dienām. [Latviešu draugs, piel. 1840, 7.]” (LTT IV, 30004)

Ziņas par šo dienu ir neskaidras un pretrunīgas. Par Krusas dienu nosaukta Debesbraukšanas diena jeb Krusta diena. Tautas tradīcijas šo dienu saista ar krusu.

“Debesbraukšanas dienu veci cilvēki sauca par krusas dienu, un tai dienā neļāva ap arkliem un ecēšām darboties, jo tad krusa nokapājot tīrumus. [H. Skujiņš, Smiltene.]” (LTT II, 15538)

“Kas Lielā krustdienā pie mājas darbu strādā, tam pērkons skādi darot; bet, kas uz laukiem strādā, tā labību krusa nositot. Tāpēc arī citi šo svētu Krustdienu sauc par lielo krusas dienu, un tās divi ceturtdienas papriekš par pirmo un otro krusas dienu. Citkārt šais dienās gāja tiltu taisīt, bet citu darbu nestrādāja. [K. Šilings, 1832., Tirza.]” (LTT II, 15528)

Pierakstīts arī šāds ticējums.

“Pirmā Lieldienas diena ir krusas jeb ledus diena. [P. Š., no P. Smeltera, Rapole.]” (LTT II, 17170)

Pērkons bieži sastopams Pētera dienas ticējumos, kas tā arī nosaukta par Pērkona dienu.

Debesbraukšanas jeb Krusta diena

(Vispārīgs apskats)

Kristietības tradīcijās šī ir Jēzus Kristus debesīs atgriešanās diena (debesbraukšanas) pēc viņa zemes dzīves beigām. Tā notikusi četrdesmit dienas pēc augšāmcelšanās, tāpat sestās nedēļas ceturtdienā pēc Lieldienām.

Tad arī svin Debesbraukšanas dienu.

“Lielā krusta dienā sludinājiet tiem (bērniem), Jēzus esots šinī dienā debesīs uzbraucis. [Lenca Spreidīku grāmata, 1764, 228]” (LTT II, 15466)

Debesbraukšanas dienu bieži sauc par Krusta dienu, Krustdienu, Latgalē vēl — par Krustaini vai Kristaini.

“Debesbraukšanas diena laikam gan tādēļ iesaukta par Krustdienu, ka tad pļāvās sprauduši krustus, kāda ieraša ir atzīmēta pie libiešiem. [J. A. Sjögrēns, *Livische Grammatik*, 370.]” (LTT II, 15462)

Krustdienas esot bijušas vairākas, par to skaitu un vietu kalendārā ir visai atšķirīgi viedokļi.

“Libieši nesējuši trīs ceturtdienas priekš Debesbraukšanas dienas un saukuši tās par Krustdienām. [J. A. Sjögrēns, *Livische Grammatik*, 420.]” (LTT II, 15463)

“Esot pavisam piecas Krustdienas: četras mazās un viena lielā. (Piecas jau arī iznāk, ja skaita trīs ceturtdienas priekš Debesbraukšanas dienas, pašu Debesbraukšanas dienu un Krusta pacelšanas dienu.) [K. Jansons, *Plāņi*.]” (LTT II, 15464)

“Krustdienas bijušas divas: Zvaigznes diena un Debesbraukšanas diena. [M. Navenickis, *Zasa*.]” (LTT II, 15469)

“Pirmdienu, otrdienu un trešdienu priekš Debesbraukšanas dienas sauc par Krustdienām. Šajās dienās nesāka sēt, citādi labība sakrustojas. [P. Š., *Skaista*.]” (LTT II, 15475)

“Par Krustdienām sauc trīs dienas, no Debesbraukšanas dienas sākot. Pa šo laiku nevar gaļas ēst. [P. Š., *Preiļi*.]” (LTT II, 15476)

“Pirmā Krustdienā Jēzus vāgus smērējis, otrā zirgu jūdzis, trešā uzbraucis. [K. Jansons, *Plāņi*.]” (LTT II, 15477)

“Mazās krustdienas ir visas ceturtdienas no Lieldienām līdz Debesbraukšanas dienai.” (LFK 136, 158a Raunā)

Paražas un ticējumi Krusta (Debesbraukšanas) dienā

Ticējumi galvenokārt saistās ar krusu. Visās Krusta dienās nedrīkst strādāt parastos tā laika ikdienas darbus, t. i., art, ecēt, sēt. Sievietes nedrīkst šūt un velēties. Pārkāpējus sagaida dažādas nelaimes, pat nāve.

“Krustdienā nav brīv strādāt, lai krusa nenocērt labību. [G. Pols, *Bauska*.]” (LTT II, 15531)

“Ja Debesbraukšanas dienā nolauž kādu stādu vai arī strādā kādu pieciešamu darbu, tad šādu darbu darītājs kļūst nelaimīgs. [J. A. Jansons.]” (LTT II, 15541)

“Debesbraukšanas dienas rītā nedrīkst cilāt ecēšas, nedz arī arkļus, jo tad krusa nokapās laukus. [M. Driņķe, *Ranka*.]” (LTT II, 15535)

“Krustdienā nedrīkst neko sēt, jo tad krusa nosit sējumus. [K. Lindbergs, Jelgava.]” (LTT II, 15532)

“Esmu piedzīvojis, ka diviem nāburgiem visi lauki caur krusu tapa sadragāti. Viens saimnieks nu bargi tos apsūdzēja, ka Dieva sodība tikai tādēļ esot notikuse, ka tie neesot svinējuši četras Krusta dienas. [Latviešu Avīzes, 1863, 100.]” (LTT II, 15529)

“Krustaines dienā nevelējas, citādi krusa nāk un apsit visu. [A. Aizsils, Kalsnava.]” (LTT II, 15517)

Šajā dienā ir vēl citāda rakstura aizliegumi.

“Kad Debesbraukšanas dienā bērnu kristot, tad tas esot nelaimīgs, un lielum tam būšot pulku bēdu jācieš. [A. Bilenšteina rokraksts. K. Boivics, Lubāna.]” (LTT II, 15478)

“Lielā krustdienā nedrīkst govīs dzirdīt, tad būs daudz piena. [P. Zeltiņa, Ikšķile.]” (LTT II, 15547)

“Priekš Krustdienas (Debesbraukšanas dienas) ar basām kājām nedrīkst ciemiņu mājās iet, nedz lūkus plēst, tad govīs sitot asti apkārt koku. [No Kolkas jūrmalas. “Ziņas un stāsti par Dieva valstības lietām.” 1852. IV. Aizl. izd.]” (LTT II, 15548)

Bieži sastopams aizliegums Krusta dienā kaut ko cirst, lauzt vai plūkt, jo tad tiem augiem tekot asinis un sāpot. Izlīdzināt nelaimi varot, tikai nolauzto apēdot.

“Debesbraukšanas dienā nedrīkst nevienu kociņu, zālīti utt. plūkt, tāpat arī nedrīkst citas dzīvības iznīcināt, jo šai dienā viss ir svēts. [V. Zvaigznīte, Zeltiņi.]” (LTT II, 15481)

“Krustdienā nedrīkst nevienam augam ne lapiņu noraut; šīnī dienā augiem asins tek. (Ja to izdara, tad tam cilvēkam, kas to darījis, uzbruks nelaime.) [A. Zālīte, Bērzpils.]” (LTT II, 15500)

“Debesbraukšanas dienā nedrīkst kokus un zāli raut, jo tad visiem sāp. [A. Miglava, Jaungulbene.]” (LTT II, 15484)

“Debesbraukšanas dienā nevienu zālīti nedrīkst plūkt, tad katra zālīte raudot. [V. Priedīte, Mālpils, arī Rūjiena.]” (LTT II, 15493)

“Debesbraukšanas dienā nedrīkst stādu aizskart, jo tad Kristus asinis tekot. [J. Niders, Alūksne.]” (LTT II, 15497)

“Debesbraukšanas dienā nevar ne lapas no koka noraut. Ja to neievēro, tad tam kokam otru gadu nebūs augļu. [H. Skujiņš, Aumeisteri.]” (LTT II, 15501)

“Krustdienā gans nedrīkst rīksti griezt. Ja gans rīksti nogriežot, tad govīs klibojot. [H. Skujiņš, Aumeisteri.]” (LTT II, 15508)

“Debesbraukšanas dienā nedrīkstot nekā tāda darīt, kas attiektos uz nedarbu jeb otra dzīvības laupīšanu. Tā, par piemēru, esot liels grēks plūkt zāles jeb griezt kokus. Līdzeklis esot, lai taptu atkal brīvs no grēkiem, visu apēst, kas griezts jeb lauzts. [A. Skuja, Mālupe.]” (LTT II, 15503)

Trīs dieniņas, trīs naksniņas

Dieštņam kāzas dzēra.

Pērkonis izjādams

Sasper zaļu ozoliņu.

Apškiež manu villainīti

Ar ozola asinīm.

K (LD 34043)

“Debesbraukšanas dienā vārnas kristijot savus bērnus, tālab tās todien nedrīkstot šaut vai citādi traucēt, citādi tās atriebjoties traucētājam. [I. Vilciņa, Lubāna.]” (LTT II, 15557)

Lai gan Krustdienā nedrīkst ne sēt, ne ko citu strādāt, tad tas tomēr neattiecas uz dažiem īpašiem darbiem.

“Zirņi jāsej lielajā Krustdienā, lai viņu būtu daudz — kā krusas. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT II, 15550)

“Debesbraukšanas dienā jāstāda gurķi, tad viņi labi izdodas. [L. Ērgelniece, Ķemerī.]” (LTT II, 15551)

Ieviešoties kristiešu kalendāram, Debesbraukšanas dienā iekļuva tradīcijas ne tikai no Kruzas dienas, bet arī no Kustoņu, Kāpostu, Pērkonu un Jāņa dienas.

Atpazīstams dažs Kustoņu dienas ticējums.

“Ja lielā krustdienā ved žagarus mājā, tad vasaru žagaros būs čuskas. Daži atstājot žagarus vezumos ārpus mājas, un tikai otrā dienā tos ievēdot. [A. Silkalns, Jaunlaicene.]” (LTT II, 15558)

Par kāpostiem parasti rūpējas Kāpostu dienā.

“Kad Krustdienā svešu ciemiņu pievedot pie kāpostiem, tad aug krusta kāposti. [J. Rubenis, Ērgļi.]” (LTT II, 15552)

Latvieši, kā jau skauģa ļaudis, labprāt kaitē kaimiņam.

“Krustdienā jāiet un jānolauž otram saimniekam rudzu vārpas, nolauztās vārpas jāierok zemē, tad tam saimniekam rudzi, vēl ļaļi būdami, jau pusē izbirst

zemē un ir ļoti melna maize. (Sal. — Jāņa diena, labība, rudzi.) [J. Jurjāns, Jaungulbene.]” (LTT II, 15543)

Savukārt pērkonu piemin Pērkonu dienā.

“Debesbraukšanas dienā nedrīkst strādāt, tad pērkons nospeņ vai nu darba darītāju, vai darbu. [L. Zvirbule, Jaunlaicene.]” (LTT II, 15511)

“Krustdienā nav brīv ne šūt, ne matus sukāt, citādi pērkons rūc uz galvu. [A. Rozentāle, Jaunauce.]” (LTT II, 15525)

“Ja Kristus Debesbraukšanas dienā šūts krekls pērkonu laikā ir mugurā, tad ir no pērkonu nosperšanas jābaidās. [J. Ramanis, Bērzaune.]” (15524)

“Krustadienā nedrīkst lopus pirmo reizi ārā laist, jo tad pērkons tos nosper. [R. Eglentāle, Reņģe.]” (LTT II, 15544)

“Kas Krustdienā griež ar nazi kociņu jeb puķi, to pērkons nospers. [M. Kalniņa, Vandzene.]” (LTT II, 15506)

Vēl kādi atsevišķi ticējumi.

“Latgalē šo dienu sauc arī par lapaini, krustaini un šestini. Šai dienā gani pušķo govīs ar bērza zaru vaiņagiem. Par govju pušķošanu saimnieces dod ganiem sieru. [B. Eriņa, Latgale.]” (LTT II, 15546)

Āzis latviešiem bijis auglības simbols.

“Meitām ir āža smaka ap Krustdienu, bet puisiem āžu smaka — ap Māras dienu (15. aug.). [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT II, 15553)

Par ēdieniem Krustdienā īpaši netiek runāts, tiek minēts vienīgi siers.

“Krustdienā sien sierus un tos ēd, tad govīs dod baltu pienu. [E. Lācis, Tirza.]” (LTT II, 15549)

“Līdz Kristainei (Debesbraukšanas dienai) govīs gana pa pļavām. Šai dienā vajag būt sieram, tad govīs labi padosies. Tā nav lāga saimniece, kuŗa šīnai dienā nesien devīto sieru pavasarī. [A. Zālīte, Bērzpils.]” (LTT II, 15545)

Laika vērojumi Krusta dienā

“Krustdienā Dievs met vai nu karstu vai siltu akmeni jūrā. Pirmā gadījumā ir silts pavasaris, otrā — auksts. (Sal. — Pelnu diena, Jēkabs.) [J. Rubenis, Ērgļi.]” (LTT II, 15554)

“Kāds laiks ir ap krustdienu, tāds ir vairāk visu vasaru. [Zemes Spēks, 1932, 25, 426.]” (LTT II, 15562)

“Ja pērkons Krustdienā rūcot, tad esot auksta un sausa vasara. [J. Jansons, Plāņi.]” (LTT II, 15564)

“Ja Krustdien bērziem un elkšņiem lapiņas ir peles austiņas lielumā, tad būs laba vasara. [M. Rumpe, Tirza.]” (LTT II, 15563.)

Vītus diena 15. jūnijā

Diena savu nosaukumu ieguvusi no kristiešu svētā Vītus.

Vītus — sal. latīņu *invītus* ‘tāds, kas negrib’; *vītus* ‘gribošs’ (K. Siliņš, 331).

Latvijā šī diena maz ievērota, turklāt tikai Vidzemē. Vītus dienas latviskās paražas vai nu atsavinātas no tuvumā esošās Jāņa dienas, vai atkal tās ietver šajā laikā darāmos darbus un laika vērojumus.

“Līdz Vītus dienai nedrīkst ar izkapti pļaut govīm zāles, bet ar rokām vien jāplēš. Ja priekš tās dienas kāds pļāva zāles, tad zāles aplaistīja ar sāls ūdeni, un tad lopiem nekas (nekāda vaina) nemetas. (Sal. Jāņa diena.) [H. Skujiņš, Aumeisteři.]” (LTT IV, 33485)

“Sēt jābeidz četras dienas priekš Vītus dienas. Pēc Vītus dienas sētā labība nenogatavojas. [H. Skujiņš, Smiltene.]” (LTT IV, 33477)

“Pēc Vītus jāsēj priekš saules, lai labība rudenī laikus nogatavējas. Cik dienu pēc Vītus sēj, tik nedēļu vēlāki rudenī nogatavējas labība. [K. Jansons, Plāni.]” (LTT IV, 33478)

“Vītus diena atnes mušas. [S. Gūberts, 1688.]” (LTT IV, 33482)

“Pēc Vītus dienas vairs nedarina jaunus kokus. [S. Gūberts, 1688]” (LTT IV, 33483)

Latvietis kristiešu sv. Vītus vārdā saklausījis sev ko pazīstamu.

“Vītus dienā jāplūc vītas zāles (*Polytrichum vulgare*) tējai. [P. Krievs, Lubāna.]” (LTT IV, 33486)

Laika vērojumi.

“Vītus dienas lietus zīmējas uz bagātu ražu. [S. Gūberts, 1688.]” (LTT IV, 33480)

“Ja Vītus dienā lietus līst, tad sagaidāma laba raža. [J. Juškevičs, Br. z. II. piel. 1933., 275.]” (LTT IV, 33479)

Pērkona diena

Tautas ticējumos Pētera diena nosaukta par Pērkona dienu (arī Zibens dienu), kas varētu būt nākamā pilnmēness piekta pēc Krusas dienas (sk. 3. zīm.).

“Pēterā diena ir pērkona diena, un, kas tai dienā strādā, tam pērkons ko nospeļ. [H. Skujiņš, Aumeisteņi.]” (LTT III, 23494)

“Pēterā diena ir zibeņu diena. [K. Jansons, Velēna.]” (LTT III, 23496)

Pēterā diena 29. jūnijā

(Vispārīgs apskats)

Kristiešu tradīcijā tā ir apustuļu Pēterā un Pāvila nāves piemiņas diena. Pēteris ar brāli Andreju bijuši zvejnieki Kapernaumā. Pēteris kļuvis par Jēzus sekotāju, bijis misionārs. Vēlāko laiku lēgendās Pēterim uzticētas debesu vārtu atslēgas. Eiropas tautu tradīcijās Pēteris ir aroda patrons zvejniekiem, kuģiniekiem, atslēdzniekiem, kalējiem, miesniekiem, akmeņlauztuvju strādniekiem un pulksteņmeistariem.

Pēteri daudzina par debesu vārtnieku daudzās teikās un pasakās, arī svētības vārdos pret drudzi, kritāmo kaiti, zagļiem, tārpiem un čūskām, pat pret trākiem suņiem. (Sk. LKV XVI, 31886)

Pēterā vārds minēts arī dainās, bet šim Pēteram nav sakāra ar seno Pērkona dienu.

Pēterā dienas tradīcijas

Pēterā diena seko drīz pēc Jāņiem, šinī dienā vēl turpina ligot.

“Pēterā dienā un Jēkaba dienā tāpat ligoja kā Jāņa dienā. [H. Skujiņš, Aumeisteņi.]” (LTT III, 23508)

Pēterā diena ir jāsvēta, tajā nedrīkst strādāt, pretējā gadījumā sods var būt bargs.

“Pēterdienā nedrīkst strādāt lielus darbus, kā māju celt, kaudzi mest u. c., jo viņos tad iespers pērkons.” (LFK 195, 260 Sunākstē)

“Pērkondienā nedrīkst kaudzi mest, tad zibens iesper. [E. Skarnele, Kalncempji.]” (LTT III, 23498)

“Ja Pēterā dienā sienu bāž šķūnī, tad pērkons iespeļ mājās. [P. Krievs, Lubāna.]” (LTT III, 23502)

Dāvis Ozoliņš Jaunlaicēnē ap 1894. gadu dzirdējis šādu nostāstu:

“Bijis siena laiks. Siena plāvēji gulēja šķūnī dienvīdus atdusu, kad uznācis lietus ar lielu pērkonu. Pērkons ap šķūnī briesmīgi rūcis un zibens metis. Saimnieks prasījis plāvējiem, vai nav kādam drēbes svētdien šūtas. Meita

atbildējuse: “Man gan kreklis mugurā, kuru Pētera dienā ganos šuvu.” Saimnieks licis kreklu novilkt un pa durvīm izsviest. Tikko meita kreklu izsvieduse, noribēja briesmīgs spēriens un pērkons kreklu saspēris lupatu lupatās.” (DLP IV 90.)

Par vilkiem.

“Pavasari Pēteris aizsien muti vilkiem un plēsīgiem putniem līdz Miķeļiem.” (LKV XVI, 31889)

Laika vērojumi Pētera dienā

“Pētera dienā vajagot lietum lit. [K. Jansons, Plāni.]” (LTT III, 23509)

“Ja Pētera diena lietaina — viss siena laiks lietains. [K. Corbiks, Tukums.]” (LTT III, 23510)

“Ja Pēterdienā list, tad lietains būs līdz Annas dienai. [A. Bērziņa, Aloja.]” (LTT III, 23511)

“Ja Pēteros saule spīd kaut tik ilgi, kamēr apseglo zirgu, tad tai gadā daudz ugunsgrēku. (Sal. Sveču d., Jurgā d.) [I. Indāns, Gārsene.]” (LTT III, 23512)

Laidene

Laidene citur saukta: Laidaine, Laiddiena, Marijas piemeklēšanas jeb Vasaras Māras diena.

Laidene pēc senā Mēness kalendāra iznāk nākamajā pilnmēnesī pēc Pērkonas dienas (sk. 3. zīm.). Laidenes jeb Laiddienas nosaukumā var saklausīt latviešu “laist”, kas ir sens indoeiropiešu cilmes vārds (K. Karulis I, 492).

*Es, bagāta Laidainīte,
Izlaid' rudzus, izlaid' miežus,
Izlaid' rudzus, izlaid' miežus,
Izlaid' visu labību.*

V (LTDz. IV 17301)

Vasaras Māras diena 2. jūlijā

Kristiešiem šī ir viena no Marijas kulta svētku dienām.

“Tās svētīšanu ievēdis pāvests Urbāns IV 1389. gadā par piemiņu tam, ka Marija apmklējusi Elizabeti, bet tā svētīta jau agrāk franciskāņu ordenī.” (LKV XIII, 25764)

Saskaņā ar Jauno derību Elizabete un Zakarija bijuši Jāņa Kristītāja vecāki. Pie Elizabetes trīs mēnešus dzīvojusi Marija, kad gaidījusi piedzimstam savu dēlu Jēzu Kristu.

Šis ir laiks, kad viss ir iesēts un sastādīts, tagad tik jālaiž visam augt un briest.

Šis augšanas laiks nākamajai ražai ir īpaši nozīmīgs. Latvieši ir ziedojuši saviem mājas dieviem, dedzinājuši ugunis.

“Marijas piemeklēšanas dienā svēti ļaudis nes par upuriem pie Smiltenes baznīcas sētas vaskus, sieru un citas lietas. [Baznīcas vizit. 1774.]” (LTT II, 16302)

“Jāņa, Pēterā un laidenes (*Marienberchganek*) naktī visā zemē ir dedzinājuši prieka ugunis (*Fröwdenfüer*), pie kam ar lielu prieku ir dancojuši, dziedājuši un lēkuši. [P. Rusovs, 1584.]” (LTT II, 16300)

Laidenē Dieviņš laiž ne tikai augiem augt, bet arī dažu meitu pie vīra.

*Laidenīte atnākuse
Izalaide rudzus, miežus;
Izlaidusi rudzus, miežus,
Izlaid' meitas tautiņās.*

V (LTDz. IV, 17302)

*Jāņos gāju puišus pīrkt,
Pēteros izmainīt,
Jāņos gāju rādīties,
Laidenī solīties.*

K (LTDz. IV, 17306)

“Drīz pēc Jāņiem ir Laidene. Šī diena meitām piešķir brūtgānus: “Nāc, bagāta Laidenīte, atlaid man brūtgāniņu! Ja laid jaunu, tad laid skaistu, ja lai vecu, tad bagātu.” [A. Aizsils, Bērzpils.]” (LTT II, 16304)

“Jānī (kad Bērzaunē tirgus) gājuši puiši lūkoties, laidenē (t. i., nedēļu vēlāk, kad Vestienā tirgus), jau ierunājuši un citos rudens tirgos dzēruši derības. [Etn. I, 115.]” (LTT II, 16301)

Laidenē meitas zilē savas precības.

“Otrā jūlijā meitām jāpin kroņi un jāsviež liepā. Ja, trīs reizes sviežot, kāds kronis pakaņas zaros, tad meita tanī gadā apprecēsies; bet, ja ne, tad paliks to gadu vēl neprecējusies. [E. Līdeka, Lubāna.]” (LTT II, 16303)

Septiņu gulētāju diena 27. jūnijā

Septiņu brāļu diena 10. jūlijā

Senāk latviešiem šādas dienas nav bijis.

“Septiņi gulētāji, septiņi brāļi, svētie. Tie ir kristīgi jaunekļi, kas, pēc 5. gs. radušās leģendas, Efesā, valdnieka Decija (249.—251.) kristiešu vājāšanas laikā paslēpušies kādā alā, tur iemūrēti, bet ķeizara Teodozija II (408.—450.) valdīšanas laikā, t. i., pēc apmēram 200 gadiem, uz laiku atmodušies, lai apliecinātu ar savu likteni un vārdiem mirušo augšāmcelšanos. (..) Pētnieki saskata leģendā pagānu un jūdu nostāstu motīvu atliekas. Septiņu gulētāju svētki jeb diena ir 27. jūnijā. Viņu šķietamo kapu Efesā apmeklēja daudz svētceļnieku. Septiņus gulētājus piesauca arī pret drudzi un bezmiegu.” (LKV XIX, 38295)

Septiņu gulētāju diena 27. jūnijā pēc kalendāra reformas iznāca 10. jūlijā, un, piemēram, 1907. gada kalendārā minētas abas šīs dienas, katra ar nedaudz atšķirīgu nosaukumu.

Par abām dienām pazīstams viens laika novērojums. Līdzīgus var atrast Jurgā, Jāņā un Pētera dienā.

“Ja ielīst septiņu brāļu dienā, līs septiņas nedēļas; ja septiņu gulētāju dienā, līs septiņas dienas. [E. Melbikse, Virbi.]” (LTT III, 26582)

Šis ticējums ir pierakstīts dažādās variācijās.

“Septiņu brāļu dienā nevelējas, lai septiņi dieni lietus nelīst. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT III, 26591)

Līdzīgu ticējumu atrodam Māras dienā.

“Ja gulētāju dienā guļ ilgi no rīta, tad visu gadu no rītiem jākaujas ar miegu. [R. Svekre, Valka.]” (LTT III, 26602)

Annas diena 26. jūlijā

Annas diena seko tūlīt pēc Jēkabiem 25. jūlijā. Latviešu tradīcijās tai nav savu īpašu ieražu, tā galvenokārt tikai atkārto Jēkaba dienas tradīcijas.

Kristieši šajā dienā piemin Dievmātes Marijas māti Annu.

Anna — no ebr. *chanah* ‘žēlastība, žēlsirdība’ vai ebr. *hēn* ‘pievilcība’ (K. Siliņš, 60).

Šajā laikā kā Jēkabos, tā arī Annās jau var sākt raudzīt pirmos augļus no jaunās ražas. Dažs labs nadzīgāks gatavojas kāzām.

“Annas ir saimnieču diena, tāpat kā Jēkabi ir saimnieku diena. Tad raudzija

pirmos kartupeļus un burkānus un kāva pirmo aunu. Abas minētās dienas bija arī iecienītas kāzu svinēšanai. [Jaunākās Ziņas, 1932, 162, 23. VII.]” (LTT I, 783)

“Ja pa Annām vanagi ap kādām mājām laidelējas, tad tais mājās būs kāzas. [R. Eglentāle, Reņģe.]” (LTT I, 801)

Pateicībā par rudens ražu saimnieki ziedo māju dieviem.

“Annas dienā Palsmanē upurē vaskus un villu. [Baznīcas vizit., 1657.]” (LTT I, 785)

“Citā vietā Vidzemē pie vecas baznīcas sapulcējās ikgadus Annas dienā daudz ļaužu, kas apsolijušies, un nabagi no visām malām. Nabagi staigā trīs reizes ap baznīcu apkārt, dziedādami un savas lūgšanas skaitīdami, un kopā ar viņiem staigā arī visi tie, kas tur kādu labumu meklē. Nabagiem iedod kāpostu lapas un citus dārza augļus, lai šie labi izdotos. Tad parušina smiltis no baznīcas un liek tur vēl iekšā maizi, sieru, olu, pienu, ziedus un saka: “Kā mēs esam apņēmušies, tā nu par gadu esam atnākuši.” Pēc dāvanu izdališanas dzied un danco. [K. Šilings, 1832. g., Tirza.]” (LTT I, 800)

Latvieši vēlākos laikos Annai piedēvējuši aitu aizgādnes lomu.

*Ai, Annīte, devējiņa,
Dod vilnai garai augt,
Gariem svārkkiem, villainēm,
Mikstiem cimdiem, zeķītēm.*

K (LTDz. II, 6630)

“Anna, Annītes diena svētīta par godu aitu uzturētājai, sargātājai un kopējai dievei. Nesuši un likuši zināmās un noliktās vietās arī dažādus ziedokļus, īpaši vairāk vilnu.” (LFK 142, 3007 Vecgulbenē)

“Anna ir aitu aizsardze. Annai ziedoja agrāki aitas. Tagad Annas dienā kauj aitas.” (LFK 76, 835 Mārupē)

“Annas dienas vakarā iet līgot. Aplīgo un piesauc Annu, lai nāk un lai rūpējas par aیتām, lai tām aug mīksta vilna.” (LFK 1600, 6364 Alūksnē)

Vēl kādas savādas sakarības.

“Ja Annas dienā nosit zirnekli, tad aitas sprāgst. [A. Broža, Naukšēni.]” (LTT I, 799) Te jāatceras, ka latviešiem zirneklis nes laimi.

Nākamie divi ticējumi norāda uz kādu Annas dienu rudenī, ap seno Aitu dienu.

“Ja deviņas dienas pēc Annas dienas uzsnieg sniegs, tad deviņas dienas priekš Jurģiem tas nokusīs. [A. Bērziņa, Aloja.]” (LTT I, 802)

“Ja Annas dienā uzsnieg sniegš, tad Pēteros būs lietus. [A. Bērziņa, Aloja.]” (LTT I, 803)

Annas dienas ēdieni

Ap šo laiku sāk ēst jaunus kartupeļus, cep jaunu rudzu maizi, kauj jērus un kazas.

“Annas dienā ēda jaunu rudzu maizi. [M. Āboliņa, Aumeisteri.]” (LTT I, 786)

“No Annas dienas drikst ēst jaunus kartupeļus. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT I, 787)

“Ap Valmieru un Burtniekiem Annas dienā bija parasts jērus kaut. [P. Š., Rīga.]” (LTT I, 784)

“Senāk Annas dienā tradicionāli tika kautas kazas; tika arī ēsts un dzīrēts.” (LFK 811, 36c Ainažos)

“Annas dienā agrāk ticis kauts āzis.” (LFK 702, 62 Vitrupē)

Laika vērojumi Annas dienā

Annas dienas lietu saista ar gaidāmo riekstu un sēņu ražu.

“Ja Annas dienā lietus līst, tad rieksti neizdodas. [P. Š., Ropaži.]” (LTT I, 790)

“Ja Annas dienā lietus līst, tad rudenī būs daudz sēņu, bet rieksti būs tārpaini, un otrādi. [A. Bulēne, Turaida.]” (LTT I, 795)

Annas dienas lietus norāda uz slapju laiku turpmāk.

“Ja Annas dienā līst lietus, tad būs slapjš rudens. [A. Mīglava, Rūjiēna.]” (LTT I, 797)

“Ja Annas dienā līst lietus, tad lišot vēl divas nedēļas. [Z. Grīnberga, Sigulda.]” (LTT I, 798)

Uguns diena

(Vispārīgs apskats)

Uguns diena ir pilnmēness piekta, nākamā pēc Laidenes (sk. 3. zīm.). Šajā dienā saule krietni pavirzījusies uz tumšo ziemas pusi, rītos un vakaros jāsāk degt uguns telpu apgaismošanai. No tā arī, iespējams, radies dienas nosaukums. Senāk bija ne mazāk svarīgi sargāt acu gaišumu kā šodien, tāpēc aizliegums vasarā strādāt pie tumšās skalu uguns bija stingri jāievēro.

Vēlāk Uguns dienas tradīcijas pārgāja uz Labrenča dienu.

“Līdz Lārančam rijā kūla tik ar dienas gaismu, un veci cilvēki neļāva priekš tās dienas ar uguni kult, jo ta ēkas degot. Pēc Lāranča cēlās gaiļos un kūla ar uguni. [H. Skujiņš, Aumeisteri.]” (LTT II, 16199)

Uguni apgaismošanai pēc šīs dienas dedzinājuši visu ziemu līdz Kāpostu dienai pavasarī.

“Labrenča diena ticējumos ir uguns diena; par uguns dienām saukuši arī visas pirmās 10 augusta dienas; bez tam uguns aizliegums plašāk aptver laiku no 25. marta (Māņas dienas) līdz Labrenčiem, kad nav brīv dedzināt ne skalus, ne sveces, lai rūsa nemaitātu labību un nebūtu ugunsgrēku.” (LKV X, 19713)

10. augustā kristieši atzīmē Labrenča dienu, kas nosaukta pēc svētā Laurentija, kurš šīnī dienā 258. gadā sadedzināts uz sārta Romas imperatora Valeriāna valdīšanas laikā.

Laurentijs — no latīņu *Laurentius* ‘vīrs no Laurentas pilsētas Romas tuvumā’, vēlāk arī ‘lauru vainagots’ (K. Siliņš, 209).

“Lārancis esot cepts uz oglm, tādēļ Lārancī nedrīkstot uguni kurināt. [H. Skujiņš, Bilka.]” (LTT II, 16200)

Laika gaitā sv. Laurentijs kļuvis par uguns patronu un aizstāvi pret uguns nelaimēm.

“Vecos laikos pieguļnieki, pirmo nakti pieguļā būdami, metuši ugunskurā kādu vecu drēbes gabalu teikdami: “Še, Labrenci, neņem pats savu roku.” [P. Š., Rīga. G. Celiņš, Linde.]” (LTT II, 16198)

*Palidzi, Labrenci,
Rijņu kult,
Cel augstu dūmus,
Zemu dzirkstelītes.*

K (LTDz. 17340)

Labrenča diena 10. augustā

Labrenča dienu bieži sauc senajā vārdā — par Uguns, Guns dienu, Uguņdienu, Uguns svētkiem.

“Labrenča dienu sauc par uguns dienu. [P. Dreimanis, Krustpils.]” (LTT II, 16209)

Līdzās visizplatītākajam dienas nosaukumam — Labrenča dienai — dažos novados sastopamas tās variācijas: Lārancis, Lārencis, Laurenči, Svētā Laura diena, Brencis.

Senāk šajā laikā parasti kūla labību. Tā kā bija jāievēro kalendārais rituāls, tad, tāpat kā citos laikgados, arī Uguns dienā nedrīkstēja strādāt, šajā gadījumā nedrīkst kult labību, pat ne kurināt rijas krāsni. Ja neklausīs — mājā var izcelties ugunsgrēks.

“Labrenča dienā, tad rijas nekurinājam un nekuļam, lai ugunsgrēks mājas neposta. [No Kolkas jūrmalas. “Ziņas un stāsti par Dieva valstības lietām.” IV, 1852. Aizliegts izd.]” (LTT II, 16212)

“Labrenčos un Miķeļos nedrīkst kurināt rijas krāsni, lai nenotiktu ugunsgrēks, jo tanīs dienās pa rijām pūķi svin dzīras, un tie atriebjas, ja viņus traucē. Tanīs dienās arī “Uguns māmiņa” grib atpūsties no saviem darbiem. [Alksnis-Zundulis, Dobeļe.]” (LTT II, 16219)

“Labrenčos jeb uguņdienā nedrīkst nekad uguni kurt; ja kuŗ, tad notiks nelaime. [M. Inīņberģe, Rīga.]” (LTT II, 16223)

“Labrenča dienā priekš saules noiešanas nemaz mājās nedrīkst taisīt uguni, nedz arī rijas krāsni kurt, pat nedrīkst pīpēt. Ēdiens jāvēra ārpus mājas. Tas jādara tādēļ, lai mājas paliktu pasargātas no ugunsgrēka un citām nelaimēm. [Mucukalns, Stende.]” (LTT II, 16224)

“Ja Labrenčos rijas krāsni kurinājuši, tad rija nodegusi. [H. Skujiņš, Smiltene.]” (LTT II, 16214)

Uguni var pielabināt ar ziedojumiem.

“Labrenča dienā dod ziedu ugunij, paņem plāceņa gabalu un met uguni, lai vasaru nebūtu uguns nelaime.” (LKV X, 19713)

“Labrenču vakarā vajagot rijas krāsns priekšā gaili vai jēru nokaut, tad tai gadā esot no uguns pasargāti. [F. Pārups, Zante.]” (LTT II, 16216)

*Labrenčiem gaili kāva
Deviņiem cekuliem:
Labrenc's man rijiņē
Uguntiņas glaudējiņš.*

K (LTDz. IV, 17314)

Postošo uguni spēj apvaldīt ūdens vara.

“Labrenča dienā nedrīkst riju kurt, nedz arī uguni nest citādi kā rijā, jo

tā diena ir uguns diena. Ja kādreiz tas nepieciešami vajadzīgs, tad papriekšu jālej uz rijas krāsns spainis ūdens. [V. Strautiņš, Zelgauskā.]” (LTT II, 16218)

“Ja Labrencī pagadās rijas krāsni kurt, tad ūdens ķipīts uz krāsns jāuzliek. [M. Inīņberģe, Rīga.]” (LTT II, 16215)

“Uguns dienā (Lārancī) nesa ūdens spaini rijā, lai ugunsgrēks negadās. [H. Skujīņš, Aumeisteri.]” (LTT II, 16203)

“Labrenča dienā uz rijas krāsni lika ūdeni, un meitieši velējās, tad nedegot. [A. Aizsils, Kalsnava.]” (LTT II, 16206)

Ugunsgrēku novērš jebkura darbošanās ar ūdeni.

“Uguns dienā jāmazgā auti, tad ugunsgrēks nenotiek. [P. Krievs, Lubāna.]” (LTT II, 16250)

Uguns dienā nedrīkst arī citus smagus darbus strādāt.

“Labrenča dienā aizliegti visi lauku darbi, lai māja nedeg un lai nekaitētu augiem, jo tie tāpat pakļauti apslēptai ugunij (rūsa u. c.)” (LKV X, 19714)

“Labrenča dienā nevajaga linus plūkt, tad tiem nav svara. [P. Zeltiņa, Ikšķīle.]” (LTT II, 16268)

“Labrenča dienā nedrīkst dārzā nevienu stādu izraut, citādi visi augi nokaltīs. [K. Bruņinieks, Sēme.]” (LTT II, 16269)

“Labrenča diena — guns diena, kurā nav brīv tīrumā iet, neko tur darīt, pat mājas vajadzībai tupeņus parakt, citādi mājā tai gadā ugunsgrēks var izcelties.” (LFK 2, 451 Dzelzavā)

“Uguns dienu svētīja Labrencī, kad uz lauka nedrīkstēja zemi strādāt, tad aug uguns puķes.” (LFK 69, 457a Beļavā)

“Ja kāds Labrenča dienā staigā pa tīrumiem un pļavām, tad sējumi un zāle sadegs kā ugunī. [E. Volters, Rēzekne. Материалы, 1890, 74.]” (LTT II, 16256)

Tomēr dažreiz ar īpašu atrunu gaidāmo kaitējumu var novērst.

“Kad Labrenča dienā sienu pļau, tad priekš iesākšanas kāds kušķītis zāles jāsadedzina, citādi nākamā gadā nebūs zāles. [P. Zeltiņa, Ikšķīle.]” (LTT II, 16267)

Labrenča diena iezīmē jaunu robežu saimnieciskajos darbos. Ar šo dienu sākas rudzu sēja, sāk novākt dārzenus, nogatavojas āboli. Labrenča dienā cērp aitas.

“Pēc Labrenča dienas jāsāk rudzi sēt, un, kas sēj pašā Labrenča dienā, tam vareni, briedīgi rudzi izaugot.” (LFK 739, 6033 Lēdmanē)

Labrenčos (uguns dienā) jānoņem sīpoli, un ar šo dienu sākas rudzu sēja. (No Jāņiem līdz Labrenčiem ir 47 dienas.) [A. Zālite, Bērzsils.]” (LTT II, 16260)

“Uguns dienā jānoņem sīpoli, un no tās dienas var ēst ābolus. [M. Navenickis, Zasa.]” (LTT II, 16216)

“Lārancī raka pirmos kartupeļus. [H. Skujiņš, Aumeisteņi.]” (LTT II, 16264)

“Ja priekš Lāranča ēd budžus (negatavus ābolus jeb ogas), tad budži metas pakaļā. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT II, 16276)

“Māte, kurai bērni miruši, nedrīkst priekš Labrenča ēst ābolus, jo Labrenča naktī Dievs pacienā nomirušos bērniņus ar āboliem. Kura māte iepriekš ēdusi tādus augļus, tās bērni paliek tukšā. [J. Ceplenieks, Māņticība. Austrums, 1889.]” (LTT II, 16283)

“Ap Labrenčiem sēj rudzus un cērp aitas.” (LFK 196, 197 Dzelzavā)

Tomēr ir arī šādi uzskati.

“Labrenčos nedrīkst nevienu augli raut; ja rauj, tad citā gadā to tik daudz nebūs. [M. Inīņberģe, Rīga.]” (LTT II, 16277)

“Ja Labrenci iet ābeļu dārzā, tad ābelēm septiņi gadi nav ābolu. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT II, 16278)

“Lārencī nedrīkst apakš ābeles iet, lai ābeles nekalst. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT II, 16279)

“Lārencī ābolus necep, lai ābeles nekalst. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT II, 16280)

Uzskata, ka Labrencī augu augšanas laiks beidzies, tad vairs neaug ne zāle, ne koki.

“Svēta Laura dinā nazuoles juopļauņ, tad viņas vairuok naaugs. [T. Nagle, Varakļāni.]” (LTT II, 16265)

“Ja Labrenča dienā aŗ, tad uz tā aruma zāle neaug. [L. Berkholce, Vaive.]” (LTT II, 16266)

“Ja Labrenča dienā kokiem apkapāja atvases, tad tie vairs neauga, un tos varēja cirst, kad gribēdams, pat atvases tiem kokiem vairs neatauga.” (LFK 72, 671 Salgalē)

“Senie latvieši arī pašā uguns dienā cirtuši līdumus, jo ticējuši, ka uguns dienā listā līdumā koku saknes it kā sadegot un tīrumā vairs koki neataugot.” (LFK 160, 119 Kalsnavā)

Cūkas vairs nespēj pašas atrast sev barību.

“Labrenča dienā cūkas metuši aizgaldā. [J. Ansbergs, Ēvele. Etn. IV, 1894, 151.]” (LTT II, 16291)

Cūkām sili "apgāza" pavasarī, Kāpostu dienā.

Labrencī saimnieki sāk domāt par nākamo ziemu, sāk iekrāt pārtiku.

"No uguns dienas sāka krāt pienu ziemas pārtikai. [M. Navenickis, Zasa.]" (LTT II, 16271)

"Lābrencī priekš saules lēkšanas taisīts sviests stāv bez sāls vairāk kā gadu un noder par dziedināmu līdzekli. [Z. Lancmanis, Adliena.]" (LTT II, 16272)

"Labrenčos jākauj āži, tad tiem laba gaļa. [E. Bērziņš, Ropaži.]" (LTT II, 16286)

"Labrencī ēda kazas gaļu. [H. Bika, Gaujiena.]" (LTT II, 16287)

"Labrenču dienā auns jākaun, tad jēri izdodas. [M. Ķimene, Mazsalaca.]" (LTT II, 16288)

"Labrenčos skaita: "Jūgsim tēvam brūno zirgu, brauksim Labrenčos uz tirgu." [E. Grislīte, Rīga.]" (LTT II, 16292)

*Labrencītis āži kāva,
Par sētiņu stīvēdams;
Bērtulītis lūrējās
Miežu gubas galiņā.*

V (LTDz. IV, 17343)

Labrenča dienā sākusies vakarēšana skalū gaismā.

"Pēc Labrenča, kad iesākta linu plūkšana, sākti vakara darbi istabā jeb tā sauktā vakarēšana. Sievieši adījuši, šuvuši, prēduši jeb vērpūši; vīrieši skalus plēsuši, auklas vijuši u. c. Skala degšanu un spraustuvē likšanu izdarījuši ikkatrs savu vakaru pēc kārtas, lai darbs nekavētos tikai vienam. Adīšana un citi darbi veikti pa lielākai daļai līdz Mārtiņam, pēc tam, kad lini jau tikuši sagriezti jeb samalti un izkulstīti, tie izsukāti un iesākts prēst jeb vērpt. Tad arī sākusēs vērpšana priekš muižas jeb tā saucamā kārtas vērpšana. Šinī vērpšanā meitas sacentušās savā starpā ar padarītā darba labumu, lai izpelnītos no lielmātes kādas dāvanas un uzslavas. Vērpšana notikusi pa lielākai daļai līdz Sveču dienai, pēc kam dzijas velētas un balinātas. Pēc tam sākts aust. Visi aušanas darbi izbeigti ar lopu ganos laišanu." (LFK 596, 474 Tirzā)

Daži ticējumi raksturīgi Pērkona dienai.

"Labrenca dienā un Jākupa dienā kaudzes nemeta un šķūnī siena nebāza, tad pērkons iesperot kaudzē vai šķūnī. [A. Aizsils, Kalsnava.]" (LTT II, 16249)

"Labrenča dienā darītu darbu pērkons nosper, tam jāsadeg. (Sal. — Krustdiena.) [P. Iklavs, Salenieši.]" (LTT II, 16251)

Pēc Labrenčiem veļu laiks nav tālu.

“Kurš cilvēks Labrenčos mirst, tā dvēsele spokojas. [E. Bērziņš, Ropaži.]”
(16295)

Laika vērojumi Labrenča dienā

Labrenčos laiku saista ar iespējamo ugunsgrēku.

“Ja Labrenču dienā skaidrs laiks, tad tai gadā daudz ugunsgrēku. [R. Bērziņš, Džūkste.]” (LTT II 16233)

“Ja uguns dienā lietus (10. augustā, Labrenčos), tad mazāk būs ugunsgrēku tai gadā. [A. Cirsis, Kalupe.]” (LTT II, 16247)

Pret gaidāmo ugunsgrēku zināma sava gudrība.

“Ja Labrencī saule spīd, — jāliek ūdens spainis uz rijas krāsns, lai gadā neizceltos ugunsgrēks. [J. A. Jansons, Priekuļi.]” (LTT II, 16231)

Labrenčos laiks pagriežas uz rudens pusi.

“Dievs pa Labrenci auksto akmeni iemet ūdenī, un pa Māru viņš izņem. [J. Lautenbahs.]” (LTT II, 16259)

“Pirmais aukstuma akmens ūdenī esot iemests Jēkaupos, otrs — Labrenčos, trešais — Miķeļos, bet izņemts Jurgos, Vasarsvētkos un Jāņos.” (LKV X, 19713)

Pēc Labrenčiem spriež par nākamo rudeni.

“Skaista Labrenča diena liecina par skaistu rudeni. [Latvis, 1932, 3094.]”
(LTT II, 16253)

“Ja nedēļu pēc un priekš Lāranča nav salnu, ta būs vēls un silts rudens. [H. Skujiņš, Aumeisteři.]” (LTT II, 16257)

“Ja Lāranča nakti ir salna, tad būs agrs rudens. [H. Skujiņš, Aumeisteři.]”
(LTT II, 16258)

Lielā Māras diena 15. augustā

Rudens Māras diena 8. septembrī

Abas šīs dienas ir katoļu Dievmātes Marijas kulta sastāvdaļas.

15. augustā svēti Marijas debesbraukšanas dienu. Tautā to dēvē par Lielo Māru, Dižo Māru, Dižmāri vai Vasaras Māru.

8. septembrī katoļiem ir Marijas piedzimšanas diena, latvieši to iesaukuši par Rudens Māru, Mazo Māru jeb Mazmāri.

Gan Vasaras, gan Rudens Mārai nav savu īpašu latvisku tradīciju, un tās, kas šai dienai pierakstītas, parasti ir patapinātas no Uguns dienas.

Ap šo laiku ļaudis sāk skatīties uz nākamās ziemas pusi, sāk krāt pārtiku, tīrīt māju no kukaiņiem.

“Senāk no lielās Māras dienas saimnieks sāka krāt tvāragu ziemai, ko dot cilvēkiem pie kartupeļiem; to lika vērdeļē, kur tas stāvēja visu ziemu. (Sal. — Launags.) [G. Pols, Valka.]” (LTT II, 16842)

“Lielā Māra kāva aunu, un to dienu sievietes nevelējās. [H. Skujiņš, Aumeisteņi.]” (LTT II, 16838)

“Lielās Māras dienā čūskas salien alās, no kurām izlien tikai ap pavasara Māru (25. martā).” (LFK 263, 1347 Nautrēnos u. c.)

“Lielajā Mārā jātīra visi kukaiņi un mušas no mājas, tad tie vairs nenāks atpakaļ. [A. Zālīte, Bērzpils.]” (LTT II, 16837)

Šajā laikā sākas ziemāju sēja.

“Trīs dienas priekš Lielās Māras nevar sēt ziemaslabību, jo tad tai nebūs laimes. [E. Volters, Ludza. Материалы, 1890, 75.]” (LTT II, 16839)

Parasti linus nedrīkst mērcēt dzelzu nedēļā; tā ir nedēļa pirms Miķeļiem.

“Ja Māras dienas nedēļā ir lini mārķā, tad Māra tos saēd; bet, ja pārmet kādu dzelzi pār mārķu, tad Māra nekā nekaitēs. [Atbalss k. 1894. P. Lodziņš, Sērpils.]” (LTT III, 19261)

“Ja gadās, ka mazās vai lielās Māras dienas naktī lini iemērkti, tad jāuzliek jau iepriekšējā dienā uz mārķa izkopts vai cits kāds dzelzis, lai lini nesabojātos, lai tiem būtu labi šķiezni un labs svars. [Mucukalns, Stende.]” (LTT III, 19263)

Senais upurēšanas rituāls svētvietās kristīgās baznīcas ietekmē kļuvis visai savāds.

“Lielās Māras dienā (15. aug.) pa pāriem jāiet baznīcā, lai būtu laba raža. Agrāk veduši arī lopus, sevišķi aitas, uz baznīcu svētīšanai. Tagad vēl Ludzas apkārtnē Lielā Mārā svēti labību. [E. Volters, Jāsmuiža, Материалы, 1890. 75.]” (LTT II, 16840)

“1637. gadā Konsistorija nolēmusi Mārijas debesbraukšanas dienā Umurgas baznīcā nenoturēt dievvārdus, tādēļ ka zemnieki tai dienā nesuši baznīcā māņu upurus. [Bez paraksta.]” (LTT II, 16868)

Māras dienas ēdieni

Parasti rudenī, kad smagie lauku darbi jau padarīti un dienas garums sarucis, saime beidz ēst launagu. Dažviet tas notiek jau Māras dienā.

“Pēc Māras dienas dzēves launagu aiznesušas — ēd trīs reizes dienā.” (LFK 891, 2719 Madonā)

Māras dienas mielastam kāva aunu, āzi vai jēru, vārīja jaunus kartupeļus, taisīja sviestu, sagrūda zirņus ar kaņepēm (zirņu pikas). Šajā dienā galdā vajadzēja būt jaunajai maizei.

*Jōņa diņa, Mōras diņa,
Obas divas lilejōs:
Jōņa diņa puķeitēs,
Mōras diņa maizēitē.*

L (LTDz. IV, 17345, 1.)

“Rudens Māras dienā āžus kauj.” (LFK 38, 218 Jaunpiebalgā)

“Māras dienā (15. aug.) kāvuši jēru un ēduši pirmo reizi jaunus tupīnus.” (LFK 208, 871 Skujenē)

“Māršdienā cep karaš; no rīt taisīj sveikst. Saimec mēdz sacīt tā:

*Rit, rit, Māriņ,
Silt maiz krāsni,
Bērnin raudaj,
Garauzin šauvā.”*

(LFK Bb 34, 67 Jeros)

Senāk populāri bijuši tirgi Māras dienās (sk. “Baltijas Vēstnesis”, 1892., nr. 157).

*Visu gadu naudu krāju,
Māras dienu gaidīdams;
Kad atnāca Māras diena,
Nu naudiņu tērēsim.*

Bērtuļa diena 24. augustā

24. augustā kristieši piemin Bartolomeju, kas ir viens no divpadsmit apustuļiem — Jēzus mācekļiem.

Bartolomejs — no aramiešu *Bar* — *Tolmaj* ‘Ptolomeja dēls’ vai ‘uzartas zemes dēls, lauku dēls’ (K. Siliņš, 78).

Līdzās kalendārā ierakstītajam Bērtuļa vārdam latviešu tradīcijās sastopam vēl: Bērtiņi, Bērtiņš, Bierteņš, Bārtuļš, Bērtuļi, Bertmaņi, Bērtmanis, Bērtis, Bērtmeri, Bērtmajs.

Lai gan Bērtuļu diena nav uzskatīta par Uguns dienu kā Labrenči, tomēr nedaudzie ticējumi par šo dienu atbilst Uguns dienas tradīcijām.

Bērtuļos (tāpat kā Labrenčos) sākas vakarēšana skalu gaismā.

“No Bertmaņiem, Bērtuļiem sāk vakaros uguni dedzināt.” (LFK 23, 6197 Dzirciemā)

Bērtuļos var sākt izvērtēt jauno ražu un ziedot dieviem pateībā par izdošanos.

“Bērtulī nesa Dieviņam pirmos ziedus no gada augļiem. [H. Skujiņš, Aumeisteři.]” (LTT I, 3138)

“Māņu upuři, kas senāk nesti Rūjienā Bērtuļa naktī, ir jau atmesti. [Baznicas vizit., 1674.]” (LTT I, 3139)

Šajā laikā sākas rudzu sēja.

“Rudzi jāsēj trīs dienas priekš un pēc Bērtuļa dienas, tad labi paaugot. [H. Skujiņš, Smiltene.]” (LTT I, 3143)

Bērtuļos var sākt raudzīt medu.

“Bērtulī bites kāpa. [H. Skujiņš, Aumeisteři.]” (LTT I, 3147)

Bērtuļi ir laba tirgus diena ne tikai preču pārdevējiem un pircējiem, bet arī jauniem ļaudīm.

*Māte mani tirgū veda
Māras dienu, Annas dienu,
Pate gāju Bērtulī
Sav' draudzīņu aplūkot.*

(LD 10236)

Bērtuļos, tāpat kā Labrenčos, kauj āzi vai kazu, dažkārt arī aunu vai jēru.

“Bērtuļdiena — āžu diena. Ta slaktē āžs.” (LFK Bb 34, 107 Jeros)

“24. augusts — Bērtulis. Tad jākauj āzis vai auns; paēd gaļu, nes ādu tirgū.” (LFK 137, 295 Ipiķos)

“Līdz Bērtuļiem jērus nekāva. No Bērtuļiem viņi tik sākot spiras mest.” (LFK 23, 4477 Koku pagastā)

Laika vērojumi Bērtuļa dienā

Pēc Bērtuļiem spriež par gaidāmo rudeni.

“Kāds laiks Bērtulī, tāds visu rudeni. [J. Jansons, Smiltene.]” (LTT I, 3145)

“Ja Bērtuļa dienā lietus nelīst, tad to rudeni ir daudz ugunsgrēku. [H. Lai-
miņš, Druviena.]” (LTT I, 3146)

Urguču diena

(Vispārīgs apskats)

Viena pilnmēness piekta iekrita Veļu laikā. Veļi dažādos novados saukti atšķirīgos vārdos (sk. — Veļu laiks).

Šai dienai bijuši dažādi nosaukumi: Urguču diena, Veļu vakars, Ilgu nakts, Dievaines.

“Urguču diena rudenī, veļu laikā Simjautā (Sīmaņa Jūdasa diena, 28. oktobri).” (LFK 446, 63 Viesienā)

Kristīgajā baznīcā 28. oktobris veltīts apustuļiem Simonam un Jūdam. Kalendāros šo dienu rakstīja saīsināti (Sim., Jūd.), no kā arī Simjūda vai Simjauta diena.

Simons — no ebr. personvārda *Šim'on*: *šāma* ‘klausīties, sadzirdēt’ (K. Siliņš, 291).

Jūda — ebr. *Jehūdā* ‘viņš slavē Dievu’ (K. Siliņš, 184).

Vēlāk latvieši paši Simjūda dienai piedēvēja senās urguču dienas tradīcijas.

Mīrušo garu mielošana pie pagānu tautām visā Eiropā bija tik izplatīta, ka kristieši bija spiesti piekāpties un iedibināt Visu dvēseļu dienu 2. novembrī.

“Straupē ikgadus visu dvēseļu dienā ziedoja mirušiem. [L. Sloka, Latvijas Vēstnesis, 1924, 145, 1744. g. baznīcas revīzijas prot.]” (LTT IV, 32524)

P. Šmits šajā sakarā raksta: “Veļu svētki rudenī ir ļoti veca ieraša gandrīz visā vecā pasaulē. Kristīga ticība šo svētku no iesākuma nav atzinusi, un pats svētais Augustīns brīnās par to māņticību, ka ļaudis nesot uz kapiem ēdienus un dzērienus, ar ko mielot mīrušo dvēseles. Bet jau 10. gadu simtenī katoļu baznīca pieņēmusi arī šos mironu svētkus rudenī un nosaukusi tos par Visu dvēseļu svētkiem (*festum omnium animarum*).”⁵³

Simjūda diena 28. oktobrī

Latviešiem šī diena saistās ar veļu laika beigām, kad mirušo gariem tika rīkots pēdējais mielasts, pēc tam tos dzina prom.

“Tai vakarā istabā uz galda salikuši no visiem ēdieniem, dzērieniem, no vasaras ražas un graudiem. Attaisījuši durvis, logus: paši izgājuši, teikdami:

*Augstlecīte, zemlecīte,
Sēdies meldru krēsliņā;
Tu man devi rudzus, miežus,
Sirmus, bērus kumeliņus.*

Pēc kāda laika gājuši skatīties, vai urguči esot ko ēduši; ja ēdiens nekur nebija aizskarts, tad palikuši bēdīgi, bet, ja kas bijis ēsts, tad priecīgi. Pēc tam baidījuši ar kokiem pa visiem kaktiem un stūriem, teikdami: “Urguči, ārā, urguči, ārā!” Urguči — tai gadā mirušo radu gari.” (LFK 446, 63 Viesienā)

“Simjūda dienā notiek veco barošana. Sasauc visus mironus un dod tiem ēst un dzert. Barību liek zem kokiem, sevišķi ozoliem. Kausiņus liek uz pirts krāsns ko pērties. Vecajiem dod arī kāsišus, lai vij auklas. Beigās liek viņiem atkal iet projām. Svešiem veco laikā nav devuši nekā ēst, tādēļ arī paši nekur nebraukuši ciemā. [K. Str., no 80. g. v. Cerbuku mātes, Kraukļi.]” (LTT III, 27585)

“Simjūdam izejot, svētīja dievaines. Darijuši alu, cepuši plāceņus, grūduši pikus (vāritus zirņus ar kaņipēm) un vārījuši zupu, pie kuņas piemetuši pa pipirkšķam no visiem zemes augļiem: rudzus, putraimus, kaņipes, pat linsēklas un citus augļus. Dievaiņu ēdienu nedrīkstējis neviens no iesākuma pie mutes likt. Kas pats to nejauši pasmeķējis, tas saslimis. Ēdienus aiznesuši uz mielojamo vietu, attaisījuši durvis un izšaujamo logu vaļā, lai aizgājušie draugi mielojas. Mājenieki un ielūgtie aizgājuši uz kādu citu ēku, riju namu jeb klēti. Ciema mātēm ar maziem bērniem vajadzējis maizi no mājas līdza, kad bērni sāktu jau priekš laika ēšanu kārot. Pēc kāda laika gājuši uz istabu, dzinuši aizgājušos draugus ārā, badijuši ar kūjām pa pagultēm un pasolēm un saukuši: “Urguči, ārā, urguči, ārā!” Tad sēdušies visi pie galda, bet saimnieks ar saimniecei pasmeķējuši no visiem ēdieniem papriekšu. Viesi nu mielojušies līdz rītam. [J. Rubenis, Ērgļi.]” (LTT IV, 32544)

Dažreiz atgadās arī tā.

“Pastāsta vēl tagad notikumu par šo vakaru, kā viens darbinieks palicis par urguci. Zinādams, kad tos baro, aizgājis uz māju un ielīdis rijā, kur brangi ieturējies un vēl iebāzis ko līdz paņemtā tarbā, tā ka saimniekam bijis lielu lielais prieks. Bet, kad dabūjis dzirdēt, ka puisis vainīgais, tad bēdājies. Viens otrs iedzinis pie veļu mielasta aitas un kazas. [DLP 1891, I, 62—63. Raudaviete, Bērzaune.]” (LTT IV, 32543)

Aitu diena

(Vispārīgs apskats)

Rudenī, kad veļi izvadīti, nākamā pilnmēness piekta veltīta aitām. Senāk aitas parasti cirpa trīs reizes gadā.

“Gada kārtā avis trīsreiz cērp: ap Jēkaba dienu, ap Andriem un ap Jūrģiem. [J. Langius, 1685.]” (LTT I, 347)

Nav izslēgts, ka rudens pilnmēnesi veltī aitām tieši šīs cirpšanas dēļ.

Ap šo laiku (25. novembrī) katoļi piemin mocekli Katrīnu no Aleksandrijas, kas dzīvojusi 4. gs. sākumā.

Drīz pēc Katrīnām katoļi godā Nikomedijas mocekli, svēto Barbaru (4. decembrī), kas skaistuma dēļ paslēpta kādā tornī.

Ar laiku senās latviešu aitū dienas tradīcijas pārgāja uz Katrīnas un Barbaras dienām.

“Bārbales jeb ķekatas, jeb aitū dienu svētīja (tāpat) kā govju dienu. Gani tad tupus lēkāja pa istabas klonu, sita pie tam ar rokām pa reizei pie ceļiem, pie sāniem un pie galvas un teica:

*Strumpi mani jēriņi,
Strump' kazlēniņi.
Es pats strumpāju
Ķekatu vakaru.”*

[K. Graudiņš, Stende.]” (LTT I, 1912)

Katrīnas diena 25. novembrī

Līdzās Katrīnas vārdam, kas ierakstīts kalendārā, sastopami tā pārveidojumi — Trīnes diena, Katriņa.

Katrīna — no grieķu *katharios* 'tīrs' (K. Siliņš, 193).

Katrīnās, kā jau Aitu dienā, cērp aitas.

"Ap Katrīnas dienu cērp aitas vecā mēnesī. [S. Gūberts, 1688.]" (LTT II, 13213)

Katrīnas dienā, tāpat kā katrās senajās pilnmēness piektās, nedrīkst strādāt parastos tā laika ikdienas darbus, šajā gadījumā — nedrīkst vilnu vērpt.

"Katrīnas dienā nedrīkst vilnu vērpt — aitas nepadodoties. [K. Corbiks, Tukums.]" (LTT II, 13211)

Katrīnas dienā galvenās rūpes ir par aitu labklājību.

"Katrīnas dienā ar ciemiņa cepuri jāizpeļ aitas, tad tām rodas divi jēri. [P. Krievs, Lubāna.]" (LTT II, 13212)

"Katrīnas vakarā vīzes jāpin un kliņķenu putra jāvēra, tad aitām būs jēri pa pārām un brangi. [P. Zeltiņa, Lielvārde.]" (LTT II, 13207)

Ar Mārtiņiem sākas ķekatās iešanas laiks. Tā tas notiek arī Katrīnās.

"Katrīnas dienā meitas pārgērbjas un staigā apkārt, par ko dabū ēdamas lietas, vilnu un linus. [A. Hūpelis, 1781.]" (LTT II, 13197)

"Katrīnas vakaru meitas tāpat dzen kā Vastulāvi; bet nu tās uzvelk vīriešu baltu kreklu uz savu virsū, apjož ap vidiem sarkanu jostu, attaisa matus vaļām, apliek vīriešu cepures galvā un tad vazājas no vienām mājām uz otrām, skrej, pa durvīm lēkdamas iekšā, un gaiši uzdzied: "Oplecu — oplecu poliski dancot. Vēl mākam — vēl mākam leitiski dancot." [No Kolkas jūrmalas. "Ziņas un stāsti par Dieva valstības lietām." 1852. IV. Aizliegts izdevums.]" (LTT II, 13198)

Burtniekos ķekatniekus sauc par kūjiniekiem.

"Katrīnas dienā gāja kūjiniekos. Tie gērbās vairāk kā čigāni. Visvairāk gāja jaunieši, kā arī vecas mātes kā vadones." (LFK Bb 36, 48 Burtniekos)

"Katrīnas vakarā gāja tāpat kā Mārtiņos no mājas uz māju ar kuli plecās. Katrā mājā vajadzēja visiem dancot. Par to saimniece kulē meta aitas kāju, pupas un zirņus. Bez dejošanas nedabūja nekā." (LFK 1758, 341 Rīgā)

Katrīnas dienas ēdieni saistīti ar aitu labklājību.

"Katrīnas dienas vakarā vārīja ēdienu ar aitas gaļu; ja gaļas nebija, tad ar aitas taukiem, lai ar aitām labi iet." (LFK 446, 286a Viesienā)

"Katrīnas vakarā jāvēra kliņķenu putra, tad aitām būs pāris jēru. [P. Zeltiņa, Ikšķile.]" (LTT II, 13206)

“Katrīnas dienā ēda vistas gaļu. [K. Bika, Gaujiena.]” (LTT II, 13202)

*Mārtiņš labs vīrs,
Vērsi kāva vakarā;
Katrīna bada cūka,
Vistu cepa pelnos.*

Z (LTDz. IV, 17466)

Katrīnai gan par badu nebūtu ko sūdzēties.

*Mārtiņam gaiļi kāvu
Sudrabiņa sekstītēm;
Katrīnai aveniņu
Zeltītiem radziņiem.*

Z (LTDz. IV, 17467)

Kādā ticējumā minētas kazas.

“Sievietes svētīja Katrīnas dienu priekš kazām. Tas bija 25. novembrī.” (LFK 584, 955 Valmierā)

Latviešu tautas tradīciju un kristīgās baznīcas uzskatu sajaukumā radušies pavisam dīvaini ticējumi.

“Katrīnas ir kustoņu svētki, jo tad viņi, cilvēkiem nezinot, naktī pulkstens divpadsmitos ejot baznīcā. Ja nocērpot aitas priekš Katrīnām, tad viņas kaunoties kailas iet baznīcā. [G. Pols, Baldone.]” (LTT II, 13200)

“Katrīnas vakarā aitām mute jāmazgā, tad tās iet pie dievgalda; viņas nedrīkst būt nocirptas, bet, ja ir, tad jāapsedz ar villainīti, tad viņām būs bieza un gara vilna. [P. Zeltiņa, Ikšķīle.]” (LTT II, 13209)

“Katrīnas dienā, 25. novembrī, aitas mazgāja (veldza), jo tad aitas ejot baznīcā, un nemazgātas nevarot iet.” (LFK 446, 286)

Laika vērojumi Katrīnas dienā

Laika vērojumos Katrīnu bieži saista ar netālo Andreja dienu (30. novembrī).

“Katrīnas dienai esot ciešs sakars ar Andreja dienu. Kad vienā dienā esot atkusnis, tad otrā — salna. [A. V. Hūpelis, *Top. Nachrichten I*, 1774, 155]” (LTT II, 13205)

Atjāja Mārtiņš
Uz balta zirga;
Atnāca Katrīņa,
Aplēja Mārtiņu.

K (LTDz. IV, 17459)

Pēc Katrīnām spriež par nākamo ziemu.

“Kad Katrīnas dienā laiks kūst, tad ziema būs silta. [A. Miglava, Rīga.]”
(LTT II, 13214)

“Ja Katrīnas dienā laiks salst, tad visa ziema būs auksta. [A. Miglava, Rīga.]”
(LTT II, 13215)

Barbaras diena 4. decembrī

Blakus kalendārā ierakstītajam Barbaras vārdam sastopam vēl tā pārveidojumus: Bārbanas, Bārbalas, Bārbales, Bārbas diena, Bārbaņu diena, Bārbānu vakars.

Barbara — no grieķu *barbara* ‘svešzemniece’ (K. Siliņš, 78).

Šīs dienas tradīcijas atbilst senajai Aitu dienai.

“Trīs nedēļas priekš Ziemas svētkiem ir Bārbes jeb, kā pie mums saka, Bārbanas diena, to svētī (svin) aitām par labu. Ja mājās kas kādu strādājamu riku aizskar, tad tas top nolādēts un no mājām aizdzīts, bet mežā gan varot strādāt. Pavisam tas top sargāts un liegts, ka kāds tanī dienā diemžēl ko nebaksta un nešuj, jo tas sevim dikti kaitot. Kad kāds jo prātīgs, ticīgs cilvēks grib pārrunāt, ka tas nieki, tad sauc un brēc, ka tas un tas pērn tanī dienā zeķes lāpijis, un kas par nelaimi viņam notikusi! Visi jēri stulbi piedzimuši un vēl šādas un tādas kļūdas pie aitām gadījušās. [“Ziņas un stāsti par Dieva valstības lietām”, Kolkas jūrmala. IV, 1852. Aizliegts izd.]” (LTT I, 1906)

“Bārbas diena jānosvētī, lai aitas labi padotos. Tad nedrīkst ne šūt, nedz ar adatu vai citu asu ieroci ko bakstīt, zeķes vai cimdus lāpīt. [Aizkrācnieks, Tirza.]” LTT I, 1907)

“Bārbaliņas dienā (4. dec.) aitas jācērpj, lai tām augtu laba, kupla vilna. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT I, 1908)

Barbaras dienā iet ķekātās.

“Bārbānu vakarā jāiet bubuļos, tad ziemu būs raibi jēri (Bārbānu vakars ir īsi pirms Ziemas svētkiem).” (LFK 320, 1584 Dundagā)

Ķekatās iešana ir īpatnēja katrai svinamai dienai. Par šīs dienas ķekatniekiem Dundagas jūrmalā raksta R. Lejasozols: "Bārbaņu diena (4. XII) jāsvin kā pirmā svētku diena: nedrīkst ne adīt, ne vērpt, pat ne maizi griezt. Vakarū priekš tam, Bārbaņus uzņemot, apģērba kažokus uz ļauno (kreiso) pusi, apjozās salmu grīsti, uz pakaļas piesēja pie kažoka paīsu striķa gabaliņu (kas lai apzīmētu asti), cepures uzspieda dziļi galvā (lai seju neredzētu), kurpes vai zābaki kājā (apavam jābūt tādām, kas ejot troksni taisa) un nūjām rokā gāja māju no mājas visu ciemu bārbaņus dzīt. Tas notika tādēļ, lai labas aitas atdotos. Tādēļ tad apģērba kažokam vilnas pusi virsū, tādēļ aste pakaļā utt. Ienākuši istabā, šie "auni un aitas" bradāja palēni ar kurpēm, sita nūju galiem viegli grīdu, t. i., mēģināja izdarīt tādas skaņas, it kā aitu bars būtu istabā iedzīts, taisīja dažādus jokus un ērmus. Vēlāk cits caur citu vienā jūkstī bradāja, lēca, dancoja un dziedāja:

*Stropp! mani jēriņi,
Stropp! kazlēniņi,
Pats arī stroppēju
Bārbaņu vakarā!*

Kas to visu neievēro, tam aitas neatdosies." (B. J. K. 1891.)

Barbaras dienas ēdieniem jāveicina aitu izdošanās.

"Barbarā vāra klučus (klimpas), lai aitām jēri būtu kā kluči. [L. Kļaviņa, Liepas pag.]" (LTT I, 1910)

"Bārbalas dienā klimpas pa divām reizē mutē jāņem, lai jēri pārās nāk. [K. Jansons, Plāni.]" (LTT I, 1911)

*Aitiņ, mana bērballiņa,
Puško manu augumiņu,
Es puškoju tavu kūti
Jāņa dienas vakarā.*

(LD 32454)

Lai gan vēlākos laikos Katrīna, Barbara vai Anna uzņēmusies rūpes par aitām, tomēr senākā aitu aizgādne ir pati Māra.

Kas tur spīd, kas tur viz
Mana staļļa dibenā?
Svētā Māra aitas cirpa
Pazeltītām dzirklitēm.

Z (LTDz. II, 6633)

Andreja diena 30. novembrī

Andreja dienas latviskās tradīcijas visbiežāk atbilst netālo Ziemassvētku paražām. Senāk tādas patstāvīgas Andreja dienas nav bijis.

“Andreja vakars ir līdzīgs jauna gada vakaram, un tai vakarā tāpat zilējas kā jauna gada vakarā. [H. Skujiņš, Aumeisteņi.]” (LTT I, 709)

Jūrnika kalendārā 1909. gada 48. nr. lasām: “Par Andreja dienu, kura krit uz 30. novembri, latviešu tautā senāk neko nedzirdēja minam, un arī tagad pie lauciniekiem tā liekas būt pavisam sveša.”

Kristieši šo dienu svin par godu apustulim Andrejam, Pētera brālim, Kapernaumas zvejniekam.

Andrejs — no grieķu *andreiōs* ‘vīrišķīgs, drosmīgs’ (K. Siliņš, 5).

Dažos novados Andreja nakti uzskata par pēdējo veļu nakti.

“Andreja vakarā saimnieces nepavisam negrib, ka suni sauc pie vārda, jo tā veļiem esot pēdējā nakts, kad viņi staigā apkārt un varot kādu ļaunumu padarīt tam cilvēkam, uz kuru ir dusmīgi.” (LFK 358, 531 Smārdē)

Masku gājieni sākas parasti Mārtiņos un turpinās visu ziemu.

“Andrejdiena 30. novembrī. Nu atkal iet maskās tāpat kā Mārtiņos.” (LFK 524, 503a Sidgundā)

Bluķa vakari sākas rudenī.

“Andrejvakarā agrāk piestas nestas un veltas no mājas uz māju.” (LFK 23, 4631 Koku pag.)

Par zirgiem parasti rūpējas Mārtiņos.

“Andrejvakarā jājāj ar kūju, jāzviedz un jāspārdās, tad zirgi labi izdodoties.” (LFK 17, 1340, 83 Jērcēnos.)

Visos baznīcas svētkos tika noturēti arī tirgi, kuros puīši un meitas nereti nolūkoja viens otru.

Gāj' Jānos, Pēteros
Arājiņa lūkoties.
Kad Jāniša nedabūšu,
Tad dabūšu Pēterīti;
Kad Pētera nedabūšu,
Tad dabūšu Jēkabiņu;
Kad Jēkaba nedabūšu
Tad dabūšu Labrencīti;
Ja Labrenča nedabūšu,
Tad dabūšu Bērtulīti;
Ja Bērtuļa nedabūšu,
Tad dabūšu Miķelīti;
Ja Miķeļa nedabūšu,
Tad dabūšu Andrejiņu;
Ja Andreja nedabūšu,
Tad man ar vair' nevajaga.

(LFK 1730, 62686 Lēdmanē)

Andrejos meitai jāatmet doma iziet tai gadā pie vīra. Tomēr jauni ļaudis nekad nezaudē cerības. Te līdzēt var zilēšana, turklāt paņēmieni ir visdažādākie. Viens no izplatītākajiem ir nākamo dzīves draugu noskatīt sapnī, pirms gulētiešanas izdarot īpašas maģiskas darbības.

“Andreja vakarā jānomazgā mute, un tas divielis, ar ko slaukās, jāpaliek apakš spilvena un jāskaita tādi vārdi: “Mīļais Andrej, atminies, Ko es šonakt vēlējos! Dod man redzēt mīļāko, Paša Dieva vēlēto.” [E. Zommere, Rauna.]” (LTT I, 715)

“Andreja vakarā jāvēra “mēmā putra”. Tā jāvēra trim dalībniekiem. Vienam jākur, vienam jālej piens podiņā un vienam jāmaisā milti. Smiet un runāt nedrīkst. Tas, ar ko pa sapņiem runā, būs nākamais vīrs, ja meitas vārījušas, bet sieva, ja puīši vārījuši.” (LFK 76, 709 Mārupē)

Vēl populārs zilēšanas veids ir, ka meita no vairākiem iespējamiem puīšiem izvēlas vienu.

“Andrieva vakarā jāliek zem spilvena ābols, kuņģā iegriezti vairāku puīšu vārdi. Pēc tam nav brīv runāt. Rītā kā mostas, tūdaļ jākož ābolā. Kuņģu nu uzkož, tas ir īstais. [G. Troica, Dzelzava.]” (LTT I, 732)

Zilēšana ar ķiršu zaru.

“Andreja dienā jāieliek ķiršu zari ūdenī, jāiedomājas nākamais ligavainis; ja ķirši līdz Ziemas svētkiem uzzied, tad piepildīsies. Iedomātais ligavainis būs nākamais vīrs.” (LFK 230, 211 Oktes muižā)

Vecāki ļaudis zilē nāvi.

“Andreja naktī jākāpj uz koka, kas aug ūdens malā (sievai vai vīram, kuri labi nesadzīvo), un jāskatās ūdenī. Ja ierauga tur savu otro pusi, tad tas mirs.” (LFK 230, 260)

Nopietnā nākotnes zilēšana reizēm pārvēršas par jaunu ļaužu izpriecu.

“Andreja dienā jaunieši arī pareģoja. Puiši ar cepuri met gaisā un vēlas, lai cepure rāda, vai tas notiks, ko domā. Ja cepure kritīs tā, kā galvā stāv, tad notiks tā, kā domā.” (LFK 137, 312 Ipiķos)

“Andreja naktī galdiņš bez zariem ar trim kājām jāsilda ar rokām tikām, kamēr sāk sist. Tā var dabūt zināt visu caur sišanu.” (LFK 17, 91, 37 Vijciemā)

Lūk, kāds Andreja dienas zilēšanas apraksts ir 1909. gada 48. nr. “Jūrnieka kalendārā”.

“Andreja vakarā uz galda apgāztus liek trauciņus, podiņus, šķīvīšus; apakš viena paliek kādu lupatiņu gabalu, apakš otra — naudu, apakš ceturta — gredzenu. Citi gaida aiz durvīm, un tad viens pēc otra nāk istabā un norāda uz vienu no trauciņiem, pēc patikšanas. Ja nu minētais aizrāda uz trauciņu, apakš kura maize, tad tas nozīmē, ka viņam būs pārtikas gads; ja aizrāda uz trauciņu, apakš kura nauda, tad bagātību; uz trauciņu, apakš kura lupatiņa — trūkums, bet trauciņš ar gredzenu — gaidāmas kāzas, precēšanās. Apakš trauciņ em arvien pārmaina, tas ir, kas bijis reiz apakš viena trauciņa, liek apakš otra, ur minēšana tā turpinās.”

Zirgu diena

Nākamo pilnmēness piektu pēc Aitu dienas latvieši veltījuši zirgu labklājībai un nosaukuši to par Zirgu dienu.

Pareizticīgie un katoļi šajā laikā svin dienu par godu sv. Nikolajam, kura tēls laika gaitā ir saplūdis no diviem bīskapiem Nikolajiem, kuri dzīvojuši dažādās vietās un dažādos laikos, kā arī no antīkā Pestītāja. Šis tēls sāka izveidoties grieķu tradīcijā 6. gs. un beigās sasniedza tādu nozīmi, ka pacēlās pāri visiem svētajiem un nostājās dievmātes Marijas tuvumā. No 9. gs. Nikolajs sāka iegūt popularitāti arī Rietumos. (Sk. LKV XV, 28957) Tā kā Nikolaja diena pēc Jūlija kalendāra (vecā stila) ir tuvu Ziemassvētkiem, tad sv. Nikolajs pārtop par Santaklausu jeb Ziemassvētku vecīti.

Nikolajs — no grieķu *nīkē* 'uzvara' + *laos* 'tauta' (K. Siliņš, 249).

Kristiešu kalendāra ietekmē latvieši seno Zirgu dienu sākuši svinēt Nikolaja dienā.

“Nikolaja diena ir zirgu diena. Šinī dienā zirgiem silē bēra auzas un tad nokāva gaili, un tās asinis tecināja uz auzām, lai zirgi ēd. [Mucukalns, Stende.]” (LTT III, 21817)

Nikolaja diena 6. decembrī

Latvieši Nikolaja dienu reizēm dēvē par Niklāva vai Miklāva dienu.

Šo dienu latvieši svin zirgu labklājībai:

“Niklāva diena jāsvētī, lai zirgi un vistas labi izdodas. [Tirza.]” (LTT III, 21811)

Vietumis uzskata, ka Nikolaja dienu svin arī vistu labklājībai:

“Otra augsta svētku diena mums ir sv. Niklāvs, sestā decembrī. Tā diena tikpat svēti svinama kā Bārbalas diena, bet priekš zirgiem un vistām.” (Ziņas un stāsti, 1852. IV)

Šajā gadījumā vista vai gailis ir upurdzīvnieks, un seno Zirgu dienu diez vai svinēja priekš vistām, kā tas dažviet pierakstīts:

“Niklāva dienā priekš saules lēkšanas jākauj gailis, asinis jātecina auzās un auzas jādod zirgiem, tad zirgi būs brangi.” (Atbalss kal. 1892.)

“Miklāvā uz auzu sieka gailis jākaun, auzas jādod zirgiem un gailis jāizvāra saimei. [K. Jansons, Vijciems.]” (LTT III, 21813)

A. Lerha—Puškaiša grāmatā ir kāds šīs dienas apraksts: “6. decembris jeb Miklāva diena bija valmieriešiem īsta svētku diena — to vēl pati no savām bērniņas dienām atminu. Šī bija zirgiem svētijama diena. Tad tecināja gaiļa asinis auzu siekā un deva zirgiem, kā to vēl šī dziesmiņa pierāda:

*Miklāvā gaili kavu
Devīņiem nadziņiem;
Miklāvā zirgu pirku
Devīņiem iemauktiem.*

(LD 30227)

Svētišana iesākās jau 5. decembra vakarā — tad gāja kaimiņi, draugi cits pie cita — jaunie pa lielāku daļai pārgērbusies nepazīstami — kur tad deja, rotāja, jokojās.” (A. Lerhis-Puškaitis, VII, 1, 312. lpp.)

Vēl kāds interesants pieraksts:

“Nikolāvā vajagot vīriem iet uz krogu dzert un sperties, tad labi kumeļi izdodas.” (LFK 14, 23 Valkā)

Līdzīgi kā citos laikgados, arī Zirgu (Nikolaja) dienā nedrīkst strādāt pieciešamus darbus.

“Niklāvu diena (zirgu diena, 6. XII). Vakarā priekš Niklāviem nav brīv vērpt, tad zirgi klibos, nav brīv adīt, lai zirgi acis neizdur.” (B. J. K. 1891.)

Sava zināšana bija arī burvjiem un skauģiem:

“Miklāva vakarā (no Ziemas svētkiem pirms divām nedēļām) pirms divpadsmitiem jānokauj gailis kāda cita stallī (kuram nu grib noburt) un ar gaiļa asinīm jānosmērē zirgiem zobi, tad tam zirgi nepadodoties.” (LFK 189, 457 Jaunlaicēnē)

Par Nikolaja dienas ēdieniem atrodams tikai rets izteikums:

“Niklāvu dienas rītā kauj un vāra cāli, dod bērniem ēst un saka, ka tas esot ērglis, kas, nevarēdams rītu sagaidīt (jo patlaban visgarākā nakts), gulēdams no koka nokritis.” (B. J. K. 1891.)

Lūcijas diena 13. decembrī

Latvieši kalendārā ierakstīto Lūcijas dienu vietumis dēvē par Lasijas, Lasītes, Lasiņa, Lūciāņa dienu.

Šajā dienā latvieši ielikuši senās Govju dienas tradīcijas, kas, šķiet, bijusi pāra mēnešus vēlāk, t. i., vairāk uz pavasara pusi.

“Lasijas diena turēta par govu dienu. [J. Ansbergs, Ēvele.]” (LTT II, 18028)

Kristieši šo dienu svin sv. Lūcijai, Sirakūzu moceklei par godu, kas ap 300. gadu sodīta ar nāvi.

Lūcija — no latīņu *lux* ‘gaisma’ (K. Siliņš, 220).

Šī diena ir īpaši populāra Skandināvijā, kur meitene baltā tērpiņā, kas simbolizē sv. Lūciju, apstaigā mājas, ienesdama tur gaismu un svētību.

Pēc Jūlija kalendāra (vecā stila) šī diena iekrita tagadējā 26. decembrī, kas ir viena no visīsākajām dienām gadā, un nākamā — jau par vienu minūti garāka. Latviešiem ir teiciens:

“No Lūcijas dienas diena paliek par vistas nagu garāka. [H. Skujiņš, Smiltene.]” (LTT II, 18016)

Lūcijas dienā parasti kārtējos pieciešamos ikdienas darbus nestrādā, toties saimnieces īpaši rūpējas par govīm.

“Lūcijas dienā sievietes nestrādāja un nevērpa. [H. Skujiņš, Aumeisteři.]” (LTT II, 18018)

“Lasijā nevērpj. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT II, 18019)

“Lasijas dienā govīm ar aukstu ūdeni jāmazgā mugura, lai tās vasaru nebizo. (Sal. — Zaļā ceturtdiena, Lielā piektdiena un Māras diena.) [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT II, 18024)

“Lasijā kāvuši gaili, ar kuŗa asinīm aplacījuši kūts durvju stenderes. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT II, 18027)

“Lūcijā govīm siltu dzērienu nedod, lai tās vasaru nebizo. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT II, 18023)

“Lasītes dienā nedrīkst lopus dzirdīt, lai vasarā nepiemestos vājības, sevišķi vasaras vaina. [J. E., 1889. Valmieras apkārtnē.]” (LTT II, 18021)

Par lopu dzirdīšanu ir arī citāds uzskats, šķiet, radies vēlāk, kad Lūcijas diena jau bijusi tagadējā datumā:

“Lūcijas dienā govīs labi jādzirda, tad viņām būs daudz piena, kad nāks slaucamas. [P. Zeltiņa, Ikšķīle.]” (LTT II, 18025)

Šai dienā neaizmirst arī zirgus:

“Lūciāņa jeb Lasiņa dienā un pirmās augstu svētku dienās zirgiem neesot dzert jādod. [K. Šilings, 1832. g., Tirza.]” (LTT II, 18022)

Latviešiem vienmēr jāuzmanās no skauģiem:

“Ja kas Lūcijas dienā iet pie kaimiņa kaut ko palienēt, tad viņam nedod, jo ļaudis domā, ka tas to grib dabūt buršanai jeb raganošanai. [B. Puksts, Aglona.]” (LTT II, 18017)

Par Lūcijas dienas ēdieniem latvieši daudz nerunā, tikai vērā ņemams kāds ticējums no Aitu dienas.

Lūcijas dienā vajagot kluču vārit, lai nākot tādi jēri kā kluči. [E. Zommere, Rauna.]” (LTT II, 18026)

Pierakstīts kāds interesants gaidāmā laika zilēšanas paņēmiens no Valkas apkārtnes.

“Lassijā (Lūcijā) zilējot labu siena laiku. To darot tā: istabā dedzinot skalu, un, ja skals nodegot un ogle sagriežoties gredzenā, tad esot labs siena laiks. Veci ļaudis esot no tā briesmīgi sargājuši, ka kāds pats nenodzēs skalu, jo tad bijis slikti — siena laiks bijis lietains.” (LFK 145, 646 Rauzā)

Jaungada diena 1. janvārī

Senie latvieši nepazīna ne 1. janvāri, ne arī Jauno gadu. Tas ienāk Latvijā ar baznīcas kalendāru. Eiropieši Jauno gadu pārņēmuši no Romas. Gada sākuma skaitīšana 1. janvārī Romā ieviesta 153. g. p. m. ē. Šī diena nesakrīt ar saulgriežiem, un par lielākiem svētkiem to uzskata, tikai sākot no m. ē. 4. gs. Gada sākuma svētki 4. gs. tiek svinēti piecas dienas, kam pievienojas kristīgie Triju kungu svētki (Zvaigznes diena) 6. janvārī. Šajā laikā arī par Kristus dzimšanas dienu pieņem 25. decembri (seno romiešu saulgriežu dienu), un viss svētku laiks kopā ir no Ziemassvētkiem līdz Zvaigznes dienai.⁵⁴ Tā tas ir arī vēlākajās latviešu tradīcijās Latgalē.

Dainās Jaunais gads tikpat kā netiek pieminēts. Vairums pierakstīto Jaungada ticējumu un paražu ir pārmantotas no Ziemassvētkiem.

Triju kungu jeb Zvaigznes diena 6. janvārī

Zvaigznes jeb Zvaigžņu diena ir tā pati Triju kungu diena, dažviet Trijkungu, Trejkungu diena, Treikumdienu vai Triikumdienu.

Senāk latviešiem tādas dienas nav bijis.

Kristieši 6. janvārī piemin trīs austrumu gudros, kas, brīnumainas zvaigznes vadīti, tūlīņ pēc Jēzus dzimšanas ieradušies sveikt jaunpiedzimušo jūdu ķēniņū. Kristiešu kalendārā 6. janvārī ir Triju kungu jeb Zvaigznes diena.

Zvaigznes dienas latviskās tradīcijas galvenokārt pārņemtas no tuvējiem Ziemassvētkiem, lai gan jaušams arī kristīgās mitoloģijas iespaids. Latviešu folkloras krātuvē atrodams kāds garāks apraksts par šo dienu.

“Zvaigznes diena vēl patiesībā pieder pie Ziemas svētku svinībām. (..) visu šo nedēļu, pateicoties tam, ka ir (..) barga ziema un saimniekam nav nekādu steidzošu darbu, — visa nedēļa (..) vienā svinēšanā. Trīs dienas Ziemas svētkus svētīja katrs sīkstulis, lai tur būtu cik steidzami darbi, tomēr, kas jāsvin, tas jāsvin. (..) jaunatne katru vakaru salasās kādā mājā, un visi kopā omulīgi pavada laiku gan ar pasaku stāstīšanu, gan rotaļās iedami un dziesmas.dziedādami. (..) Pa dienām no rīta šo to padara no mājas darbiem, un tā nemanot paiet visa diena (..) Bērni šīnē nedēļā ir savvaļā. (..) Jaunatne salasās lielos pulkos un brauc no kalna ar ragaviņām, ka put vien. Gadās, ka šīnē svabadajā laikā saimnieki sarīko talkas, sevišķi pie Daugavas dzīvojošie brauc uz Kurzemi pēc siena. (..) Pirts arī uz šiem svētkiem tiek kurināta, tāpat kā uz Jaunu gadu. (..) Vīrieši uz

pirti aiziet jau ar gaismu, lai varētu aizlaikus nomazgāties un sagatavoties uz čigānu iešanu vai “večerinku”. Sievietes arī negrib palikt pēdējās un nokavēties ar čigānu saņemšanu un, cik ātri iespējams, nomazgājās un gatavojās ar godu saņemt šo lielo svētku dienu. (..) visi (..) priecājas par lielajiem svētkiem un par jauno tikko piedzimušo Jēzu, un par trijiem ķēniņiem, kuri viņu sveicina un lūdz svētību. (..)

Pēc Ziemas svētkiem čigāni gājuši Triju ķēniņu tērpos. Trīs no viņiem bijuši ķēniņi, bet ceturtais balts eņģelis. (..) Bieži dziedātājus pavadījis muzikants ar vijoli jeb ar harmoniku. Pati Zvaigznes diena tiek svinēta par godu piedzimušajam Pestītājam un Viņa sveicinātajiem — trijiem ķēniņiem no Austrumu zemēm.” (LFK 508, 3717)

Kristiešu un latviešu tradīcijām sajaucoties, reizēm rodas gluži negaidīti izpaudumi.

“Čigānos gājuši trijukungu dienā ar sešstūrainu zvaigzni pierē. [B. Eriņa, Latgale.]” (LTT IV, 30804)

“Pulki pa simtiem skrien uz svešām baznīcām, cits ar zāļu jeb puķu nastu, cits ar vaskiem un medu, cits ar sviestu, pienu jeb sieru, cits ar labības saujiņu, cits ar vilnas kušķīti, cits ar sivēniņu — un liek tos svešas valodas vārdiem iesvētīt, cerēdami, ka to svētība, mājā pārnesta, visu gadu tikšot uzglabāta. [Latviešu draugs, 1839., nr. 49.]” (LTT IV, 30805)

“Ar Zvaigznes dienā svētīto ūdeni jāmazgā visādas vainas — kā cilvēku, tā lopu, — lai ātri dzīst. [A. Zālīte, Bērzpils.]” (LTT IV, 30801)

“Triju kungu dienā (6. janv.) pulksten 12-os naktī jāiet dzert pie akas ūdens, jo tad viņš ir pārvērties par vīnu. Gaidot jāskatās, ja izlec melna pelīte, tad drīz notiks pārvēršanās; ja izlec jau melns zaķis, tad jau pārvēršanās ir notikusi, tad jādzer. [M. Macpāne, Alsunga.]” (LTT IV, 30802)

Daži aizliegumi līdzīgi kā Ziemassvētku tradīcijās:

“Pēc triju kungu dienas nedrīkst ne plēst, ne vīt; ja to dara, tad to gadu slikti iet. [R. Grauduma, Lizums.]” (LTT IV, 30822)

“Triju kungu dienā nedrīkst ne skalus, ne citu kādu koku laužt, jo citādi ir jāklībo. [A. Bilenšteina rokraksts, Zvārde.]” (LTT IV, 30823)

Ciņa ar nevēlamiem istabas kukaiņiem raksturīga Kustoņu dienai.

“Zvaigznes dienā jāslauka istaba un mēsli jābeļ uz krustceļiem, tad neaug blusas. [M. Navenickis, Zasa.]” (LTT IV, 30808)

Galvas sukāšana senāk uzskatīta par maģisku darbību, kura izraisa visdažādākās sekas. Saistība ar zvaigznēm, domājams, radusies dienas nosaukuma dēļ.

“Kas Zvaigznes dienā sukā galvu, tam aug utis kā zvaigznes.” [J. Cinovskis, Snēpele.]” (LTT IV, 30809)

Tāpat maģiska darbība, līdzīgi kā Ziemassvētkos, ir lietuvēna krusta vilkšana dažādās vietās, lai izsargātos no ļaunuma.

“Pa zvaigznes (triju kungu) dienu velk uz durvīm lietuvēna krustu, lai lietuvēns neļāj ļaudis jeb lopus. [R. Straudovskis, Lielplatone.]” (LTT IV, 30843)

“Triju kungu dienas vakarā skrēja senāk cits caur citu, bērni līdz, un ar kritu vilka uz durvīm, logu slēgiem, pat cits citam uz muguras krustus. Katoļi vēl tagad krusteniski apšļacina ar svētīto ūdeni savas istabas un uz visām durvīm velk trīs krustus, zem kuņiem raksta burtus K. M. B. (Kaspars, Melķiors, Baltazars), lai visu gadu nekādi ļauni gari nespētu ieviesties mājā. [S. Novickis, Ilūkste. RKr. 11.]” (LTT IV, 30846)

Jauni ļaudis labprāt zilē preciniekus, kas ir tipiska Ziemassvētku paraža.

“Zvaigznes dienas vakarā jāiet ābeles purināt; no kuņas puses suņi rej, no tās puses nāks precinieki. [K. Corbiks, Lielsesava.]” (LTT IV, 30813)

“Zvaigznes dienas nakti pabeļ auzas pagultē. Ko sapnī redz auzas pļaut nākam, tas ir nākošais vīrs. (Sal. — jaunsgads, ziemassvētki, Andreja diena) [J. Cinovskis, Snēpele.]” (LTT IV, 30817)

Laika vērojumi Zvaigznes dienā

Kristiešu mitoloģija rosinājusi pieminēt zvaigznes laika un ražas pareģojumus.

“Pēc trijkungu dienas vērojuši arī nākamā gada laiku. Ja no pulksten 9 vakarā iestājas laba un gaiša nakt jeb tāda jau ir līdz 9, tad tā ir laba zīme. Ja vēl pie debesīm redzamas trīs spožas zvaigznes, kuras sauc par triju ķēniņu zvaigznēm, tad tā ir liecība, ka nākošā vasara būs auglīga. Bet, ja debesis bijušas apmākušās un minētās zvaigznes nebijušas redzamas, tad baidījušies par sliktu ražu un ar labību sākuši rīkoties taupīgi. [B. Eriņa, Latgale.]” (LTT IV, 30804)

Ābeļu purināšana ir raksturīga Ziemassvētku paraža.

“Zvaigžņu dienas naktī, ja esot zvaigžņaina debess, jāpurinot ābeles un jāsakot: “Cik zvaigžņu pie debess, tik āboļu ābelei.” [L. Vīgante, Jaunpils.]” (LTT IV, 30832)

Pēc Zvaigznes dienas laika novērojumiem zilē nākamo vasaru.

“Ja triju kungu dienā saule atspīd kaut tikai zirgu aizjūdžot, tad nākošā

vasarā būs labs sienlaiks. (Sal. — Sveču diena.) [M. Bīdaka, Jaunroze.]” (LTT IV, 30827)

“Ja treju kungu dienā saule spīd tik ilgi, kamēr zirgu var apseglot, tad tanī gadā labs sējas laiks. [J. Rudītis, Rīga.]” (LTT IV, 30828)

“Ja Zvaigznes dienas naktī redzams daudz zvaigžņu, tad nākamo vasaru būs daudz ogu. [J. Cinovskis, Snēpele.]” (LTT IV, 30833)

Zilē nākamo rudeni un gaidāmo ražu.

“Ja trijkungu dienā gailis nodzežas pie pažobeles, tad būs laba raža. [A. Upmanis, Dobele.]” (LTT IV, 30825)

“Ja Zvaigznes dienas vakarā spīd zvaigznes, tad togad būs labs āboļu gads. [K. Corbiks, Kroņa—Vircava.]” (LTT IV, 30830)

“Ja Zvaigžņu dienas priekšvakarā debesis nozvaigžņojušās, tad nākošā gadā padosies lopiņi, piemēram, aitas. [A. Lau, Mežotne.]” (LTT IV, 30840)

Zvaigznes dienas laika vērojumus latvieši saista ar gaidāmo karu.

“Ja treju kungu dienā saule spīd visu dienu, tad tai gadā kaļa nebūs. [J. Rudītis, Rīga.]” (LTT IV, 30835)

Šāda veida ticējumus atspoguļojas attiecīgā laika kalendāros izlasāmās ziņas.

“Ja triju kungu dienā saule spīd tik ilgi, kamēr ķeizaram zirgu apseglot, būs miera laiki, ja nespīd — kaļi gaidāmi. [E. Bērziņa, Mērsnēni.]” (LTT IV, 30838)

Cūku jeb Cūku Tenīsa diena

(Vispārīgs apskats)

Nākamo pilnmēnesi pēc Zirgu dienas, kura iekrīt pēc Ziemassvētkiem, senāk latvieši veltījuši cūkām un šo dienu tā arī saukuši par Cūku dienu, Cūkaušu dienu jeb Cūku Tenīša dienu.

“Tanīsa diena svētīta cūkām par godu, un tad vārīta cūkas pusgalva. [A. Vaskis, Tukums.]” (LTT IV, 30399)

Vēlāk latvieši šo dienu sāka svētīt 17. janvārī, kad kalendārā ierakstīts Tenis. Uzskata, ka Teņa dienas nosaukums cēlies no katoļu sv. Antonija, kurš dzīvojis ap 250.—356. gadu, bijis pirmais kristīgo mūku dzīves sācējs. (Sk. LKV I, 610, 611)

Antonijs — no latīņu *Antonius*, varbūt no latīņu *antius* ‘priekšā stāvošais, priekšnieks’ (K. Siliņš, 62).

“Tanīss jeb Tenis ir katoļu iecienītais svētais Antonijs, kas turēts par cūku un aitu siko mājas lopu sargu. [B. Eriņa, Latgale.]” (LTT IV, 30380)

Tomēr šķiet, ka latviešiem jau bijis savs pirmskristiešu laika cūku aizgādnis Tenīss.

*Paldies, cūku Tenisit,
Kas man deva gaļu ēst:
Piecsimt lielu, piecsimt mazu
Cūkai mazu siventīņu.*

V (LTDz. IV, 14277)

Tenīsam bijuši īpaši akmeņi, pie kuriem ziedojuši.

“(..) Senāk šim Antonijam turēts kāds akmens, kur tam šai dienā ziedota cūkas galva. Smiltēnē Tanīsa akmens atradies pie Kubliņa kroga, kas 1727. gada 2. oktobrī ticis iznīcināts.

Latgalē šī diena vairs netiek ievērota, bet sv. Antonijam svin 13. jūniju. Tas sargājot lopus un glābjot laukus no pērkona un krusas.

Cilvēkiem tai dienā likuši upuņus uz altāra, bet lopiem — uz akmens priekš baznīcas. [B. Eriņa, Latgale.]” (LTT IV, 30380)

*Tunnis gāja cūku kaut,
Vara taure mugurā;
Bēdz, cūciņa, tu pie Dieva,
Kamēr Tunnis tauri pūš.*

K (LTDz. IV, 14288)

“Teniss. Tenisiņš. Cūku uzturētājs un audzinātājs dieviņš, kuram šīnī dienā parādījuši ievēribu un cienību. Ziedojuši, nesdami cūku gaļu, sarus, spalvas utt. Tagad to nezīn.” (LFK 142, 3009 Vecgulbenē)

Rakstnieks Arturs Goba uzskata: “(..) dažas liecības norāda, ka par Teni saukts tas zemākā ranga priesteris jeb svētnieks, kura pārzināšanā atradās visi ar cūku audzēšanu, ārstēšanu un kaušanu saistītie rituāli.”⁵⁵

Par Tenīsa vārda senumu liecina Latvijas vietvārdi, piemēram, Tanīsa pilskalns Raunā, Tenīsi — apdzīvota vieta Latgalē u. c.

Teņa diena 17. janvārī

Dainās lasāmi nedaudz atšķirīgi vārdi: Vidzemē — Teniss, Tenīss vai Taniss, Tanīss; Kurzemē — Tunnis. Latgalē šādas dainas tikpat kā nav pierakstītas.

Šajā dienā jau var sākt skatīties uz pavasara pusi.

“Cūkai pusziema Tanīsā, govij — sveču dienā. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT IV, 30453)

Saprotams, ka Cūku jeb Tenīsa dienā galvenā uzmanība pievērsta cūkām.

“Vakarā priekš Tenīsa gatavojas uz cūku svētkiem, pie kam ratiņus iznes ārā. Tenīsa ritā, kamēr vēl cūkas nav barotas, visi nomazgājas un saģērbjas, pēc kam iet uz cūkkūti. Cūku gans uzkāpj ar zvanu uz kūts un zvana, pārējie dzied: “Ak tu, cūku Tenīsiņ, utt.” Pusdienām vāra zidēni ar cūkas galvas pusi. Ganam jāaiznes un jāaprok cūkas purna virspuse tajā druvā, kur nākamo gadu tiks cūkas ganītas, jo tad pēdējās tur rokot un mierīgi ēdot visu nākošo vasaru. [E. Lācis, Tirza.]” (LTT IV, 30382)

“Tenīsā vāra galvas pusi un iet uz cūku baznīcu (cūkkūti) dziedāt:

*Ak tu, cūku Tenīsiņ,
Tavu skaistu sivēniņu!
Pati cūka zābakos,
Sivēniņi kurpītēs.*

[E. Lācis, Tirza.]” (LTT IV, 30415)

“Cūku Tenīsiša dienā jāskrien ap cūku aizgaldu un jāskaita: “Cik pēdiņu ap kūtiņu, tik cūciņai sivēniņu.” [H. Skujiņš, Smiltene.]” (LTT IV, 30430)

“Tanīsā cūkas uz ežas jādzen, lai labi sivēni izdodas. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT IV, 30419)

“Tenīšos jādod cūkām graudi, tad izdodas labi sivēni. [V. Spandegs, Pociems.]” (LTT IV, 30420)

“Tanīsa dienā jāvizina ar ragaviņām cūkas no kalna, lai nākamā gadā labi sivēni izdodas. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT IV, 30421)

Kā tas senajos laikgados parasts, arī Cūku dienā nedrīkst strādāt pieciešamus darbus, izmantojot šai dienai atbilstošu motivāciju.

“Ja Tenīsa dienā strādā pieciešamus darbus, tad neizdodas sivēni. [Blate, Lielstraupe.]” (LTT IV, 30438)

“(..) ja kāds tanī dienā ko strādā, no tā top sacīts, ka to cūkas saplēsis, un, ja to dienu galvu sukā, tad cūkām utis metas. [No Kolkas jūrmalas. “Ziņas un stāsti par Dieva valstības lietām.” IV, 1852. Aizliegts izd.]” (LTT IV, 30424)

“Teņa diena ir cūku diena. Šai dienā nedrīkst vairāk nekā darīt, kā tikai plūkt spalvas. Ja šai dienā šuj, tad cūkas rok. Ja vērpj, tad cūkas saslimst ar griešanās kaiti. Vispār strādāt nav brīv. [A. Dombrovska, Rīga. J. A. Jansons.]” (LTT IV, 30425)

“Teņu dienā sievas var plūkt tikai spalvas; adatām, ratiņiem, audekliem vajaga stāvēt mierā, tad barojas cūkas. [E. Aizpurve, Lubāna.]” (LTT IV, 30442)

“Tanīsa dienā nedrīkst cimdus, zeķes un pastalas lāpīt, citādi cūkas rrokoties. [B. Z. Ilustr. pielikums, 1935, 18.]” (LTT IV, 30440)

“Tanīsa dienā saimnieces nedrīkst skalus lauzt, citādi nākošā gadā būs kaulainas cūkas. [B. Z. Ilustr. pielikums, 1935, 18.]” (LTT IV, 30439)

Lai Cūku diena atšķirtos no ikdienas, tā ir krietni jānosvin, īpaši cūkganiem. Teic, ka tas nākot par labu cūkām.

“Teņa jeb Tenīšu dienā jāēd cūkas galva un cūkgani jāved uz krogu izdancināt, lai izdodas labi sivēni. [Mucukalns, Rūjiena.]” (LTT IV, 30437)

“Teņa diena ir sieviešu svētdiena. Viņu svinot, puīši un meitas brauca uz krogiem dancot. [A. Irbe, Rūjiena.]” (LTT IV, 30422)

“Tanīsa dienā vajaga saimniekam un saimniecei krietni sadzerties, lai kustoņi būtu tik brangi, ka ligojas. [B. Z. Ilustr. pielikums, 1935, 18.]” (LTT IV, 30432)

“Tanīsa dienā saimnieks ar saimnieci nedrīkst bārties, tad cūkas sprāgst. [B. Z. Ilustr. pielikums, 1935, 18.]” (LTT IV, 30433)

Vairākās Tenīsa dienas tradīcijās atpazīstamas Meteņu paražas.

“Tenīsiša dienā jāvizinās no kalna, lai gari lini paaugtu. [H. Skujiņš, Smiltene.]” (LTT IV, 30423)

Tuņņa dzišana atgādina Meteņa dzišanu.

“Tuņņu dienā sasauc visus bērņus kopā un rāda viņiem, kā Tunni dzen. Viens paņem cūkas galvu, spaini ar ūdeni un uziet istabas augšā. Istabas apakšā viens tur maisu, kur Tunni dzīt iekšā. Kas atrodas istabas augšā, met cūkas

galvu maisā un līdz ar to lej bērniem ūdeni virsū, un saka, ka Tunnis mīž. Cūkas galvu tanī vakarā vāra. [M. Kalniņa, Vandzene.] (LTT IV, 30426)

“Tenīsā uzrunā: “Vēlies naudu, iebēršu maisā!” Devējs paņem spaini ūdens, uzkāpj uz cūkkūts un lej tad apakšā stāvošam maisā. [E. Lācis, Tirza.] (LTT IV, 30427)

Pazīstams zilēšanas veids Meteņos ir šāds.

“Tanīsa dienā saimniece saliek uz cirvja kāta maizes un gaļas gabaliņus un pieaicina suni. Ja suns pirmo ņem gaļas gabalu, tad būs labs gaļas gads: cūkas labi padosies. [B. Z. Ilust. pielikums, 1935, 18.]” (LTT IV, 30431)

Cūku dienas ēdieni

Galvenais ēdiens, līdzīgi kā meteņos, ir vārīta cūkas gaļa.

“Tuņņu vakarā visiem jāvāra cūku kājas un, ja ir, tad arī galvas puse. Ja saimniece grib, lai tai laba cūku laime, tad ieteicams noskaitīt šo pantiņu:

*Paldievs saku Tunnītim,
Man cūciņas diesin gan:
Piecas cūkas, seši vepri,
Simtiņš baltu sivētiņ’.*

[A. Ansonē, Skrunda.]” (LTT IV, 30383)

“Tanīsa dienā vārīja cūku kājas un kauliņus meta pār sētu, lai nākošu gadu būtu smuidri un brangi sivēni. [Mājas Viesis, 1891, 33. M. Rožukalns, Dikļi.]” (LTT IV, 30406)

“Ja Tanīsā saimei nevāra cūkas ausi, tad sivēni nāk bez ausīm. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT IV, 30385)

Cūkas gaļu parasti vāra ar miežu putrainiem vai kā senāk — ar piestā grūstiem miežiem, arī zirņiem un pupām.

“Tenīsā cūku ausi ar miežiem, zirņiem vai pupām vārītu jāēd, tad labi cūkas izdodas. [K. Bukums, Valmiera.]” (LTT IV, 30401)

“Tenīšu dienā vāra cūkas ausi, lai cūkas augtu lielas. Klāt vāra zīdeni: pupas un grūstus miežus, ne dzirnavās taisītas grūbas. [A. Bērziņa, Alojā.]” (LTT IV, 30394)

Citreiz cūkas gaļu ēd ar klimpām jeb klučiem.

“Tenīšu dienā cūku auss ar klučiem (klimpas, vārītas no miežu miltiem)

jāvāra, pie tam jādod arī cūkām, lai sivēni augtu apaļi kā kluči. [A. Luste, Ozoli.]” (LTT IV, 30395)

Par maizes ēšanu Tenīsa dienā ir šāds uzskats.

“Cūkas gaļu ēdot, tai dienā neēd klāt maizi, jo tad cūkas rokot rudzus. [B. Z. Ilustr. pielikums, 1935, 18.]” (LTT IV, 30410)

Laika vērojumi Tenīsa dienā

Pēc Tenīsa dienas spriež par nākamo pavasari, vasaru.

“Ja Tenīsdienā migla, tad pavasarī gaidāmi plūdi. [A. Bērziņa, Aloja.]” (LTT IV, 30446)

“Ja Tenīša dienā saule spīdot tikai, kamēr pusdienu paēdot, tad nākošā vasarā labs siena laiks. [E. Muzikante, Kauguri.]” (LTT IV, 30451)

Tenīsa dienā zilē gaidāmo ražu.

“Ja Tenīsa dienā no jumtiem nopil tik daudz palāses, ka gailis var padzerties, tad tai gadā būs laba raža. (Sal. — Sveču diena) [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT IV, 30447)

“Kad Tenīsa dienā saule spīdot, tad tanī gadā tiekot brieduši rudzi. [F. Kraujš, Jaunroze.]” (LTT IV, 30448)

“Ja Tuņņu dienā gailis dabon no zemes nodzerties un sveču dienā — vērsis, tad pareģo auglīgu gadu. [M. Kalniņa, Vandzene.]” (LTT IV, 30449)

Govju diena

(Vispārīgs apskats)

Mēness kalendāram ritot uz priekšu, pienākam pie divpadsmitā pilnmēneša piektas, Govju dienas, kura veltīta govju labklājībai.

Kristieši 20. janvārī piemin sv. Sebastiānu, kas, saskaņā ar leģendu, bijis Romas ķeizara miesassargu virsnieks, sodīts ar nāvi. Rakstos sv. Sebastiāns minēts kopš 4. gadsimta.

Sebastiāns — no grieķu *sebastos* ‘godājams, svēts’ (K. Siliņš, 286).

2. februārī katoļi svin Marijas šķīstīšanās dienu, kas ir Marijas kulta sastāvdaļa. Saskaņā ar leģendu, Marija kopā ar savu četrdesmit dienas veco Jēzus bērniņu šajā dienā pirmoreiz apmeklējusi Jeruzalemes svētnīcu.

Marijas šķīstīšanas diena ieviesta ne agrāk kā 5. gs. Tā dabūjusi savu blakus

nosaukumu — Sveču diena — no sveču iesvētīšanas rituāla. Iesvētītās sveces aizdedzināja mājās, lai atvairītu negaisu, sērgas, kā arī citos gadījumos, kad nepieciešama palīdzība un aizsardzība. Šie svētki cēlušies no procesijas, ar ko gribēja apkarot tai dienā svinētos pagāniskos šķīstīšanas svētkus. (Sk. LKV 21, 41284)

Latvieši paši to apraksta šādi.

“Senos laikos baznīcēni esot Sveču dienā ar aizdedzinātām svecēm gājuši baznīcā, kādēļ šī diena nosaukta par Sveču dienu. [A. Ģeģeris, Vecpiebalga.]” (LTT IV, 29688)

“Svecu dienu sauc par ziemas Mārijas dienu. [R. Straudovskis, Lielplatone.]” (LTT IV, 29690)

“Katoļu baznīca tur to dienu par jumpravas Mārijas šķīstīšanās dienu, un Latgalē to sauc par Svacaini un Gromnicu. Tai dienā baznīcā tiek sveces iesvētītas, bet pašas sveces tai dienā Latgalē nelej. Svētītās sveces sargājot māju no pērkonu iesperšanas. Šīs sveces liek arī mirējiem rokās, lai tās tiem rādītu gaišu ceļu. [B. Eriņa, Latgale. LTT IV, 29691]

“Svecainē Pestītāja māte gājusi baznīcā. [J. Rubenis, Ērgļi.]” (LTT IV, 29692)

Senajam latviešu kalendāram aizmirstoties, Govju dienas tradīcijas pārnāc gan uz sv. Sebastīana (Bašķu) dienu 20. janvārī, gan uz Marijas šķīstīšanās jeb Sveču dienu 2. februārī.

“Bašķu dienu (govu dienu) nosvinēja kā svētdienu. Iesūtītājs izskaidro, ka šī diena bijusi starp Ziemassvētkiem un Pelnu dienu, bet, īsti kad, to izzināt tam neesot izdevies. [K. Graudiņš, Stende.]” (LTT I, 1831)

“Sveču diena bij govju diena. [Kr. Dampels, Tambova.]” (LTT IV, 29738)

“Sveču diena turēta par teļu dienu. [J. Ansbergs, Ēvele.]” (LTT IV, 29739)

“Pēc Ziemas svētkiem februārī tiek ēsta daudz teļu gaļa, jo februars un marts ir “teļu mēneši”. Ēd ceptu pirmpienu un teļa gaļu.” (LFK 891, 806h Kūdumā)

Bašķu diena 20. janvārī

Svešādo Sebastīana vārdu latvieši pārveidojuši dažādi un sauc šo dienu par Bašķu, Bošķu dienu, Bastjāni; minētas vēl arī Vābiāns, Zebastiāns, Vadža-Bastjāņa diena (19. janvārī).

Par šo dienu pierakstīts pavisam nedaudz ticējumu. Bašķu dienā pēc senās

Govju dienas tradīcijas jārūpējas galvenokārt par govīm, tomēr neaizmirstot par citiem lopiem un zirgiem.

“Divas dienas pēcāk (pēc Tanīsa dienas) nāk Vābiāns un Zebastiāns, ko Bašķu dienu saucam, un tā ar lielām sargāšanām un glabāšanām priekš govīm top zvinēta; kas to cieti nesargās, tam govīs visas aizies postā. [“Ziņas un stāsti par Dieva valstības lietām.” IV, 1852. Kolkas jūrmala.]” (LTT I, 1830)

“Bašķu dienā jāgādā labi par lopiem, un arī ar zirgiem tad nav nekur jābrauc. [A. Vaskis, Tukums.]” (LTT I, 1833)

Līdzīgi kā cūku dienā ēd cūkas gaļu, tā govju dienā ēd govīs gaļu.

“Bošķu vakarā jāvēra govīs gaļa ar kāpostiem, tad govīs paliek ļoti treknas un dod daudz piena.” (LFK 230, 1643 Dundagā)

Uz pavasara tuvošanos norāda šāds ticējums.

“Vadža-Bastjāņa dienā (19. janv.) kokos kājņ sula. [17. gs. J. Juškevičs. B. Z. Il. pielikums, 1933. 274.]” (LTT I, 1832)

Marijas šķīstīšanās jeb Sveču diena 2. februārī

Visbiežāk lietojamais nosaukums ir Sveču diena, bet to sauc vēl par Svecaini, Grabenīcu, Grabnicu vai Gromnicu (poļu *gromnica* — svece), ziemas Mārijas dienu, Marijas šķīstīšanās dienu.

“Par šo dienu sāka: “Svecu diena ir ziemas vidus.” (J. Juškevičs, B. Z. Ilustr. piel. 1933, 274.)” (LTT IV, 29689)

Sveču dienā visbiežāk ievēro senās Govju dienas tradīcijas. Kā jau katri laīkgadi mēness griežos, tie ir jāiezīmē ar īpašiem darbiem, ar prieku un jautrību. Šajā dienā nedrīkst strādāt parastos šī gadalaīka ikdienas darbus kā: linus vērpēt, šūt, adīt. Aīzbīldīnājūmam noder lopu, īpaši govju, veselība un auglība, gaidāmā līnu raža.

“Sveču dienā nemēdz strādāt un gulēt, sevišķi sievietes. [M. Auzīņa, Rīga.]” (LTT IV, 29709)

“Sveču dienā nevar vērpēt, tad sīvēni nepadodas. [B. Bulēne, Rīga.]” (LTT IV, 29760)

“Sveču dienā nedrīkst vērpēt, lai aītas negrieztos rīņķī. [H. Rīekstīņš, B. Z. Ilustr. pielīkums, 1935, 5.]” (LTT IV, 29761)

“Sveču dienā nedrīkst adīt, citādi lopi krūmos īzdurs sev acīs. [K. Bruņīnieks, Sēme.]” (LTT IV, 29762)

Par līnīem parastī runā Meteņos.

“Sveču dienā nevērpa linus, lai lini labi izdotos.” [D. Ozoliņš, Jaunroze.] (LTT IV, 29853)

Toties šis ticējums, šķiet, ir jaunāku laiku.

“Ja Sveču dienā linus vērpi, tad lini aug īsi kā sveces. [E. Laime, Tirza.]” (LTT IV, 29856)

Linu sukāšana, iespējams, uzskatīta par īpašu nodarbi.

“Sveču dienā sievietes linus sukā, lai gaŗi lini aug. [K. Jansons, Plāņi.]” (LTT IV, 29857)

Tā kā Sveču dienā nedrīkst strādāt, tad šis ir īstais laiks, lai priecātos, smietos un brauktu uz krogu naudu tērēt.

“Sveču dienu svētīja lielās gavilēs, tad esot bijis vajadzīgs daudz tērēt un baudīt. Kas tai dienā vairāk patērē un priecājas, tam nākamais gads esot bagāts un laimīgs. [G. Pols, Vecgulfbene.]” (LTT IV, 29694)

*Visu gadu naudu krāju,
Svecainīti gaidīdama,
Nu atnāca Svecainīte,
Nu naudiņa jātērē.*

[Skolnieku pulciņš, Jēkabpils.]” (LTT IV, 29696)

“Sveču dienā jāsmejas, lai būtu jautrs un labs gads. [J. A. Jansons, Rīga.]” (LTT IV, 29736)

“Pa Sveču dienu vajagot iet sievietēm uz krogu un aiznest linus un vilnu un alu vien dzert, tad govīm esot pulka piena. [R. Bērziņš, Džūkste.] (LTT IV, 29742)

“Sievām Sveču dienā jāpiedzeŗas, tad govīs dod daudz piena. [P. Iklavs, Grienvāle.]” (LTT IV, 29744)

Sveču diena, resp., Govju diena svinama pirms Pelnu dienas, kas, domājams, senāk bijusi Mēness gada sākuma diena, kurā nepiecieŗamības gadījumā ļaudis mainījuŗi savu dzīves vietu. Pirms tam viņi dzēruŗi derības. “Deramdienas sauc par dzeramdienām un vergu tirgu. Deramdienas noturēja krogos Tenisā, Vastlāvī, Pelnu dienā, Sveču dienā un citās, tā sauktās pasvētdienās, kad visus darbus nebij brīv strādāt.” (LFK 23, 4429 Koku pag., Vaidavā)

“Sveču dienā (..) aizgājuŗi uz krogu “derēties” — turpat arī paēduŗi un padzēruŗi. (LFK 891, 730b Lizumā)

Agatas diena 5. februārī

5. februārī kalendārā lasām: Agate, senāk — Agata.

Agata — no grieķu *agathē* — ‘labā’ (K. Siliņš, 42).

Šo dienu latvieši biežāk atzīmējuši tajos novados, kuros ietekmīgāka katoļu baznīca, t.i., Latgalē, dažreiz arī Kurzēmē.

Aizvēsturiskajos laikos latviešiem tādas dienas nav bijis.

Eiropā sv. Agata uzskatīta par sieviešu aizbildni, arī par aizstāvi pret dažādām stihiskām nelaimēm (ugunsgriekiem u. tml.). Tāpat arī Krievijā sv. Agata sargā no ugunsgrēka.

Parasti Agatas dienā atkārtojas tuvējās Sveču dienas tradīcijas, kura, savukārt, tās aizguvusi no citām svinamām dienām. Turklāt latviskās tradīcijas sajaukušās ar kristīgajām.

Tradīcijas, kurās atpazīstama Pērkona diena, ir šādas.

“Agatas dienā pakaļ zem jumta sāli un svētītu ūdeni, lai izsargātos no pērkona. Pērkona uguni varot nodzēst tikai ar kazu pienu jeb Agatas ūdeni, kas Agatas dienā ticis baznīcā svētīts. [E. Volters, Материалы, 1890, 3.]” (LTT I, 228)

“Ar Agatas dienā nosvētītu ūdeni un maizi var pērkona uguni nodzēst. [K. Jansons, Viļāni.]” (LTT I, 230)

Aizguvumi no Uguns dienas.

“Svētās Agatas dienā jāsvētī maize. Kad izceļas ugunsgrēks, tad šīnī dienā svētītā maize jāapnes trīs reizes ap degošo māju un jāiesviež iekšā — tad uguns apdzisis. [B. Zālīte, Bērzpils.]” (LTT I, 232)

“Agatas dienā svētīto maizi uzglabā, lai neizceltos ugunsgrēks. [P. Š., Preiļi.]” (LTT I, 231)

“Svētās Agatas dienā nes uz baznīcu apsvētīt maizi. Ugunsgrēku gadījumos šo tā saucamo Agatas maizīti met ugunī, lai apturētu uguni. Šo maizīti uzglabā pat gadiem. [Skolotāji, Latgale.]” (LTT I, 234)

Senais ziedošanas rituāls stipri mainījies kristiešu tradīciju ietekmē, bet to vēl var nojaust šādos ticējumos.

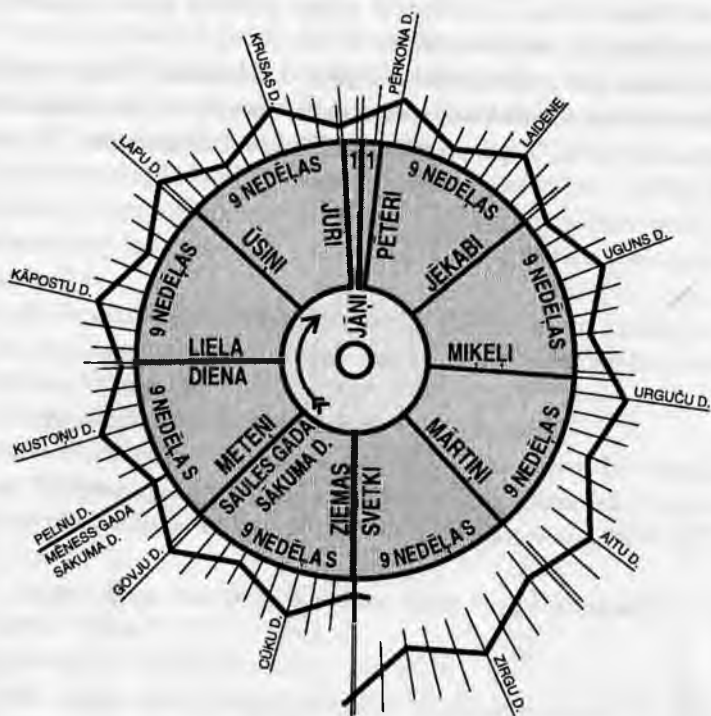
“Agatas dienā svētī ūdeni, sāli un maizi, tad nenāk nekāds ļauns gars klāt. [P. Š., Preiļi.]” (LTT I, 229)

“Svētās Agatas dienā jāsvētī maize. Šī maize jāēd, kad kakls sāp. [B. Zālīte, Bērzpils.]” (LTT I, 233)

Kurzemē Agatas diena saukta par acu dienu, kas varētu būt sakarā ar Uguns dienu, jo līdz šai dienai nedrīkstēja telpās dedzināt uguni apgaismošanai acīmredzot tāpēc, lai sargātu acis.

“Divi dienas pēc sveču dienas ir Agata, 5. februāris. To mēs svinam par acu dienu. Kas tanī dienā ko ar rokām darīs, tas viss tam pie acīm ienāksies. [No Kolkas jūrmalas. “Ziņas un stāsti par Dieva valstības lietām.” IV, 1851.]” (LTT I, 227)

45. zīm. Mēness — Saules kalendāra rekonstrukcija.
Zīmējums 1999. gadam

NOBEIGUMS

Nereti, lasot dainas, ticējumus, pētot senās paražas, sastopamies ar šodienas cilvēkam nesaprotamām, dīvainām, reizēm pat muļķīgām lietām un domājam: nu, tie mūsu senči gan bijuši tādi romantiski vientieši — tic visādiem māņiem, pielūdz Sauli, Mēnesi, kokus, akmeņus, kauj lopus ziedojumam utt. (te gan jāatšķir viduslaikos plaši izplatītā māņticība), un dainas tādi skaisti bērnu dzejoliši vien ir.

Tomēr izrādās, ka ne vienai vien senču paražai var atrast kādu būtiski svarīgu pamatojumu, kāpēc tāda radusies. Piemēram, gadskārtu svētki un piektsvakari svinami ne tikai tāpēc, ka tie ienes dažādību ikdienā un dod ļaudīm prieku, bet galvenokārt tie nekļūdīgi iedala gadu noteiktā darāmo darbu ritmā, jo rakstīto kalendāru tad vēl nav. Līdzīgi var teikt par ziedu došanu (ziedošanu) svētkos. Tā sākotnēji varēja nozīmēt to, ka apkārtējie novada saimnieki dod derīgas lietas (vasku, vilnu u. c.) un pārtiku (maizi, lopus, mājputnus u. c.) zintniekam, t. i., cilvēkam, kas zina, kad svētki svinami, kā iedalāms gads, saprot Saules, Mēness un zvaigžņu valodu. Labs zintnieks pārtiek tikai no šiem ziedojumiem. To, ka senie latviešu senču zintnieki tiešām bijuši gudri un ar plašiem sakariem pasaulē, liecina līdz pat mūsdienām saglabājušās dainas, kuras satur senās zināšanas, tā laika pasaules redzējumu, kā arī gada iedalījumu svētkos un laikgados.

Svētku svinēšanas un ziedošanas tradīcijas mūsu tautā bija tik dziļi iesakņojušās, ka tās nezuda arī tad, kad svešie iekarotāji iznīcināja svētpilsētas un pakļāva iedzīvotājus, bet sentēvu tradīcijas tikai pārveidojās un piemērojās jaunajiem apstākļiem.

Senais pasaules uzskats saglabājies, piemēram, veļu mielošanas paražā, kas varēja rasties no domas, ka cilvēks šajā pasaulē ir tikai viesos uz neilgu laiku, bet pārējā dzīve noris viņā saulē (veļos).

*Šai saulē dzīvodams,
Viņu sauli daudzīnāju,
Šī saulīte ciemoties,
Viņa mūžu nodzīvot.*

(LD 27759 1. var.)

Šāds pasaules redzējums nav zaudējis savu aktualitāti arī šodien.

Tāpat racionālu pamatu var atrast daudziem ticējumiem, kas nav tik visaptveroši, piemēram, aizliegums vasarā dedzināt uguni apgaismošanai varētu būt saistīts ar centieniem saudzēt cilvēka acu gaismu. Ja arī šo racionālo pamatu kādam ticējumam vai dainai šodien vairs nevaram saskatīt, tad tas nebūt nenozīmē, ka tāds senāk nav bijis.

Un vēl jāsecina, ka senāk cilvēki ne par mata tiesu nebija dumjāki kā šodien un zemi tāpat apdzīvoja visādi ļaudis: gan ar izcilu prātu un intuīciju apveltīti, gan parasti vidusmēra, gan pieticīgāki prātā. Gadu tūkstoši paiet, bet būtisku izmaiņu šajā ziņā nav — mainās tikai vide un tehnoloģija, bet ne cilvēki.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA UN KOMENTĀRI

1. Sk. Ларичев В. Е. Колесо времени. – Новосибирск, 1986, с. 52, 84.
2. Adamovičs L. Senlatviešu reliģija vēlajā dzelzs laikmetā. – R., 1939, 93. lpp.
3. “Kārtas numerāļiem tautasdziesmās atšķirībā no mūsdienu valodas ir parasti nenoteiktās galotnes. (..) Piemērs: Tēvs ar māti, t r e š s tautietis, Tie runāja klētiņā.” Tomēr tas neattiecas uz skaitli pirmais. “Tautasdziesmās biežāk lietojamie (..) kārtas numerāļi ir *pirmais*, *otrs* un *trešs*.” Sk. Ozols A. Latviešu tautasdziesmu valoda. – R., 1993, 84., 193. lpp.
4. Lidzīgi uzskati par mēneša sākumu un tā kalendāro garumu (pārmaiņus 29 un 30 dienas) bija senajā Ēģiptē un Mezopotāmijā. Sk. Ларичев В. Е. Колесо времени. – Новосибирск, 1986, с. 54, 106.
5. Adamovičs L. Senlatviešu reliģija vēlajā dzelzs laikmetā. – R., 1939, 93. lpp.
6. Einhorn P. *Historia Lettica*. – Dorpt, 1649, S. 23.
7. Stenders G. F. Augstas gudribas grāmata no pasaules un dabas. – Jelgava, Aizpute, 1776, 120. lpp.
8. Vilks I. Mēness — Zemes pavadonis. // Zvaigžņotā Debess. Vasara. R., 1997, 49. lpp.
9. Adamovičs L. Senlatviešu reliģija vēlajā dzelzs laikmetā. – R., 1939, 96. lpp.
10. Saules ornamenta zīmējums no grām.: M. Grins, M. Grīna. Latviešu lietiskā daiļrade. – ASV, 1990, 94. lpp.
11. Pētot Stounhendžas (Dienvīdanglijā) ķeltu drūidu celtās sakrālās celtnes

(observatorijas) paliekas, astronomi atklājuši, ka bronzas laikmeta cilvēki Britānijā pratuši sadalīt (novizēt) Saules gadu vismaz 8 daļās vidēji pa 45 dienām katrā. Sk. Ларичев В. Е. Колесо времени. – Новосибирск, 1986, с. 150—151.

12. Gimbutiene M. Balti aizvēsturiskajos laikos. – R., 1994, 202. lpp.

13. Goba A. Ceļš uz Bitarīnu. – R., 1990, 103.—104. lpp.

14. Pēc K. Karuļa vārds “svētki” ir aizgūvums no senkrievu *святкоь* — laiks no Ziemassvētkiem līdz Zvaigznes dienai (krievu *святки*). (Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. II. – R., 1992, 36. lpp.)

15. Stenders G. F. Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas. — Jelgava, Aizpute, 1776, 119. lpp.

16. Grieķis Metons 5. gs. p. m. ē. izgudroja un ieviesa uzlabotu Mēness—Saules kalendāru ar 19 gadīgu ciklu, t. i., 19 gados (12 gadi ar 12 mēnešiem un 7 — ar 13 mēnešiem) ietilpst 235 mēneši (125 pilnie 30 dienu un 110 nepilnie — 29 dienu gari), kas kopā sastāda 6940 dienas. No šejienes mēneša garums ir 29,5319 dienas, kas dod kļūdu tikai +0,0013 dienas mēnesī. (Pēc mūsdienu datiem sinodiskais mēnesis ir 29,5306 dienu garš.) Par pirmo Metona cikla dienu tika noteikts 432. gada p. m. ē. 16. jūlijs, t. i., diena, kad pirmo reizi parādījies jauna Mēness sirpis pēc vasaras saulgriežiem, kurus Metons un Eiktomons novērojis 27. jūnijā 432. g. p. m. ē. Sk. Буткевич А. В., Зеликсон М. С. Вечные календари. – М., 1984, с. 39—41.

17. Senajiem ēģiptiešiem bija 25 gadu cikls (sk. Ларичев В. Е. Колесо времени. – Новосибирск, 1986, с. 52, 84). Mezopotāmijā lietoja 8 gadu ciklu, kurā garie 13 mēnešu gadi bija ik pēc 3, 3 un 2 gadiem (cikla 2., 5. un 8. gadā — sk. turpat 97. lpp.). Mezopotāmijā bija pazīstams arī 27 gadu, kā arī 19 gadu Mēness un Saules kalendāru saskaņošanas cikls (sk. turpat 54., 118. lpp.).

18. Kursīte J. Latviešu folklorā mītu spoguļi. – R., 1996, 96.—138. lpp.

19. Sk. Straubergs J. Rīgas vecie kalendari. // Senatne un māksla. I. R., 1940, 27.—39. lpp.

20. Plašāk sk. Mitoloģiskā enciklopēdija. II. – R., 1994, 166.—231. lpp.

21. Plašāk sk.

1) Kursīte J. Latviešu folklorā mītu spoguļi. – R., 1996, 315.—348. lpp.

2) Mitoloģiskā enciklopēdija. II, – R., 1994, 166.—231. lpp.

22. Sk. Ārends P. Kā latvieši senāk istabas iekārtojuši un apgaismojuši. Latvju tautas dainas R. Klaustiņa sakārtojumā, VII. – R., 1931, 81.—101. lpp.

23. Pāvuliņa K. Pušķi un pušķojumi tautas tradīcijās. Latvju tautas dainas R. Klaustiņa sakārtojumā. VIII. – R., 1931, 103.—145. lpp.
24. Ziemassvētki. Melngaiļa Tautas mākslas centrs. – R., 1989, 21. lpp.
25. Sk. LKV XIII, 25991 — 25998.
26. Janson J. A. *Die Lettischen Maskenumzüge*. – R., 1933.
27. Plašāk par īpatnējiem dažādu novadu ēdieniem un dzērieniem sk. LKV XI, 20481 — 20490
28. Sk.
- 1) Pāvuliņa K. Kā radušās Ziemas svētku parašas. // Brīvās Zemes pielikums, 370.—371. lpp.
- 2) Donīni B. Kristietisma sākumi. – R., 1984, 57.—58. lpp.
29. Vecie Latvieši. // “Latviešu Avīzes”, 1865, nr. 7, 53. lpp.
30. Sk. Olupe E. Latviešu gadskārtu ieražas. – R., 1992, 15.—17. lpp.
31. Par ziemassvētku čigāniem. // “Mājas Viesis”, 1874, nr. 3, 21.—22. lpp.
32. Pētersons K. Par miežvilkiem. // Rīgas latviešu biedrības Z. K. R. Kr. 1914, 17. krāj., 25.—27. lpp.
33. Latvju tautas mūzikas materiāli. 2. grāmata Jurjānu Andreja sakārtojumā. – R., 1903, 25. lpp.
34. Sk. Vitoliņš J. Gadskārtu ieražu dziesmas. – R., 1973, 9.—14. lpp.
35. Latvju tautas mūzikas materiāli. 4. grāmata Jurjānu Andreja sakārtojumā. – R., 1913, 22. lpp.
36. Olupe E. Latviešu gadskārtu ieražas. – R., 1992, 75. lpp.
37. Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. I. – R., 1992, 585. lpp.
38. Plašāk zvejnieku Vastlāvju svinības Bigauņciemā aprakstījis F. Dravnieks. Barons K., Visendorfs H. Latvju Dainas IV – R., 411. lpp.
- Budēļos iešanas apraksti atrodami:
- 1) “Dienas Lapas” pielikumā 1887, 104. lpp.;
- 2) Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem. // “Dienas Lapas” pielikums. IV, 110.—111. lpp.
39. Barons K., Visendorfs H. Latvju Dainas. IV. – R., 411. lpp.
40. Bruņnieks M. Veco latviešu māņticība. // M. V. M., 1899, IV, 262.—266. lpp.; V, 363.—367. lpp.
41. Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. I. – R., 1992, 356. lpp.
42. Вольтер Э. Материалы для этнографии латышского племени Витебской губернии. – С– Пб., 1890, с. 121.

43. Lerhis-Puškaitis A. Latviešu tautas teikas un pasakas. VII, 1., – R., 1903, 318. lpp.
44. Lejasozols R. Libiešu teikas un māņi, sakrāti Dundagas—Irbes jūrmalā.// Baltijas jūrnieku kalendārs. 1891.
45. Siliņš K. Latviešu personvārdu vārdnīca. – R., 1990, 174. lpp.
46. Vītoliņš J. Gadskārtu ieražu dziesmas. – R., 1973, 22. lpp.
47. Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. I. – R., 1992, 532. lpp.
48. Siliņa E. Latviešu dejas. – R., 1939, 113. lpp.
49. Par kailumu plašāk sk.: Straubergs K. Latviešu tautas paražas. I. – R., 1944, 416. lpp.
50. *Dr. Ulrich von Schlippenbach. Malerische Wanderungen durch Kurland, 1809. – Riga u. Leipzig, S. 309—310.*
51. Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. I. – R., 1992, 361. lpp. Par Jumi plašāk sk. Mitoloģijas enciklopēdija. II. – R., 1994, 186. lpp.
52. Mezopotāmijā Jaunais gads krāšņi svētīts Nisannu (marta) mēneša 1. dienā. Uz māla plāksnītēm rakstītajos tekstos teikts: Kad Nisannu 1. dienā Mēness un 'Mulmul' zvaigznes atrodas vienkopus, ir parastais gads; kad Mēness un 'Mulmul' zvaigznes atrodas vienkopus Nisannu trešajā dienā — ir garais (13 mēnešu) gads. Sk. Ларичев В. Е. Колесо времени. – Новосибирск, 1986, с. 101.
53. Šmits P. Latviešu mitoloģija. – R., 1926, 88. lpp.
54. Straubergs K. Jaunā gada ticējumi. // Brīvās Zemes Ilustrētais pielikums. R., 1935.
55. Goba A. Ceļš uz Bitarīnu. – R., 1990, 112. lpp.

GRĀMATĀ LIETOTIE SAĪSINĀJUMI UN TO ATŠIFRĒJUMS

- A. Hupels – *Hupel August Wilhelm. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. I–IV.* – R., 1774–1782. Pēdējais skaitlis norāda lpp.
- A. Lerhis-Puškaitis – Lerhis-Puškaitis A. Latviešu tautas teikas un pasakas. I–VII. – R., 1891.–1903.
- B. J. K. – Baltijas Jūrnieku kalendārs. A. Bandrēviča sastādīts. 1891.
- Br. Z. Il. piel. – Brīvās Zemes Ilustrētais pielikums. 1926.–1940. Pēdējais skaitlis norāda lpp.
- DLP – Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem. “Dienas Lapas” pielikums. I–IV. R., 1891.–1894. Pēdējais skaitlis norāda lpp.
- ebr. – ebreju
- E. Olupe – Olupe E. Latviešu gadskārtu ieražas. – R., 1992. Skaitlis norāda lpp.
- GIDz. – Vītolņiņš J. Gadskārtu ieražu dziesmas. – R., 1973. Skaitlis norāda dziesmas numuru.
- gr. – grieķu
- J. Langius, 1685 – Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciska vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku, izdevis E. Blese, prof. Rīgā 1936. Latvijas Universitātes Raksti Filoloģijas un Filozofijas fak. sērija III. 1.
- K – Kurzeme

- K. Karulis – Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. I–II. – R., 1992. Skaitlis norāda lpp.
- K. Siliņš – Siliņš K. Latviešu personvārdu vārdnīca. – R., 1990. Skaitlis norāda lpp.
- KV – Konversācijas vārdnīca. I–IV. – R., 1906.–1921.
- L – Latgale
- lat. – latīņu
- LBV – Straubergs K. Latviešu buramie vārdi. I–II. – R., 1939.–1941.
- LD – Barons K., Visendorfs H. Latvju dainas. I–VI. – Jelgavā–Pēterburgā, 1894.–1915. Skaitlis norāda dainas numuru.
- LFK – Latvijas Zinātņu akadēmijas Latviešu folkloras krātuves rokrakstu fonda materiāli. Pirmais skaitlis norāda manuskripta numuru, otrais skaitlis – folkloras vienības kārtas numuru manuskriptā.
- LKV – Latviešu konversācijas vārdnīca. I–XXI. – R., 1927. 1940. Skaitļi norāda sējumu un sleju.
- LMFM – Melngailis E. Latviešu mūzikas folkloras materiāli. I–III. – R., 1951.–1953.
- LPE – Latvijas padomju enciklopēdija. 1.–10. sēj. – R., 1981.–1988. Skaitlis norāda lpp.
- LTD – Latvju tautas daiņas R. Klaustiņa sakārtojumā. I–XII. – R., 1928.–1932. Skaitlis norāda dainas numuru.
- LTDz. – Latviešu tautasdziesmas. I–VI. – R., 1979.–1993. Skaitlis norāda dainas (un varianta) numuru.
- LTDz. Kopenhāgena – Latviešu tautas dziesmas. I–XII. – Kopenhāgenā, 1952.–1956.
- LTMM – Jurjānu Andrejs. Latvju tautas mūzikas materiāli. I–VI. – R., 1894.–1926.
- LTT – Šmits P. Latviešu tautas ticējumi. I–IV. – R., 1940. 1941. Pēdējais skaitlis norāda ticējuma numuru.
- Материалы – Вольтер Э. Материалы для этнографии латышского племени Витебской губернии. – С–Пб., 1890.
- MV – “Mājas Viesis.” 1856.–1910.

- N
O. Līdeks
R. Kr.
sal.
sk.
V
var.
Z
(..)
- novads nezināms
  - Līdeks O. Latviešu svētki. Latviešu svinamās dienas. – R., 1991.
  - Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rakstu krājums. 1–22. krāj. – R., 1876.–1937.
  - salīdzināt
  - skatīt
  - Vidzeme
  - variants
  - Zemgale
  - izlaidums citētajā tekstā

SECINĀJUMI

1. Kalendārās sistēmas gan pēc Saules, gan Mēness gada cikliem bijušas pazīstamas daudzām senajām tautām, to skaitā arī baltu ciltīm, par ko netieši liecina folkloras materiāli.

2. Noteiktā vēstures posmā baltu tautas lietojušas Lūnisolāro kalendāru, t. i., tajā ievēroti abi — gan Mēness, gan Saules gada cikli.

Pēc Mēness gadskārtējā cikla svētījuši katru pilnmēnesi, kuru saukuši par laikgadiem. Visu laikgadu nosaukumi ir atrodami latviešu folklorā, piemēram, Kāpostu diena, Krusas diena, Pērkona diena, Uguns diena, Cūku diena utt.

Mēness cikls ilgst apmēram 30 dienas un tas bijis sadalīts sešās piecu dienu nedēļās, kurās pēdējo, piekto dienu saukuši par piekto un to svētījuši.

Pēc Saules gadskārtu cikla gads bijis iedalīts vienmērīgi astoņās gandrīz vienādās daļās (tas redzams Saules koka ornamentā), kuru starpā bijušas deviņas piecdienu nedēļas (ar nelielu izņēmumu vasarā). Par atskaites punktiem kalpojuši ziemas un vasaras saulgrieži, kā arī pavasara un rudens punkti.

3. Lai kalendārā sistēma būtu atbilstošāka patiesajai Mēness un Saules kustībai, lietoti dažādi daudzgadu kalendārie cikli, piemēram, 8 gadu, 19 gadu, 25 gadu, 27 gadu u. c. Senajiem baltiem kalendāra pamatā bijis trīsgadu cikls, kurā divi ir īsie divpadsmit mēnešu un trešais — garais trīspadsmit mēnešu gads. Šis trīsgadu cikls vēl ir bijis papildus jāprecizē daudzgadu ciklā. Kādu tieši daudzgadu ciklu lietojuši mūsu senči — nav zināms.

4. Baltu ciltīm ir bijušas svētpilsētas, kurās dzīvojuši zintnieki (priesteri), tie zinājuši kalendāru un vadījuši gadskārtu svētku rituālus. Šo rituālu galvenais uzdevums ir popularizēt un izplatīt tautā kalendārās zināšanas. Zintnieki,

jādomā, bijuši galvenie mītisko dainu sacerētāji un izplatītāji. Viņi savas kalendārās zināšanas no paaudzes paaudzē nodevuši mutvārdos (vismaz drošas rakstu liecības, kā, piemēram, babiloniešu ķīlraksti uz māla plāksnītēm, nav saglabājušās). Zināšanas dzejas un dziesmas formā tautas atmiņā saglabājas precīzāk nekā stāstījuma veidā.

5. Jau aizvēsturiskajos laikos pastāvējuši plaši kultūras sakari, kuru laikā ļaudis mainījušies ne tikai ar materiālām, bet arī garīgām vērtībām: kultūru, valodu, zināšanām (to skaitā kalendārajām zināšanām) u. c. Šādā veidā, jādomā, Latvijas teritorijā ieceļojušino Dienvideiropas un Āzijas tādi vārdi kā Juris (grieķu *geōrgos*), Pēters (grieķu *petrā*), Jēkabs (senebreju *Ja'qōb*), Miķelis (senebreju *Mūkā'ēl*), Mārtiņš (latiņu *Mārtius*) un vēl senāk varbūt arī Ūsiņš (sanskrita *usha*), Jānis (latiņu *Januss*), Māra (senebreju *mārā*).

6. Kristiešiem iespēžoties baltu teritorijā, tie iznīcināja svētpilsētas, un rezultātā tauta pamazām aizmirsā senās kalendārās zināšanas. Tā vietā viņi ieviesa romiešu Saules kalendāru, kuru kristieši bija papildinājuši ar svēto (kristiešu mocekļu) vārdiem. Katra diena visu cauru gadu bija nosaukta kāda kristīgo svētā vārdā un šos vārdus ikdienā plaši lietoja, līdzīgi kā mūsdienās datumu (no šejienes radušās mūslaiku vārda dienas).

7. Senajam baltiešu kalendāram aizmirstoties, latvieši savus svētkus bija spiesti pārcelt uz jauno romiešu—katoļu kalendāru. Pagāniskie Saules gada svētki tikai nedaudz mainīja savu vietu kalendārā, saglabājot iepriekšējo nosaukumu, jo tie vairumā gadījumu ir līdzīgi kristiešu dienu nosaukumiem, piemēram, Jāņa diena, Pētera diena, Jēkaba diena, Miķeļa diena u. c.

Turpretī mainīgie Mēness gada laikgadi tika nofiksēti noteiktos datumos un tie ieguva pilnīgi jaunus, svešus vārdus — kā Benedikta diena (Kustoņa dienas vietā), Urbāna diena (Lapu dienas vietā), Labrenča diena (Uguns dienas vietā) u. c. Nereti viena laikgada tradīcijas sadalījās pa vairākām jaunā kalendāra dienām, piemēram, Kustoņu diena — Matīsa, Ķertrūdes, Benedikta diena. Turklāt senā piecdienu nedēļa pārvērtās par septiņdienu, kurā bija jāievieš tikai viens jaunvārds — sestdiena (citām tautām dienu nosaukumi darināti pēc antīkajā pasaulē pazīstamajām septiņām planētām, kā angļu *Saturday*, *Sunday* u. c.). Svētdiena — senā piekta jeb svēta diena.

8. Dainas teikas, pasakas, mīklas un dažādie ticējumi un paražas glabā seno pasaules uztveri, kas nereti ir gluži racionāla un praktiska. Latviešu folklorā ļauj ne tikai ielūkoties tautas pagātnē, bet arī atšifrēt senās zināšanas, to skaitā seno kalendāro sistēmu. Ja arī kāda daina vai ticējums mūsdienās liekas

nesaprotams vai pat muļķīgs, var gandrīz droši teikt, ka tas bijis ne tik vien saprotams, bet bieži pat ļoti svarīgs saimniecības labklājībai, pat tautas izdzīvošanai.

9. Pirms daudziem tūkstošiem gadu cilvēki bijuši tieši tikpat gudri vai muļķīgi kā šodien — šajā ziņā nekas būtiski nav mainījies.

SUMMARY

Like so many ancient peoples, the ancient Latvians, too, used the lunisolar calendar. This means that their time-measuring system was based on the monthly movements of the Moon and the yearly movements of the Sun. An indirect evidence of this system can be found in Latvian folk-songs. According to it, the year was divided into four seasons and four in-between seasons (this arrangement can be seen in the ornament of the Sun tree). The reporting points were winter, spring, summer and autumn solstice. These were celebrated as festivals.

In order to make the time-measuring more corresponding with the real movements of the Moon and the Sun, long-term year cycles were used by ancient peoples, e. g. 8-year; 19-year; 25-year; 27-year cycle, etc. The ancient Balts used the three-year cycle which consisted of two «short» twelve-month years and one «leap» thirteen-month year.

This three-year cycle had to be adjusted by supplementing it with a long-term cycle, but it is impossible to say which of them was used by the ancient Latvians.

The month lasted for approximately 30 days, and it was divided into six weeks with five days each. The last day of the week was called «*piekta*» (the Fifth) and celebrated, too.

Besides solstice festivals there were monthly festivals known under the name of «*laikgadi*» («the time-years») and celebrated throughout the year when the Moon was full. The evidence of these festivals can be found in Latvian folklore, e. g. *Kāpostu diena* (Cabbage day), *Krusas diena* (Hail's Day), *Pērkona*

diena (Thunder's Day), *Uguns diena* (Fire's Day), *Cūku diena* (Pigs' Day), etc. All festivals were characterized by special traditions and meals.

The ancient Balts had sacred towns, where their priests dwelt; they knew the calendar and organized the festivities. The main purpose of the rites which accompanied these festivities was to give people the knowledge of the calendar, which was extremely important for the nation. The priests, probably, were the main composers and popularisers of the mythic folk-songs. They conveyed their knowledge to the younger generation orally (at least there is no written evidence, such as Babylonian cuneiform characters on the ceramic plates). The people's oral herotage is better preserved in the form of poetry, therefore folk-songs constitute the biggest part of the Latvian folklore. During prehistoric times people exchanged not only material values, but intellectual ones as well. Thus, probably, some proper nouns came to present-day Latvia from South Europe and Asia, such as *Juris* (Greek *georgos*), *Pēters* (Greek *petrā*), *Jēkabs* (Hebrew *Ja'qob*), *Miķels* (Hebrew *Mikā'ēl*), *Mārtiņš* (Latin *Mārtius*) and formerly, perhaps, *Ūsiņš* (Sanskrit *uscha*), *Jānis* (Latin *Janus*) and *Māra* (Hebrew *mārā*).

After the Germans had conquered the territory of the present Latvia and Christianity spread, Latvian people little by little forgot their knowledge of the ancient calendar. When the ancient calendar of the Balts had escaped people's memory, they had to replace their traditional festivities by those of the Roman Catholic calendar, supplemented with names of saints (Christian martyrs). Each day of the year bore its own name, and these names began to be commonly used instead of contemporary dates (hence the modern name-day festivity tradition).

The pagan festivities observed according to the solar calendar were shifted just a little, and they kept their former name. For the most part they bore semblance to the corresponding Christian names, e. g. *Jāņu diena* (John's Day or Midsummer Day), *Pētera diena* (Peter's Day), *Jēkaba diena* (Jacob's Day), *Miķeļa diena* (Michaels Day), etc.

The festive days observed according to the lunar calendar, on the other hand, got entirely new and unusual names, such as *Benedikta diena* (Benedict's Day), instead of *Kustoņu diena* (Insects' Day), *Urbāna diena* (Urban's Day) instead of *Lapu diena* (Leaves' Day), *Labrenča diena* (Lawrence Day) instead of *Uguns diena* (Fire's day). The five-day week was substituted by seven-day week, but ancient names for the days of the week were kept, to which only one new

names was added — *sestdiena* (the Sixth day or Saturday). The Fifth day was changed into *svētdiena* — the Blessed day or Sunday.

Latvian folklore: folk-songs, fairy-tales, legends, etc., allows not only to have a look at the remote past of the nation, but to understand the principles of the time-measuring system as well. At times some folk-song or a belief may seem incomprehensible or even nonsensical. Nevertheless one can maintain that in remote past it not only bore sense, but hold significance to the whole household.

* The names of the week-days in Latvian consists of ordinal numerals plus the word *diena* (day).

Māra Šterna
SENĀ GADSKĀRTA

Redaktore *Mirdza Streipa*
Mākslinieciskā redaktore *Ināra Jēgere*
Tehniskā redaktore *Gaļina Šļepkova*

Formāts 60x84/16. 12, 67 izd. l. Izdevniecība "Zinātne", Akadēmijas laukums 1, Rīgā,
LV 1050. Reģistrācijas apliecība N° 2—0250. Iespiesta tipogrāfijā "Svētdienas Rīts"
Aizkraukles ielā 21, Rīgā, LV 1006.

Šterna M.
Št 400 Senā gadskārta. — R.: "Zinātne", 1998. — 280 lpp., il.
ISBN 5—7966—1204—2

"Tos divpadsmit Laika mēnešus tie Latvieši no viena jauna mēneša līdz otrū kā tie Judi skaita. Un tāpēc arīdzan viņiem vienā gadā vēlāki, otrā agrāki un trešā gadā trīspadsmit mēneši iraid," — šādu kalendāru vēl 17. gs. Latvijā zināja Vecais Stenders.

Kā mūsu senči skaitīja gadus; kāds bija Mēness, kāds — Saules kalendārs; kādas tradīcijas un ticējumi tika ievēroti Mēness—Saules kalendāra svētkos un laikgados; kādas bija seno latviešu dievības un gari; kā viņi tika galā ar skauģiem, burvjiem un raganām; kā gadskārtu reizēs pušķoja māju; ko lika svētku galdā un kā priecājās — par visu to uzzināsiet šajā grāmatā.

UDK 398. 3 (=174)